

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ І БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

187 2004
17.03.07 2004 1
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ І БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник

За редакцією В.Г. Кременя

Затверджено Міністерством освіти і науки України

77 65 16 78 □

НБ ПНУС

776516

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2004

УДК 378.1
ББК 74.4.я73
В 55

Автори:
М.Ф. Степко
Я.Я. Болюбаш
В.Д. Шинкарук
В.В. Грубінко
І.І. Бабин

Рецензенти:
чл.-кор. АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
Г.В. Терещук
доктор педагогічних наук, професор
М.М. Фіцула

Затверджено Міністерством освіти і науки України
(лист № 14/18.2-1868 від 02. 08. 2004 р.)

Навчальний посібник для підготовки магістрів та аспірантів
і перепідготовки викладачів вищих навчальних закладів

код 02125266

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Інв. № 77 65 15

В55 Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник /
За редакцією В.Г. Кременя. Авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш,
В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин. – Тернопіль: Навчальна книга –
Богдан, 2004. – 384 с.

ББК 74.4.я73

ISBN 966-692-484-6

ISBN 966-692-484-6

© Кремень В.Г., Степко М.Ф.,
Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д.,
Грубінко В.В., Бабин І.І., 2004
© Навчальна книга – Богдан,
макет, художнє оформлення, 2004

ПЕРЕДМОВА

Процес європейської інтеграції дедалі помітніше впливає на всі сфери життя держави, не оминув він і вищої освіти. Відтак, Україна чітко визначила орієнтири на входження в освітній та науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності у контексті європейських вимог, щораз наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу.

У 1997 році під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО було розроблено і прийнято Лісабонську конвенцію про визнання кваліфікацій, які існують у системі вищої освіти Європи. Цю конвенцію підписали 43 країни (Україна в тому числі), більшість з яких згодом сформулювали і принципи Болонської декларації. Лісабонська угода декларує наявність та вагомість різноманітних звітних систем і має на меті створення умов, за яких більша кількість людей, скориставшись усіма перевагами і здобутками національних систем освіти і науки, зможе бути мобільними на європейському ринку праці.

Через рік чотири країни — Франція, Італія, Велика Британія та Німеччина — підписали т. зв. Сорбоннську декларацію, завдання якої спрямовані на створення відкритого європейського простору вищої освіти, який має стати більш конкурентоспроможним на світовому ринку освітніх послуг. Основна ідея цих документів — двоступенева структура вищої освіти, використання системи кредитів (ECTS), міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти, що надає право продовжувати навчання за програмами магістра відповідно до положень Лісабонської угоди.

Так поступово створювалися умови для інтеграційних процесів у сфері вищої освіти європейських країн. Україна була і є активним учасником цих процесів. Обрані шляхи модернізації вищої освіти України аналогічні загальноєвропейським підходам. Принципи Болонської декларації в повному обсязі мають бути впроваджені у 2010 році, а 2005-й рік визначено як проміжний етап моніторингу досягнутого.

Основним завданням на цей період окреслено реалізацію передбаченої Болонською декларацією системи академічних кредитів, аналогічної ECTS (Європейській кредитно-трансферній системі). Саме її розглядають як засіб підвищення мобільності студентів під час переходу з однієї навчальної програми на іншу, включно з програмами післядипломної освіти. ECTS стане багатоцільовим інструментом визнання та мобільності, засобом реформування навчальних програм, а також сприятиме передачі

кредитів вищим навчальним закладам інших країн. Важливий момент запровадження акумулюючої кредитної системи — можливість враховувати всі досягнення студента, а не тільки навчальне навантаження, наприклад, участь у наукових дослідженнях, конференціях, предметних олімпіадах тощо.

Визначення змістових модулів навчання з кожної дисципліни, узгодження кредитних систем оцінювання досягнень студента має стати основою для вирішення ще однієї, задекларованої в Болоньї, мети — створення умов для вільного переміщення студентів, викладачів, менеджерів освіти та дослідників теренами Європи.

Обов'язковою вважається також наявність внутрішніх та зовнішніх державних і громадських систем контролю за якістю освіти.

Загалом визначальними критеріями освіти в рамках Болонського процесу є якість підготовки фахівців; зміцнення довіри між суб'єктами освіти; відповідність європейському ринку праці; мобільність; сумісність кваліфікації на вузівському та після-вузівському етапах підготовки; посилення конкурентоспроможності Європейської системи освіти.

Ці вимоги співзвучні програмі розвитку вищої освіти України.

Пропонований навчальний посібник містить інформацію про основні етапи формування та впровадження принципів Болонського процесу, завдання та шляхи адаптації вищої освіти України в європейській освітній і науковий простір. Посібник рекомендовано для підготовки магістрів та аспірантів і перепідготовки викладачів вищих навчальних закладів. Ним можна скористатись і для проведення науково-методичних семінарів у вищих навчальних закладах, а також серед педагогічної громадськості.

Посібник укладено на основі навчальної програми дисципліни «Вища освіта України і Болонський процес» (Київ – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 18 с.), затвердженої Міністерством освіти і науки України (лист № 14/18. 2-715 від 09.04.2004 р.), вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах та узгоджено із пропонованою структурою змісту навчального курсу, рекомендованого Європейською Кредитно-Трансферною Системою (ECTS).

У підготовці матеріалів для посібника брала участь група працівників «Науково-методичного центру з впровадження кредитно-модульної системи в ТНПУ ім. Володимира Гнатюка»: доц. Гузар О.В., Буяк Б.Б., асист. Вергун Л.І., методист Кузьмич В.М. та інженер Яремчук М.П., яким автори щиро вдячні.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

ДЕРЖАВИ.

РОЛЬ ОСВІТИ В РОЗВИТКУ ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНИ З ІНШИМИ ДЕРЖАВАМИ

1.1. Європейський вибір України – невід'ємна складова її подальшого розвитку

Минуле дванадцятиріччя за своїми соціально-економічними та політичними наслідками виявилось періодом утвердження України як повноцінної держави, що зайняла гідне місце на політичній та економічній карті світу. Однак процес розбудови ще не завершено, і найближче завдання полягає в тому, щоб остаточно облаштувати по суті нове суспільство – економічну, соціальну, політичну та гуманітарну сфери, подолати деформації, що виникли на стартовому етапі трансформаційного процесу.

Йдеться про практичну реалізацію завдань довгострокової стратегії, яка має забезпечити міцне підґрунтя для України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної правової держави, її інтегрування у світовий економічний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати найскладніші завдання свого розвитку. Наступне десятиріччя має стати визначальним у розв'язанні саме цих завдань.

Вибір нашої держави – європейська інтеграція. Цей курс проголосив Президент України, його схвалила Верховна Рада, підтримала переважна більшість суспільства і політичних партій. Європейський вибір у розвитку України зумовлений історичними, економічними та соціальними чинниками. Його суть полягає у виборі шляху розвитку в напрямку європейської цивілізаційної моделі, що дає можливість досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави. Європейський вибір України – це одночасно і рух до стандартів демократії, інформаційного суспільства, соціально орієнтованого ринкового господарства, що базується на засадах верховенства права і забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Україна має достатній потенціал для здійснення прориву до нових технологій у промисловому виробництві, до нових відносин

у сфері економіки, до нових поглядів на якість і рівень життя, до нових підходів у сфері освіти та науки, до соціокультурної інтеграції нашого суспільства в Європейське співтовариство.

Геополітична спрямованість сучасного цивілізаційного процесу визначається його глобалізацією, прогресуючим зростанням значущості гуманітарної сфери, високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку, підвищенням ролі інтелектуального капіталу та менеджменту, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу, утвердженням пріоритетності базових засад сталого розвитку, який сприяє не тільки економічному зростанню, а й справедливому розподілу його результатів, розширенню можливостей людей, їхньому збагаченню.

Глобалізація відкриває перед людством величезні можливості у розширенні обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом, взаємодії в гуманітарній сфері, духовному збагаченні особистості. Водночас для значної частини людства глобалізація несе в собі й істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на «цивілізаційний центр» і «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному розвитку.

Необхідно враховувати і глобальну тенденцію переходу до багатополюсного (поліцентричного) світового співтовариства, в якому основою взаємодії держав та їхніх економік має стати регіональна інтеграція. Сьогодні склалися специфічні умови європейської інтеграції, пов'язані з розширенням ЄС за рахунок наших західних сусідів і трансформацією спільного кордону з ними з 1 травня 2004 р. у кордон із Євросоюзом. Співробітництво з ЄС за таких умов набуває для України особливого характеру.

У зв'язку з цим чітка і пріоритетна орієнтація України на інтеграцію в Європейський союз, набуття статусу спочатку асоційованого, а згодом повноправного членства в ньому має розглядатися як основа стратегії економічного та соціального розвитку нашої держави. Як засвідчує досвід практично всіх країн-претендентів на вступ до ЄС, ця мета може стати додатковим потужним стимулом і каталізатором відповідних соціально-економічних та політичних перетворень.

Упродовж останнього десятиріччя Україна наполегливо наближається до європейських стандартів. На рівні держави напрацьовано універсальні принципи взаємодії з географічними сусідами та країнами-учасниками Європейського Союзу: взаємоповага, взаємодопомога, готовність до вирішення усіх проблем, не зважаючи на рівень їх складності. Сповідуючи

миролюбну політику, держава дотримується на світовій арені безпретензійних норм діяльності. Уряди України послідовно продовжують здійснення практичних кроків щодо його реалізації.

Стратегією подальшої діяльності у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції є активний перехід на сучасні, європейські методи роботи, сприяння розвитку міжвідомчої взаємодії на горизонтальному рівні, розширення повноважень середньої та нижньої управлінських ланок у сфері обміну інформацією, заохочення ініціативності, глибокої продуманості пропозицій і бачення кінцевих результатів їхньої реалізації, вивчення та трансляція корисного досвіду інших європейських країн у сфері державного управління інтеграційними процесами.

У рекомендаціях парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом від 28 листопада 2002 року зазначено, що:

– реалізація курсу на європейську інтеграцію України є невід'ємним елементом внутрішніх реформ, спрямованих на економічне зростання, підвищення рівня життя народу, розвиток демократії, становлення громадянського суспільства, забезпечення гарантій верховенства права, свободи слова, захист прав і свобод людини, зміцнення національної безпеки.

– поглиблення співробітництва з ЄС — це важливий елемент зміцнення стабільності та безпеки на Європейському континенті;

– курс на поглиблення співробітництва України з ЄС стимулюватиме проведення внутрішніх економічних і політичних реформ, сприятиме суспільному прогресу та розбудові соціально орієнтованої економіки України.

Успіх на шляху просування України цим курсом та надання відносинам Україна – Європейський Союз якісно нового статусу залежатиме від:

– здійснення послідовного та виваженого реформування економічної і соціальної сфер;

– ефективності процесу наближення законодавства України до законодавства ЄС та норм і принципів ГАТТ/СОТ;

– реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС та державами-учасниками (УПС).

Водночас від ЄС очікується підтвердження відкритості для всіх держав континенту, які сповідують європейські цінності і готові

співпрацювати заради досягнення миру, добробуту і демократії в Європі. Правомірно очікувати, що підходи Євросоюзу до відносин з Україною передбачатимуть перспективу вступу України до цієї організації, сприятимуть динамічній інтеграції нашої держави до спільного європейського правового та економічного простору.

Одним з найважливіших вихідних документів співпраці є «Угода про партнерство та співробітництво» (далі – УПС) між Україною, з одного боку, та ЄС і його членами, з іншого, яка набула чинності у березні 1998 року та має термін дії 10 років. Основними цілями УПС є розвиток тісних політичних стосунків між Україною та ЄС шляхом постійного діалогу з політичних питань, сприяння розвитку торгівлі та інвестицій, забезпечення підґрунтя для взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, громадського, науково-технологічного та культурного співробітництва, а також підтримки зусиль України щодо зміцнення демократії, розвитку її економіки та завершення переходу до ринкової економіки.

Відповідно до укладеної Угоди, сторони провадять регулярний політичний діалог: відбуваються переговори на найвищому політичному рівні в рамках самітів; для спостереження за дією Угоди згідно з положеннями УПС створено Раду з питань співробітництва, засідання якої відбуваються на міністерському рівні щонайменше раз у рік. З Радою співпрацює Комітет з питань співробітництва, який веде політичний діалог на парламентському рівні.

Сьогодні в рамках Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС створено та діють 4 підкомітети, а також 3 робочі групи: підкомітет з питань торгівлі та інвестицій; підкомітет з питань фінансів, економіки та статистики; підкомітет з питань транспорту та енергетики, співробітництва у цивільному та ядерному секторі, охорони довкілля, освіти, навчання та технологій; підкомітет з митних питань, транскордонного співробітництва, боротьби з нелегальною міграцією, відмиванням грошей та наркобізнесом, а також робоча група з питань відновлювальної енергетики та енергоефективності; робоча група з питань змін клімату; робоча група з питань енергетичних стратегій.

11 грудня 1999 р. у м. Гельсінкі Європейська Рада схвалила спільну стратегію ЄС щодо України, спрямовану на зміцнення стратегічного партнерства з Україною. Вона передбачає підтримку процесу демократичних та економічних перетворень в Україні, вирішення проблем щодо підтримання стабільності та безпеки на

Європейському континенті, зміцнення співпраці між ЄС та Україною у контексті розширення Євросоюзу. У стратегії зазначається, що Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) є основою відносин між Україною та Європейським Союзом, а реалізація УПС — один із пріоритетів стратегії. Приймаючи спільну стратегію, Європейська Рада вирішила, що кожна головуюча в ЄС держава повинна готувати відповідний робочий план реалізації спільної стратегії ЄС щодо України, який має ґрунтуватися на:

- визнанні України сферою спільних важливих інтересів країн-учасників Європейського Союзу;
- визнанні стосунків між Україною та Європейським Союзом у рамках стратегічного та унікального партнерства;
- визнанні того, що двері Європейського Союзу відкриті для України за умов її відповідності критеріям членства в ЄС, визначеним Копенгагенським самітом ЄС у червні 1993 року;
- спільному інтересі країн-учасників ЄС зміцнити в Європі мир та безпеку, забезпечити добробут, демократію та повагу до прав і свобод людини;
- спільному інтересі країн-учасників ЄС підтримати Україну на шляху до утвердження громадянського демократичного суспільства, ринкової економіки, створення основ для стабільної та процвітаючої держави, самодостатнього економічного і соціального зросту;
- спільному інтересі країн-учасників ЄС сприяти розвитку стабільної, демократичної і передбачуваної України, яка рухається у напрямку європейської інтеграції, здійснює спільні з ЄС кроки у сфері зовнішньої політики та політики безпеки;
- спільних економічних інтересах країн-учасників ЄС та їх відповідності довготерміновим економічним інтересам України;
- впливі України на енергетичну безпеку країн-учасників ЄС за рахунок розташування на її території трансконтинентальної нафто – та газотранспортної мережі;
- спільному інтересі країн-учасників ЄС утвердити співробітництво з Україною як важливу підвалину подальшого розвитку центрального і східноєвропейського регіонів як регіонів безпеки, добробуту та процвітання на шляху побудови єдиного європейського дому;
- необхідності повномасштабної реалізації Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом;

– необхідності залучення нових цілей, механізмів та засобів розвитку двосторонніх стосунків, що виходять за межі УПС, охоплюють довготермінові перспективи, відповідають актуальній ситуації та надають додаткової ваги відносинам між Україною та Європейським Союзом;

– необхідності встановити новий тип рівноваги у Центральній та Східній Європі, яка зазнає кардинальних змін під впливом розширення Європейського Союзу;

– необхідності уникнення нових ліній поділу в Європі за рахунок координації швидкості інтеграції центральних і східноєвропейських країн до ЄС, посилення позитивних наслідків розширення ЄС, адаптації кожної з країн регіону до реалій, що виникають у процесі входження до ЄС країн-кандидатів;

– необхідності еволюції ЄС від Союзу західноєвропейських країн до Союзу європейських країн — фундаменту загальноєвропейського дому, що відповідає вимогам XXI сторіччя і здатний до дій глобального масштабу;

– необхідності поглиблювати європейську інтеграцію, що має на меті єдину Європу, і сприяти фундаментальному зближенню та європейській інтеграції України.

Метою цієї стратегії є:

1. Фундаментальне зближення та поступова інтеграція України до ЄС. Основою цього процесу є принципові положення і цілі європейської інтеграції та проголошений Україною курс на інтеграцію до ЄС, який сприятиме проведенню реформ у країні. Досягнення Україною критеріїв, необхідних для повноправного членства і визначених Копенгагенським самітом ЄС у червні 1993 р., дозволить розглядати можливість її членства в ЄС.

2. Реалізація Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, що є важливим завданням на найближчі роки, базою та одним із дієвих інструментів поглиблення інтеграції України до ЄС. Якнайповніша імплементація УПС має створити передумови для подальшого розвитку торгівлі ЄС з Україною та суміжними країнами. ЄС спрямує зусилля на послідовне спільне з Україною виконання положень УПС у рамках чинних двосторонніх інституцій, фінансових інструментів та спільних робочих програм з імплементації УПС.

3. Підтримка реформ в Україні. У взаємовідносинах з Україною ЄС спрямує свої зусилля на відповідність у ході реформ критеріям щодо набуття членства в ЄС, сформульованих Радою ЄС у червні 1993р. в Копенгагені, зокрема:

– стабільності інституцій, що гарантують демократію, верховенство закону, забезпечення прав людини, поваги та захисту національних меншин;

– існування функціонуючої ринкової економіки; спроможність витримати тиск конкуренції та ринкових сил у межах Європейського Союзу;

– спроможності взяти на себе зобов'язання, що впливають із членства в ЄС.

4. Успіхи України в реалізації Угоди про партнерство та співробітництво, здійснення реформ і продовження курсу на інтеграцію до ЄС дозволять Україні повною мірою долучитися до процесу розширення ЄС.

5. Забезпечення зони стабільності, співробітництва та процвітання у Центральній і Східній Європі. Неоднакові темпи європейської інтеграції центральних і східноєвропейських країн породжують різноплановість стосунків між країнами регіону. Тому таким принциповим є вироблення спільної стратегії, яка б забезпечила збереження еволюційності та незворотності процесу розширення, а також координацію дій, пов'язаних з різними темпами інтеграції центрально-східноєвропейських країн до ЄС, поглиблення транскордонного та регіонального співробітництва, використання багатостороннього діалогу із залученням усіх країн регіону. Спільна стратегія має зміцнити регіональну безпеку шляхом покращення та подальшої гармонізації відносин між країнами, які мають на меті інтеграцію до ЄС.

6. Адаптація законодавства України до норм ЄС. ЄС посилить та активізує роботу, яка сприятиме процесу адаптації законодавства України до норм ЄС та враховуватиме наміри України набути у майбутньому повноправне членство в ЄС.

7. Поглиблення співробітництва у сфері зовнішньої політики, що є одним із визначальних факторів безпеки та стабільності в Європі. ЄС поглиблюватиме співробітництво з Україною задля збереження спільних цінностей та фундаментальних інтересів ЄС, посилення європейської інтеграції та міжнародного співробітництва, безпеки та збереження миру в Європі відповідно до основоположних принципів Хартії ООН, Гельсінського Заключного акта, принципів Паризької хартії, забезпечення демократії, панування права, поваги до прав і свобод людини. ЄС залучатиме Україну до спільних дій на міжнародній арені.

8. Поглиблення співробітництва у сфері безпеки та оборони. ЄС визнає нерозривність та взаємозалежність безпеки Союзу та України. Співробітництво з Україною у сфері безпеки має стати наріжним каменем розбудови стабільної, мирної та єдиної Європи. Усвідомлюючи фундаментальну важливість проведення політики відкритості і довіри між ЄС та Україною, визнаючи вагомий внесок України у побудову нової архітектури міжнародної безпеки і співробітництва та необхідність всебічного залучення України до заходів, які б гарантували європейську безпеку, беручи до уваги особливий статус взаємин між Україною та Організацією Північно-атлантичного блоку, Європейський Союз готовий кардинально поглибити співробітництво з Україною, що стимулюється сучасними геополітичними умовами, необхідністю гарантувати загальноєвропейську безпеку та стабільність і є напрямом випробування принципово нових механізмів співробітництва та інтеграції України до ЄС.

9. Поглиблення співробітництва з Україною у галузі юстиції та внутрішніх справ. Виконання положень Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, використання можливостей поза межами цієї Угоди з урахуванням існуючих потреб та інтересів сторін у галузі юстиції і внутрішніх справ, залучення України до програм ЄС та тісне співробітництво у цій сфері є важливою передумовою створення в Європі простору безпеки та стабільності.

10. Поглиблення міжлюдських зв'язків, регіонального та культурного співробітництва між Україною та ЄС, що, разом з іншими заходами, дозволить уникнути появи будь-яких нових ліній поділу на континенті.

11. Посилення торгово-економічного співробітництва та співпраці у сфері транспорту, зв'язку, телекомунікацій. Пріоритетним Європейський Союз вважає створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС і відкриття ринків сторін на основі принципу асиметричності, що є одним із завдань двосторонніх стосунків. ЄС обіцяє сприяти поширенню торгівлі та розвитку гармонійних економічних відносин з Україною. Співробітництво у цій галузі позитивно вплине на розвиток економіки та торгівлі країн-членів ЄС, їхніх торговельних та комунікаційних зв'язків з Росією, країнами Кавказу та Центральної Азії. Гнучкість механізмів імплементації Стратегії та виконання УПС забезпечать необхідні гарантії проти дестабілізації «чутливих» ринків ЄС та не створюватиме проблем з безробіттям. ЄС сприятиме розвитку

існуючої інфраструктури транспортування енергоносіїв територією України та подальшій її розбудові.

12. Охорона довкілля. ЄС надає йому першочергового значення у стосунках з Україною, що потерпіла від аварії на ЧАЕС. Спільні заходи у цій сфері, зокрема, сприяння Україні у виведенні з експлуатації ЧАЕС, вкрай необхідні для забезпечення екологічно чистого середовища на континенті.

Основним завданням Робочих планів головуючих в ЄС країн є впровадження – у співпраці з іншими країнами ЄС, Європейською Комісією та Україною – ініціатив щодо напрямів співробітництва між Україною та ЄС та їхнє подальше втілення.

Щорічно Радою з питань співробітництва між Україною та ЄС схвалюються пріоритетні напрямки двостороннього співробітництва в рамках імплементації УПС. На попередніх засіданнях Ради визначено наступні пріоритети: енергетика; торгівля та інвестиції; юстиція та внутрішні справи; наближення законодавства до норм і стандартів ЄС; охорона довкілля; співпраця у транспортній сфері; регіональне і транскордонне співробітництво; наука та технології; освіта і культура.

Часові рамки досягнення цілей спільної стратегії ЄС щодо України здійснюються через реалізацію довго-, середньо- та короткотермінових завдань Союзу. Довготерміновим завданням стратегії є фундаментальне зближення та інтеграція України до ЄС, успішне здійснення в Україні реформ, реалізація Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, досягнення Україною критеріїв повноправного членства, визначених Копенгагенським самітом ЄС у червні 1993 року.

Таблиця 1.1

Хронологія подій із налагодження співробітництва України і Європейського Союзу

2004	
10 червня	10-річчя підписання УПС між Україною та ЄС.
18 травня	Засідання Ради з питань співробітництва Україна – ЄС.
29 березня	Зустріч Україна – Трійка ЄС на рівні міністрів юстиції та внутрішніх справ.
5 березня	Указом Президента України схвалено концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу.

24 лютого, 27 січня	Консультації щодо плану дій: Україна – ЄС.
16 –17 лютого	Сьоме засідання Комітету парламентського співробітництва Україна – ЄС.
13 лютого	Конференція CEPS (Брюссель), Фондації С. Баторія (Варшава) та Фонду Відродження (Київ) за участю Міністра закордонних справ України «Більш, ніж сусіди: розширений ЄС та Україна – нові відносини».
12 –13 лютого	Зустріч Національних Координаторів програм технічної допомоги TACIS.
27 січня	Консультації Україна – ЄС щодо Плану дії з реалізації співробітництва у рамках концепції «Ширша Європа».

2003

27 листопада	Верховна Рада України прийняла <u>Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»</u> .
7-8 жовтня	Українсько-європейський саміт в Ялті.
11-12 вересня	Візит Комісionера Ферхойгена до України для обговорення впровадження Ініціативи «Розширена Європа – Сусідство».
17 березня	Міністр економіки України В. Хорошковський та Паскаль Ламі, член Європейської Комісії з питань торгівлі ЄС, підписали двосторонню угоду Україна – ЄС про доступ до ринку.
15 травня	Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про створення Центру європейського та порівняльного права».
7 лютого	В Києві відбулося засідання «Трійка ЄС – Україна» на міністерському рівні. Делегацію ЄС очолював Генеральний Секретар, Верховний Представник ЄС з питань спільної зовнішньої та політики безпеки Солана, українську сторону представляв Міністр закордонних справ України А. Зленко.

2002

27 листопада	У Брюсселі відбулося п'яте засідання Комітету з питань співробітництва Україна – ЄС з метою обговорення питань співробітництва в рамках УПС, впливу розширення ЄС на Україну, ініціативи ЄС «Нові сусіди» та політики України «Європейський вибір».
--------------	---

11 листопада	Перше засідання Трійки ЄС – Україна з метою обговорення питань співробітництва в галузі юстиції та внутрішніх справ.
4 липня	Саміт Європейський Союз – Україна, Копенгаген.

2001

11 вересня	На 4-ому саміті ЄС – Україна, який відбувся в Ялті 11 вересня 2001 року, керівники ЄС та Президент України Л. Кучма підтвердили свої зобов'язання щодо посилення стратегічного партнерства між Україною та ЄС.
------------	--

2000

25 січня	У ході засідання Україна – Трійка ЄС на рівні Міністрів закордонних справ Головуючою в ЄС Португалією українській стороні передано Робочий план реалізації Спільної стратегії ЄС щодо України. Створено Національну Раду при Президентові України з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС.
----------	---

1999

26-27 квітня	Друге засідання Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС. Розглянуто економічні аспекти двосторонніх відносин. Відзначено успішність реалізації спільної робочої програми щодо імплементації УПС.
3 – 4 червня	Кельнський саміт ЄС. ЄС визнав досягнення якісно нового рівня у стосунках з Україною.
23 липня	Третій саміт Україна – ЄС (Київ). ЄС визнав успіхи на шляху інтеграції України до ЄС. Підтверджено намір сприяти вступу України до СОТ. Початок роботи щодо запровадження зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.
16 серпня	Постановою Кабінету Міністрів України №1496 затверджено Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС.
23 вересня	У ході засідання Україна – Трійка ЄС на рівні Міністрів закордонних справ ЄС відзначив важливість проєвропейського вибору України, наголосив на повазі до європейського курсу України та ознайомив з основними положеннями Спільної стратегії ЄС щодо України.
6 грудня	Зустріч Президента України Л. Кучми з Президентом Європейської Комісії Р. Проді.

10 грудня Ухвалення Спільної стратегії ЄС щодо України на Гельсінському саміті ЄС.

1998

24 лютого Створено Українську частину Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС.

1 березня Набула чинності Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС.

8–9 червня Перше засідання Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС. Україна офіційно заявила про прагнення набутти статусу асоційованого членства в ЄС. Схвалено правила процедури Ради співробітництва, прийнято спільну робочу програму з імплементації УПС на 1998-1999 роки.

11 червня Указом Президента України за №615 затверджено стратегію інтеграції України до ЄС.

12 червня Постанова Кабінету Міністрів України №852 про запровадження механізму адаптації законодавства України до ЄС.

26 липня На виконання Указу Президента України «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» створено центр перекладів актів Європейського права.

16 жовтня Другий саміт Україна – ЄС (Відень). Обговорено подальші можливості співробітництва в галузі зовнішньої політики та політики безпеки. Стан відносин між Україною та ЄС охарактеризовано як «стратегічне та унікальне партнерство».

5 листопада Перше засідання Комітету з питань співробітництва. Засновано шість підкомітетів: з питань торгівлі та інвестицій; з фінансових, економічних питань та статистики; з енергетики, ядерних питань та навколишнього середовища; з митного, прикордонного співробітництва; боротьби з відмиванням грошей і наркобізнесом; з транспорту, телекомунікацій, науки та технологій, освіти та навчання; з вугілля, сталі, гірничої промисловості та сировинних матеріалів.

11-12 грудня Віденський саміт ЄС. Прийнято рішення про розробку спільної стратегії ЄС щодо України. Розпочав роботу Парламентський комітет з питань співробітництва Україна – ЄС.

1997

5 лютого На засіданні Україна – Трійка ЄС на рівні Міністрів закордонних справ обговорено шляхи імплементації плану дій, можливість відкриття у Києві центру документації ЄС.

17-18 квітня Засідання спільного комітету Україна – ЄС. Обговорено проблеми торговельно-економічного співробітництва.

15 липня Підписано Угоду між Європейським Співтовариством про вугілля та сталі й Урядом України про торгівлю сталеливарними виробами.

5 вересня Перший саміт Україна – ЄС (Київ). Підтверджено європейський вибір України. Обговорено наявні проблеми в договірно-правовій сфері, розглянуто шляхи економічного співробітництва.

1 грудня Одностороннє введення Україною безвізового режиму для власників дипломатичних паспортів країн ЄС.

1996

6–7 травня Засідання спільного комітету Україна – ЄС. Обговорено стан ратифікації УПС, питання надання Україні статусу країни з перехідною економікою.

червень Європейський Союз визнав за Україною статус країни з перехідною економікою.

12-13 вересня Візит члена Європейської Комісії Х. Ван ден Брука до Києва. Підписання індикативної програми ТАСІС для України на 1996-1999 роки та Фінансового протоколу про спільний план дій ЄС/ Великої Сімки стосовно реструктуризації української енергетичної галузі.

6 грудня Рада Міністрів ЄС прийняла план дій щодо України. Висловлено готовність розвивати і посилювати політичні та економічні відносини з Україною.

1995

24 березня Перше засідання спільного комітету Україна – ЄС. Розглянуто питання міжгалузевої співпраці України з Європейським Союзом.

1 червня Зустріч Президента України Л. Кучми з Президентом Європейської Комісії Ж. Сантером. Підписання тимчасової угоди про торгівлю і питання, пов'язані з торгівлею між Україною та ЄС. 25266

липень Створено представництво України при Європейських Співтовариствах.

1994	
9-11 березня	Візит Трійки ЄС до Києва. Зустрічі з Президентом України і Головою ВР. Перше засідання Україна – Трійка ЄС на рівні Міністрів закордонних справ. (Надалі такі засідання відбувались регулярно двічі на рік.)
14 червня	Підписано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС. Спеціальна резолюція Ради Міністрів ЄС щодо України.
10 листопада	Верховна Рада України ратифікувала Угоду про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС.
1993	
23-24 березня,	Переговори щодо Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС на найвищому рівні.
8-9 червня,	Підписано Угоду між Європейськими співтовариствами та Україною про торгівлю текстильними виробами.
5 травня	Відкриття представництва Комісії Європейських Співтовариств в Україні.
1992	
11 лютого	Протокол згоди між ЄС і новими незалежними державами про реалізацію програм технічної допомоги.
6 квітня	Директива КЄС до Ради Міністрів ЄС про започаткування переговорів щодо укладення угод про співробітництво з Білоруссю, Казахстаном, Росією та Україною.
14 вересня	Зустріч Президента України Л. Кравчука з Президентом Комісії Європейських Співтовариств Ж. Делором. Перша зустріч Україна – ЄС на найвищому рівні.
1991	
2 грудня	Декларація ЄС щодо України. Відзначено демократичний характер Всеукраїнського референдуму. Заклик до України підтримувати з ЄС відкритий і конструктивний діалог, спрямований на забезпечення виконання усіх колишніх зобов'язань СРСР.

Європейська інтеграція розглядається в Україні як процес внутрішньої трансформації суспільства на основі європейських цінностей, утвердження в країні європейської моделі економічних та соціальних перетворень.

У поєднанні із завданнями європейської інтеграції стратегія спрямована на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови, соціальну переорієнтацію економічної політики, подальший розвиток України як високотехнологічної держави.

Президент визначив основні практичні кроки в європейській інтеграції, які Україна має здійснити задля досягнення відповідності копенгагенським критеріям членства в ЄС. Серед них:

- набуття Україною членства в СОТ ;
- проведення переговорного процесу та підписання Угоди про асоціацію України та ЄС;
- проведення переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС;
- приведення законодавства України у відповідність до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах;
- виконання процедур, необхідних для набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;
- проведення переговорного процесу щодо створення митного союзу між Україною та ЄС;
- повне виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та копенгагенських критеріїв членства в Євросоюзі;
- створення реальних передумов для вступу України до ЄС.

Стратегія європейського вибору має розглядатися як важливий стимул прискорення системних реформ, піднесення політичної та соціальної активності громадян.

Продовжуючи роботу у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, треба зазначити, що сьогодні завершується формування нового світового порядку. Події, які відбуваються останнім часом, впливають на дальший розвиток не лише окремих держав, а й усієї міжнародної системи на багато років уперед.

1.2. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС – один із важливих інструментів створення в Україні нової правової системи та громадянського суспільства

Адаптація законодавства є спільним пріоритетом згідно з УПС. У рамках своєї стратегії та Програми інтеграції до ЄС Україна створила організаційну структуру і правову базу для досягнення цієї мети, розробляючи з 2001 року план дій та робочий план щодо адаптації законодавства.

В Україні у 1998 році було створено Міжвідомчу координаційну раду щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС,

а в 1999 р. — єдина система планування, координації і контролю за підготовкою проектів законів та адаптації законодавства органами виконавчої влади. При Міністерстві юстиції України діють Центр порівняльного права та Європейський центр перекладів актів законодавства. Організаційну структуру цього процесу було підсилено у 2000 р. створенням Національної Ради при Президенті України з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

ЄС підтримує адаптацію законодавства України шляхом надання технічної допомоги, зокрема, через заснований у рамках програми ТАСІС Українсько – європейський консультативний центр з питань законодавства (UEPLAC), а також через низку інших проектів, включаючи «Правові студії» та «Управління стандартами у сфері охорони навколишнього середовища на підприємствах». У 2002 р. було вирішено, що UEPLAC допомагатиме українським органам влади у процесі планування та визначення пріоритетів подальшої роботи щодо адаптації законодавства шляхом розробки плану-графіка, який дозволив би відслідковувати досягнутий прогрес, включаючи імплементацію.

27 листопада 2003 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», підготовлений за активної участі експертів Центру європейського та порівняльного права. Таким чином парламент законодавчо закріпив стратегію та національний механізм прийняття *acquis communautaire* (надбання співтовариства), що має на меті повну інтеграцію України в європейський правопорядок, а відтак — досягнення відповідності одному з основних критеріїв вступу до ЄС.

Головними завданнями загальнодержавної програми є:

– *забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-учасниками від 14 червня 1994 року, інших міжнародних договорів, що стосуються співробітництва України з Європейським Союзом;*

– *розвиток законодавства України у напрямку його наближення до законодавства Європейського Союзу і забезпечення високого рівня підготовки проектів законів та інших нормативно-правових актів в Україні;*

– *створення правової бази для інтеграції України до Європейського Союзу;*

– *створення на законодавчому рівні загальнодержавного механізму адаптації законодавства, який визначав би цілі та сфери, етапи адаптації законодавства, складовими елементами чого повинно бути фінансове, інформаційне, наукове та кадрове забезпечення;*

– *забезпечення системності та узгодженості у роботі органів державної влади під час здійснення заходів з адаптації законодавства;*

– *вдосконалення порядку планування нормотворчої роботи на основі довгострокової програми розвитку законодавства України з метою його наближення до законодавства Європейського Союзу;*

– *вироблення єдиних, обов'язкових для всіх суб'єктів права законодавчої ініціативи, правил підготовки проектів нормативно-правових актів у процесі адаптації законодавства;*

– *удосконалення інформаційного забезпечення роботи з адаптації законодавства;*

– *поліпшення кадрового забезпечення в органах державної влади, підготовка спеціалістів, які відповідали б особливим кваліфікаційним вимогам, що ставляться до учасників процесу адаптації законодавства;*

– *підвищення рівня володіння державних службовців офіційними мовами країн-учасників Європейського Союзу;*

– *удосконалення порядку підготовки щорічних пропозицій щодо обсягів фінансування заходів з адаптації законодавства в рамках Державного бюджету України.*

Затверджена парламентом Програма повинна стати основоположним правовим актом у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Природно, що вона має характер рамкового документа, який визначає мету та інституціональний механізм адаптації, а також засади фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення виконання самої Програми.

Нею передбачено, що конкретні заходи з адаптації визначатимуться відповідними щорічними планами, які розроблятимуться Координаційною радою з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, погоджуватимуться з Комітетом Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції та затверджуватимуться Кабінетом Міністрів України.

Після набуття чинності Програма проведення державної політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу здійснюватиметься спеціальним урядовим

органом державного управління, що має бути створений у складі Міністерства юстиції України. Цей орган здійснюватиме науково-експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення виконання Програми, переклад актів *acquis communautaire* українською мовою, підготовку глосарія термінів *acquis communautaire*, проведення експертизи проектів законів та інших нормативно-правових актів на відповідність *acquis EC*.

Програмою передбачено чіткий механізм запобігання прийняттю нормативно-правових актів, які суперечать *acquis EC*. Передбачено також, що такі акти можуть прийматись лише за наявності достатнього обґрунтування необхідності їх прийняття на чітко визначений у самому акті термін. Уперше в історії України запроваджується механізм парламентського контролю за відповідністю законопроектів *acquis communautaire*. Специфічними ознаками Програми є розлогий термінологічний апарат та більш ніж 500 – сторінковий додаток, в якому наведено орієнтовний перелік актів законодавства України та *acquis EC* у пріоритетних сферах.

Певна робота щодо адаптації законодавства України до норм ЄС проводиться з боку Євросоюзу, який напруцьовує для України документ на зразок «Білої книги ЄС». У цьому документі будуть зазначені основні політико-правові та соціально-економічні параметри, досягнення яких дозволить Україні претендувати на набуття повноправного членства в ЄС. Розробляється також програма навчання та стажування українських фахівців, у тому числі юристів-лінгвістів, у країнах ЄС та країнах-кандидатах на вступ до Європейського Союзу.

ЄС забезпечує створення належної інформаційної бази для практичної реалізації процесу адаптації українського законодавства до норм Євросоюзу, а також відповідних фондів для здійснення перекладів, підготовлених в Україні, проектів законодавчих актів з української мови та аналогічних документів ЄС українською мовою. 5 березня 2004 р. Указом Президента України схвалено Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу.

За підтримки ЄС Уряд України досягнув прогресу щодо адаптації законодавства у сферах конкуренції, фінансових послуг, банківської системи, захисту прав інтелектуальної власності, а також у питанні, що стосується Земельного Кодексу. «Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС», яку сьогодні впроваджує Уряд України, буде базовою для інтенсивної адаптації законодавства.

Концепцією передбачено, що запровадження Програми вимагатиме розроблення дієвих механізмів інституційного удосконалення структури євроінтеграційних органів України. Зокрема, з ухваленням концепції на якісно новому рівні має бути побудована організація науково-аналітичного, науково-освітнього, інформаційного та методологічного забезпечення процесу адаптації. На 10-му засіданні Міжвідомча координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства ЄС підтримала ініціативу Міністерства юстиції України щодо утворення на базі Центру порівняльного права і центру перекладів актів європейського права при Міністерстві юстиції України Центру європейського та порівняльного права – спеціальної державної установи, основною метою діяльності якої стане забезпечення реалізації функцій з планування, координації та контролю роботи, з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, а також сприяння органам виконавчої влади у реалізації покладених на них завдань, пов'язаних із зазначеною адаптацією. 15 травня 2003 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про утворення Центру європейського та порівняльного права».

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу – це тривалий процес поетапного прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства Європейського Союзу.

1.3. Науково-технічне співробітництво України та ЄС

Україна належить до держав із високим науковим потенціалом. Це, передусім, — визнані у світі наукові школи, вагомі, а нерідко й унікальні досягнення в багатьох сферах: у біотехнології, радіоелектроніці, фізиці низьких температур, ядерній фізиці, електрозварюванні, інформатиці, телекомунікаціях і зв'язку. Держава, її політичне керівництво, органи законодавчої та виконавчої влади повинні створити такі умови, які забезпечували б не лише зростання цього потенціалу, а, насамперед, максимальну його віддачу. Задля цього держава має стати безпосереднім провідником інноваційного розвитку, замовником та організатором досліджень і розробок на найсучасніших напрямках науково-технічного прогресу шляхом забезпечення базового фінансування та через організацію інформаційного і науково-технологічного співробітництва з науковими та освітніми інститутами інших, передусім технологічно розвинених, країн.

Метою співробітництва з ЄС у сфері науки і техніки є заохочення цивільних наукових досліджень та технологічного розвитку,

включаючи спільну науково-дослідницьку діяльність, навчання та переміщення науковців, а також інші форми співробітництва. УПС також передбачає, що сторони забезпечуватимуть належний доступ до своїх відповідних програм на основі ефективного захисту прав інтелектуальної, промислової та комерційної власності.

Заходи ЄС щодо розвитку дослідництва та технологій здійснюються через рамкові програми, які одночасно є головним інструментом ЄС для підтримки створення Європейського дослідницького простору. Головна спрямованість наступної дослідницької програми, розрахованої на 5 років, — концентрація на питаннях інтеграції дослідницьких зусиль на базі підвищення ефективності партнерства між різними учасниками Європейського дослідницького простору.

Головними тематичними напрямами Програми є: *геном та біотехнології задля здоров'я; інформаційне суспільство; нанотехнології, інтелектуальні матеріали та нові процеси виробництва; аеронавтика і космос; безпека продуктів харчування та ризики для здоров'я; сталий розвиток і глобальні зміни; громадяни та управління в європейському суспільстві.*

На сьогодні запропоновано декілька програм у сфері дослідництва та розвитку:

1. Інтеграція і зміцнення Європейського дослідницького простору. Зазначена програма встановлює наукові пріоритети, на яких ЄК концентруватиме фінансові ресурси, а також нові ініціативи, спрямовані на удосконалення мереж національних дослідницьких програм країн-учасниць.

2. Зміцнення структури Європейського дослідницького простору. Ця програма спрямована на подолання структурної слабкості європейського дослідництва шляхом глибшої інтеграції дослідництва та інновацій, розвитку мобільності дослідників, скоординованого планування та доступу до дослідницької інфраструктури, а також реалізацію заходів, спрямованих проти відтоку вчених, та розвиток громадського усвідомлення щодо значення науки у розвитку суспільства.

3. Незалежні дослідження в ядерній сфері. Програма зосереджується на аспектах зберігання ядерних відходів та безпеці ядерних реакторів.

4. Європейські спільні дослідницькі центри. Проект програми представляє три нових інструменти для імплементації обмеженої кількості тематичних пріоритетів інтеграції європейського дослідництва:

– *створення мережі майстерності.* У рамках нової програми буде створено мережі дослідників, кожна з яких розвиватиме наукову базу в різних напрямках шляхом напрацювання та використання набутої майстерності.

– *впровадження інтегрованих проектів.* Використання зазначеного інструменту спрямовано на зміцнення європейської конкурентоспроможності та вирішення низки соціальних питань і дозволить мобілізувати критичну масу дослідницьких ресурсів та існуючих в Європі наукових досягнень. Розмір інтегрованих проектів буде відрізнятися залежно від потреб для досягнення очікуваних результатів, їхній бюджет коливатиметься від кількох мільйонів євро до кількох десятків мільйонів. Кожен інтегрований проект повинен чітко визначати завдання, спрямовані на отримання науково-технологічних результатів.

– *забезпечення участі ЄС у національних дослідницьких програмах.* Цей інструмент націлений на те, щоби пріоритети більшості національних дослідницьких програм країн-учасників співпадали з інтересами і завданнями ЄС у зазначеній сфері. Крім цього, важливим є підвищення впливу національних дослідницьких програм задля реалізації дослідницьких завдань ЄС шляхом підготовки гармонізованих робочих програм, оголошення спільних конкурсів тощо.

Інституції ЄС на додаток до рамкових програм у галузі дослідництва та технологічного розвитку шукають нові засоби стимулювання з метою створення більш конкуренто-спроможного економічного середовища, що ґрунтується на знаннях. Однією з нових спільних ініціатив ЄС та Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) є підтримка дослідництва та технологічних інновацій шляхом залучення кредитів та венчурного капіталу.

Зазначена ініціатива є частиною стратегії, визначеної у березні 2000 р. на Лісабонському саміті, де було проголошено мету – запровадження в Європі моделі подальшого розвитку економіки, що базується на знаннях. Нова ініціатива ЄІБ, підтримана ЄК та високо оцінена Європейською Радою, має назву «Інновація 2000» і фактично являє собою план дій з бюджетом від 12 до 15 млрд євро плюс 1 млрд євро — венчурний капітал для бізнесу, що працює у сфері інновацій. Цей план спрямований на розвиток малих та середніх підприємств і підприємств (розповсюдження інновацій, інформаційних технологій та технологій у сфері зв'язку, розвиток людських ресурсів).

У процесі підготовки до прийняття Шостої рамкової програми ЄС в галузі дослідництва та технологічного розвитку Європейська Комісія затвердила Комюніке «Міжнародний вимір Європейського дослідницького простору». Зазначений документ передбачає удосконалення стратегії ЄК у галузі дослідництва та спрямування її на розвиток співробітництва з третіми країнами (у т. ч. Україною) та відкритість Європейського дослідницького простору для решти світу.

У попередніх документах ЄК щодо запровадження ініціативи Європейського дослідницького простору також наголошувалось на необхідності його відкриття для країн-партнерів ЄС. Це пов'язано, передусім, з визнанням ЄС потреби сьогодення щодо ширшого використання результатів міжнародного науково-технологічного співробітництва у просуванні політичних та економічних стосунків, зокрема з країнами-кандидатами та країнами Європейського економічного простору. Водночас нова стратегія міжнародної співпраці у зазначеній сфері дасть можливість подальшого розвитку стосунків з третіми країнами (у тому числі з Україною), що допоможе поживати діалог та підвищити рівень наукового та технологічного розвитку Європи в цілому.

У зв'язку з цим варто зазначити, що Європейський дослідницький простір встановив новий політичний зміст щодо розвитку нової стратегії міжнародного наукового та технологічного співробітництва, яке базується на попередніх результатах проєктів, запроваджених за участю ЄС.

Основними елементами, навколо яких буде побудовано нову стратегію, є:

– створення умов, за яких Європейський дослідницький простір стане не тільки найбільш привабливим місцем роботи для кращих учених світу, але й буде еталоном проведення та впровадження наукових досліджень світового зразка;

– створення умов для європейських дослідників та промисловців щодо доступу до наукової та технологічної бази і дослідницьких експериментів за межами Європи;

– використання наукових і технологічних досліджень в імплементації зовнішньої політики ЄС та політики розвитку;

– мобілізація наукових і технологічних ресурсів ЄС та третіх країн для своєчасного реагування на такі проблеми світового масштабу, як продовольча безпека, безпека довкілля (парниковий ефект, біорозмаїття, сейсмічні ризики тощо), охорона здоров'я та запобігання хворобам, пов'язаним з бідністю.

Значна увага приділяється також мобілізації системи, інструментів та людських ресурсів задля досягнення відкритості Європейського дослідницького простору для вчених світу. Така відкритість для участі третіх країн, у свою чергу, допоможе подальшому розвитку наукової бази Європи та зміцненню її авторитету у світі. Більшість країн-учасників ЄС надає підтримку навчальним програмам і підвищенню мобільності вчених із третіх країн та здійснює спільну співпрацю над проєктами.

Загальні щорічні витрати країн-учасників та країн Європейського економічного простору на двостороннє науково-технологічне співробітництво з третіми країнами становлять 750 млрд євро; із зазначених коштів країни на теренах колишнього Радянського Союзу отримують приблизно 10%, або 75 млн євро. При цьому найбільш активною державою, яка інвестує кошти у розвиток науково-технічного співробітництва з країнами Центральної і Східної Європи та Росії, є Німеччина. Останнім часом почала виявляти активність щодо розвитку такої співпраці з ученими зазначеного регіону і Греція. У документі ЄК окремий розділ відведено пріоритетам науково-технічного співробітництва з новими незалежними державами. Зокрема, наголошується на подвійній меті такого співробітництва, передусім стабілізації дослідницького потенціалу зазначених країн та розв'язанні проблем, що становлять спільний інтерес (нерозповсюдження ядерної зброї, підтримання безпеки здоров'я та довкілля з огляду на промислові зміни, включаючи питання енергетики та ядерної безпеки).

У Комюніке ЄК пропонується також зміцнення та погодження політики у сфері досліджень з міжнародними організаціями, зокрема з Організацією Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЄСР), Світовою організацією здоров'я, Конференцією об'єднаних націй та ін. У зазначеному напрямі ЄС бачить свою мету у підвищенні власної участі та ролі в запровадженні стратегії сталого розвитку, попередженні глобального потепління, подоланні масштабної загрози розповсюдження інфекційних захворювань і спрямуванні досліджень на розв'язання проблем суспільства в цілому.

Серед кількох конкретних заходів, що пропонуються ЄК з метою досягнення зазначеного, особливу увагу привертає пропозиція щодо фінансування участі дослідників третіх країн у діяльності мережі майстерності (*Network of excellence*) та інтегрованих дослідницьких проєктах, що будуть оголошуватись у рамках тематичних пріоритетів Шостої рамкової програми співтовариства. Окрім зазначеного, планується відкрити національні програми країн-учасників для

міжнародного науково-технологічного співробітництва з третіми країнами відповідно до напрямків діяльності Шостої рамкової програми ЄС в галузі досліджень та технологічного розвитку. ЄК вважає, що користь від підвищення привабливості Європейського дослідницького простору та активізації співробітництва з третіми країнами отримують, насамперед, країни-учасники та співтовариство в цілому, що також сприятиме розв'язанню проблеми відтоку вчених з Європи у США, Канаду та Японію.

Поряд із цим талановиті дослідники з третіх країн можуть скористатися знаннями та досвідом, набутими країнами-учасниками, у розвитку науки і технологій у власній країні, що загалом сприятиме розвитку Європейського дослідницького простору в цілому.

Комюніке ЄК містить також рекомендації щодо збільшення бюджету міжнародного співробітництва на засадах, які Комісія запропонувала для Шостої рамкової Програми в галузі дослідництва та технологічного розвитку (на 25 %).

Підсумовуючи, варто зазначити, що прийняття такого документа свідчить про те, що сьогодні ЄК акцентує увагу на необхідності створення на базі досвіду та традицій європейського міжнародного науково-технологічного співробітництва моделі такого співробітництва через запровадження Європейського дослідницького простору з міжнародним виміром. ЄК визнає, що задля досягнення зазначеного необхідно мати чітку та структуровану політику і відповідні інструменти її впровадження, зокрема:

- *транснаціональний науково-технологічний діалог, скоординований з країнами-учасниками, та розвиток трансрегіонального наукового партнерства;*

- *мобільність учених між Європою та третіми країнами;*

- *науково-технологічне співробітництво, яке сприяє сталому розвитку та соціально-економічному прогресу усіх партнерів такого співробітництва.*

Україна та ЄС реалізують окремі науково-технологічні програми у сферах спільного інтересу. Співробітництво між Україною та ЄС у галузі науки та технологій розвивається в різних напрямках та умовах і базується на співробітництві та конкуренції. Набуття чинності УПС поєдналося із початком реалізації П'ятої рамкової програми для науково-технологічної діяльності ЄС (1998 – 2002). В її межах в Україну, Росію та інші країни СНД було спрямовано програму INCO. Частку для СНД обмежили до 106 млн євро на період 1999–2002 років; її було використано, в основному, для проектів INTAS (70 млн євро) та INCO – *Copernicus* (36 успішних

проектів у відповідь на запити П'ятої рамкової програми). Інші проекти П'ятої рамкової програми також були відкриті для учасників з України, але без фінансування ЄС.

Опираючись на вже набутий досвід, обидві сторони підготували та підписали 4 липня 2002 року Угоду між Україною та ЄС про наукове і технологічне співробітництво (Угода НТС) у рамках Шостого саміту Україна – ЄС у Копенгагені. Угода набула чинності 11 лютого 2003 р. і встановлює ширші рамки для співробітництва у сфері науки та технологій.

Вона надає українським організаціям можливість участі, на умовах послідовності – проект за проектом, у різних проектах ЄС у сфері науки та технологій найрізноманітніших галузей. Будь-які гранти, фінансові та інші внески ЄС у рамках наукового і технологічного співробітництва між Україною та ЄС звільняються Україною від митних платежів, будь-яких податків та зборів, ПДВ, податку на прибуток та інших податків подібної дії. Україна вирішила питання оподаткування грантів та імпортованого обладнання в рамках програми INTAS в Україні, особливо, що стосується імпортного мита. Подальший прогрес досягатиметься обома сторонами через пролонгацію Угоди НТС на додатковий п'ятирічний період. Для України на даний момент найвищим пріоритетом у цій сфері є відкриття Інноваційного центру для забезпечення ширшого співробітництва з ЄС у науково-технологічній сфері та сфері передачі технологій.

В Україні успішно функціонує Український науково-технологічний центр (УНТЦ), створений у 1994 р. ЄС продовжив дію угоди про УНТЦ у 1998 році. У 2002 р. Угоду про УНТЦ ратифікував Уряд України після того, як його статут було доповнено статтею про захист прав інтелектуальної власності. Загальний внесок ЄС у цей міжнародний центр дозволяє фінансувати близько 20 проектів, що реалізуються колишніми військовими науковцями, вченими, які володіють знаннями про зброю масового знищення та ракетну техніку. Фонди використовуються також для підтримки намагань науковців спрямувати свою діяльність у мирні науково-дослідні розробки. Обидві сторони визнали важливість дотримання зобов'язань у рамках Угоди про УНТЦ для забезпечення ефективного та безпроблемного функціонування Центру.

Стосовно України, з огляду на розширення ЄС та концепцію «Ширшої Європи», Директор Гендиректорату зовнішніх стосунків Х.Мінгареллі підкреслив, що допомога надаватиметься відповідно до зростаючих можливостей, пов'язаних із майбутнім розширенням

ЄС, в тому числі у сфері транскордонного співробітництва. Зазначене знайшло підтвердження у зростанні обсягів та розширенні сфер надання технічної допомоги ЄС, визначених у проекті Індикативної програми ТАСІС на 2004–2006 рр., обговорення та узгодження якої проводилося влітку 2003 року.

Для України, як і для інших країн СНД, у рамках науково-дослідницьких програм ЄК планується впровадження нових механізмів, що передбачає і здійснення спільних дослідницьких проектів з українськими партнерами на паритетних умовах. Політика ЄС у сфері науки і технологій щодо співпраці з третіми країнами, в тому числі й Україною, зазнала значних змін: створено рівноправні умови країнам-учасникам, країнам-кандидатам та третім країнам для участі у програмі, припинено практику застосування окремих умов та оголошення специфічних проектів для третіх країн.

Стосунки між Україною та ЄС у сфері дослідництва продовжують динамічно поглиблюватися.

Проте, аби цей процес продовжувався і надалі, необхідно кардинально поліпшити фінансування науки шляхом як збільшення бюджетних видатків, так і залучення позабюджетних асигнувань. Першочергової державної підтримки потребує фундаментальна наука, що є основою створення власних високих технологій і важливим чинником оновлення наукового потенціалу. Необхідно зміцнити правові засади діяльності Національної академії наук України, посилити її роль у координації фундаментальних наукових досліджень, виробленні та проведенні державної політики в цій сфері.

На сучасному етапі актуалізується проблема зміцнення матеріально-технічної бази наукових установ, забезпечення їх комп'ютерною технікою, новітнім обладнанням та приладами, створення належно оснащених регіональних та міжгалузевих центрів спільного користування.

Необхідно підвищувати рівень комерціалізації результатів наукових досліджень, зменшувати інноваційні ризики високотехнологічних підприємств та венчурного капіталу за допомогою спеціальних фондів, ввести у практику державне замовлення на впровадження у виробництво пріоритетних інновацій.

Потребує удосконалення та розширення правова база інноваційної діяльності; міжнародної науково-технологічної кооперації; регулювання ринку інновацій; оцінки інтелектуальної власності, експорту й імпорту продукції, виробленої з її застосуванням; податкового, кредитного та страхового стимулювання інноваційних підприємств і організацій.

Визначальні складові інноваційного розвитку – інтеграція науки та виробництва, об'єднання промислового, банківського і торговельного капіталу у потужні структури, здатні продукувати високотехнологічні, конкурентоспроможні товари та послуги. Відповідно організаційною основою реалізації інноваційної політики має стати створення фінансово-промислових груп, зокрема транснаціональних, а також горизонтальних та вертикальних холдингових компаній, науково-технічних центрів, технополісів, технопарків. У перспективі вони стануть стрижнем науково-технологічного та інноваційного процесу. Окремі з таких структур можуть формуватися і розвиватися через механізми вільних економічних зон.

Необхідно вжити усіх необхідних заходів для збереження кадрового потенціалу науково-технічної сфери, заохочення молоді до участі в науковій та науково-технологічній діяльності, зокрема шляхом поповнення наукових організацій фахівцями, підготовленими за державним замовленням. Потрібно запровадити спеціальні гранти для молодих учених, створити спеціалізовані ради для захисту кандидатських і докторських дисертацій з новітніх спеціальностей, ширше практикувати підготовку кадрів вищої кваліфікації в зарубіжних навчальних закладах.

1.4. Вхідження освіти і науки України в європейське інформаційне та освітнє поле як вагомий чинник економічного, соціального, інтелектуального, інноваційно-технологічного та культурного розвитку

Оскільки процеси європейської інтеграції охоплюють дедалі більше сфер життєдіяльності, базове значення у них повинна відігравати освіта. Сфера освіти та навчання УПС ще донедавна на рівні Україна – ЄС не розвивалася, а залишалася в полі зору місцевих, регіональних та національних ініціатив. У листопаді 2002 р. Україна подала пропозиції ЄС щодо подальшого розвитку співробітництва у цьому напрямі для розгляду в рамках відповідного підкомітету.

Україна та Євросоюз співпрацюють з метою підвищення рівня загальної освіти та професійної кваліфікації в Україні як у громадському, так і в приватному секторах, що передбачає:

– удосконалення системи вищої освіти та системи підготовки в Україні згідно з сучасними вимогами, включаючи систему сертифікації вищих навчальних закладів і дипломів про вищу освіту;

– професійну підготовку керівників підприємств державного і приватного секторів та цивільних службовців у пріоритетних галузях, що мають бути визначені;

– співробітництво між навчальними закладами, фірмами;

– мобільність для вчителів, випускників, адміністраторів, молодих учених і дослідників та молоді;

– сприяння навчанню в галузі європейських досліджень у відповідних закладах;

– навчання мовам країн ЄС;

– підготовку на курсах удосконалення майстерності перекладачів для роботи на конференціях;

– підготовку журналістів та викладачів.

Співробітництво в галузі освіти, науки і техніки згідно з УПС включає обмін науковою і технічною інформацією; спільну діяльність у галузі ДТР; діяльність у контексті професійної підготовки та програм мобільності для науковців, дослідників та технічного персоналу, які беруть участь у ДТР з обох сторін.

Таке співробітництво сьогодні набирає форму діяльності, що включає в себе галузь освіти і/або професійної підготовки. Сторони, на основі взаємної домовленості, можуть здійснювати науково-технічне співробітництво і в інших формах. При здійсненні такого співробітництва особлива увага звертається на працевлаштування науковців, інженерів, дослідників та технічного персоналу, зайнятих або тих, що були зайняті, дослідженнями в галузі виробництва зброї масового знищення.

Програма ЄС ТЕМПУС та проекти в рамках програми ТАСІС є основними елементами співробітництва у сфері освіти та навчання. Україну залучено до програми ТЕМПУС з 1993 р. Основними пріоритетами до 1999 р. (ТЕМПУС II) були підвищення рівня менеджменту в університетах, реструктуризація та розроблення

навчальних програм, підвищення кваліфікації вчителів. Її метою є удосконалення системи вищої освіти, включаючи систему сертифікації; співпраця між навчальними закладами, між навчальними закладами та фірмами; викладання «європейських дисциплін» для викладачів.

З 1998 р. в рамках програми ТЕМПУС витрачено 22,5 млн євро та реалізовано 43 проекти співробітництва (ТЕМПУС II та III). Основним пріоритетом залишається співпраця у сфері вищої освіти, яка з 2000 р. включає т. зв. «проекти інституціональної побудови», метою яких є розширення кола учасників поза рамками традиційної академічної спільноти та забезпечення навчання державних службовців, професійних асоціацій та соціальних партнерів. Програма ТЕМПУС зробила значний внесок для стимулювання академічного обміну, зокрема, сучасні навчальні методології і навчальні програми в Україні ліцензуються та виконуються.

Основними документами ЄС, на підставі яких Україні надається технічна допомога, є «Стратегія на період 2002–2006 рр.» та Національна індикативна програма на 2002–2003 рр. для України, схвалені на засіданні Комітету ТАСІС у листопаді 2001 р. у вигляді Національної програми дій. Цю програму розроблено відповідно до положень вищезазначених стратегічних документів.

Нею підтримуватимуться проекти у трьох основних напрямках: підтримка інституційної, правової та адміністративної реформи; підтримка розвитку приватного сектору; подолання соціальних наслідків перехідного періоду.

Протягом 1992–2001 рр. у вигляді надання технічної допомоги Україна отримала 1 млрд євро, в т. ч. понад 450 млн євро в рамках національних програм ТАСІС, а решту — в рамках програм регіонального, прикордонного співробітництва, програми ядерної безпеки.

Осередком освітніх та наукових процесів у контексті євроінтеграції є Науково-технологічний центр в Україні — міжурядова неприбуткова організація, діяльність якої спрямована на запобігання розповсюдженню зброї масового знищення. Центр координує зусилля багатьох країн, міжнародних організацій та приватного сектору задля надання можливостей ученим з України, Азербайджану, Грузії та Узбекистану спрямувати свої таланти та здібності на мирні наукові розробки.

Центр зніціював перший візит Міністра освіти й науки до інституцій ЄК у Брюсселі для участі в роботі семінару «Український Науково-Технологічний Центр як інструмент розвитку партнерства між Україною та ЄС у сфері досліджень». Під час проведення зустрічей з питань співробітництва у сфері досліджень обговорювалися такі питання:

– імплементація відновленої Угоди між Україною та ЄС про наукове і технологічне співробітництво;

– створення Спільного (Україна – ЄС) Комітету зі співробітництва у сфері науки і технологій;

– запровадження плану дій щодо розширеного співробітництва між Україною та ЄК у сфері науки і технологій та створення спільної робочої групи на рівні експертів;

– створення Українського інформаційного центру з розповсюдження інформації про конкурси та умови участі у Шостій рамковій програмі ЄС з питань досліджень та технологічного розвитку – участь у проекті створення інформаційної мережі ІНТАС.

На зустрічі Міністра освіти і науки України В. Кременя з Комісаром з питань освіти і культури ЄК В. Редінг обговорено широке коло питань співпраці у сфері освіти. Серед них: імплементація в Україні Програми ЄС ТЕМПУС, співпраця в рамках Болонського процесу, метою якого є створення спільного європейського простору вищої освіти. Комісар В. Редінг проінформувала українську делегацію про нову програму ЄС «Світ Еразма» для аспірантів та вчених з третіх країн, які вирішили продовжити своє навчання в європейських університетах.

26 червня 2003 р. Європейською Комісією були затверджені проекти, які отримали гранти за програмою ТЕМПУС. Серед пріоритетних напрямків, що реалізуються в рамках проектів, – впровадження сучасних навчальних технологій, створення та застосування новітніх методів управління навчальним процесом, відновлення тісної співпраці між університетами та промисловістю, що передбачає пожвавлення інноваційної діяльності.

Українські вищі навчальні заклади братимуть участь у реалізації 12 (як головні партнери) та 2 (як учасники консорціуму партнерів) проектів:

1. Створення мережі «об'єднаних пунктів» з метою поширення практики використання інформаційних технологій в управлінні діяльністю університетів. Започаткування діяльності Лабораторії іспитів програмного забезпечення для підтримки діяльності мережі

«об'єднаних пунктів» (Херсонський державний педагогічний університет, Харківський національний університет, Запорізький державний університет).

2. Централізована електронна бібліотека для користування електронною літературою при відкритому та дистанційному навчанні. Мультимедійна комунікаційна мережа, що поєднує університети, промисловість та сферу управління. Поліпшення комунікаційного зв'язку між Україною та країнами ЄС (Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Національний університет «Острозька Академія»).

3. Вища освіта та ринок праці в галузі охорони довкілля (Харківська державна академія муніципального господарства).

4. Ефективне виробництво зернових культур у фермерських господарствах (Білоцерківський державний аграрний університет).

5. Застосування інформаційних технологій у діяльності університетських бібліотек (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»).

6. Створення франкофонійного напрямку в архітектурі (Придніпровська Академія цивільного будівництва та архітектури, м. Дніпропетровськ).

7. Сприяння розвитку ефективного підприємництва в Україні (Харківська державна академія муніципального господарства).

8. Освіта і підготовка фахівців у галузі європейських наук (Донецький національний технічний університет, Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля, м. Луганськ, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»).

9. Журналістика та навчання в галузі ЗМІ – шляхи до демократії (Запорізький державний університет).

10. Електронне навчання. Віртуальна юридична бібліотека та юридичний консультаційний центр (Національна юридична академія України, м. Харків).

11. Нові навчальні програми в галузі міжнародного економічного права в Київському національному економічному університеті (Київський національний економічний університет).

12. Підготовка фахівців у галузі бізнесу, управління та інформаційних технологій (Житомирський державний технологічний університет, Донецька державна академія управління, Європейський університет, м. Київ, Запорізький державний університет).

13. Розвиток мережі навчальних закладів для професійної перепідготовки в галузі управління прикордонними водними ресурсами (Український національний університет водних ресурсів і природокористування, м. Рівне).

14. Стратегічне планування менеджменту (Одеський державний економічний університет).

За результатами виконання проекту ТЕМПУС «Європейські економічні студії і відносини у сфері бізнесу» створено Центр європейських і міжнародних студій, уперше в Україні розпочато підготовку магістрів з європейських студій за спеціальностями «Державна служба» (спеціалізація «світова та європейська інтеграція»), «Міжнародна економіка» (спеціалізація «європейська економіка»), «Фінанси» (спеціалізація «європейські фінанси»).

Пріоритетом у міжнародній діяльності стала співпраця Міністерства освіти і науки України з Європейським Союзом. Перший заступник Міністра освіти і науки Віталій Журавський зазначає, що минулого року Європейська Комісія прийняла нові рамки своїх взаємовідносин з Україною через тісну економічну інтеграцію, сталий розвиток та забезпечення політичної підтримки і допомоги. Статус «сусідства» відкриває для України, зокрема, нові можливості для інтеграції у європейський освітній та науковий простір, доступу до інструментів і програм Європейського Союзу, в тому числі – освітніх.

За підтримки Європейського Фонду Освіти в країні продовжується реалізація проекту «Реформування професійно-технічної освіти в Україні» в галузі сільського господарства, транспорту і туризму за участю Міністерства освіти і науки України, навчальних закладів Франції, Італії, Австрії, Угорщини, Польщі та Міжнародної Організації Праці. До його реалізації залучено професійно-технічні навчальні заклади м. Києва, Вінницького, Львівського, Закарпатського регіонів та м. Одеси.

Заходи, заплановані щодо здійснення одного з напрямків проекту – «Туризм», – сприятимуть удосконаленню підготовки спеціалістів на основі нових технологій у сфері обслуговування туристів з урахуванням збільшення кількості осіб, які відвідуватимуть регіони України.

Іншим напрямом реалізації проекту «Реформа професійно-технічної освіти в Україні» є сільське господарство, головне завдання якого – підготовка робітників, здатних працювати в умовах ринкової економіки. Вищезазначений проект продовжено на два роки з метою

завершення впровадження нових експериментальних програм з підготовки фахівців аграрного профілю, здатних організувати і вести фермерське господарство в сучасних умовах.

Міністерство має наміри розглянути можливість участі України у таких спільних програмах та проектах Європейського Союзу, як «СОКРАТЕС» – європейська програма освіти, спрямована на розвиток європейського виміру та підвищення якості освіти шляхом заохочення співробітництва між країнами-учасницями; «ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ» – програма у сфері професійної освіти та підвищення кваліфікації, спрямована на розвиток кар'єри і надання можливостей для стажування в європейських компаніях. Програма «Молодь» – мобільність та неформальна освіта, орієнтована на молодь віком від 15 до 25 років, відкриває можливості для молодих людей брати участь у групових та індивідуальних навчальних програмах і добровільних роботах. Програма «MEDIA PLUS» передбачає співробітництво в галузі засобів масової інформації, яке здійснюється на основі Угоди з ЄС.

Розроблено «Державну програму підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 – 2007 роки». В межах її виконання Міністерство освіти і науки прагне досягти відповідності між змістом навчання і знаннями, уміннями та навичками, необхідними для певної професійної діяльності, і наближення їх до європейських стандартів. Впровадження результатів виконання Державної програми сприятиме створенню умов для входження України в європейський економічний, політичний, науковий та освітній простір і наближенню до реалізації стратегічної мети держави – інтеграції в Європейський Союз та НАТО.

Міністерство освіти і науки України бере також активну участь у виконанні «Державної програми інформування громадськості України щодо питань європейської інтеграції на 2004–2007 роки». У навчальних закладах України проводяться уроки, лекції, круглі столи, засідання клубів, присвячені Дню Європи та висвітленню сутності і ролі Європейського Союзу у сучасному світі. Школярі та студенти під час вивчення історії розглядають спеціальні теми: «Сучасні європейські спеціалізовані організації та Україна», «Етапи євроінтеграції», «Європейський Союз та вектори зовнішньої політики України», «Україна і питання європейської та міжнародної безпеки», а студенти та аспіранти розробляють такі теми курсових і дипломних робіт, як «Історія Європарламенту», «Україна і НАТО:

шляхи до співробітництва» тощо. Теоретичні і практичні проблеми євроінтеграції, діяльність урядів і політиків Європи розглядаються і у спецкурсах «Міжнародні відносини в епоху глобалізації», «Політичні системи зарубіжних країн», «Політичні портрети лідерів країн Західної, Центральної і Південно-Східної Європи» та ін.

Значна увага приділяється проведенню громадських читань з проблем європейської інтеграції, оскільки ми вважаємо активну участь громадян України у цих процесах головною передумовою прискорення євроінтеграційних процесів.

Розвиток транскордонного співробітництва та розширення міждержавних стосунків з країнами-учасниками ЄС та країнами-кандидатами на вступ до ЄС сприятиме підвищенню ефективної реалізації нами практичних завдань щодо впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенню власних освітніх здобутків у Європейському Союзі та країнах-кандидатах на вступ до ЄС, а також зростанню в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього і науково-технічного середовища.

Водночас, планом заходів спільної програми співробітництва між Європейською комісією та Радою Європи щодо зміцнення демократичної стабільності в Україні передбачено проведення експертизи українського чинного законодавства в галузі освіти на відповідність європейським нормам і стандартам, проведення семінарів, круглих столів з громадянської освіти, вивчення історії та освіти національних меншин.

У доповіді міністра на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки (27 лютого 2004 р., м. Одеса) «Підвищення ефективності вищої освіти і науки як дієвого чинника суспільного розвитку та інтеграції в європейське співтовариство» зазначалося, що в усіх сферах життєдіяльності людини і суспільства все вагомішими стають загальноцивілізаційні тенденції розвитку, властиві для ХХІ століття. Передусім – це тенденція зближення націй, народів, держав через створення спільного економічного, інформаційного, а зважаючи на вимоги Болонського процесу, й освітнього простору Європи. Друга тенденція – це перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій і формування суспільства знань. Ці та інші тенденції висувають в якості основних пріоритетів освіти і науки, як сфери, що забезпечують розвиток людини

і суспільства. У зв'язку з цим 2004/05 навчальний рік оголошено роком посиленої уваги до новітніх технологій навчання. Поштовхом для нових кардинальних змін має послужити проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульного навчання, яким нині охоплено майже п'яту частину вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації.

Як визначальний аргумент наведено той факт, що кредитно-модульна система підготовки фахівців – це не тільки один із шляхів оптимізації навчального процесу, це – визнаний у Болоньї європейський стандарт та інструмент реалізації завдань мобільності студента і викладача, а, отже, – і важливий чинник входження національної системи освіти до спільного європейського простору. Кредитно-модульна система підготовки фахівців відкриває нові можливості для розвитку системи вищої освіти, тому розглядається питання про беззаперечне її запровадження (такої системи) у структуру навчального процесу; до цього закликають і країни-учасниці Болонського процесу.

Ще у 2003 р. було розпочато активні переговори з міністрами освіти країн-учасниць Болонського процесу. Протягом 2003–2004 рр. проведено численні зустрічі з чільними керівниками Ради Європи, Євросоюзу та ЮНЕСКО, тому освітянський загал України повинен докласти максимум зусиль, аби на наступній Конференції Міністрів у травні 2005 року в м. Берген (Норвегія) Україна стала повноправною учасницею Болонського процесу.

СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ
ТА АМЕРИКИ2.1. Загальні принципи формування систем вищої
освіти європейських країн

Система освіти, як і культура її народу, є унікальним явищем, незрівнянно складнішим, ніж інші системи (транспорту, зв'язку, безпеки), бо глибоко пов'язана з духовними і матеріальними аспектами минулого і сучасного. З огляду на це у кожній країні освіта та її організація мають свої особливості. Проте наймогутнішими ініціаторами змін у системі освіти виступають не її власні проблеми чи негаразди (системні чинники), а ті, які перебувають поза нею, насамперед, пріоритети й вимоги до навчання і виховання, спричинені включенням даної країни до спільного руху світового співтовариства у майбутнє, змінами у виробництві, культурі та поведінці. Відтак, при реформуванні вищої освіти, з одного боку, враховуються пріоритети збереження культурної різноманітності національних систем освіти, а з іншого – завдання поліпшення міжнародної співпраці, мобільності, працевлаштування студентів у Європейському чи міжнародному ареалі, міжнародної конкурентоспроможності закладів вищої освіти.

Структура світової вищої освіти видається надзвичайно різноманітною, однак домінують дві тенденції:

1. Унітарна, або єдина, система, коли вища освіта забезпечується університетами чи відповідними до них закладами. Такі заклади пропонують як загальні академічні ступені, так і професійно орієнтовані програми різної тривалості і рівня. В *унітарній* системі вищої освіти до її складу входять лише університети (частка інших ВНЗ становить незначний відсоток). Такою є освіта в Італії, Іспанії, Австрії, Фінляндії, Швеції. Деякі експерти виділяють в окрему групу країни з т. зв. «інтегрованими» університетами, до складу яких увійшли спеціалізовані середні і вищі навчальні заклади (Швеція та Іспанія) та країни, що належали до соціалістичного табору.

2. Бінарна, або подвійна, система з *традиційним університетським сектором*, що так чи інакше опирається на концепцію Humboldt університету та на окремий *неуніверситетський сектор* вищої освіти, що має чітко окреслену структуру. Така система

освіти притаманна більшості розвинених країн світу, де поряд з університетським сектором існують численні спеціалізовані заклади, які приймають чималу частину молоді. З європейських країн *бінарну* систему вищої освіти мають Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Нідерланди, Норвегія, Німеччина, Франція, Швейцарія та ряд інших.

Достатньо ефективною для світової вищої освіти є тенденція удосконалення і розширення «короткої і професіоналізованої» вищої освіти. Йдеться не про аналоги наших технікумів, а про інтенсивне навчання у справжньому ВНЗ (це, нерідко, – особливий підрозділ університетів), але упродовж малого проміжку часу, до трьох років. За умови доброї організації (прикладом є створені нещодавно «університетські інститути» у Франції) отримується ґрунтовна освіта, як наслідок – випускники легко знаходять роботу.

Тенденції до всебічної (єдиної) університетської системи разом із розвитком сильного сектору вищої освіти неуніверситетського рівня сприяли ширшому тлумаченню поняття «університет», що відрізняється від визначення, яке традиційно використовується щодо континентального європейського університету, – установа з інтенсивною співпрацею, узгодженістю між викладанням, навчанням та успіхами у ньому, де велика увага приділяється індивідуальному навчанню.

Ця тенденція чітко спостерігається сьогодні головню в університетах тих країн, які встигли найглибше зануритися у процес створення інформаційного суспільства. Донедавна малоструктуровані системи вищої освіти виконували достатньо обмежену кількість завдань щодо збереження й зміцнення державних структур країни, проведення наукових і технологічних досліджень з одночасною підготовкою науковців, а також забезпечення економіки фахівцями високої кваліфікації. У більшості країн світу ці завдання заклади вищої освіти виконували шляхом використання моно- (чи мало-)дисциплінарного навчання. Якщо вища освіта була загальною, то фахова підготовка переносилася на робочі місця (класичним прикладом є Японія).

Основні ж завдання щодо організації навчальних закладів вищої освіти, які мають професійно орієнтовані програми навчання паралельно з університетським сектором, майже однакові у більшості країн:

– *запропонувати професійно орієнтовані та економічно вигідні типи освіти для задоволення потреб ринку праці;*

– забезпечити потреби зростаючої кількості вступників без істотного збільшення урядових витрат на вищу освіту;

– запропонувати передусім програми, орієнтовані на викладання, в яких частково використовуватимуться дослідження прикладного характеру;

– поновлення та покращення вже існуючої професійно орієнтованої освіти.

Разом зі зростаючою диверсифікацією структур вищої освіти відбувається паралельна диверсифікація ступенів і кваліфікацій, які видаються різними закладами освіти.

Існує традиційна диференціація між структурою «континентального європейського» ступеня з досить довгим академічно інтегрованим навчанням та структурою «англо-американського» університетського ступеня з коротшим за тривалістю навчанням на отримання першого ступеня та розмаїттям післябакалаврських студій, що частково базуються на модульній системі.

У деяких країнах типи ступенів коротшого циклу впроваджуються у національну структуру ступенів (напр., у Данії, Фінляндії, Італії і Португалії). В інших країнах така система впроваджується разом із традиційною ступеневою структурою (напр., у Німеччині та Нідерландах).

У неуніверситетському секторі також відбувається безперервна диверсифікація кваліфікацій. Аби відповідати вимогам ринку праці у певних професійних сферах, запроваджено велику кількість нових програм для здобуття ступеня бакалавра, розроблено низку післябакалаврських курсів. Вони можуть завершуватися отриманням національного ступеня чи ступенів із подвійною спеціалізацією. Заклади освіти неуніверситетського типу, які не мають права на магістерські програми, за власним бажанням можуть співпрацювати із зарубіжними установами, які таке право мають. Отже, у такий спосіб зазначені заклади освіти отримують можливість пропонувати студентам міжнародні магістерські програми.

Заклади вищої освіти неуніверситетського сектору не пропонують докторські ступені, але це не означає, що кандидати на докторські програми з неуніверситетського сектору не можуть на них навчатися. У деяких країнах такі кандидати мають можливість отримати доступ до докторської (PhD) програми в університеті одразу (напр., Норвегія і Нідерланди) або через

т. зв. підготовчі курси (напр., Австрія і Німеччина). У Норвегії декілька навчальних закладів неуніверситетського сектору здобувають право проводити дослідницькі студії та надавати докторські ступені.

Зростаюча диверсифікація в цілому вважається позитивним явищем для систем вищої освіти як у середині кожної країни, так і в міжнародному контексті. Але зростаюча диверсифікація стикається з проблемами недостатньої прозорості структур кваліфікацій окремої країни і труднощами у взаємному визнанні кваліфікацій через велику кількість різних рівнів та варіацій змісту кваліфікацій. Вирішення цих проблем спонукає до пошуку інших інструментів, які сприятимуть розумінню отриманої інформації про кваліфікації.

Відтак, спробуємо стисло описати головні тенденції розвитку систем вищої освіти у деяких країнах Європи, США та Японії, проілюструвавши сучасний стан та національну систему кваліфікацій у вищій освіті. Звернемо увагу на аспекти мобільності, прозорості, зокрема: системи кредитів та визнання рівнів освіти, гарантії (забезпечення) якості, плата за навчання та деякі практичні аспекти (структура та організація навчального року, іноземний студент та система профорієнтації).

2.2. Системи вищої освіти окремих країн

2.2.1. ВИЩА ОСВІТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Формування системи вищої освіти. Кілька століть уся вища освіта країни репрезентували засновані у XII-XIII ст. університети в Оксфорді та Кембриджі, створені для навчання еліти. І лише у XX ст. статус університетів отримали коледжі, які готували молодь до складання випускних екзаменів у Лондонському університеті. Вища освіта країни була елітарною та охоплювала дуже малий відсоток молоді. Однак після Другої світової війни кількість університетів подвоїлася.

Майже століття система вищої освіти у Великобританії мала бінарну структуру. Проте з наданням у 1992 р. технічним інститутам статусу університетів ці дві ланки вищої освіти об'єдналися, тому для Британських університетів характерний високий рівень автономії. Загальне керівництво вищою освітою здійснює Міністерство освіти й науки, яке реалізує цю політику через ради університетських фондів Англії, Шотландії та Уельсу.

Сучасні принципи побудови вищої освіти. Заклади освіти.

Усі університети Великобританії мають високий рівень автономії у визначенні курсів, програм і методів навчання. Посередницькі функції між урядом та університетами покладено на три ради університетських фондів (Англії, Шотландії та Уельсу). До складу цих рад входять представники закладів вищої освіти з регіонів, шкіл і ліцеїв, роботодавців. Таке широке представництво дає змогу поєднати цілі держави та інтереси ВНЗ, досить об'єктивно оцінюючи останні. Зараховані до університету студенти спочатку намагаються здобути першу ступеневу кваліфікацію – бакалавр, яку можна отримати на гуманітарних, природничих чи педагогічних спеціальностях за 2-3 роки, архітектурних, інженерних спеціальностях та менеджменту – за 3-4 роки, ветеринарії та медицині – за 5-6 років.

Отримавши кваліфікацію бакалавра, студент має право продовжити навчання для отримання магістерського ступеня. Для цього необхідно 2-3 роки викладання, навчання чи досліджень при достатньо глибокому вивченні однієї чи групи суміжних дисциплін. У країні немає єдиного зразка диплома про освіту. Тут захищеними є лише титули «бакалавр», «магістр», «доктор».

Британські університети – це великі науково-навчальні комплекси, що включають коледжі, магістерські та докторські школи, дослідні інститути, наукові центри, обсерваторії та ін.

Післясередня освіта *неуніверситетського рівня* надається численними технічними та іншими коледжами, програми яких мають чітку фахову орієнтацію. Чимало їх підпорядковано Комітету з технологічної і бізнесової освіти (ВТЕС). Перший ВТЕС-диплом можна отримати вже після одного року денного навчання, національний ВТЕС-диплом — після 2-3 років. Вони дещо різняться і суворістю вимог до вступників.

Визнання професійних кваліфікацій здійснюється, зазвичай, певними асоціаціями, що встановлюють (для більшості регульованих фахів) дуже жорсткі вимоги. Для їхнього виконання випускникам університетів необхідні роки праці та самостійного удосконалення.

Доступ громадян до освіти. Середня освіта триває 13 років, два останніх з яких присвячуються поглибленому вивченню тих дисциплін, які учень планує обрати для студій до ВНЗ. Школи надають змогу обрати курси різного рівня складності, що призводить до нееквівалентних атестатів. Право вступу у ВНЗ без

екзаменів надає атестат про загальну освіту підвищеного рівня (скорочено «*A level*»). За великої автономії шкіл в освітньому процесі підсумкові вимоги стандартизовано, бо випускні экзамени проводять кілька незалежних экзаменаційних рад. Більшість абітурієнтів університетів ОК мають А-рівень з трьох дисциплін.

Головну роль у системі вищої освіти відіграють університети, передусім Лондонський, Кембриджський та Оксфордський. Британські університети, головним чином, гуманітарного спрямування. Технічні спеціальності студенти здобувають у університетських коледжах, на технічних факультетах університетів, а також у спеціальних інститутах, що не входять до складу університетів.

Для зарахування абітурієнти подають свої заяви у службу прийому в університети і коледжі (UCAS), вказуючи до п'яти бажаних закладів. Документи направляються у ВНЗ, які вирішують, чи вартує кандидат зарахування. Хоча в країні притримуються політики відкритої вищої освіти, зацікавлені органи встановлюють квоти місць (держсекретар з освіти – для вчителів, департамент охорони здоров'я – для лікарів тощо). Якщо кількість заяв перевищує квоту чи кількість вільних місць в аудиторіях, застосовується відбір, форми якого визначаються самими ВНЗ. Право на квотування мають і органи розподілу фондів та ресурсів.

Три університети (*Oxford, Cambridge, Durham*) проводять для абітурієнтів конкурсні вступні экзамени.

Академічний рік та экзамени. Навчання розпочинається 1 вересня і формально закінчується 30 серпня, але насправді навчальний рік коротший. Кожен ВНЗ автономний у плануванні навчального року за умови дотримання загальних критеріїв: закінчення занять у червні, кілька (3-5) тижнів перерви на головні релігійні свята.

Відтак, навчальний рік поділяється на три частини, але в останній більшість ВНЗ скорочує кількість навчальних годин для надання студентам часу на перегляд матеріалу і підготовку до підсумкових экзаменів. Частина університетів має проміжні канікули (до 8 тижнів) як час для самостійного навчання студентів. Однак усе відчутнішою є тенденція до двосеместрового року з канікулами між семестрами.

Усі ВНЗ автономні у встановленні методів контролю роботи і знань студентів: більшість робить наголос на підсумкових экзаменах, часто проводиться поточний контроль з урахуванням

його результатів під час вирішення питання про перехід на наступний курс чи рівень. Після закінчення програми першого циклу студент може отримати такі оцінки: найвищу (*Class 1*), дуже добру (*Class 2, Division 1*) з правом продовження навчання на другому циклі, непогану (*Class 2, Division 2* чи «two-two»), найнижчу (*Class 3*).

Для переходу з першого рівня на другий необхідно виконати досить високі академічні вимоги (диплом бакалавра з відзнакою) і показати глибокі знання з предмета спеціалізації. З цього правила є й винятки, коли на другий рівень приймають осіб без диплома за перший рівень, а лише за наявності чималого досвіду роботи з обраного фаху.

Кваліфікації. Більшість абітурієнтів обирають курси навчання, що забезпечують здобуття першої кваліфікації (часто називають «*undergraduate degree*»). Цей перший диплом вимагає загалом 3-4 років навчання, за винятком ветеринарії та медицини (5-6 років). Передбачається впровадження курсів меншої тривалості (прискорених) і можливість у результаті зміни тривалості року та інтенсивнішої роботи отримання першого диплома вже за два роки. У Великобританії найпоширеніші наступні кваліфікації: бакалаври мистецтв (*BA = Bachelor of Arts*), наук (*BSc = Bachelor of Science*), освіти (*BEd = Bachelor of Education*), інженерії (*BEng = Bachelor of Engineering*), права (*LLB = Bachelor of Law*), медицини (*MB = Bachelor of Medicine*). Кваліфікація бакалавра має три варіанти «з відзнакою» залежно від кількості поглиблено вивчених і складених дисциплін: *Honours degree – 1, Joint Honours degree – 2, Combined Honours degree – 3* (чи більше) дисципліни.

Менш престижним є навчання та отримання «посередньої» (*Ordinary Pass degree*) бакалаврської кваліфікації з непоглибленим вивченням і засвоєнням дисциплін програми.

Після завершення навчання першого рівня студент може продовжити освіту для отримання вищої кваліфікації (*postgraduate degree*), яка часто називається «магістр». Найпоширеніші варіанти: магістр мистецтв (*MA = Master of Arts*), наук (*MSc = Master of Science*), бізнесу та управління (*MBA = Master of Business Administration*), права (*LLM = Master of Law*). Отримання цього диплома відкриває шлях до студій докторського рівня з присвоєнням звання «доктор філософії» (*PhD = D Phil = Doctor of Philosophy*), рідше – «магістр філософії». Інколи і лише за

умови виконання належних самостійних досліджень докторське звання отримується відразу після бакалаврського. Деякі університети присвоюють кваліфікацію «бакалавр» після програми другого рівня (*B. of Philosophy* чи *B. of Literature*).

Навчання студентів-іноземців. Великобританія залишається одним із найпривабливіших місць навчання для іноземців. Однак країна не може задовольнити усі прохання, тому допуск у ВНЗ йде через суворий відбір. Для підвищення шансів на вступ абітурієнт-іноземець повинен звернутися до Служби прийому (UCAS) восени за рік до навчання. Відомим джерелом інформації є відділення Британської Ради (*British Council*).

Абітурієнт-іноземець повинен подати документ про середню освіту, який дає доступ до університету, й супровідні папери. Варто звернути увагу на підготовку до співбесіди, від якої залежить результат процедури відбору.

Абітурієнти з країн Європейського Союзу, як і британські, повинні до 15 грудня надіслати запити до Служби прийому в університети і коледжі (UCAS), а вступники у мистецькі заклади – до Центрів прийому з мистецтв і дизайну (ADAR). За формальної відсутності обмежень у прийомі все ж існує суворий відбір претендентів.

У випадку вступу на другий цикл вищої освіти чи на докторські студії претендент повинен звернутися безпосередньо до обраного закладу вищої освіти для отримання зразків форм запиту і необхідної інформації з процедурних питань.

У Шотландії є своя служба обслуговування абітурієнтів-іноземців, яка, крім мовних курсів, організовує також навчальні програми різної тривалості для підвищення знань вступників до рівня, необхідного для навчання в одному з 13 шотландських університетів.

Плату за навчання встановлюють самі навчальні заклади, але для упорядкування Держсекретар з освіти встановлює верхню межу, яку заборонено перевищувати.

Інформацію про можливі гранти та інші форми фінансової допомоги іноземці можуть отримати у відділеннях Британської Ради у своїй країні.

Формування системи вищої освіти. Заклади освіти.

Система вищої освіти Іспанії відзначається винятковою однорідністю, адже аж 98% студентів навчаються в університетах, поза якими готують лише фахівців з туризму, ремесел та деяких інших видів занять. З 52 університетів 7 – недержавні. Серед університетів більшість мають класичний набір програм навчання, але є кілька політехнік, а також Відкритий університет дистанційного навчання.

Університети мають досить складну структуру і пропонують курси, програми та кваліфікації різного рівня. Так, на факультетах (*Facultad Universitaria*) передбачено програми тривалістю 4-5 років із присудженням повного диплома (*Licenciado*). Вищі технічні школи (*Escuela Tecnica Superior*) після 4-5 років навчання присуджують дипломи вищих інженерів. Університетські (*Escuela Univers*) та інженерно-технічні (*Escuela Tecnica de Ingeneria*) школи надають дипломи після трьох років навчання.

До сектору *неуніверситетської* вищої освіти входять інститути, що видають два види дипломів: еквівалентний до університетських *Diplomado or Liceciado* за умови виконання програм, подібних до університетських (А), і нижчий від університетських диплом простіших програм мистецьких фахів (Б).

Диплом А надають Військова Академія, інститути туризму, цивільної авіації та теологічні заклади (усі вони не підпорядковані Міністерству освіти і науки). Дипломи Б надають інститути та професійні школи з легшими умовами вступу і простими програмами (музика, співи, дизайн та інші мистецькі фахи).

Професорсько-викладацький склад ВНЗ в Іспанії поділяється на чотири категорії: професори, виконавчі обов'язків професорів, викладачі-заступники, викладачі-асистенти. Професор повинен мати докторський диплом, викладати і проводити наукові дослідження. Наступні дві категорії теж повинні мати звання доктора, лише для викладачів-асистентів достатньо повного диплома університету чи еквівалентного ВНЗ, однак для отримання права на роботу вони складають ще професійний екзамен. Уряд та Університетська рада докладають чимало зусиль для стимулювання викладачів до підвищення свого академічного і професійного рівня (стажування за кордоном, курси підвищення кваліфікації тощо).

Доступ громадян до освіти. Сформована автономність університетів дає їм право вводити за потреби окрім загальних, ще

й додаткові вимоги. Конкурсні вступні екзамени формуються у вигляді двох тестів, які запроваджуються екзаменаційною комісією одночасно на всій території Іспанії. Перший тест спрямований на перевірку загальних вмінь абітурієнта (культури, знання мов, здатності до аналізу й синтезу тощо), другий – засвоєння тих дисциплін, що поглиблено вивчалися на курсах орієнтації. Конкурс враховує оцінки атестата, випускних екзаменів за «курс орієнтації» і двох вказаних тестів. Вступати у ВНЗ разом з випускниками курсів орієнтації на відповідну до дипломної спеціальність може й певна кількість молоді, що навчалася протягом п'яти років у середніх технічних закладах й отримала дипломи техніків.

Особливими є умови вступу осіб віком понад 25 років, які складають два специфічні тести, а під час прийому враховуються їхня трудова діяльність, досвід тощо.

Провінційно-територіальний поділ країни вплинув на пріоритети у контингенті: 95% місць у ВНЗ, розташованих у певній провінції, надається мешканцям цієї ж території, 5% – прибулим з інших місць.

Ступеневість освіти. Трирічне навчання в університетських школах надає кваліфікацію інженера-техніка з правом продовження навчання у другому циклі цих же університетів чи переходу на ринок праці.

П'ятирічне навчання на факультетах університетів чи в їхніх вищих школах (і в частині інститутів) увінчується дипломом *Licenciado*, що надає право на післядипломне навчання.

Виконуючи вказівку Університетської ради про розширення набору курсів, ВНЗ розширили його майже втричі. Варто виділити введення магістерської програми з присвоєнням звання *Magister Universitario* обсягом 600 год і тривалістю 1-2 роки, завданням якої є значне підвищення фахових умінь випускника, збагачення його навичками наукового аналізу та дослідження. Інший новий варіант післядипломних студій приводить до диплома спеціаліста (*Especialista*).

Закінчення двох перших циклів університетів та отримання *Licenciado* надає право продовжувати навчання для отримання диплома доктора. Воно триває два-три роки під наглядом наукового керівника, супроводжується самостійними пошуками, написанням і захистом дисертації.

Кваліфікації. В Іспанії обов'язкова середня освіта триває 10 років і приводить «успішного» учня до *Cradoado Escolar* з правом продовження освіти у середній школі вищого рівня (два

класи з присудженням бакалаврату одного з чотирьох профілів і рік «університетського курсу орієнтації») та отриманням права участі в конкурсних екзаменах в університетах, «неуспішного» — до *Certificate de Escolari-dad*, що надає доступ лише до дворівневої профосвіти (5 років разом) з отриманням диплома техника і можливим вступом (через конкурс) у ВНЗ за профілем.

Організація навчання, академічний рік та екзамени. Розпочинається академічний рік у перший тиждень жовтня і закінчується в червні, є короткі канікули під час головних релігійних свят. На тиждень припадає 20-30 аудиторних годин, що складає 600-700 годин за навчальний рік. Після завершення вивчення дисципліни складається екзамен (у лютому, червні чи вересні).

Іспанська система оцінювання — 10-бальна: 10 — *matricula de honor*, 9-9.9 — *sobresaliente*, 7-8.9 — *notable*, 5-6.9 — *aprobado*, нижче 5 — *suspense*. Прохідною є оцінка *aprobado*. Тези оцінюються трьома рівнями: *extraordinario*, *apto cum laude*, *apto*.

Процес навчання на факультетах та у вищих школах університетів організовано за трьома циклами: базовий (2-3 роки), спеціалізований (2 роки з присвоєнням диплома), дослідницький (2-3 роки з отриманням диплома доктора). Університетські школи здійснюють навчання лише одним 3-річним циклом із високим рівнем спеціалізації навчальних програм для кращої фахової підготовки. У такий спосіб готують учителів початкових шкіл, працівників соціальних служб тощо.

Університети формують навчальні плани з урахуванням існування трьох видів дисциплін: обов'язкових для всіх ВНЗ, які присвоюють даний диплом (академічну кваліфікацію); на вибір ВНЗ, які можуть бути як обов'язковими, так і факультативними; дисциплін за вибором студентів (10% усього навчального часу).

В Іспанії лише 20% студентів отримують фінансову підтримку з боку державної чи провінційних влад.

Навчання студентів-іноземців. Перші кроки до вступу в іспанські університети кандидати повинні зробити за рік до дати початку навчання, звернувшись до амбасад чи відділень Інституту іспанської культури у своїх країнах.

Для зарахування на перший цикл дипломних програм ВНЗ кандидати повинні мати шкільний атестат, який у країні походження надає право вступу до університету і визнається в Іспанії, а також скласти мовний тест (проводять у червні чи вересні) і конкурсні екзамени. Для іноземців резервують 5% місць у ВНЗ, громадяни

країн ЄС вступають на тих умовах, що й іспанські громадяни. Останнім часом мовні екзамени проводять і амбасади.

Претенденти можуть опанувати наступні цикли навчання і програми магістра чи спеціаліста, якщо їхні освітні кваліфікації достатні для визнання в Іспанії. Умови і програми вступу на студії докторського рівня можна знайти у довіднику Університетської ради.

Країна підписала багато міжнародних і двосторонніх конвенцій та угод про взаємовизнання дипломів, про що можна дізнатися в її амбасадах.

Абітурієнти-іноземці складають іспити на однакових із громадянами Іспанії підставах (загальний тест і тест з поглиблених знань специфічної дисципліни навчання в університеті).

Визначальним є знання іспанської мови, оскільки більша частина занять проводиться цією мовою. Для іноземців ВНЗ країни організовують мовні курси різної тривалості. У деяких провінціях з власною офіційною мовою частина лекцій з окремих дисциплін може проводитися цією мовою.

Запит необхідно надсилати безпосередньо в обраний університет чи ВНЗ. Кінцеві дати подання повного комплексу документів не є сталими в усіх закладах, але запис іноземців на навчання проводиться у червні або у вересні.

Оплату на кожен навчальний рік встановлюють ВНЗ та Університетська рада. Вона досить висока і у державних ВНЗ становить майже 1200 євро, а в приватних — у 5-6 разів вища. Студенти-іноземці можуть отримувати для своєї освіти гранти від уряду Іспанії за наявності відповідних міждержавних угод про фінансову допомогу студентам. Найчастіше це джерело використовується для докторських студій.

Громадяни країн Західної Європи можуть отримати гранти на освіту в Іспанії у межах згаданих вище програм підтримки мобільності на континенті.

2.2.3. ВИЩА ОСВІТА ІТАЛІЇ

Формування системи вищої освіти. Вища освіта Італії має гіпертрофований університетський і малий неуніверситетський сектори, а більшість закладів — державні.

Університети з навчальними і науковими програмами перебувають під управлінням Міністерства університетів і науково-технологічних досліджень, завданням якого є: планувати і здійснювати розвиток наукових досліджень; складати трирічні плани розвитку

університетів; розподіляти кошти між закладами згідно з законом; координувати участь Італії у міжнародних програмах.

Усього в Італії налічується 65 закладів університетського рівня (державних і «вільних», що самоуправляються, але мають офіційне визнання і дипломи, працюють за програмами державних та інспектуються Міністерством освіти).

Неуніверситетські заклади класифікуються таким чином:

а) інститути мистецтв під егідою інспекторату мистецького навчання;

б) інститути під егідою інших міністерств.

Доступ громадян до освіти. Вступ визначається наявністю атестата за середню школу (*Maturita exam*). Решта попередніх умов залежить від вибору навчального курсу. Університети вільні у встановленні вимог і кількості місць для вступників. Чимало з них проводять вступний екзамен і роблять аналіз оцінок шкільного атестата.

Хоча більшість курсів відкриті для всіх, частина (медицина, стоматологія) мають визначену або змінну від року до року кількість вакантних місць. Вступ на лімітовані спеціальності здійснюється лише за результатами екзаменів. Обмеження місць існує і в приватних університетах.

Доступ до диплома спеціалізації також здійснюється через конкурсні екзамени (усний чи письмовий тест з оцінюванням досягнутої кваліфікації). Кандидати допускаються до навчання за отриманим після екзаменів кваліфікаційним списком.

Прийом на докторські заняття після отримання диплома також провадиться за результатами конкурсних екзаменів (письмовий чи усний тест). Екзамени організуються на національному рівні; кожен курс (програма) має визначену кількість місць.

Організація навчання, академічний рік та екзамени.

Традиційно рік розпочинається 1 листопада і закінчується 31 серпня наступного року. Останнім часом навчальний рік на багатьох факультетах поділяється на два семестри, розпочинаючись раніше.

Програми, зазвичай, поділяються на окремі курси (дисципліни) з усними екзаменами після завершення. Кожен навчальний рік закінчується певною кількістю екзаменів. Прогідні бали лежать між 18/30 і 30/30. Шкала складається з 30 балів, бо екзаменаційна комісія включає трьох осіб, кожна з яких може поставити максимум 10 балів. Кількість щорічних екзаменів залежить від факультету. Є також

список необхідних предметів та екзаменів, частина яких складається за вибором самого студента і затверджується *Consiglio di Laurea*. На закінчення студій студент повинен скласти випускний екзамен *esame di laurea* у вигляді письмових тез чи проекту (*tesi di laurea*), які захищаються перед групою з 11 викладачів (тому загальна оцінка може досягти 110 балів). Відвідування обов'язкове під час отримання диплома спеціалізації. Для доступу до навчання наступного року наприкінці попереднього року складаються екзамени з теорії й практики обраної спеціалізації. Підсумковий екзамен включає письмові тези з одного чи кількох предметів, що стосуються програми навчання.

Аспіранти на докторських студіях повинні щороку звітувати про виконаний обсяг роботи для отримання дозволу на продовження навчання. Після його закінчення вони захищають тези (дисертацію) перед національною комісією.

Професорсько-викладацький персонал в університетах складають:

а) повні чи асоційовані професори, які користуються однаковими правами і незалежністю;

б) дослідники, які розширюють поле досліджень і допомагають у викладанні офіційних навчальних курсів;

в) професори за короткочасними контрактами, які також допомагають читати офіційні курси (їх 1/10 від кількості усіх викладачів);

г) викладачі мов (*lettori di madre lingua*) на курсах, де не може бути більше 150 осіб.

Кваліфікації. Італійські університети, приймаючи учнів 13-річної середньої школи, присуджують лише чотири види дипломів:

1. *Diploma universitario* – визнання коротких циклів стандартною тривалістю 2-3 роки в університетах і т. зв. *scuole dirette a fini speciali*, які мають бути перетворені у майбутньому на повні «дипломні» курси.

2. *Diploma di laurea* — повний диплом після 4-6 років загальних культурних і наукових студій, який дає право на титул «*dottore*». Представники регульованих професій (лікарі, архітектори та ін.) для початку фахової діяльності мають скласти державний професійний екзамен. З більшості фахів навчання триває 4 роки, з інженерії, архітектури, стоматології — 5 років, з медицини — 6 років.

3. *Diploma di specializzazione* — професійна кваліфікація спеціаліста після додаткових 1-2 років навчання за програмами, які визначають самі університети (підготовка вчителів ліцеїв тощо).

4. *Dottorato di ricerca* (Ph.D.) — введено з 1980 р. звання доктора з наукових досліджень, які здійснюються під наглядом і за рішенням *Collegio dei docenti* з даної дисципліни. Студії тривалістю 3-5 років дають аспіранту змогу виконати самостійні пошуки з оригінальними результатами.

Навчання студентів-іноземців. Кандидат повинен розпочати дії за рік до обраного ним моменту старту занять в Італії зі звернення до найближчого Посольства (консульства) Італії. Інформацію про систему освіти та умови прийому можна отримати через базу даних ORTELIUS, а також шляхом звернення до Міністерства освіти, університетів та інших закладів вищої освіти, до інформаційного центру з порівняння і визнання CIMEA (італійський NARIC), довідників про окремі факультети, що містять детальну інформацію про курси. Місця для іноземців резервуються як у ВНЗ з вільним вступом, так і з вступом через конкурсні экзамени.

Для претендування на повний диплом треба мати не менше 12 років навчання в середній школі та визнаний в Італії атестат, а також скласти іспит з італійської мови, який кожен ВНЗ проводить для себе. Комплект документів має потрапити у найближче консульство Італії до 15 квітня. Вказується найпривабливіший факультет, а також другий на вибір. Якщо там складаються конкурсні экзамени, іноземці роблять це разом зі школярами Італії.

Визнання закордонної кваліфікації. Італія, що є членом більшості міжнародних конвенцій з визнання Ради Європи та ЮНЕСКО, визнає і приймає Міжнародний та Європейський бакалаврати.

Угоди з Францією, Бельгією та Іспанією забезпечують автоматичне взаємовизнання атестатів, які дають допуск в університети. З Францією та Іспанією вже відбувається процес передачі кредитів. Підписано двосторонні угоди про визнання дипломів з університетами Франції, Німеччини та Іспанії.

Місця в університетах надаються у такому порядку:

- 1) громадянам країн Європейського Союзу;
- 2) громадянам з країн, що розвиваються;
- 3) громадянам з країн без вищої освіти чи з тих, де немає бажаної програми навчання.

Докторантура має обмежену кількість місць, тому всі кандидати зобов'язані скласти вступний іспит. Іноземцям надають до 50% наявних місць. Оформлення запитів здійснюється через італійські дипломатичні служби. Для допуску до *Scuole dirette a fini speciali* також обов'язкові вступні экзамени. Заклади освіти можуть встановлювати свої вимоги і провадити селекцію. Оформлення запитів відбувається через амбасади.

Плата за навчання. Кожен університет сам встановлює плату, орієнтуючись на кілька критеріїв, наприклад, прибутки сім'ї і досягнення студента. Мінімум встановлено приблизно у 200 євро, максимум — не більше 600 євро за рік (сума зростає пропорційно інфляції). Плата у приватних закладах набагато більша.

2.2.4. ВИЩА ОСВІТА НІМЕЧЧИНИ

Формування системи вищої освіти. Один із найстаріших університетів Німеччини відкрився у 1385 р. (м. Гейдельберг) і був створений відповідно до паризької моделі, за якою імператор чи папа надавали корпорації викладачів і студентів право вивчати теологію, право, медицину і філософію. На кінець XVII ст. у країні було майже 40 університетів, які готували державних чиновників.

Новий етап реформи вищої освіти почався зі створення зразкового університету в Берліні (1809/10 н.р.) і пов'язаний з ім'ям Вільгельма фон Гумбольдта, який певний час керував освітою в уряді Пруссії. В основу діяльності цього університету він поклав принципи широкої автономії при державному фінансуванні, самоуправління кафедр (ординаріїв), акцент на вільних дослідженнях без вузького практичного спрямування, відмінність університетської освіти від шкільної та від суто професійної підготовки. Усе це стало основою свободи викладання для професорів і поєднання науки та навчання для студентів, а також започаткувало створення технічних університетів.

Під час реформи системи освіти після Другої світової війни до категорії закладів вищої освіти перейшли вищі фахові школи, дипломи яких лише нещодавно впритул наблизилися до університетського рівня.

Концепція традиційного німецького університету базується на неогуманістичній теорії В. Гумбольдта, згідно з якою університет є центром розвитку та пропаганди знань, підготовки висококваліфікованих кадрів.

Сьогодні для вищої освіти Німеччини характерна взаємодія федерального уряду та урядів земель: регулярно збирається конференція міністрів освіти земель, є також Спілка ректорів ВНЗ. Більшість серйозних документів вони створюють спільно. Створено також комісію з наукового планування. ВНЗ фінансуються землями на 94%, центром — на 6% (1993 р.). Близько 7,8% фінансування університетської науки здійснює приватний сектор економіки.

Сьогодні систему німецької освіти можна схематично показати таким чином: початкова школа (4 роки) – середня школа (8-річне реальне училище або 9-річна гімназія) – вища школа (університети, педагогічний ВНЗ, вища школа мистецтв або вищий технічний навчальний заклад).

Сучасні принципи побудови вищої освіти. Заклади освіти. Після об'єднання у 1992/93 навчальному році в Німеччині стало 318 закладів вищої освіти різного рівня: 91 звичайний та один загальноосвітній університети, 11 педагогічних, 19 теологічних, 43 мистецьких і 153 технічних та спеціалізованих ВНЗ. Зі згаданих до недержавного сектору входили 6 університетів, 17 теологічних закладів, 2 мистецьких коледжі, 35 вищих фахових шкіл.

Усі заклади вищої освіти поділяються на такі групи:

– *університети* (класичні, технічні, загальноосвітні та спеціалізовані заклади університетського рівня — вищі педагогічні, теологічні та медичні школи). Більшість університетів мають класичну структуру. У них готують і докторів наук;

– *вищі фахові школи* зі спеціалізованою фаховою підготовкою, готують спеціалістів з інженерії, бізнесу, менеджменту;

– *вищі школи* (коледжі) мистецтв і музики.

Основою системи вищої освіти є *університети*. Вони мають, зазвичай, класичну структуру і завдання: несуть відповідальність за наукові дослідження, навчання, підготовку кадрів вищої кваліфікації, готують докторів наук, наділені правом присуджувати габілітацію (докторат-2) для заміщення посад завідувачів кафедрями. Навчання триває щонайменше чотири роки.

Педагогічні вищі школи готують учителів для нижчих рівнів освіти та спеціалізованих шкіл. *Вищі фахові школи* відіграють важливу роль, готуючи спеціалістів з інженерії, бізнесу, менеджменту тощо; наукові дослідження в них звужено і вони не претендують на фундаментальність.

Музичні і мистецькі вищі школи готують фахівців з усіх видів мистецтв і музики, включаючи музикологію, історію мистецтв тощо.

Доступ громадян до освіти. Для вступу до закладів вищої освіти потрібно мати атестат про середню освіту, який буває трьох типів: «загальний» (дає право вступу до всіх ВНЗ); «фаховий» (дає право вступу на певні спеціальності); документ для вступу лише у вищі фахові школи чи на відповідний факультет загальноосвітнього університету. Перші два видаються після закінчення гімназії чи відповідного до неї професійного закладу з тривалістю навчання 13 років. Третій отримують після навчання тривалістю 12 років у профшколах. Музичні, мистецькі та спортивні ВНЗ проводять фахові екзамени. Для деяких напрямів вищої інженерної освіти від вступників вимагають певного терміну роботи на виробництві. Існує також можливість вступу до ВНЗ без формального атестата на основі конкурсних екзаменів та обов'язкового певного стажу роботи за даною спеціальністю.

Навчання у державних закладах освіти безкоштовне (крім плати за гуртожиток, користування спортивними спорудами і т. ін.). Для біднішої категорії студентів на певний час призначається державна стипендія, половину якої необхідно протягом певного часу повернути.

Організація навчання, академічний рік та іспити. Тривалість навчання в університетах традиційно становить 12 семестрів, в окремих – 8 семестрів. Процес навчання у ВНЗ поділяється на дві (основну і головну) стадії. Перша, основна, охоплює 4 семестри, складається із загальних обов'язкових предметів і включає заключні проміжні іспити (перехід на другий щабель). Друга стадія, головна, охоплює 4-6 семестрів, надає студентам ширші можливості вибору предметів і завершується екзаменами з видачею диплома магістра або державними екзаменами. Перехід на другу стадію дає можливість певною мірою змінити напрям навчання.

Екзаменами закінчується і кожен предмет. Після завершення програми виконуються письмові роботи, а також складаються усні чи письмові екзамени з головних дисциплін. Знання студентів оцінюється за 6-бальною системою: дуже добре (1); добре (2); задовільно (3); достатньо (4); недостатньо (5); незадовільно (6).

У навчальному процесі застосовують різні види занять: лекції, семінари, контрольні роботи, практичні заняття та екскурсії. Під

час семінарів, контрольних і практик вимагаються усні чи письмові роботи, за які студент отримує курсовий сертифікат, необхідний як під час заключного іспиту, так і під час переходу на наступний рівень навчання. Він є головним засобом контролю якості навчання упродовж навчального року. Розширюється залучення старших студентів до різного виду тьюторської роботи з молодшими студентами (оплачуваної).

Існує чотири категорії викладачів: професор, асистент, науковий працівник і викладач спеціальних дисциплін (іноземних мов, спорту тощо). Функції перших двох виконують доктори, але професор повинен мати чималий досвід і обирається за національним конкурсом. Науковий працівник мусить мати вищу освіту, виконувати наукові дослідження і проводити практичні заняття зі студентами. Увесь викладацький склад має статус державних службовців. Викладачі університетів витрачають на наукову роботу приблизно 1/3 робочого часу, їхні колеги з вищих фахових шкіл мають удвічі вище тижневе лекційне навантаження, тому на дослідження у них залишається менше можливостей.

Ступеневість освіти. Випускникам вищих навчальних закладів після складання державного іспиту присвоюють титул дипломованого спеціаліста, а в університетах – магістра, що дає право на державну службу, відповідну фахову діяльність та аспірантуру. Магістратура зорієнтована на викладацьку роботу. Вищою кваліфікацією в Німеччині є титул доктора. Це вимагає 3-5 років наукових досліджень, здачі державного екзамену та захисту дисертації.

Кваліфікації. Категорія завершального документа (диплом чи магістерська робота) залежить від виду програми (спеціалізації). Отримання диплома закінчуються курси інженерії, економіки, соціальних і природничих наук, магістерською роботою – мистецькі та гуманітарні. Диплом чи магістерське посвідчення видають і після 1-2 років поглибленого додаткового навчання, яке відбувається після оволодіння програмою другого циклу.

Навчання студентів-іноземців. Для навчання на університетському рівні запит слід зробити за рік до початку навчання. Для цього потрібно звернутися до німецької амбасаді за вступною інформацією, служби академічних обмінів DAAD або Інституту Гете. Для вступу потрібен національний атестат про середню освіту, який дає право здобувати університетську. З приводу його визнання

звертаються до того освітнього закладу, який цікавить. Визнання документа здійснюється на основі рекомендацій Постійної конференції ректорів ВНЗ Німеччини. У випадку прийняття кандидатури аплікант повинен виконати усі перелічені в отриманому від ВНЗ листі вимоги. Навчання в Німеччині проводиться німецькою мовою, тому її знання є обов'язковим (з 1996 р. для перевірки використовується новий тест DSH).

Німеччина підписала основні конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про визнання закордонних кваліфікацій. Країна має двосторонні угоди з усіма сусідами. Визнання освітніх документів для представників цих країн здійснюється автоматично. Можуть визнаватися і періоди навчання, для чого необхідно звернутися у заклад, який цікавить.

За умови недостатності атестата складається спеціальний тест для вступників (*Feststellungspüfung*) і мовний тест. Найчастіше тестування здійснюється після виконання програми двох семестрів у спеціальних *Studienkollegs*. Навчання у цих коледжах необов'язкове, але рекомендоване тим, хто вирішив навчатися в Німеччині.

2.2.5. ВИЩА ОСВІТА ПОЛЬЩІ

Формування системи вищої освіти. Перший університет у м. Кракові було засновано ще 1364 р.; за часів розквіту країни у XVI-XVII століттях відкрилися університети у Вільно (1578 р.) та Львові (1661 р.), які тоді належали до Польщі. У Варшаві університет діє з 1816 р, політехнічний інститут — з 1826р. Періодами досить значного розвитку вищої школи двічі стали повоєнні роки XX століття, хоча першого разу модель освіти була німецькою, а другого – радянською. За соціалістичного ладу державна вища освіта була безкоштовною. До недержавного сектору належав Люблінський католицький університет, який був чи не єдиним великим недержавним закладом освіти в усьому колишньому «соцтаборі».

Політичні та суспільні зміни в державі, впровадження ринкової економіки спонукали і до реформи вищої освіти: ВНЗ отримали значно вищий рівень автономії, право приймати частину студентів з оплатою навчання; урізноманітнилися перелік спеціальностей; виникло чимало приватних ВНЗ. Навчання у державних закладах безкоштовне для вступників за конкурсом у межах лімітів.

Польща має 11 державних та 1 приватний університети класичної моделі, 15 технічних університетів і 2 інститути, 6 академій економіки, 11 медичних академій, 17 шкіл мистецтв і 6 вищих закладів навчання

з фізкультури і спорту. Список недержавних закладів вищої освіти включав вже 84, з яких 9 мали право надавати кваліфікацію «магістр».

Сучасні принципи побудови вищої освіти. Заклади освіти. Системою вищої освіти керують міністерства, яким підпорядковані найбільші (державні) заклади. З ними співпрацює Центральна Рада з вищої освіти, що складається з обраних представників ВНЗ і наукової громадськості (35 професорів, 10 вчителів, 5 студентів), яким закон надав чималі наглядові права, адже без згоди ради не розподіляються кошти бюджету і не виходять міністерські накази.

До структури вищої освіти Польщі входять: університети (практично автономні в усіх питаннях внутрішньої і зовнішньої діяльності, включаючи введення нових факультетів чи спеціальностей); політехнічні і вищі технічні університети, медичні академії; сільськогосподарські академії; економічні академії; вищі педагогічні школи; вищі академії мистецтв (музичні, театральні, художні, кіно); академії фізичного виховання; морські школи; теологічні академії; неурядові і приватні заклади.

До неуніверситетського рівня вищої освіти (післясередньої освіти) належать численні училища, технікуми, вищі профшколи з дипломами і сертифікатами відповідного рівня (техніка, вихователя дошкільних закладів та ін.), які за правами вступу до ВНЗ не перевищують диплома загальноосвітніх ліцеїв (*matura*).

Система оцінок шестибальна, 3 (задовільно) є прохідним балом, 6 – найвищою оцінкою.

Доступ громадян до освіти. Середня освіта включає восьмирічний нижчий рівень і чотирирічний у ліцеях загальної освіти або п'ятирічний у професійних закладах. Атестат має назву «*swiadectwo dojrzalosci*» (свідоцтво зрілості) чи «матура». Отримання його не гарантує автоматичного вступу до ВНЗ, які можуть встановлювати власні вимоги і застосовувати свої методи селекції. Найчастіше проводяться письмові чи усні вступні іспити за програмою середньої освіти, аналізуються шкільні оцінки і проводиться співбесіда для визначення загального розвитку і здібностей. Фахові перевірки проводять і для майбутніх митців та спортсменів. Винятком є переможці і призери всепольських предметних олімпіад, які зараховуються без вступних екзаменів.

Іноземці, крім знання польської мови, повинні продемонструвати ті ж знання, що й польські громадяни.

Організація навчання, академічний рік та екзамени.

Навчання розпочинається 1 жовтня і закінчується у червні, маючи зимовий і весняний семестри та екзаменаційні сесії в лютому і червні/липні. Додаткові екзамени проводяться наприкінці вересня. Студенти сільськогосподарських і частини технічних ВНЗ часто мають улітку виробничу практику. Проміжні іспити складаються аналогічно до того, як це відбувається в Україні. Важливі дисципліни закінчуються екзаменом, короткі чи практикуми — заліками. Наприкінці складаються державні іспити і захищається письмова самостійна робота (тези).

Увесь період навчання поділяється на цикли, які закінчуються присудженням відповідних кваліфікацій. З часу трансформації вищої освіти студенти отримали набагато ширші можливості для навчання за індивідуальними навчальними планами. З метою створення міцнішої бази для такої форми планується перехід на систему підрахунку виконання програми через кредити.

Викладачі. Диференціація викладачів, їхня підготовка, наукові і вчені звання, прийом на роботу за конкурсом тощо у Польщі дуже подібні до тих, що є в Україні. Лише замість назви «доктор наук» вживається назва «доктор габілітовани» (*doktor habilitowany*).

«Ліценціат» та «інженер» є професійними кваліфікаціями, академічна складова яких недостатня для вступу на докторські студії. Право на останні надає найпоширеніша у ВНЗ кваліфікація «магістра», отримання якої вимагає переважно п'ятирічного навчання у закладах університетського рівня. Сучасні зміни у польській системі освіти мають за кінцеву мету досягнення міжнародного визнання «магістерки».

Вступ на докторські студії здійснюється через конкурс. Під час навчання необхідно скласти три іспити (фах, додаткова дисципліна та одна з поширених іноземних мов). Вимоги до тез (дисертації), до її перевірки і захисту для обох найвищих рівнів польської вищої освіти приблизно такі ж, як в Україні до кандидатських і докторських дисертацій. Права і можливості власників цих наукових звань теж аналогічні нашим.

Навчання студентів-іноземців. У минулому, за часів надвисокої державної централізації, більшість звернень про прохання навчатися у Польщі проходили через амбасади і контингент студентів-іноземців формувався переважно у результаті міждержавних домовленостей та угод про обміни студентами чи про прийом на навчання.

Демократизація початку 90-х років супроводжувалася істотною децентралізацією. Сьогодні ВНЗ часто здійснюють міжнародні контакти і проекти поза міністерствами. Нова Польща докладає значних зусиль для об'єднання і підтримки своєї діаспори.

Оскільки останнім часом про польські заклади освіти можна знайти чимало інформації у міжнародних виданнях і базах даних, то варто надіслати запит безпосередньо до обраного навчального закладу.

Визнання закордонних кваліфікацій. Польща підписала практично всі європейські конвенції з порівняння і визнання освітніх кваліфікацій, має великий пакет двосторонніх угод, є однією з найактивніших учасниць нових проектів, тому, зазвичай, визнає ті атестати, які у країні їхнього присудження після 12-13-річної середньої освіти надають власнику право претендувати на вступ до закладів університетського рівня. Втім, кожне звернення розглядається суто індивідуально, тому певні шанси мають і власники посвідчень нижчого рангу за наявності інших позитивних якостей.

У Польщі визнаються також періоди розпочатої за кордоном вищої освіти, якщо кандидат має усі необхідні докази їхнього успішного завершення.

Вступні іспити. У випадках належної оплати програми навчання і виконання вказаних вище кваліфікаційних вимог вища освіта Польщі практично повністю відкрита для студентів-іноземців. Тим, хто бажає навчатися чи продовжувати освіту на мистецьких і спортивних спеціалізаціях, необхідно скласти спеціальні тести для демонстрування належних здібностей, а також (за вимогою) подати зразки свого творчого доробку.

Мовні вимоги. Достатнє знання польської мови є обов'язковою умовою для допуску. Успішного навчання на річних мовних курсах та складання заключних іспитів, зазвичай, цілком достатньо для вступу і початку навчання на першому циклі польських закладів університетського рівня. Його можуть засвідчити амбасаді і консульству. У разі необхідності вивчення мови кандидат повинен звернутися чи у ВНЗ, чи в мовний центр у м. Лодзь, аби за 9 місяців занять по 20 годин мови щотижня підготуватися до складання іспитів і навчання.

Дисертації вищого рівня дозволено писати і захищати найбільш вживаними іноземними мовами (англійською, німецькою, французькою чи російською). Останнім часом спостерігається дедалі більше прикладів застосування цього правила до магістерських тез.

Прийом на докторські студії. Для докторських студій кандидат повинен звертатися до польського закладу, який має право їх проводити. Зарахування відбувається на наявні місця, зважаючи на рівень академічної кваліфікації претендента, яка повинна бути не нижчою магістра у Польщі.

2.2.6. ВИЩА ОСВІТА РОСІЇ

Минуле і сучасне вищої освіти. З історичних причин найстаріші заклади освіти Росії з'явилися у народів периферії імперії, а перші школи на території метрополії датуються X-XI сторіччями (Псков і Новгород). Лише в 1687р. у Москві постав заклад вищої освіти — Слов'яно-греко-латинська академія. Потужний розвиток вищої освіти завдяки запрошенню великої кількості викладачів і науковців з Європи припадає на час царювання Петра I, коли за короткий період (1701-1716) виникло кілька вищих навчальних закладів (медичних, пушкарських, навігаційних, морських, інженерних тощо). Московський університет, що істотно випереджає інші університети країни, був організований зусиллями М. Ломоносова в 1755 р.

Формування системи вищої освіти. Централізовану багаторівневу систему освіти в Росії було створено у XIX сторіччі, а її реформування та розширення припало на його другу половину і початок XX ст., коли в різних містах імперії виникло понад сто класичних і технічних університетів, закладів інших профілів (військових і педагогічних інститутів тощо).

Росія проголосила свою незалежність у серпні 1991 р. У спадок вона отримала специфічну багаторівневу систему освіти СРСР, кращі часи якої припали на перші два десятиріччя після Другої світової війни, коли вона визнано входила у трійку кращих у світі як за рівнем охоплення молоді, так і за змістом та якістю навчання. Головні недоліки радянської системи освіти пов'язані з поєднанням надмірної централізації з екстремістською ідеологією та з «залишковим» фінансуванням освіти і неувагою до підтримки викладачів усіх рівнів.

З моменту свого утворення Росія проголосила демократизацію і деполітизацію головним напрямом освітньої політики, досягнувши на цьому шляху очевидних успіхів у швидкому розвитку недержавного сектора освіти, діяльності сотень незалежних видавництв і формуванні ринку навчальної літератури, змін у структурі рівнів освіти, спрямованих на ліквідацію успадкованих недоліків і наближення якості та змісту освіти до визнаних світових і європейських стандартів.

У Росії налічується 541 цивільний і 89 військових ВНЗ; у недержавному секторі приватних і муніципальних ліцензованих закладів – 225 університетів, академій, інститутів, коледжів, тому загальна кількість студентів у Росії перевищила 3 млн з навчанням за 89 напрямками і понад 400 спеціальностями. Практично сформувалася триступенева структура вищої освіти, відбувся перерозподіл потоків студентів зі зростанням контингенту на економічних і більшій частині гуманітарних спеціальностей. Дуже мало змінилася середня освіта і система допуску до ВНЗ.

Правову базу вищої освіти заклав Закон про освіту 1996 р. і кілька президентських указів.

Доступ громадян до освіти. Для отримання права навчатися у ВНЗ необхідно мати атестат за 11-річну загальноосвітню школу чи диплом середніх проф- і техшкіл, еквівалентний у доступі до вищої освіти шкільному атестату. Абсолютна більшість молоді складає конкурсні вступні іспити, програми яких встановлює Міністерство освіти з огляду на зміст предметів середньої школи і вимоги вищої освіти до рівня знань вступників. Університети та інші ВНЗ достатньо автономні у проведенні вступних екзаменів (форма, кількість, введення додаткових дисциплін, час тощо) і в деталях відбору абітурієнтів. Переможці предметних олімпіад високого рівня (міжнародних і всеросійських) зараховуються в заклад за їхнім вибором без іспитів, медалісти складають один вступний екзамен (менше, ніж решта конкурентів) або проходять лише співбесіду.

Доступ на вищі рівні навчання у ВНЗ також конкурсний, зазвичай, зі вступними екзаменами чи з іншими формами відбору (програми магістра, докторські студії і т. ін.).

Організація навчання, академічний рік та іспити. Як і в середній освіті, навчальний рік у ВНЗ розпочинається 1 вересня, поділяється на два семестри (або 3 в окремих закладах) і триває до червня з невеликими перервами на свята і між двома семестрами. Тижневе навантаження на студента встановлено на рівні 52-54 год., з яких до 24 припадає на аудиторні заняття; серед них домінують лекції. Крім лекцій використовуються активніші форми занять — різні види семінарів, практичні та лабораторні роботи, практика на виробництві тощо. Для самостійної роботи студенти мають недостатню кількість засобів і можливостей, оскільки сучасний обсяг державного бюджету є недостатнім. Для

фінансування вищої освіти застосовуються методи самофінансування типу зарахування частини студентів з оплатою за навчання, залучення коштів приватних структур і спонсорів, отримання закордонної допомоги, наприклад, проекти Фонду Сороса (100 млн USD) для залучення ВНЗ Росії до Інтернету.

Опрацювання важливих дисциплін закінчується екзаменом чи якимось із видів тестування. Система оцінювання: найвища оцінка – 5 (відмінно), 4 (добре), 3 (задовільно), якої достатньо для зарахування дисципліни, 2 (незадовільно), отримання якої не дає змогу продовжувати навчання. Менш істотні дисципліни можуть оцінюватися за двобальною шкалою: «зараховано» (викладач вважає, що студент загалом виконав вимоги) і «незараховано» (робота студента незадовільна, предмет має бути повтореним чи вивченим самостійно). Започатковано експерименти з рейтинговим оцінюванням і модульними навчальними планами.

Радянська однолінійна структура навчання у ВНЗ передбачала студії упродовж 5 років (6 – для медичних спеціальностей) без проміжних стадій, державні екзамени, написання і захист дипломної роботи з отриманням (у разі успіху) документа з назвою «диплом спеціаліста», який мав і академічний (давав право вступу на докторські студії), і професійний (право виконувати певну роботу) кваліфікаційний зміст. П'ятирічні програми підготовки спеціалістів залишаються перехідною формою організації навчання у ВНЗ.

Нова структура запроваджена вже половиною ВНЗ і передбачає дворічну базову вищу освіту (30% часу на природничі дисципліни і математику, 25% – на гуманітарні) з отриманням проміжного сертифіката про неповну вищу освіту і можливістю часткової зміни напряму навчання на другому циклі тривалістю 2 роки й отриманням кваліфікації «бакалавр», програми якої містять середню кількість дисциплін спеціалізації. Якщо останніх більше, то присвоюється кваліфікація «спеціаліст».

Кращі студенти можуть продовжити навчання і стати магістрами (тривалість вищої освіти – не менше 6 років), що відкриє їм шлях до докторських студій, або отримати кваліфікацію «спеціаліста з розширеною освітою» (тривалість навчання 5 і більше років).

Заключний етап російської освіти (аспірантура) триває 2-3 роки під наглядом наукового керівника і включає виконання самостійних досліджень, написання і захист дисертаційної роботи визначеного рівня та обсягу. Триває дискусія про доцільність збереження старого

звання «кандидат наук» або переходу на міжнародне — «доктор філософії» (PhD). Триваліша наукова робота та узагальнення її наслідків у більшій за обсягом дисертації зі складнішою процедурою захисту приводить до найвищого наукового звання «доктор наук» з широкими правами на особисту автономію у дослідженнях і отримання вищих посад у науковій ієрархії.

Викладачі. До складу навчального персоналу ВНЗ Росії входять чотири категорії викладачів: професори, доценти, старші викладачі, асистенти. Для отримання вченого звання «професор» і відповідного диплома необхідно мати науковий ступінь «доктор наук» (у виняткових випадках за наявності визнаного наукового доробку і тривалого успішного викладання достатньо диплома кандидата наук). Професор має керувати кафедрою чи напрямом наукових досліджень і викладати якийсь профільюючий курс (дисципліну). Доцент-кандидат наук повинен читати лекції і керувати науковою роботою. Старший викладач має право читати лекції і вести інші види занять, асистент для читання лекцій повинен отримувати дозвіл керівництва факультету. Усі викладацькі посади заміщуються за конкурсом. Останнім часом відбуваються експерименти щодо контрактного зарахування.

Аудиторне навчальне навантаження викладачів у Росії істотно перевищує стандарти розвинених країн, коливаючись від 200-300 годин для професорів до 800-900 для асистентів.

Кваліфікації. Закінчення загальної середньої школи (11 років навчання) надає кваліфікацію «атестат зрілості», професійно-технічної (12 років навчання від його початку) — диплом техника чи молодшого спеціаліста. Обидва дають право вступу до російських ВНЗ.

Стара п'ятирічна вища освіта надавала лише подвійну за змістом кваліфікацію «дипломованого спеціаліста», вище якої стояли ступені (звання) кандидата і доктора наук. Нова структура передбачає чотири заключні кваліфікації за зростанням запланованої для їх отримання тривалості навчання після школи: бакалавр (4), магістр (5-6), доктор філософії (8-9), доктор наук (понад 12 років). ВНЗ освіти можуть пропонувати програми підготовки спеціалістів двох рівнів: чотири роки (спеціаліст), п'ять і більше — спеціаліст з розширеною освітою.

Визнання закордонних кваліфікацій. Росія підписала основні конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про взаємовизнання дипломів, має також двосторонні угоди, інформацію про застосування яких

надають російські амбасади і консульства. Ставлення до закордонних атестатів про вищу освіту досить толерантне, бо у більшості інших країн вона триваліша, ніж у Росії. Другою причиною є те, що майже всі кандидати виявляють свої знання з важливих для навчання в університетах дисциплін під час річного періоду вивчення мови і складання випускних екзаменів з мови і цих дисциплін. Офіційними органами з визнання кваліфікацій є Відділ ліцензування та акредитації Міністерства освіти, а «Инкорвуз» і «Инкоробразование» (неурядові організації) виступають проміжними органами між ВНЗ і закордонними партнерами.

Навчання студентів-іноземців. До іноземців ставляться такі ж вимоги, що й до громадян Росії, за винятком випадків міждержавного обміну, коли відбір кандидатів здійснює країна-партнер. Оскільки майже всі іноземці проводять у Росії рік на мовних курсах з паралельним повторенням необхідних предметів, випускні екзамени цих курсів виконують роль вступних до університетів та інших закладів вищої освіти.

За окремими винятками все викладання проводиться російською мовою. Іноземці найчастіше проходять підготовку на 9-місячних мовних курсах у російських ВНЗ. Після першої стадії вивчення мови на цих курсах викладаються і дисципліни обраного напряму вищої освіти. Заключні екзамени є одночасно вступними до ВНЗ. Формально іноземець повинен відповідати тим самим вимогам, що й російський абітурієнт.

Для доступу до першого циклу вищої освіти в Росії кандидат повинен мати посвідчення про завершену середню освіту, яке б надавало йому право вступу до університету своєї країни і визнавалося у Росії. З початку 90-х років уряд Росії запровадив відкритість своєї вищої освіти для іноземців, які можуть індивідуально звертатися до університетів та їхніх відділів закордонного співробітництва й укласти індивідуальні контракти на отримання освіти в Росії без попередньої згоди з боку Міністерства освіти Росії. Дані про заклади та їхні програми можна знайти в амбасадах і консульствах Росії, а також у довідниках європейських організацій (як *Student Handbook*, що видається Радою Європи, чи *Study Abroad*, видання ЮНЕСКО). Кількісних обмежень на зарахування іноземців немає, хіба що їх виявиться більше, ніж число наявних місць. Для прибуття на навчання необхідно отримати візу

і завчасно оплатити закладу освіти вартість річної програми.

Дуже часто, отримавши російський диплом, іноземці продовжують докторські студії у тому ж ВНЗ. Для цього вони повинні виконати ті самі вимоги, що й громадяни Росії, і оплачувати за своє навчання до моменту захисту дисертації та отримання наукового звання «кандидат наук» (PhD). Наступну (докторську) дисертацію іноземці рідко виконують на території Росії. Частіше вони роблять це у своїй країні, а процедуру захисту переносять в Росію, прибуваючи у призначений термін.

Плата за навчання дуже різниться у різних закладах та регіонах Росії, коливаючись від 1100-1600 до 6000 євро за навчальний рік.

Студентські гуртожитки розраховані на одночасне перебування у кімнаті від 2 до 3-4 осіб. Надання студентам окремих кімнат є винятком. Вартість найму окремого помешкання поза студентським містечком висока. Медичні послуги у державних закладах безкоштовні.

2.2.7. ВИЩА ОСВІТА ФРАНЦІЇ

Формування системи вищої освіти. Отримати вищу освіту, маючи повну середню, можна у 78 університетах. 453 ВНЗ, переважно монодисциплінарних, мають невеликий (кілька сотень) контингент студентів. 25 відсотків студентів навчається у приватному секторі, який налічує 5 університетів і більшість з 453 спеціалізованих закладів вищої освіти. Близько 2/3 студентів країни навчаються у державних університетах, і майже кожен із них – великий заклад з десятком і більше тисяч студентів, що має адміністративну і наукову ради, раду викладачів і студентів, якими керує президент. Університети є об'єднанням «одиниць підготовки і пошуків» (*UFR=Unités de formation et de recherche*) з основних дисциплін на чолі з обраними директорами, а також більш звичних нам інститутів і шкіл (технологічних, політичних чи юридичних студій, професіоналізованих, підготовки вчителів, загальної адміністрації чи менеджменту, туризму, зв'язку, преси, соціального та економічного розвитку, міжнародних відносин і багатьох інших). Не дивно, що лише університети присвоюють понад десять різних кваліфікацій.

Доступ громадян до освіти. Частина вищої освіти практично

повністю відкрита (це переважно університети) і вступ зводиться до простого запису на навчання та сплачування символічної суми на витрати канцелярії, інша — «закрита» (домінують неуніверситетські заклади), бо зарахування провадиться з жорстким відбором при кількох претендентах на одне місце. Навчаючись в останньому класі ліцею («терміналі»), учень може звернутися до його ради з проханням на основі подання вирішити питання вступу до таких закладів із селективним зарахуванням:

– підготовчих класів, які інтенсивно готують до вступу через жорсткий конкурс у популярні у Франції *Вищі (чи Великі) Школи*;

– університетського технологічного інституту, для отримання через два роки технологічного диплома, що є насамперед професійною і вигідною для успіху на ринку праці кваліфікацією;

– секції вищих техніків, з виходом через два роки на посвідчення «вищого техника»;

– спеціалізованої (вищої) профшколи.

Для запису в університети необхідно мати документ про середню освіту (12 чи 13 років навчання), який у Франції має назву «бакалаврат» і отримується після складання комплексу випускних екзаменів, що проводяться одночасно по всій країні. Дані про ці екзамени (включаючи й результати учнів) оприлюднюються у пресі.

Особи без бакалаврату можуть отримати перепустку у вищі заклади шляхом складання екзаменів на диплом доступу до вищої школи (DAEU), який визнається еквівалентним заміником. DAEU має лише дві версії: А – гуманітарну, В – природничі та інші спеціальності.

У Вищі Школи, які готують державних службовців і гарантують випускникам постійне місце роботи, надаючи освіту дуже високого гатунку, вступають за конкурсом після дворічних післяшкільних підготовчих (репетиторських) класів, програми і вимоги яких вищі, ніж на двох курсах університетів. Вступ до цих класів теж селекційний і лише за рекомендаціями шкіл та ліцеїв. У випадку невдачі під час вступу до Вищих Шкіл випускники підготовчих класів вільно продовжують навчання відразу на третьому курсі університетів (за профілем). Громадськість Франції вважає Вищі Школи з їхньою ґрунтовною системою підготовчих класів кращим досягненням національної системи освіти.

Однак абсолютна більшість абітурієнтів записується у відкриті університети. З регіону Парижа поширюється практика введення учнями даних про себе і бажані заклади освіти у комп'ютерний

банк, який після отримання всіх замовлень і врахування безлічі параметрів надає свій висновок про місце навчання у ВНЗ.

Кваліфікації. Усі види кваліфікацій розподіляються на дві групи, пов'язані з коротко- і довготерміновим навчанням.

«Короткі» програми тривають переважно два, зрідка – три роки і закінчуються присвоєнням професійних кваліфікацій, які надають право праці у промисловості, торгівлі і в секторі послуг. Цей напрям вищої освіти обирають 30% усіх випускників шкільних бакалавратів. Є чотири головні види програм короткого навчання:

– програми університетських технологічних інститутів (IUT) у 19 окремих профілях (дисциплінах) з тривалістю два роки і присудженням університетського диплома з технології (DUT), що дає змогу потрапити на керівні посади нижчого і середнього рівня. DUT достатньо популярний, а тому кількість кандидатів часто у багато разів перевищує кількість місць, що призводить до конкурсного вступу;

– програми секцій вищих техніків (STS), що тривають переважно два роки й надаються у частині ліцеїв з післясередніми профпрограмами, схожими на щойно описані програми IUT, але такими, що відзначаються вищою спеціалізацією і присудженням диплома вищого техніка (*brevet de technicien supérieur*). Звуженість фахового змісту стає серйозним недоліком у випадку вимушеної зміни заняття, тому STS менш популярні, ніж варіант університетських інститутів. У багатьох країнах аналоги STS не відносяться до вищої освіти;

– тріптий вид короткої університетської програми – дворічна і високоспеціалізована програма, що завершується дипломом про університетську наукову і технологічну освіту (DEUST), який також виводить на ринок праці у сервіс чи індустрію;

– триваліші (до чотирьох років включно) програми підготовки санітарного та іншого медичного персоналу нижчої і середньої кваліфікації у спеціалізованих школах системи Міністерства охорони здоров'я. Вступ на ці програми – конкурсний.

«Довгі» програми пропонують університети та інші ВНЗ високого рівня. Контингент цих програм складають 68% власників бакалаврського рівня (з них 10% роблять це через посередництво підготовчих класів). Цю групу закладів можна класифікувати так: а) університети; б) інститути політичних студій; в) Вищі Школи

кількох типів; г) Вищі нормальні школи; г) Школи мистецтва та архітектури.

Університети навчають за трьома циклами (2+2+1). Перший передбачає два роки викладання загальних основ і базових дисциплін обраного профілю й завершується отриманням диплома про загальну університетську освіту.

Другий цикл триває два чи три роки й сам поділяється на дві частини, перша з яких надає лісанс (*licenc*), друга — метріз (*maitrise*). Навчання на другому циклі поглиблене і спеціалізоване. Дипломи мають академічний і професійний компоненти. Така чіткість порушується нововведеними професіоналізованими університетськими інститутами (IUPs), які набирають студентів після першого курсу, досить інтенсивно вчать три роки і після кожного з них послідовно видають тим, хто успішно навчався, посвідчення: DEUG, лісанс, а в кінці — метріз. З власників останніх комісія уважно добирає кращих для присвоєння звання «головного інженера» (чи магістра-інженера = *Ingenieur-Maitre*).

Третій цикл у першому варіанті за рік вузькофахового навчання надає диплом з вищої спеціалізованої освіти (DESS), у другому — за 1-2 роки ширшого навчання готує до наукової роботи, присуджує диплом поглибленого навчання (DEA) і видає перепустку на докторські студії та захист дисертації.

Багатоваріантність притаманна і студіям після третього циклу. Після років аспірантури звичного університетського типу можна захистити дисертацію і стати доктором наук, потім попрацювати ще й отримати габілітацію для керівництва науковими дослідженнями (HDR). Мета навчання – підвищення шансів на конкурсне заміщення посад університетських професорів.

Інженери з хорошими дипломами з 1993 р. отримали змогу навчатися на програмах, аналогічних до аспірантури з класичних спеціальностей, бо можуть за два роки навчання і досліджень у наукових центрах відповідного профілю отримати диплом з технологічних досліджень (DRT).

Медичні спеціальності мають цілком оригінальну систему дипломів і звань, а навчання також поділяється на три цикли.

Інститути політичних студій кількісно малі і призначені для підготовки адміністраторів широкого профілю для участі у конкурсному заміщенні посад у державних структурах. Вступ до них конкурсний, основна програма триває три роки, можна також повчитися ще 1-2 роки на третьому циклі й отримати диплом вищого рівня.

Вищі Школи наукових і технічних профілів належать кільком міністерствам, мають трирічні програми і присуджують дипломи інженерів (*Diplome d'Ingenieur*). Вступ – конкурсний і лише після попереднього дворічного навчання у підготовчих класах з інтенсивним і глибоким вивченням математики і фізики.

Вищі Школи з комерції та управління — приватні і для вступу вимагають попереднього дворічного навчання у спеціалізованих закладах вищої комерційної освіти (HEC).

Вищі нормальні школи (їх усього чотири) мають добру славу як кращі заклади підготовки викладачів ліцеїв і післясередніх закладів освіти. Навчання триває переважно чотири роки; випускники отримують сертифікат здатності до викладання (CAPES), що може доповнюватися додатковим профекзаменом (*agregation*), складання якого сприяє кар'єрному зростанню.

Організація навчання, академічний рік та екзамен. Академічний рік має два семестри, розпочинається у вересні і закінчується у червні. Заняття проводяться у традиційний спосіб, але акцент робиться на самостійній роботі студентів. Фахові дисципліни завершуються екзаменами. Шкала оцінок досить своєрідна: від 20 (найвища) до 0 (найнижча): 16-19 – дуже добре і відмінно, 14-15 – добре, 12-13 – достатньо добре, 10-11 – задовільно (прохідні бали), нижче 10 – незадовільно.

Навчання у ВНЗ Франції організовується за трьома стадіями — *циклами*. *Перший* триває два роки, упродовж яких 54% всього контингенту студентів університетів здобуває загальну вищу освіту, уточнює фахову орієнтацію й отримує першу академічну кваліфікацію (проміжний диплом DEUG). *Другий* цикл є циклом поглиблення і фахової підготовки (2-3 роки) й поділяється на дві стадії з наданням *licenc i maitrise*. *Третій* цикл спеціалізований і готує до початку серйозних наукових досліджень. Прийом на нього – за конкурсом, тривалість навчання – один рік. Конкурсним є також вступ на докторські студії, які завершуються захистом дисертації та отриманням кваліфікації «доктор».

Навчання студентів-іноземців. Франція для більшості студентів-іноземців була й залишається однією з найпривабливіших країн як для короткого чи довгого стажування, так і для отримання повної освіти, оскільки майже всі вони навчаються у державних університетах, де їхня частка сягає 8-9%.

Освіта представлена у довідниках міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу), у базі даних

TRACE, ORTELIUS, в Internet тощо. Франція є учасником усіх значних проектів з розвитку мобільності в освіті (SOCRATES, LEONARDO тощо), ресурси яких можуть полегшити набування освіти в її ВНЗ.

Іноземець повинен відповідати трьом вимогам: засвідчити знання мови, мати грант чи оплатити навчання, добитися визнання свого документа про освіту від того закладу, де він збирається вчитися.

Визнання закордонних кваліфікацій. Франція підписала практично всі міжнародні конвенції про визнання і має двосторонні угоди з багатьма країнами. Процедура визнання визначається наказами Міністерства освіти, які враховують конвенції та угоди і повідомляють остаточне рішення про визнання університетом та іншим ВНЗ, тому кандидати повинні безпосередньо звертатися до керівництва обраного закладу. Через специфічність системи освіти Франції найчастіше вони отримують часткове визнання і для остаточного зарахування повинні виконати додаткові умови.

Відтак, іноземцям незрівнянно легше опинитися у «безконкурсних» і відкритих університетах, ніж конкурувати з французами, які багато років готувалися до вступу в ту чи іншу Велику Школу, тому понад 95% іноземців навчається у державних університетах.

Вступні екзамен. Вступний мовний екзамен (проводиться у лютому в рідній країні студента-іноземця) для тих, хто хоче навчатися у майже 80 університетах Франції (периферійні навчальні заклади за якістю й рівнем освіти майже нічим не поступаються 15 паризьким університетам).

2.2.8. ВИЩА ОСВІТА США

Формування системи вищої освіти. Перші кроки до становлення системи вищої освіти у США було зроблено ще на початку XVII ст., коли засновувались коледжі вільних мистецтв, які створювались на зразок англійських технологічних. Згодом майже в усіх штатах з'явилися сільськогосподарські коледжі. Однак, якщо в Європі вищі професійні школи існували самостійно, то в США зазвичай, включалися до складу університету поряд з коледжами вільних наук та мистецтв. Одночасно зі ступенем бакалавра вони почали присвоювати ступінь магістра і доктора. Таким чином, до початку XX ст. еволюція установ американської вищої школи привела до створення великих університетів, які стали основними осередками фундаментальної науки в США.

Сучасні принципи побудови вищої освіти. Заклади вищої освіти. У США нараховується кілька тисяч найрізноманітніших ВНЗ, які можна класифікувати багатьма способами. Так, за формою фінансування їх поділяють на дві групи: більшу за чисельністю групу становлять приватні заклади (оплата студентів за навчання, самофінансування ВНЗ, приватні пожертвування, спонсорство, менша частка коштів від бюджету) і державні (значна частина коштів надходить з федерального і місцевих бюджетів). На загал держава все-таки відіграє домінуючу роль, фінансуючи значну частку наукових програм в університетах, утримуючи дво- і чотирирічні коледжі з майже 80% всього контингенту студентів.

Більшість американських університетів мають розвинену дослідну структуру на рівні докторських програм, решта – багатопрофільні університети з великою кількістю програм підготовки спеціалістів на ступінь бакалавра та магістра.

Відтак, за структурою, рівнем і змістом навчання американські фахівці поділяють свої ВНЗ на такі групи:

– *заклади післясередньої освіти* різного виду і напівпрофесійні школи з програмами тривалістю від 1-ого до 3-ох років і присудженням посвідчень низьких рівнів. Коротка освіта закінчується отриманням сертифіката про певні професійні вміння, довша — присвоєнням асоційованого ступеня (*Associate Degree*) з правом виконання роботи рівня техніків і вступу на третій курс коледжів з бакалаврськими програмами;

– *місцеві і молодші коледжі* з дворічними програмами, виконання яких відкриває двері на третій курс «бакалаврських» коледжів та отримання асоційованого ступеня чи професійної ліцензії (*Occupational License*);

– *коледжі вільних мистецтв*, що є істотною особливістю системи вищої освіти США, з викладанням майже виключно загальних дисциплін типу історії, хімії, економіки тощо і присудженням диплома бакалавра з домінуючим академічним та мінімальним професійним наповненням. Однак помітною є тенденція включати на заключних роках чотирирічної програми і професійні курси, що розширює можливості випускників. Але для окремих спеціальностей, наприклад, медицини і права, для отримання професійної кваліфікації студент повинен пройти ще й програму післядипломного фахового навчання для досягнення рівня магістра в університетських школах;

– *загальноосвітні (comprehensive) коледжі* з присвоєнням диплома як бакалавра, так і магістра (програми включають розвиваючі дофахові і поглиблюючі професійні частини). Більшість цих закладів готує вчителів, бізнесменів, фахівців, діяльність яких вимагає диплома магістра;

– *незалежні професійні школи* з бакалаврським (часто й магістерським) рівнем дипломів у сферах технології, мистецтв тощо. Маючи близький до закладів першої групи зміст програм, ці школи використовують набагато кваліфікованіший персонал з університетською підготовкою;

– *університети* з правом підготовки докторів та усіма циклами навчання, які складають найбільш престижну групу ВНЗ. До них входять коледжі бакалаврського рівня, школи для навчання до рівня магістра і вище. Часто цю групу диференціюють на вузчі, опираючись на рівень наукових досліджень (за кількістю та тематичною різноманітністю захищених щороку докторських дисертацій), обсягом наукового фінансування, наявністю чи відсутністю медичної школи з дослідною клінікою, спектром факультетів, нарешті, кількістю викладачів і студентів та співвідношенням між ними.

Традиційними є щорічні рейтинги університетів; особливу увагу привертає список «25 кращих університетів США», який вже давно очолюють трійка приватних (Гарвардський, Йельський і Стенфордський) та кілька державних (Мічиганський і декілька каліфорнійських).

З-поміж звичних вирізняється окрема група закладів вищої освіти, що широко використовують надсучасні засоби передачі інформації та організації дистанційного навчання. Серед перших була відома компанія IBM, що використала двосторонній відеозв'язок через супутники для навчання свого персоналу одночасно на обох берегах Атлантичного океану. Сьогодні і телеконференції науковців стали звичною справою. Навчання з миттєвим спілкуванням викладача та групи студентів у багатьох точках США також застосовується все ширше.

Загалом структура американських ВНЗ дуже різноманітна, однак основною ланкою, яка й виконує більшу частину їхніх завдань, є невелике за складом відділення чи департамент, керівник якого може як призначатися, так і обиратися. Він та його колеги вирішують усі питання викладання певної дисципліни й наукової роботи з напрямку відділення. Вищі ланки (підрозділи, навчальні коледжі і

весь заклад) лише затверджують колективні рішення департаменту.

Доступ громадян до освіти. Вища освіта США належить до відкритих, адже створює досить прийнятні умови для вступу у ВНЗ тим, хто виявив бажання продовжити навчання після середньої школи, що має 12 класів (варіанти 6+3+3 чи 8+4).

До ВНЗ більшість вступає після отримання диплома заключного рівня середньої школи (*highschool diploma*), в якому переважає загальна освіта з мінімальною спеціалізацією. Громадяни без такого документа можуть отримати його еквівалент (сертифікат чи диплом) з правом вступу до ВНЗ після складання пакета спеціальних тестів із загального освітнього розвитку.

Для зарахування, крім результатів тестів, беруться до уваги багато інших параметрів: результати співбесіди, рекомендації шкіл і вчителів, успіхи кандидата у позаурочній діяльності (спорт, гуманітарна робота, мистецькі захоплення і досягнення тощо), соціальне походження і забезпеченість, склад сім'ї та ін.

Вища освіта в США платна, плата за навчання досить висока, тому багато студентів поєднують навчання з роботою. Вартість одного навчального року не є сталою і залежить від штату, рівня і престижності ВНЗ, його приналежності до державного чи приватного сектора. Законом США про освіту (1938) передбачено фінансову допомогу бідним студентам; крім того діє система підтримки кращих студентів (стипендії, різноманітні гранти).

Організація навчання, академічний рік та екзамени. Гнучка ступенева система американської вищої школи дозволяє переривати навчання на будь-якому рівні, змінювати профіль навчання, продовжувати освіту. У магістратуру та докторантуру відбирають лише бакалаврів, що мають успішність не нижчу за «В», позитивну характеристику, письмову рекомендацію від одного чи двох викладачів. Вони повинні здати успішно екзамен, що проводиться двічі на рік.

Термін навчання в магістратурі залежить від особливостей спеціальності: від півтора року в галузі мистецтв до двох-трьох років у медицині та психології. У кінці навчання необхідно написати реферативний огляд, представити дисертацію чи скласти іспит.

Головним критерієм відбору кандидатур у докторантуру є здатність до наукової роботи. Протягом 2-3-ох років навчання докторант має засвоїти значний обсяг теоретичного матеріалу, отримавши за нього до 72 кредитів із 20 екзаменів, скласти кваліфікаційні іспити і захистити дисертацію.

У провідних університетах США є ще один вид ступеневої підготовки – післядокторський, для перевірки своїх наукових ідей та експериментального їх підтвердження.

Відтак, академічний рік (вересень – кінець травня) поділяється на два семестри з тривалістю від 14 до 18 тижнів кожен. Одночасно студенти вивчають 4-5 предметів, складаючи після виконання програми екзамен.

Пракуються усі види занять; лекції можуть читати для малих, середніх і великих (до 1000 студентів) потоків. Один-два рази на тиждень у малих (15-30 студентів) групах відбуваються семінари з тем лекцій, до яких студенти готуються самостійно у бібліотеках. Частково у ВНЗ використовується варіант тьюторського навчання, коли викладач кілька разів на тиждень працює з маленькою групою одних і тих самих студентів для уважного спостереження за їхньою самостійною роботою.

Оцінки, як і в Англії, позначають великими літерами: А – відмінно (4 бали), В – добре (3), С – посередньо (2), D – прохідна (1), E – незадовільно (0).

Наприклад, якщо предмет оцінено у 2 кредити і складено на «відмінно», то студент отримує $4 \times 2 = 8$ балів. Предмет в 1 кредит за заключної оцінки «добре» додає студенту 3 бали. Для отримання диплома бакалавра за 4 роки (8 семестрів) необхідно набрати 120 і більше балів (але середній бал повинен перевищувати «2», а це можливо лише за умови, коли у студента траплялися і добре складені іспити).

Викладачі. Рівнів ієрархії викладачів у вищій школі є п'ять: професори, асоційовані професори, професори-асистенти, інструктори, лектори. Перші дві групи перебувають у постійному штаті, професори-асистенти після отримання докторського звання приймаються на час прийому іспитів (1-3 роки), після закінчення якого вони або переводяться у штат, або їм радять запропонувати свої послуги іншому ВНЗ. Оцінювання викладачів проводиться щороку. Враховуються три параметри: наукова продукція, якість викладання, характер та обсяг позанавчальної діяльності (рецензування, експертні послуги та ін.).

Кваліфікації. У ВНЗ США порівняно багато різних кваліфікацій, дипломів і сертифікатів, які присвоюються після завершення програм різного рівня. Рівнів вищої освіти – три.

Першим є рівень підготовки бакалаврів, який триває найчастіше чотири роки (окрім медицини, права і деяких інших спеціальностей). Поширений поділ цього часу на дві половини, коли у першій викладаються загальні дисципліни, з яких менше 50% стосується майбутньої спеціалізації, а в другій таких предметів уже більше половини. Дипломи (*Bachelor's Degree*) цього рівня за змістом – переважно академічні кваліфікації і представлені дипломами бакалавра мистецтв або наук. Програма другого рівня після спеціалізації у певній галузі за 1-2 роки завершується присвоєнням диплома магістра (*Master Degree*). Вимоги для його отримання досить різноманітні: написання тез (наукової роботи), складання іспиту з іноземної мови, засвідчення вміння використовувати комп'ютери та бази даних, заключні екзамени.

Третім рівнем є аспірантура і підготовка докторської дисертації, що вимагає наукових студій упродовж 3-5 років після отримання диплома магістра. Поточні вимоги залежать від царини студій: наукова робота і захист написаної на її матеріалі дисертації, загальні чи фахові екзамени тощо. Останні складаються переважно упродовж перших двох років докторських студій. Зазвичай, після завершення третього рівня вищої освіти присвоюється звання доктора філософії (PhD), що є вищим академічним званням у США.

Навчання студентів-іноземців. Вища освіта США належить до найдоступніших для іноземців, хоча вартість її досить висока. Країна вже багато років утримує світове лідерство як за кількістю студентів-іноземців (але не за їхнім відсотком серед усіх студентів), так і за кількістю країн, з яких вони прибувають. Для навчання достатньо виконати три попередні умови: довести володіння мовою і скласти тест на знання англійської як іноземної (TOEFL) з оцінкою понад 500 (у кращі ВНЗ — понад 550) чи інший еквівалентний тест; мати атестат про закінчення середньої 12-річної освіти, яку б американський ВНЗ захотів визнати еквівалентним до національного диплома за старшу середню школу; заплатити за навчання.

Політика уряду США скерована на максимальне залучення іноземців у заклади країни, тому створено потужну систему найрізноманітніших органів, організацій та агентств для виконання цього завдання. Заклади вищої освіти США на основі подання кандидата остаточно вирішують питання про дозвіл розпочати навчання. Рішення про це приймається за 6-12 місяців до початку навчального року.

2.2.9. ВИЩА ОСВІТА ЯПОНІЇ

Формування системи вищої освіти. Перші заклади освіти японські вчені відносять до VIII ст. Академію для підготовки вищих державних службовців було створено ще у далекому 1633 р. в Токіо, а Указ про впровадження тристадійної освіти відбувся ще 1872 р. Однак перехід від елітарної до масової освіти відбувся в Японії після її поразки у Другій світовій війні, коли усі зусилля нації були спрямовані на розбудову країни. В основу було покладено американську модель освіти, яку японці суттєво модифікували на основі власних досягнень і традицій. У 60-х роках кількість студентів збільшилася у 7 разів, досягши 1,5 млн, а обсяг докторських студій – у 215 разів. Японські вчені проходили стажування у наукових лабораторіях більшості ВНЗ розвинутих країн світу. Вагому роль відіграла і та обставина, що уряд створив дуже прийнятні умови для розвитку недержавного сектору вищої освіти. Надзвичайно стрімкі економічні та технологічні зміни висунули настільки високі вимоги до системи освіти, що японці були змушені постійно її модифікувати, відкриваючи усе нові типи навчальних закладів та вдосконалюючи програми й методи навчання. Стала звичною повна середня освіта тривалістю 12 років для всіх; постійно зростає відсоток молоді, яка навчається в закладах університетського рівня.

Сучасні принципи побудови вищої освіти. Заклади освіти. У 1993 р. в Японії налічувалося 489 університетів (*daigaku*), понад 520 молодших (*tanki-daigaku*) і 65 технологічних (*koto-entmongakko*) коледжів, понад дві третини з них входять до недержавного сектору. У координації і плануванні освіти бере участь велика кількість громадських організацій: Національна асоціація університетів, Асоціація місцевих університетів, Асоціація приватних університетів, Японська університетська акредитаційна асоціація, Центральна рада з освіти та Національна рада університетів і коледжів.

Окрім десятків класичних університетів в Японії функціонує багато інших: педагогічні, технічні, економічні, сільськогосподарські, незвичні для нас буддистські, жіночі, християнські та інші. До університетської системи включаються школи, коледжі та інститути (нерідко з 1-2 факультетами), які за програмами високого рівня готують фахівців необхідних для країни профілів. Віддавна університети в Японії були комплексами, до складу яких входять заклади всіх рівнів освіти, — від дитячого садка до технологічних коледжів, випускники яких мають суттєві переваги під час вступу до університетів. Отримані

у молодших і технологічних коледжах упродовж 2-3-річної програми кредити зараховуються в закладах університетського рівня.

Цікавим є заснований у 1983 р. в Японії потужний «повітряний університет» з програмами дистанційного і заочного навчання, який використовує усі досягнення сучасної техніки трансляції та інформації. Систему післясередньої освіти доповнюють понад 1500 спеціалізованих (професійних) шкіл з однорічними програмами для підготовки до роботи на достатньо складному японському ринку праці.

Доступ громадян до освіти. Середня освіта Японії триває 12 років і поділяється на три стадії однакової тривалості, з яких остання досить диференційована і використовує кредитну систему врахування виконаного (атестат вимагає 85 кредитів, кожен з яких відповідає 35 годинам занять).

Прийом студентів до вищих навчальних закладів досить регламентований. Процес вступу складний і тривалий. Спочатку Національний центр прийому в університети централізовано проводить однаковий для всіх тест з перевірки шкільних досягнень учнів. Ті, хто подолав цей бар'єр, отримують змогу скласти вступні іспити та проходити співбесіди в обраний університет. Не забороняється складання тестів одночасно в кількох ВНЗ, віддається перевага тим, хто досягає високих результатів після кількох невдалих спроб на попередніх вступних сесіях. Екзамени відіграють надзвичайно важливу роль у системі освіти Японії, тому такими поширеними є репетиторські послуги і відповідні заклади різного типу, тому японський школяр і вчиться «у дві зміни»: зранку в школі, увечері – в репетиторів.

Навчальний рік в японських ВНЗ розпочинається у квітні і завершується в березні. Він складається з трьох триместрів з літніми канікулами. Перші два роки студенти, зазвичай, навчаються на загальноосвітньому факультеті, далі йде спеціалізація.

Організація навчання, академічний рік та екзамени. Зміст і структурну побудову вищої освіти японці практично запозичили у США з їх основним чотирирічним циклом освіти для отримання диплома (для медичних спеціальностей виконання повної програми вимагає 6 років). Ці роки поділяються на дві дворічні частини, перша з яких – загальноосвітня, друга – спеціалізована. Однак випускник японського університету чи технічного ВНЗ продовжує навчатися ще кілька місяців на своєму робочому місці. І надалі самоосвіта

не припиняється, бо національний центр створення тестів забезпечує усіх роботодавців необхідними комплектами тестів з метою проведення регулярних «контрольних» для перевірки професійного зростання працівників.

Застосовується 100-бальна рейтингова система оцінювання: 100-80 балів – відмінно (оцінюється літерою А), 79-70 – добре (В), 69-60 – задовільно (С), 59-0 – незадовільно (D).

Академічний рік становить 35 тижнів (кредитів), або 210 навчальних днів. Мова викладання – японська. Після виконання чотирирічної програми передбачено кілька випускних екзаменів, які більшість успішно складає. Щоб здобути ступінь бакалавра, студент повинен набрати протягом 4-х років навчання певну кількість залікових одиниць (таньї, на зразок американських кредитів) з визначених груп предметів. Із загальної суми 124 таньї 36 припадає на загальноосвітні предмети, 8 – на іноземну мову, 4 – на фізичне виховання та 76 – на професійні дисципліни. Щоб отримати одну танью, необхідно прослухати упродовж 15 тижнів по одній годині лекцій (вона вимагає одноденної самостійної підготовки), щотижня брати участь у 2-годинному семінарі (вимагає одноденної самостійної підготовки), щотижня брати участь у 2-годинних лабораторних заняттях (вимагають 3-годинної самостійної підготовки).

Другим циклом освіти є дворічна магістерська програма, яку долають лише один-два бакалаври з 20-30, маючи надалі непогані шанси (понад 20%) для продовження свого росту на докторських студіях та отримання докторського звання. Для здобуття звання «магістр» студентові необхідно набрати за два роки 30 таньї, написати дослідницьку роботу та захистити її, скласти іспит на ступінь магістра.

Для здобуття докторату потрібно закінчити 5-6-річну докторантуру, отримати 30 таньї, написати дисертацію і здати екзамени.

Основна структурна одиниця університету – факультет, який ділиться на декілька департаментів. Головними категоріями викладачів є: професори, асоційовані професори, асистенти професора і наукові співробітники. Однак через високу різноманітність закладів є ще посади асистента, лектора чи інструктора.

Кваліфікації. Набір освітніх кваліфікацій в Японії не надто широкий, якщо враховувати велику різноманітність ВНЗ, тому в Японії вже тривалий час дискутують про бажаність більшої кількості

кваліфікацій, експериментують з короткотривалими програмами підготовки інженерів, але це істотно не впливає на систему вищої освіти в цілому.

Навчання студентів-іноземців. Для вступу вони повинні виконати ті самі умови, що й японські абітурієнти, але для цього потрібно спочатку оформити візи. Головні труднощі у навчанні іноземців – це великі затрати часу на необхідне вільне оволодіння не лише розмовною японською мовою, а й досить швидким читанням текстів, що передаються ієрогліфами. Нормативна тривалість мовних курсів для закордонних кандидатів – 1,5 року.

Вступ до приватних закладів істотно не регулюється, до закладів державного сектору звернення йде через Міністерство освіти. Іноземці разом з японськими громадянами повинні достатньо успішно скласти всі екзамени і виконувати письмові та усні тести.

Студенти Японії майже не отримують стипендій, тому за таких умов іноземцеві важко розраховувати на гранти чи фінансову підтримку з боку японського уряду, перспективніше знайти якесь інше фінансування. Кращі шанси отримати урядову допомогу мають кандидати на магістерську програму, але для вступу необхідно провчитися у рідній країні не менше 16 років на всіх рівнях системи освіти.

Плата за навчання достатньо висока, ще дорожче – саме перебування. Вочевидь, усі ці труднощі призводять до того, що з усієї Європи в Японії вчать ледь кілька сотень студентів, а основний контингент студентів-іноземців становлять представники сусідніх країн з ієрогліфічним письмом – Тайваню, Південної Кореї та Китаю.

2.3. Вища освіта України

Історичний нарис

Історія освіти в Україні тісно пов'язана з історією українського народу. Освіта епохи Київської Русі не була державною, структурованою і систематичною, а освітні функції найчастіше виконували освічені особи, які прибували з інших країн, найчастіше з Візантії і Західної Європи, або церковнослужителі.

Подальше багатомісячне існування у стані роздрібності, під гнітом монголо-татарських орд, польських, литовських та угорських феодалів вплинуло на розвиток освіти.

У другій половині XVI століття відбулися зміни в державно-адміністративному устрої значної частини українських земель.

Послаблення Великого князівства Литовського призвело до встановлення на всіх українських землях панування польських магнатів. Незважаючи на те, що феодално-кріпосницький і національно-релігійний гніт у цей час був гальмом економічного і культурного розвитку українського народу, в другій половині XVI ст. та особливо в першій половині XVII ст. в Україні одержали подальший розвиток міста як центри ремесел і торгівлі, посилювалися економічні зв'язки між окремими землями, виникали передумови для утворення єдиного внутрішнього, тобто національного, ринку. Продовжувався процес розвитку української народності, росла національна свідомість українців, розвивалася українська культура. Для боротьби проти іноземного гноблення, національних і релігійних утисків міське населення (частково й сільське) у XVI-XVII ст. організовувалося в братства. Останні відкривали школи, друкарні, навколо яких згуртовувалися культурні сили. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. братські школи виникли у Львові (1585), Києві (1615), Луцьку (1620), Вінниці, Немирові, Кам'янці-Подільському й деяких інших містах. Викладання в цих навчальних закладах велося рідною мовою. Значна увага приділялася вивченню грецької, а пізніше латинської та польської мов. Крім того, вивчалися арифметика, астрономія, музика і богослов'я.

Поширенню освіти сприяло виникнення в Україні у другій половині XVI ст. друкарства. Перша друкарня була відкрита Іваном Федоровим у Львові, у ній видано в 1574 р. «Апостол» і «Буквар». У 1578 р. засновано Острозьку друкарню. Львівське Успенське братство відоме тим, що продовжувало традиції Івана Федорова. Воно продовжило видавництво й забезпечило поширення книг в Україні та за її межами. У 1585 році братство заснувало школу, що згодом переросла у вищий навчальний заклад.

У 1632 році шляхом об'єднання Київської братської та Лаврської шкіл було створено перший вищий навчальний заклад в Україні – Києво-Могилянську колегію, в якій навчалися переважно діти української шляхти, старшини, духівництва, багатих міщан і козаків. Братські школи відіграли прогресивну роль у поширенні освіти та розвитку української культури.

Наприкінці XVII і в XVIII ст. на становлення науки й освіти в Україні значно впливала Києво-Могилянська колегія (у 1701 р. вона одержала титул та права академії й почала називатися Київською академією), названа на честь митрополита Петра Могили.

Навчання в ній носило переважно загальноосвітній характер. Курс навчання продовжувався 12 років і поділявся на 8 класів: підготовчий, молодший, граматики, синтаксису і вищі – поетики, риторики, філософії та богослов'я. Студенти одержували філологічну підготовку, вивчали мови (слов'янську, українську літературну, грецьку, латинську, польську), опановували поетичне і риторичне мистецтво, класичну грецьку, римську і частково середньовічну літературу, студіювали історію, географію, філософію і богослов'я. Київська академія була видатним центром науки. Приймали в академію молодь усіх станів. У ній навчалися вихідці з Лівобережжя, Запорожжя, Західної України, Закарпаття. Це сприяло єднанню українських земель. Щорічно тут одержували освіту від 500 до 2000 студентів. Вікових обмежень не було. Для бідних учнів при Академії існувала бурса. Київська академія була також важливим просвітницьким центром. Вона заснувала колегії в Гощі, Вінниці, Кременці, Чернігові (1700), Харкові (1727) і Переяславі (1738, у 1862 р. переведена до Полтави), постійно допомагаючи новоутвореним освітнім осередкам. З 40-х рр. XVII ст. в академії здобувала освіту і молодь з-за кордону.

Визначну роль у розвитку освіти на західноукраїнських землях відіграв Львівський університет. 20 січня 1661 року польський король підписав диплом, що надавав Львівській єзуїтській колегії «статус академії й титул університету» із правом викладання всіх тогочасних університетських дисциплін і присвоєння учених ступенів. З часу створення і до 1773 року Львівський університет був у повному підпорядкуванні єзуїтського ордену. В університеті діяло два відділи – філософський і теологічний. Навчання провадилося за програмами єзуїтських шкіл, розробленими ще наприкінці XIV століття. Освітній процес в університеті завершувався одержанням наукового ступеня – ліценціата, бакалавра, магістра, доктора наук. У невеликому обсязі вивчалися історія, географія, грецька мова, 4 роки тривала богословська підготовка. Викладання на обох відділах вирізнялося схоластичністю, догматизмом і здійснювалося латинською мовою.

Розпад феодално-кріпосницьких відносин у другій половині XVII століття, розвиток ідей французьких просвітителів, відкриття в галузі природничих наук вплинули на освітній процес в університеті: було відкрито кафедру математики, створено фізико-математичний кабінет, астрономічну обсерваторію, запроваджувалося вивчення польської, французької і німецької мов, географії та історії як окремих

предметів. Ці нововведення вплинули на зміст і якість підготовки студентів. Багато хто з них потім продовжили навчання в Києво-Могилянській академії і згодом стали викладачами Московської академії та Петербурзької семінарії. Одночасно встановлювалися зв'язки Львівського університету з культурними і навчальними закладами українських земель: Києво-Могилянською академією, Чернігівським, Харківським і Переяславським колегіумами, а також з європейськими університетами – Паризьким, Римським, Празьким. У друкарні університету видавалися праці вчених Києво-Могилянської академії, здійснювався обмін навчальною літературою. У 1773 році з ліквідацією ордену єзуїтів головним завданням вищої освіти, у тому числі Віденського, Празького і Львівського університетів, визначено підготовку професійних кадрів – учителів, суддів і священників. У жовтні 1784 р. до складу Львівського університету, крім філософського, юридичного, медичного і теологічного факультетів, входила й гімназія. Вона була базою для комплектування контингенту студентів, а також «майданчиком» для їхньої педагогічної підготовки. Особливе значення мало відкриття в 1787 році при університеті українського інституту, покликаного готувати, передусім, вчителів для реальних і класичних гімназій, де навчалися українські діти. Незважаючи на те, що програма інституту була обмежена, прогресивне значення мало викладання українською мовою. Український інститут за короткий період свого існування (до 1808 року) став провідником гуманітарної й педагогічної освіти.

Колоніальний стан Галичини в Австрійській імперії був бар'єром для розвитку освіти, науки і культури. Проте й у цих умовах деякі випускники університету та його вчені робили все можливе для розвитку досліджень у галузі краєзнавства та гуманітарних наук. Так, вихованець університету Й. Могильницький підготував першу в Галичині граматику української мови. У 1849 році в університеті було засновано кафедру української мови і літератури, керував якою український філолог, поет, етнограф та історик Я. Головацький. У цьому ж році його було призначено ректором університету.

У 1809 р. засновано Київську гімназію; згодом (1811) її було віднесено до вищих навчальних закладів. У 1805 р. відкрито Харківський університет. У першій чверті XIX ст. виникли привілейовані навчальні заклади, що поєднували курс середніх

і вищих шкіл: Кременецький ліцей (1803), Рішельєвський ліцей в Одесі (1817), Гімназія вищих наук князя І.А. Безбородька в Ніжині (1820). Після польського повстання 1830-1831 рр. Кременецький ліцей було закрито. У 1834 р. створено Київський університет. Крім привілейованих чоловічих навчальних закладів відкривалися станові жіночі навчальні заклади – інститути шляхетних дівчат у Харкові (1812), Полтаві (1817), Одесі (1828), Керчі (1835), Києві (1838). У 1865 р. почав функціонувати Новоросійський університет в Одесі. У 1870 році в Чернівцях відкрито вчительську чоловічу гімназію, а 7 грудня 1874 року створено Чернівецький університет.

У Східній Галичині, на Буковині, в Закарпатській Україні на початку ХІХ ст. не було вищого навчального закладу з українською мовою навчання. У Львівському університеті викладання велося польською, у Чернівецькому – німецькою, з 1920 – румунською мовами.

У 60-70-х рр. ХІХ ст. поступово сформувалася система підготовки вчителів, зокрема для початкових шкіл. Згодом були створені трирічні вчительські семінарії, що будували свою роботу на базі двокласних училищ. Серед перших учительських семінарій – Коростишівська (1869), Херсонська (1871), Акерманська (1872), Переяславська (1878). На західноукраїнських землях учителів для народних шкіл готували Львівська, Чернівецька, Мукачевська, Ужгородська та ін. вчительські семінарії. Учителів для повітових училищ, церковнопарафіяльних шкіл, вищих початкових і міських училищ готували вчительські інститути. Перший вчительський інститут було створено у Глухові (1874). До 1914 р. в Україні нараховувалося 26 учительських семінарій і 6 вчительських інститутів.

Серед прогресивних педагогів України, які у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. вагомо долучилися до розвитку освіти і педагогічної думки, були О.В. Духнович, М.Ф. Левицький, Т.Г. Лубенець, Б.Д. Грінченко, Х.Д. Алчевська, С.М. Ковалів та ін.

Розвиток капіталізму, боротьба прогресивної громадськості зумовили подальше зростання вищої школи. В Україні центрами наукової думки, підготовки вчених, учителів для середніх шкіл, лікарів, юристів та інших фахівців стали Харківський, Київський і Новоросійський (м. Одеса) університети, Ніжинський історико-філологічний інститут (1875), на західноукраїнських землях – Львівський і Чернівецький університети. Фахівців для про-

мисловості та сільського господарства готували Харківський ветеринарний інститут (1851), Харківський технологічний інститут (1885), Київський політехнічний інститут (1898), Єкатеринославське вище гірниче училище (1899), Львівський політехнічний інститут (1844), Академія ветеринарної медицини у Львові (1897) та ін. Функціонували вищі жіночі курси в Києві (1878), Одесі (1906), Харкові (1913), жіночий медичний інститут у Києві (1907).

Харківський університет засновано у 1805 р. з ініціативи В.Н. Каразіна. До революції в його складі було 4 факультети: фізико-математичний, історико-філологічний, медичний і юридичний, 8 наукових товариств, астрономічна обсерваторія, фундаментальна бібліотека. Наукові школи, що виникли в Харківському університеті, сприяли становленню вітчизняної науки. В університеті навчалися і працювали відомі вчені: математики М.В.Остроградський, О.М. Ляпунов, В.А.Стеклов, поет П.П. Гулак-Артемівський, біолог І.І. Мечников, історик М.І. Костомаров, композитор М.В. Лисенко, письменник М.П. Старицький та ін. Харківський університет відіграв важливу роль у розвитку національної культури українського народу. У 1816-1819 рр. в університеті видавався журнал «Український вісник», у 1824-1825 рр. – «Український журнал». У ХХ ст. університет виріс в один із найбільших науково-навчальних закладів. На його базі існували Академія теоретичних знань (1920-1921), Інститут народної освіти (1921-1930), Інститут професійної освіти і Фізико-хіміко-математичний інститут (1930-1933). Медичний та юридичний факультети було перетворено у самостійні інститути.

Новоросійський університет засновано з ініціативи М.І. Пирогова в Одесі в 1865 р. на базі Рішельєвського ліцею. Після 1917 р. було реорганізовано у декілька самостійних вищих навчальних закладів, а з 1933 року він отримав назву Одеського університету. З Новоросійським університетом пов'язана діяльність видатних учених: І.І. Мечникова, І.М. Сеченова, О.О. Ковалевського та ін.

Ніжинський історико-філологічний інститут був створений у 1875 р. на базі Ніжинського ліцею. Інститут готував учителів класичних мов, російської мови та історії для середніх навчальних закладів. Серед студентів були представники селян, міщан та інших верств населення. Закінчили його історик Н.С. Державін, художник Н.С. Самокиш, педагог П.К. Волинський та ін. У 1920 р. навчальний заклад було реорганізовано в Ніжинський інститут народної освіти.

З початку XIX ст. у діяльності вітчизняних університетів починає набирати силу освітня тенденція. Вочевидь, це головню пов'язано із формуванням у 1-й пол. XIX ст. концепції державної освітньої політики, яка пріоритетним завданням вітчизняної вищої школи визначила підготовку висококваліфікованих кадрів для обслуговування державного апарату. Підтвердженням цього є вихід у 1809 р. указу, що вимагав від претендентів на чин колезького асесора витримати іспит в університеті. Університети поступово втрачають стан установ «чистої науки», а на перше місце виходять функції управління системою народної освіти, підготовки педагогічних кадрів, інтелектуальної та державної еліти. Університети, як центри навчальних округів, сприяють швидкому розширенню мережі гімназій, ліцеїв, повітових і комерційних училищ, шкіл. Створені при університетах педагогічні інститути вперше в історії університетської педагогічної освіти порушили питання про спеціальну підготовку вчителів як в умовах очної форми, так і екстерном. Учені й провідні викладачі університетів активно допомагають школі, освіті, народу. При університетах організуються курси для вчителів гімназій, проводяться перші вчительські з'їзди. Створені вченими університетів наукові товариства включають не тільки викладачів університетів, але й учителів, широку педагогічну громадськість. Наприклад, Харківський університет у період з 1805 р. до 1834 р. був центром організаційно-методичного управління народною освітою в Україні і на півдні Росії. До початку 60-х років XIX ст. Харківський університет підготував більше 3200 лікарів, юристів, педагогів. Серед його випускників більше 550 працювали викладачами в середніх навчальних закладах, близько 80 – професорами вітчизняних університетів і ліцеїв.

На початку XX ст. кількість студентів в університетах збільшилася в середньому більш ніж удвічі. Соціальний склад студентства університетів залишався переважно дворянсько-буржуазним, хоча революція 1905-1907 рр. змусила уряд відкрити університетські двері і для вихідців з нижчих станів. Це були, зазвичай, діти міської та сільської буржуазії. Для вихідців з робітників, середнього і найбільшого селянства доступ у вищі навчальні заклади, як і раніше, залишався практично закритим.

Одночасно почали створюватися вищі навчальні заклади для жінок. Так, після майже двадцятилітніх клопотань у 1903 році в Одесі, з ініціативи професорів Новоросійського університету

М.М. Ланге, Є.Н. Щепкіна та інших, були відкриті Вищі жіночі педагогічні курси, реорганізовані в 1906 році у Вищі жіночі курси з історико-філологічним і фізико-математичним факультетами. У 1908–1910 рр. вони поповнилися юридичним і медичним факультетами. Останній пізніше було перетворено у жіночий медичний інститут. У 1907 році в Харкові відкрилися Вищі жіночі курси з історико-філологічним, фізико-математичним і юридичним відділеннями. У 1910 році в Харкові відкрився жіночий медичний інститут, ректором якого став професор Харківського університету В.Я. Данилевський. У Києві в 1906 році відновили роботу Вищі жіночі курси. Спочатку вони склалися з історико-філологічного і фізико-математичного відділень, а в 1907-1909 рр. тут відкрилися ще й юридичне, медичне та економіко-комерційне відділення. У 1916 році медичне відділення було реорганізовано в Київський жіночий медичний інститут, очолюваний професором університету П.І. Морозовим.

Єкатеринославське вище гірниче училище в 1912 році було перетворено в гірничий інститут. Протягом 1903-1917 рр. його закінчили 457 осіб, більшість з яких почали працювати на промислових підприємствах Донбасу.

Продовжували готувати фахівців із вищою освітою Ніжинський історико-філологічний інститут, технологічний і ветеринарний інститути в Харкові, Київська та Одеська консерваторії та ін. Усього в Україні до 1917 року діяло 27 вищих навчальних закладів, в яких навчалася понад 35 тис. студентів.

На західноукраїнських землях до 1918 року існувало 4 вищих навчальних заклади: університети у Львові й Чернівцях, політехнічний інститут і академія ветеринарної медицини у Львові.

Події 1917 р. змінили не тільки соціальний лад, але й поставили на порядок денний питання створення нової школи з новими педагогічними кадрами. Незалежна Україна робила перші кроки в організації підготовки національних педагогічних кадрів. Програмним документом стала декларація Генерального Секретаріату від 26 червня 1917 року, в якій визначалися основні заходи, спрямовані на розвиток національної школи і підготовку для неї кадрів. Почалося становлення системи української вищої освіти. У 1918 р. університет Св. Володимира в Києві, Харківський і Новоросійський (Одеський) стали державними університетами України. У цьому ж році на базі Вищих жіночих курсів відкрився

університет в Єкатеринославі (Дніпропетровську). У Сімферополі в 1918 р. розпочалися заняття в Таврійській філії Київського університету, а через півроку за повної підтримки і допомоги Київського університету відкрився Таврійський університет. Відновлення їхньої діяльності мало величезне значення для розвитку суспільства, культури, освіти. В умовах громадянської війни в Україні велася підготовча робота з відкриття університетів у Полтаві, Чернігові й Ніжині. Почали діяти Київський український народний університет, Педагогічна академія в Києві, Український державний університет у Кам'янці-Подільському.

У середині 1918 р. розпочалася інтенсивна робота з розбудови системи вищої педагогічної освіти.

Було визначено три напрямки діяльності університетів: науковий, навчальний і просвітницький. Це давало змогу кожному діячеві вищої школи обирати найбільш відповідний його здібностям і науковому потягові рід і спосіб наукової або навчальної діяльності.

Для ширшого залучення працюючих до вищої освіти у 1919 р. в Києві, Харкові та Катеринославі було відкрито підготовчі курси, у 1921 р. – створено робітничі факультети.

У 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. яскраво виявилися дві протилежні тенденції в університетському питанні. З одного боку, в Україні відкрився новий університет у Єкатеринославі, йшов процес інтенсивної реорганізації Київського, Харківського та Одеського університетів, розвивався Сімферопольський. З іншого боку, у зв'язку з важким економічним становищем було скасовано ряд вищих навчальних закладів, у тому числі університети, що виникли в незалежній Україні після 1917 року: Київський український народний університет, Український державний університет у Кам'янці-Подільському.

У 1919 р. введено «Тимчасове положення ... про управління вищими навчальними закладами», відповідно до якого усім вищим навчальним закладам пропонувалося вести роботу у трьох напрямках: науковому, навчальному й просвітницькому. Керувати університетом повинні були відповідні ради, що склалися з делегатів факультетських рад. Керівництво господарською діяльністю покладалося на господарський комітет. Посади ректора і проректора скасовувалися, а їхні функції виконували комісари вищих навчальних закладів, які призначалися владою і мали надзвичайні повноваження. Деякі керівники почали будувати

систему вищої освіти за зразком професійно-технічних навчальних закладів. Вони вважали, що старі університети були відірвані від життя і, як вищі навчальні заклади, давали своїм вихованцям ґрунтовні теоретичні знання, але не забезпечували оволодіння конкретними професійними навичками. На думку керівників освіти, університети практично не готували фахівців визначеного, чітко окресленого профілю. Виняток складали лише студенти медичного та юридичного факультетів. Особливій критиці піддавалася система підготовки фахівців на історико-філологічному і фізико-математичному факультетах. Студенти, які закінчували ці факультети, ставали викладачами шкіл, ремісничих училищ, технікумів.

У перші роки радянської влади виникли своєрідні форми інтеграції науки, вищої освіти і виробництва. Одним із прикладів такої інтеграції стали Інститути інженерів-електриків-виробничників. Студенти таких інститутів працювали певний час на виробництвах і розглядалися як повноцінні учасники виробничого процесу. Чотири дні в тиждень студенти працювали на заводі, протягом двох днів по 10 годин займалися в інституті. Не було залікових сесій, іспит з вивченого предмету складався одразу.

Нова концепція практицизму і професіоналізму знайшла своє відображення в рішенні наради «Про реформу вищої школи» (1920), що передбачала створення у вищих навчальних закладах вузькоспеціалізованих факультетів із трирічним терміном навчання. Це положення поширювалося і на університети: замість філологічного і природничого факультетів створювалися педагогічні з різними спеціалізаціями. Це було відображенням тенденції розвитку вищої освіти за кордоном, пов'язаної з появою на початку ХХ ст. педагогічних факультетів у деяких американських університетах. Необхідність їхнього створення в університетах зумовлювалася дефіцитом педагогічних кадрів, необхідністю підвищення якості підготовки вчителів. Передбачалося, що у процесі реорганізації університетів вдасться визначити профіль випускників, розробити нові навчальні плани і програми, ввести суспільні дисципліни, підготувати нові професорсько-викладацькі кадри. Однак реформа в українських університетах пішла іншим шляхом. Ліквідуючи все негативне, що було в університетах, Комісаріат освіти став на позиції ліквідації самих університетів. У 1920 році

Наркомпрос України ліквідував університети в Києві, Харкові, Одесі, Єкатеринославі та Сімферополі. Почався етап утвердження військово-комуністичного стилю управління вищою освітою. Прямими спадкоємцями ліквідованих університетів стали самостійні медичні та юридичні інститути і тимчасові вищі педагогічні курси, створені на базі історико-філологічних і фізико-математичних факультетів. Студенти останніх, які виявили схильність до технічних дисциплін, переходили у відповідні групи спеціальних індустріально-технічних інститутів. Тимчасові вищі педагогічні курси виявилися нежиттєздатними. Спроба надати найбільш «теоретичним», відірваним від життя факультетам педагогічного профілю не знайшла підтримки ні серед професорів, ні серед студентів. На базі факультетів університетів було створено інститути фізико-математичних наук, а історико-філологічні факультети перетворено в інститути гуманітарно-суспільних наук. Виникли нові вищі навчальні заклади – Академії теоретичних знань, що склалися з інститутів суспільних і фізико-математичних наук.

У 1921 р. на основі старих університетів почали створювати Інститути народної освіти: Київський, Харківський, Одеський, Єкатеринославський. У 1930 р. на базі відповідних факультетів інститутів народної освіти виникли інститути професійної освіти, що випускали викладачів для технікумів, шкіл, ФЗУ, робітфаків. На базі факультетів соціального виховання з'явилися інститути соціального виховання, що готували кадри вчителів для загальноосвітніх шкіл, позашкільних працівників і ін. Незабаром інститути соціального виховання було перетворено у педагогічні інститути.

Значною подією у розвитку системи вищої освіти в Україні стало відновлення університетів. Було вирішено з 1 вересня 1932 р. відкрити університети в Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську. За короткий термін вони стали науковими та освітніми центрами України. До функціонуючих факультетів додавалися нові, створювалися вечірні та заочні відділення, що дало позитивний результат.

Тільки до початку 1939 р. склалася чинна вітчизняна система університетської освіти. Після приєднання до України західно-українських земель до цієї системи ввійшли Львівський

і Чернівецький університети. Усього до початку 1938/39 навчального року в УРСР нараховувалося 129 вищих навчальних закладів. У 1938 р. було затверджено однотипні для всіх університетів країни навчальні плани. Їхня особливість полягала в тому, що вони опиралися на широку науково-теоретичну базу. Остаточо було визначено структуру навчального плану: загальнотеоретична підготовка, загальноспеціальна підготовка і на останніх курсах – підготовка з конкретної спеціальності. У планах передбачалися курси на вибір.

Розвиткові наукових досліджень сприяло введення нової системи наукових ступенів та учених звань і порядку їх присвоєння.

Період 1917-1941 рр. мав важливе значення в історії розвитку університетської педагогічної освіти в Україні. Напередодні війни в Україні склалася університетська система, що включала шість класичних університетів – Київський, Харківський, Львівський, Одеський, Дніпропетровський і Чернівецький.

Під час Другої світової війни державні вищі навчальні заклади було евакуйовано у східні райони СРСР. Тільки наприкінці 1943 року евакуйовані українські університети та інститути почали повертатися в рідні міста. Після звільнення тимчасово окупованої території України в ній відновили роботу 154 вищих навчальних заклади.

Після закінчення війни та приєднання Закарпаття до України в університетську систему влився Ужгородський державний університет, перший вищий навчальний заклад на Закарпатті.

У післявоєнний період в університетах стала відчутною потреба укрупнення спеціальностей, розширення профілю підготовки фахівців. Було переглянуто навчальні плани та програми, відбулося укрупнення ряду вищих навчальних закладів. У великих закладах якість підготовки фахівців стала кращою, менше витрачалося засобів на підготовку кожного з них, раціональніше використовувалися матеріально-технічна база та професорсько-викладацькі кадри. У результаті укрупнення вищих навчальних закладів з 1950 р. до 1960 р. їхня кількість в Україні скоротилася зі 160 до 135 при одночасному збільшенні кількості студентів більш ніж удвічі: з 201,5 тис. до 417,7 тис. Відбувалося наближення вищих навчальних закладів України до виробництва, удосконалювалася

їхня структура, усувався паралелізм у підготовці кадрів. Відкривалися нові навчальні заклади на периферії. У 1956-1957 рр. було створено медичні інститути у Ворошиловграді і Тернополі, куди перевели частину студентів з Київського і Харківського мед-інститутів. У 1958 році відкрився гірничо-металургійний інститут у м. Ворошиловське. Зміни в географічному розташуванні вищих навчальних закладів сприяли повнішому охопленню вищою освітою жителів всіх областей, наближенню умов навчання до умов праці майбутніх фахівців. Однак головними центрами вищої освіти в Україні залишалися Харків, Київ, Одеса і Львів. У 1958 р. у цих містах знаходилося 70 вищих навчальних закладів зі 140, в них навчалася 59% від загальної чисельності студентів. У Харкові було 24 вищих навчальних заклади, у Києві – 18, в Одесі – 16, у Львові – 12.

Рівень підготовки висококваліфікованих кадрів значною мірою залежав від якісного та кількісного складу науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. Їхня кількість за 10 років (1950–1960) збільшилася з 14,5 тис. до 24,7 тис. осіб. Відомі вчені, що викладали у вищих навчальних закладах, сприяли активізації наукової праці студентів.

У другій половині 50-х років почалася перебудова університетської педагогічної освіти. Було переглянуто навчальні плани і програми для студентів педагогічних спеціальностей університетів у бік збільшення кількості годин на викладання педагогічних, психологічних і методичних дисциплін. Значною мірою змінилася практична підготовка студентів до роботи в середній школі. За часом педагогічна практика збільшилася більш ніж утричі. Остаточо визначилися три види педпрактики: один раз у тиждень здійснювалася практика без відриву від навчальних занять у школі і позашкільних установах з виховної роботи, що закінчувалася місячною практикою в літніх піонерських таборах; практика з відривом від занять, що проходила переважно у міських школах, і стажування протягом місяця, головним чином, у сільських школах.

На початку 60-х рр. розширилися мережа державних університетів шляхом перетворення в університети великих педагогічних інститутів (Донецький, Сімферопольський). Головним завданням вищих навчальних закладів стала підготовка висококваліфікованих фахівців, що володіють глибокими теоретичними

знаннями і практичними навичками. Вища школа постійно удосконалює якість підготовки фахівців з урахуванням вимог сучасного виробництва, науки, техніки та культури, перспектив їхнього розвитку. Невід'ємною частиною діяльності вищих навчальних закладів є розвиток науково-дослідної роботи, створення підручників і навчальних посібників, підготовка науково-педагогічних кадрів, а також фахівців з вищою освітою, зайнятих у відповідних галузях народного господарства. Університети порівняно з педінститутами у питанні підготовки педагогічних кадрів різнилися науково-дослідною спрямованістю університетської освіти.

У 1960-1970 рр. основна увага при плануванні підготовки кадрів зверталася на ті ланки вищої освіти, які забезпечували науково-технічний прогрес. У 1974-1975 рр. на основі чинних навчальних планів було створено робочі навчальні плани, в яких визначалася кількість годин, затрачуваних студентами на самостійну роботу з кожної дисципліни. При цьому зверталася увага на складність навчального курсу, його трудомісткість і значимість для фахівців даного профілю. З метою професійної адаптації випускників з 1972 р. було введено річне стажування молодих фахівців на підприємствах. Зміцнення зв'язків вищих навчальних закладів із виробництвом в усіх напрямках (виробнича практика і стажування, організація філій профілюючих кафедр на виробництві, лабораторій, навчально-науково-виробничих об'єднань та ін.) і на цій основі поліпшення професійної підготовки фахівців були основними завданнями вищої школи. Цей етап розвитку вищої школи характеризується не тільки збільшенням обсягу і розширенням тематики науково-дослідної роботи, але й зростанням ролі наукової діяльності вищої школи в загальнодержавному масштабі.

У середині 70-х рр. було зроблено спробу удосконалення процесу формування висококваліфікованих фахівців-педагогів в умовах університетів. У методичне забезпечення було впроваджено навчально-методичні комплекси, які мали поєднати фундаментальну, спеціальну і психолого-педагогічну підготовку. Однак їхня реалізація мала здебільшого формальний характер. Прогресивною для вищої школи 70-х рр. була нова форма організації самостійної роботи студентів — проведення внутрішньо-семестрових атестацій. Разом із позитивними змінами були і негативні. Науково-технічний прогрес вимагав мобільної системи

підготовки фахівців, а програми навчання практично не змінювалися. Вищі навчальні заклади були в полоні інструкцій і розпоряджень, не мали права змінювати освітні програми. Гонитва за виконанням плану прийому та випуску фахівців призводила до того, що відраховувати недбалого студента можна було лише за умови, якщо він сам припиняв відвідувати тривалий час університет або скоїв кримінальний вчинок. Навчальний процес будувався на принципі паралельного викладання загальнонаукових, спеціальних і професійних дисциплін. У результаті випускники не уявляли повною мірою можливостей використання значної частини знань у педагогічній і виробничій діяльності. В навчальних планах педагогічних спеціалізацій пріоритетне місце займали теоретичні дисципліни: суспільно-політичні, військово-медичні, котрі ніяким чином не були пов'язані з майбутньою педагогічною діяльністю. Педагогічній практиці приділялося усе менше й менше уваги, найчастіше вона проводилася формально. Навчальний процес у цілому здійснювався екстенсивними методами. Кількість інформації, яку необхідно було засвоїти за весь період навчання, постійно зростала. Збільшувалося число аудиторних занять. Організація самостійної діяльності студентів була формальною, перебільшувалася роль адміністративних методів управління. У студентів формувалася інертність у мисленні та діяльності.

У період з 1960 р. до 1980 р. ряд вищих навчальних закладів було реорганізовано, відкрито нові. На базі Донецького педагогічного інституту створено Донецький університет, на базі вечірньої філії Харківського політехнічного інституту – Ворошиловградський вечірній машинобудівний та ін. У 1984 р. в УРСР функціонувало 146 вищих навчальних закладів, у тому числі університетів – 9, технічних вищих навчальних закладів – 50, сільськогосподарських вищих навчальних закладів – 17, вищих навчальних закладів економіки і права – 10, педінститутів – 30, вищих навчальних закладів охорони здоров'я – 15, вищих навчальних закладів фізкультури і спорту – 3, культури і мистецтва – 12. Мережу вищих навчальних закладів доповнювали також 25 філій, 7 спеціалізованих факультетів і відділень та 12 загально-технічних факультетів.

У середині 80-х рр. проводилася реформа загальноосвітньої і професійної школи. Вищі навчальні заклади України, багато робили для її реалізації. Основні заходи, спрямовані на вирішення питань реформи, дали деякі позитивні результати. Помітно

покращилася якість навчання у вищих навчальних закладах як у плані наукової підготовки студентів, так і їхньої психолого-педагогічної готовності до роботи в школі. Цьому сприяв курс на цільову підготовку вчителів. На основі спільної діяльності поступово почала складатися система довузівської підготовки й добору абітурієнтів. В університетах функціонували юнацькі предметні школи, Малі академії наук, факультети довузівської підготовки, проводилися олімпіади з суспільних, гуманітарних і природничих наук. З 1984 року педінститути й університети почали проводити цільовий прийом на факультети, що готують педагогічні кадри. Однак реалізація цього починання досить часто не давали позитивних результатів. Скерування для цільового вступу нерідко видавалися формально, а недосконала діагностика спрямованості та здібностей абітурієнтів не завжди дозволяла приймати на навчання схильних до педагогічної діяльності. Проте система заходів щодо професійної орієнтації молоді дозволила зберегти протягом 80-х років високий конкурс на педагогічні спеціалізації.

Після здобуття в 1991 році незалежності Україна почала формувати власну політику й систему вищої освіти. У спадок країна отримала дуже специфічну багаторівневу систему освіти СРСР. Головні її недоліки були пов'язані як з поєднанням надмірної централізації з екстремістською ідеологією, так і «залишковим» фінансуванням освіти та неухвагою до підтримки викладачів усіх рівнів.

Формування сучасної системи вищої освіти. Освітня політика України базується на принципах демократизації та гуманізму, орієнтована на досягнення сучасного світового рівня, відродження самобутнього національного характеру, докорінне покращення змісту, форм і методів навчання, збільшення інтелектуального потенціалу країни. У 90-х роках продовжувала спостерігатися тенденція реорганізації великих педагогічних інститутів країни в університети. Так, у 1992 році на базі Івано-Франківського педінституту було відкрито Прикарпатський університет. Луцький педінститут у 1993 році перетворено у Волинський університет. 1994 року організовано Східно-український університет, 1995 року Черкаський, у 2003 році Миколаївський і Херсонський педінститути стали державними університетами. Відновлено діяльність двох історичних для України навчальних закладів: Національного університету «Києво-

Могиллянська академія» та Національного університету «Острозька академія». З середини 90-х років за вагомі досягнення у підготовці науково-педагогічних кадрів, внесок у розбудову Української держави та міжнародне визнання деяким вищим навчальним закладам Указом Президента України було надано статус Національних. Сьогодні їх – більше шести десятків.

Протягом останніх років було переборено державну монополію в галузі вищої освіти. Відкрито вищі навчальні заклади з різними формами власності: комерційні, приватні, спільні, міжнародні, котрі надають можливість для здобуття вищої освіти великій кількості випускників середніх і середніх спеціальних навчальних закладів.

Структура вищої освіти України розбудована відповідно до структури освіти розвинених країн світу, визначеної ООН, ЮНЕСКО та іншими міжнародними організаціями.

Вища освіта є складовою системи освіти України, що регулюється Законами України «Про освіту» та «Про вищу освіту». Вона забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку студентів.

Відповідно до рівня підготовки, матеріально-технічного забезпечення та наявності науково-педагогічних кадрів для визначення статусу вищих навчальних закладів встановлено чотири рівні акредитації:

перший рівень – технікум, училище, інші, прирівняні до них, вищі навчальні заклади;

другий рівень – коледж, інші, прирівняні до нього, вищі навчальні заклади;

третій і четвертий рівні (залежно від результатів акредитації) – університет, інститут, академія, консерваторія.

У середині 90-х років було запроваджено ступеневу структуру підготовки фахівців. Ступеневість вищої освіти полягає у здобутті різних освітньо-кваліфікаційних рівнів на відповідних етапах (ступенях) вищої освіти. Виходячи зі структури вищої освіти, її перший ступінь передбачає здобуття вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст»; другий – «бакалавр» (базова вища освіта); третій – «спеціаліст», «магістр» (повна вища освіта). Ступеневість вищої освіти може бути реалізована як через неперервну програму підготовки, так і диференційовано, відповідно до структури ступеневості.

Вищі навчальні заклади здійснюють підготовку фахівців за такими **освітньо-кваліфікаційними рівнями**:

молодший спеціаліст – забезпечують технікуми, училища, інші вищі навчальні заклади першого рівня акредитації;

бакалавр – забезпечують коледжі, інші вищі навчальні заклади другого рівня акредитації;

спеціаліст, магістр – забезпечують вищі навчальні заклади третього і четвертого рівнів акредитації.

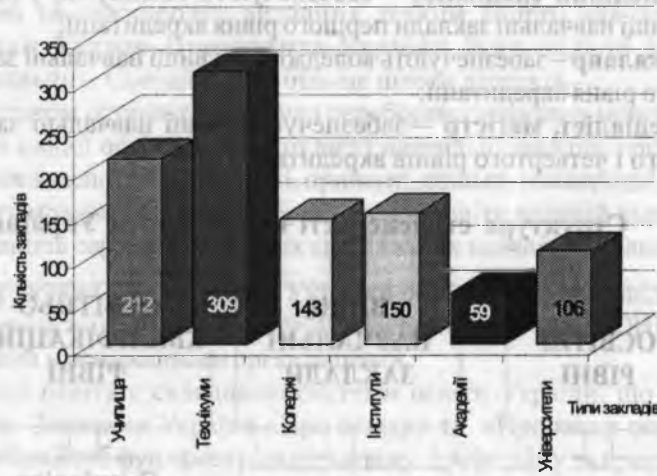
Структура ступеневості вищої освіти України

Вищі навчальні заклади відповідного рівня акредитації можуть здійснювати підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями, які забезпечують навчальні заклади нижчого рівня акредитації.

До мережі входить 979 вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації (училища, технікуми, коледжі, інститути, академії, університети).

Структура мережі за типами навчальних закладів України

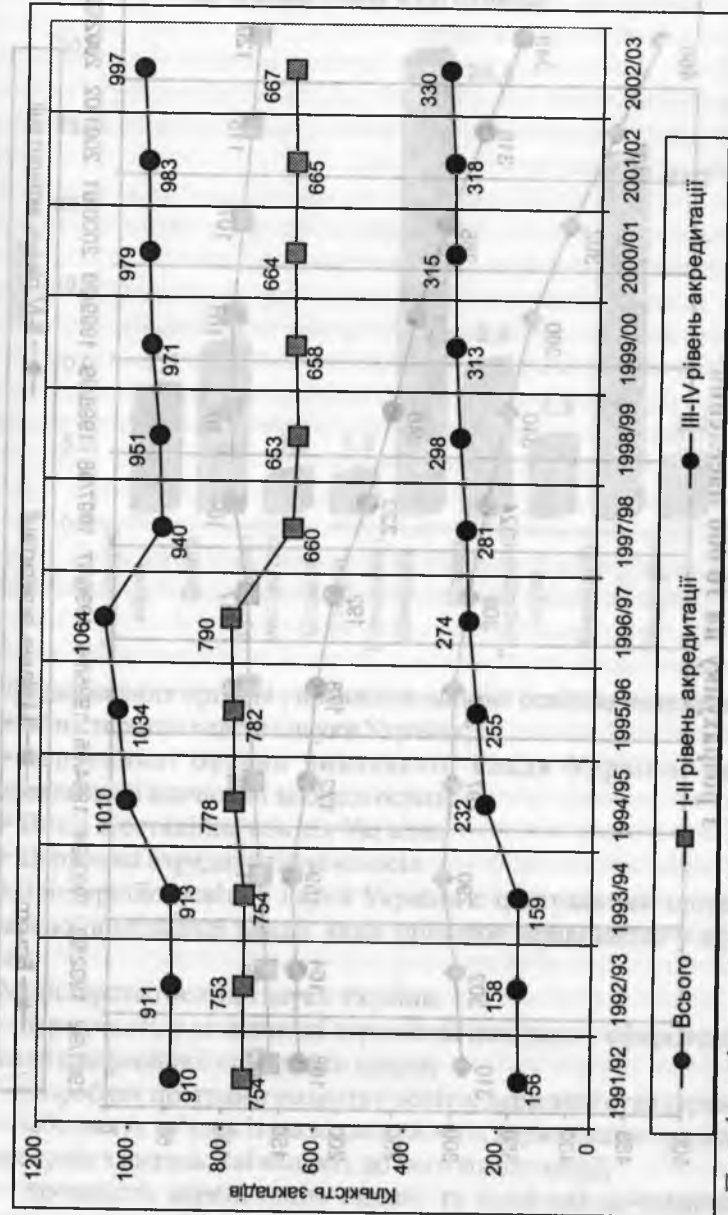
Мережа вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації налічує 667 вищих навчальних закладів, у тому числі 593 державної форми власності із загальною чисельністю 528 тисяч студентів.

Мережа вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації налічує 330 закладів, у тому числі 223 державної форми власності. Серед них функціонує 106 університетів, 59 академій, 150 інститутів. Статус Національного надано більше 60 університетам та академіям. В університетах, академіях, інститутах навчається 1403 тис. студентів. Серед них вищу професійну освіту здобувають 1086 тис. студентів віком від 17 до 24 років включно, що складає 90 відсотків до загальної кількості студентів.

Вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої і фахової підготовки в Україні встановлюються Державними стандартами освіти. Державний стандарт освіти – це сукупність норм, які визначають вимоги до освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня. Державні стандарти освіти розробляються з кожного напрямку підготовки (спеціальності) для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів.

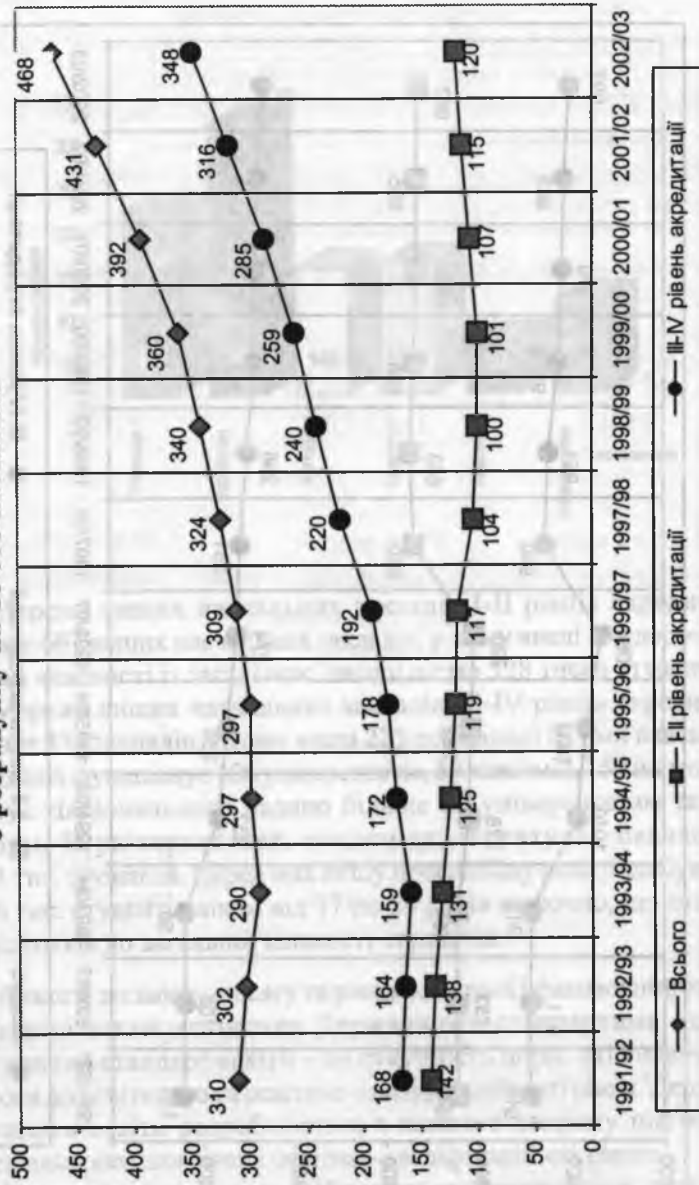
Управління освітою здійснюється державними органами управління та органами громадського самоврядування.

Динаміка мережі вищих навчальних закладів України за рівнями акредитації *

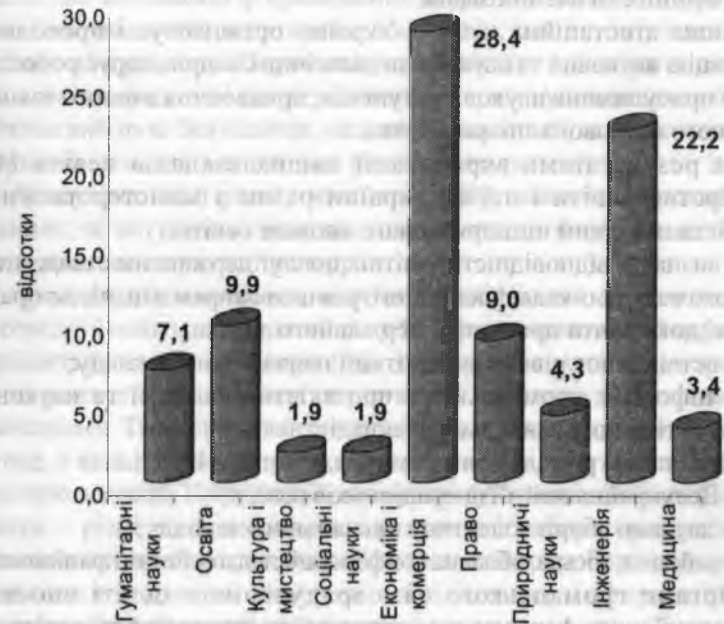
Примітка: * – за даними МОН України.

Динаміка чисельності студентів вищих навчальних закладів України з розрахунку на 10 000 населення*

Примітка: * – за даними МОН України.

Структура прийому студентів у ВНЗ України за напрямом підготовки*

До державних органів управління вищою освітою належать:

- Міністерство освіти і науки України;
- центральні органи виконавчої влади України, яким підпорядковані навчальні заклади освіти;
- Вища атестаційна комісія України;
- Державна акредитаційна комісія.

Міністерство освіти і науки України є центральним органом державної виконавчої влади, який здійснює керівництво у сфері освіти.

Міністерство освіти і науки України:

- бере участь у визначенні державної політики у сфері освіти, науки та професійної підготовки кадрів;
- розробляє програми розвитку освіти, державні стандарти;
- забезпечує зв'язок із закладами освіти, державними органами інших країн з питань, які входять до його компетенції;
- проводить акредитацію вищих та професійно-технічних навчальних закладів, видає їм ліцензії, сертифікати;

– організовує атестацію педагогічних і науково-педагогічних працівників щодо присвоєння їм кваліфікаційних категорій, педагогічних та вчених звань.

Вища атестаційна комісія України організовує і проводить атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів, керує роботою щодо присудження наукових ступенів, присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника.

За результатами акредитації вищих закладів освіти Міністерство освіти і науки України разом з міністерствами й відомствами, яким підпорядковані заклади освіти:

– визначає відповідність освітніх послуг державним стандартам певного освітньо-кваліфікаційного рівня за напрямками, надає право видачі документа про освіту державного зразка;

– встановлює рівень акредитації навчального закладу;

– інформує громадськість про якість освітньої та наукової діяльності вищих навчальних закладів.

Органами громадського самоврядування в освіті є:

– Всеукраїнський з'їзд працівників освіти;

– загальні збори колективу навчального закладу;

– районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників.

Органи громадського самоврядування в освіті вносять пропозиції щодо формування державної політики у сфері освіти.

Доступ громадян до вищої освіти. Вища освіта здобувається у вищих навчальних закладах відповідних рівнів акредитації на основі: базової загальної середньої освіти, повної загальної середньої освіти та освітньо-кваліфікаційних рівнів «молодший спеціаліст» і «бакалавр», а також «спеціаліст» як післядипломна. Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах може проводитися з відривом (очна), без відриву від виробництва (вечірня, заочна), шляхом поєднання цих форм, а з окремих спеціальностей – екстерном. Останнім часом як експеримент розвивається дистанційна освіта.

Прийом громадян до вищих навчальних закладів проводиться на конкурсній основі відповідно до здібностей і незалежно від форми власності навчального закладу та джерел оплати за навчання.

Для отримання права навчатися у ВНЗ необхідно мати атестат за 11-річну загальноосвітню школу чи диплом середніх проф-і техшкіл, еквівалентний у доступі до вищої освіти шкільному атестату. Абсолютна більшість молоді складає конкурсні вступні іспити, програми яких встановлює Міністерство освіти і науки

України з огляду на зміст предметів середньої школи і вимоги вищої освіти до рівня знань вступників. Університети та інші ВНЗ достатньо автономні у проведенні вступних іспитів (форма, кількість, введення додаткових дисциплін, час і т. ін.) і деталях відбору абітурієнтів. Переможці предметних олімпіад високого рівня (міжнародних і всеукраїнських) зараховуються до закладу за їхнім вибором без іспитів, медалісти, зазвичай, складають один вступний іспит (менше, ніж решта конкурентів).

Доступ на вищі рівні навчання у ВНЗ також конкурсний, як правило, зі вступними іспитами чи з іншими формами відбору (програми магістра, аспірантура тощо).

Організація навчання, академічний рік та екзамени. Як і в середній освіті, навчальний рік у ВНЗ розпочинається 1 вересня, поділяється на два семестри (або 3 в окремих закладах) і триває до червня з невеликими перервами на свята й між двома семестрами. Тижневе навантаження студента встановлено на рівні 54 год, з яких до 24-30 припадає на аудиторні заняття; серед них домінують лекції. Крім лекцій, використовуються активніші форми занять – різні види семінарів, практичні і лабораторні роботи, практика на виробництві тощо. Для самостійної роботи студентам надаються додаткові послуги в бібліотеках, інформаційних електронних читальних залах тощо.

Для фінансування вищої освіти застосовуються методи самофінансування типу зарахування частини студентів платної форми навчання залучення коштів приватних структур і спонсорів, отримання закордонної допомоги через систему грантів.

Опрацювання важливих дисциплін закінчується екзаменом чи якимось із видів тестування. Система оцінювання: найвища оцінка — 5 (відмінно), 4 (добре), 3 (задовільно), чого достатньо для зарахування дисципліни, 2 (незадовільно). Отримання такої оцінки не дає змоги продовжувати навчання. Менш істотні дисципліни можуть оцінюватися за двобальною шкалою: «зараховано» (викладач вважає, що студент загалом виконав вимоги) і «незараховано» (робота студента незадовільна, предмет має бути повтореним чи вивченим самостійно). Здійснюються експерименти з рейтинговим оцінюванням і модульними навчальними планами.

Здобуття і визнання кваліфікацій. Закінчення загальної середньої школи (11 років навчання) надає кваліфікацію «атестат

зрілості», професійно-технічної (12 років навчання від його початку) – диплом молодшого спеціаліста. Обидва дають право вступу до ВНЗ.

Ступенева структура вищої освіти передбачає чотирирічну базову вищу освіту з отриманням проміжного сертифіката про базову вищу освіту, і наданням кваліфікації «бакалавр» та можливістю часткової зміни напряму навчання чи спеціальності на другому циклі тривалістю 1 рік, навчальний план якої містять переважно спеціальні дисципліни. У такому випадку присвоюється кваліфікація «спеціаліст». Глибша фундаментальна (наукоємка) та фахова підготовка протягом 1-2 років як на базі освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», так і на базі освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» дає право після успішного захисту магістерської роботи отримати диплом професіонала освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Продовжити навчання і стати магістрами можуть тільки кращі студенти, які відбираються для навчання на основі рейтингових показників на попередніх циклах навчання та з урахуванням їхніх досягнень у науково-дослідницькій роботі.

Заключний рівень підготовки фахівця-професіонала – це аспірантура та докторантура. До аспірантури зараховують на конкурсній основі, зазвичай, – фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» та в окремих випадках фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» на 3-4 роки для виконання самостійних досліджень під наглядом наукового керівника, написання і захисту дисертаційної роботи визначеного рівня та обсягу. Успішний захист роботи у Спеціалізованій вченій раді (за спеціальностями), яка діє при провідних вищих навчальних закладах або в наукових установах Національної академії наук України чи інших галузевих академій, дає право на здобуття наукового ступеня «кандидат наук». Підготовка дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук може здійснюватися і поза межами аспірантури на засадах «здобувача», дослідження якого контролює науковий керівник та відповідна фахова кафедра вищого навчального закладу чи структурний підрозділ (відділ) науково-дослідного закладу. Особа, яка має науковий ступінь кандидата наук, за умови тривалішої наукової роботи та узагальнення її наслідків у тій самій або іншій (зазвичай, суміжній) галузі знань з більшою за обсягом дисертацією може захистити у Спеціалізованій вченій раді

дисертацію на здобуття наукового ступеня «доктор наук» (процедура захисту складніша, ніж кандидата наук), який є найвищим рівнем наукової кваліфікації та дає широкі права на особисту автономію у дослідженнях і зайняття вищих посад у науковій ієрархії. Присудження спеціалізованими вченими радами наукових ступенів «кандидат наук» та «доктор наук» затверджується державним органом – Вищою атестаційною комісією (ВАК) України. Триває дискусія про доцільність збереження звання «кандидат наук» або переходу на міжнародне – «доктор філософії» (PhD).

Викладачі. До складу навчального персоналу ВНЗ входять чотири категорії викладачів: професори, доценти, старші викладачі, асистенти (викладачі). Визнання науково-педагогічного рівня (викладацька кваліфікація, навчально-методичні та науково-методичні досягнення, підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів) кандидата чи доктора наук здійснюється шляхом присвоєння вчених звань. Вченими званнями є «доцент» (кандидат або доктор наук) та «професор» (доктор наук, в окремих випадках кандидат наук, який має особливі науково-педагогічні досягнення). Вчені звання доцента і професора присвоює Атестаційна колегія Міністерства освіти і науки України за поданням відповідного вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації або наукової установи Національної чи галузевих академій України.

Професор має очолювати кафедру чи напрям наукових досліджень, викладати якийсь профілюючий курс (дисципліну) та керувати науковою роботою аспірантів чи здобувачів. Доцент повинен читати лекції і керувати науковою роботою магістрантів, студентів, а в окремих випадках може керувати науковою роботою аспірантів чи здобувачів. Старший викладач має право читати лекції і вести інші види занять; асистент для читання лекцій повинен отримувати дозвіл керівництва вищого навчального закладу або факультету. Усі викладацькі посади заміщуються за конкурсом; їх мають право обіймати особи з науковими ступенями та вченими званнями і фахівці освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр».

Аудиторне навчальне навантаження викладачів становить від 400-600 годин у професорів до 800-900 для асистентів.

Визнання закордонних кваліфікацій. Україна підписала основні конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про взамовизнання дипломів, уклала також двосторонні угоди. Ставлення до за-

кордонних атестатів про вищу освіту досить толерантне, бо в більшості інших країн вона триваліша, ніж в Україні. Другою причиною є те, що майже всі кандидати виявляють свої знання з важливих для навчання в університетах дисциплін під час річного періоду вивчення мови і складання випускних екзаменів з мови і цих дисциплін.

Визнання дипломів про вищу освіту та наукові ступені здійснюється через окрему експертизу. Офіційними органами з визнання кваліфікацій є Управління ліцензування, акредитації та нострифікації Міністерства освіти і науки України, а наукових ступенів – Вища атестаційна комісія України.

Навчання студентів-іноземців. До іноземців ставляться ті самі вимоги, що й до громадян України, за винятком випадків міждержавного обміну, коли відбір кандидатів здійснює країна-партнер. Оскільки майже всі іноземці проводять в Україні рік на мовних курсах з паралельним повторенням необхідних предметів, то випускні екзамени цих курсів виконують роль вступних до університетів та інших закладів вищої освіти.

За окремими винятками все викладання здійснюється українською мовою. Іноземці найчастіше проходять підготовку на 9-місячних мовних курсах в українських ВНЗ. Після першої стадії вивчення мови на цих курсах викладаються і дисципліни обраного напрямку вищої освіти. Заключні екзамени є одночасно вступними до ВНЗ. Формально іноземець повинен відповідати тим самим вимогам, що й український абітурієнт.

Для доступу до першого циклу вищої освіти кандидат повинен мати посвідчення про завершену середню освіту, яке б надавало йому право вступу до університету своєї країни і визнавалося в Україні. З початку 90-х років країна сповідує принцип відкритості своєї вищої освіти для іноземців, які можуть індивідуально звертатися до університетів, що мають відповідні ліцензії на підготовку іноземних громадян, та укладати індивідуальні угоди на отримання освіти без попередньої згоди з боку Міністерства освіти і науки України. Кількісні обмеження на зарахування іноземців визначаються ліцензованим обсягом підготовки. Для прибуття на навчання необхідно отримати візу і завчасно оплатити закладу освіти вартість річного навчання.

Дуже часто, отримавши диплом, іноземці продовжують навчання, аби здобути науковий ступінь кандидата наук. Для цього вони повинні виконати ті самі вимоги, що й громадяни України,

оплативши за своє навчання до моменту захисту дисертації та отримання наукового ступеня «кандидат наук».

Навчання іноземців в Україні є платним, за винятком випадків, передбачених міждержавними угодами. Розмір оплати становить 1500 американських доларів за навчальний рік.

Іноземці мають право проживати в студентських гуртожитках та користуватися тими самими соціальними послугами (соціально-побутова сфера, медичне обслуговування тощо), що й українські студенти.

2.4. Порівняльний аналіз систем вищої освіти у деяких країнах Європи

Із наведених вище характеристик чітко простежуються національні особливості ступеневої, кваліфікаційної, спеціалізаційної, а отже, і організаційної підготовки, яка спричиняє суттєві труднощі при переході громадян з країни в країну як для отримання чи продовження освіти, так і при визнанні кваліфікацій для отримання робочих місць. Тому останнім часом у зв'язку із глобалізаційними та євроінтеграційними процесами назріла гостра необхідність уніфікації ступенів та кваліфікацій через зближення структури, організації та змісту освіти в різних країнах Європи.

Для кращого сприйняття зазначених відмінностей та уявлення про необхідні зміни та уніфікації подаємо порівняльні таблиці структури та організації вищої освіти в окремих країнах Європи.

Таблиця 2.1

Структура освітніх та наукових ступенів у деяких країнах Європи

Країна	Система вищої освіти		Структура університетських ступенів		Структура ступеня доктора	
	унітарна	бінарна	одно-рівнева	дво-рівнева	одно-рівнева	дво-рівнева
Австрія		x	x		x (c)	
Бельгія (Fr)		x	x (d)		x	
Бельгія (Nl)		x	x (d)		x	
Греція		x	x		x (b)	
Данія		x		x		x
Ірландія		x		x	x	
Іспанія	x		x		x	
Ісландія		x		x		x
Італія		x(a)	x		x	
Ліхтенштейн		x		x	x	
Люксембург		x	Не використовується	Не використовується		
Нідерланди		x (f)	x		x	
Німеччина		x	x (e)		x (c)	
Норвегія		x		x	x	
Португалія		x		x	x	
Об'єднане Королівство	x			x	x	
Україна		x		x		x
Фінляндія		x		x	x (b)	
Франція		x		x	x (h)(c)	
Швеція	x			x	x (b)	

Примітка: а – переважно бінарна система вищої освіти з відносно невеликим неуніверситетським сектором; б – пропонується «проміжний» ступінь, орієнтований на дослідження. У Фінляндії і Швеції це ступінь за вибором; після нього отримується нижчий докторський ступінь і він не є обов'язковою передумовою для продовження навчання на отримання ступеня доктора. У Франції і Греції «проміжний» ступінь – обов'язкова умова для навчання за докторською програмою; с – крім докторського ступеня, існує також габілітація (Habilitation); d – структура ступеня B (Fr) і B (Nl) може вважатися одночасно одно- та дворівневою. Навчання задля отримання більшості ступенів університету складається з двох циклів навчання. Після першого дво-трирічного циклу отримується ступінь Candidat/Kandidaat. Він вважається «проміжним»; e – перший ступінь – бакалавр, другий ступінь – магістр; f – уведений ступінь Kandidaats (перший ступінь з 3-річним навчанням).

Таблиця 2.2

Характеристика механізму здобуття вищої освіти у деяких країнах Європи

Країна	Зарахування для здобуття вищої освіти	Норма та обмеження при зарахуванні до ВНЗ
Австрія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи його еквівалент. Існують специфічні вимоги до зарахування на навчання за обраною програмою. Враховується також те, в якій країні видано посвідчення про закінчення середньої школи.	Немає обмежень у зарахуванні до університетів. Допуск до <i>Fachhochschulen</i> обмежений, абітурієнти складають вступні іспити.
Бельгія (fr)	До ВНЗ можуть бути зараховані всі абітурієнти, які мають чинне посвідчення про закінчення середньої школи. Виняток – декілька напрямків, що мають спеціальні вимоги (напр., інженер-будівельник); для здобуття освіти за такими спеціальностями необхідно скласти вступний іспит.	Обмежень у зарахуванні немає.
Бельгія (nl)	За винятком декількох напрямків зі спеціальними вимогами, до ВНЗ можуть бути зараховані всі студенти, які мають чинне посвідчення про закінчення середньої школи. Вступні іспити складаються студентами (фламандцями чи іншими), які обрали навчання за напрямками інженера-будівельника, архітектора, стоматолога, медичних наук (університетські ступені), морські науки та образотворче мистецтво (ступені <i>Hogescholen</i>).	Обмежень у зарахуванні немає.

Велико-британія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: складання екзаменів підвищеного рівня з двох чи більше предметів або рівноцінні кваліфікації, до яких входять такі професійні кваліфікації: Національні дипломи GNVQs, NUQs та BTEC. Для зарахування необхідне виконання як основних, так і спеціальних вимог курсу.	Обмеження при зарахуванні існують за деякими напрямками підготовки. Заклади мають право встановлювати свої власні обмеження.
Греція	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи та складання екзаменів <i>Panhellenic</i> .	Зарахування до університетів проводиться з надзвичайно ретельним відбором, обмеження при зарахуванні існує за всіма напрямками підготовки. Згідно з новою реформою «Освіта 2000», скасовуються екзамен <i>Panhellenic</i> та вводиться гнучкіша систему вступу до ВНЗ.
Данія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи або його еквівалент. Існують специфічні вимоги до зарахування на навчання за обраною програмою.	За винятком декількох напрямків підготовки (медицина, деякі парамедичні спеціальності і т. ін.), обмежень у зарахуванні немає. Заклади мають право на встановлення обмежень за власним розсудом, напр., через брак місць.
Ірландія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи. Почасти існують спеціальні вступні вимоги.	Повного обмеження при зарахуванні немає, але університети мають право відбирати студентів згідно зі своїми власними стандартами. Обмеження при

Ісландія	Попри загальні вимоги доступу до ВНЗ (чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи його еквівалент), існують специфічні вимоги до зарахування на навчання за обраною програмою.	зарахуванні існують за деякими напрямками підготовки.
Іспанія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентна кваліфікація, а також один рік підготовчих курсів COU або <i>Bachillerato LOGSE</i> . До того ж, вступний екзамен складається для зарахування на більшість напрямків навчання.	Обмеження при зарахуванні існують за деякими напрямками підготовки.
Італія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентна кваліфікація.	Обмеження при зарахуванні існують для курсів DU, а також для обмеженої кількості університетських курсів.
Ліхтенштейн	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентна кваліфікація.	Немає інформації.
Люксембург	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентні кваліфікації.	Обмежень при зарахуванні <i>нає</i> .
Нідерланди	Загальні вимоги доступу до університетів: чинне посвідчення про закінчення середньої школи (VWO – 13-річна середня освіта). Загальні вимоги доступу до <i>Hogeschoolen</i> (університетів професійної освіти) – чинне посвідчення про закінчення середньої школи (HAVO – 12-річна середня освіта). Зарахування залежить від специфічних вимог до вступу на навчання за обраною програмою.	Обмеження при зарахуванні існують за деякими напрямками підготовки.

Німеччина	Доступ до вступу до університетів вимагає 12–13 річної середньої освіти (<i>Abitur</i>) або рівноцінної кваліфікації. Доступ до <i>Fachhochschulen</i> вимагає 12-річної середньої освіти (<i>Fachhochschulreife</i>) або рівноцінної кваліфікації. Існують спеціальні вступні вимоги для вступу на навчання за деякими програмами, особливо до музичних академій та академій образотворчих мистецтв.	Окрім деяких сфер, загальних обмежень у зарахуванні до університетів немає. Допуск до <i>Fachhochschulen</i> обмежений за деякими напрямками.
Норвегія	Попри загальні вимоги доступу до ВНЗ (чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи його еквівалент), існують специфічні вимоги до зарахування на навчання за обраною програмою.	Обмеження при зарахуванні існують за більшістю напрямків підготовки.
Португалія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентна кваліфікація.	Обмеження при зарахуванні існують за більшістю напрямків підготовки. Студенти мають право на те, щоб їм запропонували місце навчання, але воно не завжди може співпадати з вибором студента.
Україна	Відбувається за наявності атестата про закінчення середньої школи або спеціального професійного закладу. Здійснюється конкурсний відбір, складаються вступні іспити з української мови, один або два фахові екзамени. Є пільгові категорії (соціальні пільги або пільги у зв'язку з особливими досягненнями у навчанні: золота, срібна медаль, переможці предметних олімпіад тощо).	Загальна кількість студентів, які зараховуються до ВНЗ, визначається ліцензованим обсягом, що регулюється державним органом ліцензування. Кількість осіб, які вступають на державну форму навчання, визначається державним замовленням, що

Фінляндія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентна кваліфікація, а також екзамен на зарахування до ВНЗ. Зарахування, зазвичай, ґрунтується на оцінках іспиту на зарахування до ВНЗ/ посвідчення про закінчення середньої школи та на вступних тестах.	формує Міністерство освіти і науки України. Обмеження при зарахуванні існують за більшістю напрямків навчання.
Франція	Загальні вимоги доступу до університетів: чинне посвідчення про закінчення середньої школи. Інших вимог до вступу немає. Решта закладів освіти мають різноманітні вступні вимоги.	Система обмеженого зарахування при вступі до університетів не застосовується. Інші типи закладів (IUT та <i>Grandes Ecoles</i>) проводять ретельний чи надзвичайно ретельний відбір при зарахуванні.
Швеція	Попри загальні вимоги доступу до ВНЗ (чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи його еквівалент), існують специфічні вимоги до зарахування на навчання за обраною програмою.	Обмеження при зарахуванні існують за всіма напрямками підготовки. Навчальний заклад має право самостійно встановлювати обмеження у кількості зарахованих студентів.

Згідно з Лісабонською угодою (*Lisbon Convention*), терміни «доступ» (*access*) та «зарахування» (*admission*) пов'язані один з одним, але мають різне значення. Вони позначають різні етапи одного процесу, що веде до участі у вищій освіті. Відповідність вимогам доступу (*access*) є необхідною, але не завжди достатньою умовою для того, щоб бути зарахованим на навчання за програмою вищої освіти (аби отримати місце навчання).

При порівнянні вимог доступу та зарахування необхідно також звернути увагу на структуру середньої освіти, яка в деяких країнах базується на диференціації за академічним та неакадемічним напрямками. Такі відмінності лише частково враховано у наступній таблиці.

Таблиця 2.3

Організація навчального року в університетах окремих країн

Країна	Початок навчального року	Організація навчального року
Австрія	Вересень–жовтень	Навчальний рік складається з двох семестрів; навчання у I семестрі – з 1 жовтня до кінця січня, у II – з 1 березня до кінця червня.
Бельгія (fr)	Вересень–жовтень	Навчальний рік в університетах може мати таку організацію: а) навчання протягом року та екзамени у кінці червня; б) поділ року на семестри, складання іспитів у кінці кожного семестру.
Бельгія (nl)	Жовтень	Навчальний рік в університетах може мати таку організацію: а) навчання протягом року та екзамени у кінці червня; б) поділ року на семестри, складання іспитів у кінці кожного семестру; в) поділ року на триместри, складання екзаменів у кінці кожного триместру.
Велико-британія	Кінець вересня – початок жовтня	Навчальні заклади по-різному організують навчальний рік. Основні моделі організації навчального року базуються на системі триместрів та семестрів. Деякі навчальні заклади організують роботу за семестрами з триместровою структурою. Періоди складання екзаменів встановлюються навчальними закладами самостійно. Очікується, що зросте кількість навчальних закладів, які організуватимуть навчальний рік за семестрами.

Греція	Навчання починається у середині вересня	Навчальний календар поділяється на семестри. Перший семестр розпочинається у середині вересня та завершується екзаменами у січні/лютому. Другий семестр розпочинається у кінці лютого та закінчується іспитами у середині червня.
Данія	Середина серпня – перший тиждень вересня	Зазвичай, навчальний рік поділяється на три семестри: вересень – кінець січня, лютий – кінець червня. Більшість екзаменів складаються у січні та червні. Навчальний рік за деякими програми навчання в неуніверситетському секторі не поділяється на семестри, іспити складаються у кінці навчального року.
Ірландія	Звичайно, в жовтні, деколи – у вересні	Зазвичай, навчальний рік поділяється на три триместри. Проте останнім часом багато університетів перейшли на систему двох семестрів, тому проблема поділу навчального року на семестри і триместри зараз активно обговорюється.
Ісландія	Початок вересня	Навчальний рік поділяється на два семестри. Перший семестр: вересень – грудень, другий: січень – травень. Екзамени відбуваються у грудні – травні.
Іспанія	Перший/другий тиждень жовтня	Навчання організоване за річною системою. Деякі університети використовують семестрову систему.

Італія	Донедавна навчальний рік в Італії розпочинався 1 листопада. Нещодавно у деяких ВНЗ ввели семестрову систему, тому навчання розпочинається раніше.	Навчальний рік в університетах може мати таку організацію: – річна основа, – основа компактного семестру, – звична семестрова основа. Найчастіше використовується основа компактного семестру.
Ліхтенштейн	Кінець жовтня	Навчальний рік поділяється на семестри. Перший семестр розпочинається не пізніше, ніж у кінці жовтня, а другий – у квітні.
Люксембург	Початок жовтня	Навчальний рік в Університетському центрі Люксембурга (Centre Universitaire de Luxembourg) складається з двох семестрів.
Нідерланди	Кінець серпня – початок вересня	Навчальний рік організовано за однією з наступних моделей: а) Поділ року на два семестри. Перший семестр: вересень – кінець грудня; другий семестр: січень/лютий – липень. б) Модульна система. Зазвичай, складається з п'яти модулів/блоків, кожен з яких триває приблизно 8 тижнів (два перед Різдом, три після Різдва). Екзаменати складаються в кінці кожного семестру чи блоку.
Німеччина	Вересень - жовтень	Основою навчального календаря є двосеместрова система. Існують певні розбіжності в навчальному календарі між університетським та неуніверситетським сектором. Перший семестр, зазвичай, розпочинається на початку або в середині жовтня і закінчується у середині лютого,

Норвегія	Середина серпня	початок другого семестру у середині квітня, закінчення – в липні. Екзаменати складаються у кінці кожного семестру. Зазвичай, навчальний рік поділяється на два семестри. Перший семестр триває від середини серпня до грудня, другий – від середини січня до середини червня, включаючи період екзаменів. Деякими навчальними закладами використовується система триместрів.
Португалія	Початок жовтня	Найчастіше використовується семестрова система. Екзаменати, зазвичай, складаються у січні-лютому та червні-липні.
Україна	1 вересня	Навчальний рік складається, зазвичай, з двох семестрів (1 вересня – початок січня; 1 лютого – кінець червня). В окремих ВНЗ навчальний рік поділяється на три триместри.
Фінляндія	Середина серпня або середині вересня	Навчальний рік поділяється на два семестри. Екзаменати складаються у кінці кожного з них .
Франція	1 жовтня. Початок навчання деколи може змінюватися	Організація навчального року може базуватися на: а) річній основі з екзаменами в кінці навчального року (у червні); б) семестровій основі з екзаменами після кожного семестру (зазвичай, у січні та червні).
Швеція	Кінець серпня	Організація навчального року державою не регулюється. Більшість навчальних закладів використовує систему поділу на два семестри. Навчання на курсах та за програмами може починатися і в січні.

Таблиця 2.4

**Оплата за навчання та фінансова підтримка студентів
для навчання за кордоном в окремих країнах Європи**

Країна	Оплата за навчання	Система підтримки студентів для навчання за кордоном
Австрія	Навчання безоплатне для студентів, які є громадянами країни, ЄС та для деяких інших категорій. Оплачують навчання студенти, які є громадянами країн, не згаданих вище.	Фінансова допомога може надаватися протягом усього періоду навчання. Студенти, які отримують національний грант, мають право на одержання фінансової допомоги для навчання за кордоном на термін, що не перевищує 20 місяців.
Бельгія (fr)	Після перевірки на платоспроможність встановлюється платня за реєстрацію та за навчання. Сума залежить від рівня навчання. Невисока платня встановлена також за участь в екзаменах. Платня за навчання — приблизно 650 євро на рік.	Фінансової допомоги для навчання за кордоном не надається.
Бельгія (nl)	Після перевірки на платоспроможність стягується платня за навчання. Вона залежить від рівня навчання. Платня за навчання – приблизно 460 євро на рік.	Фінансової допомоги для навчання за кордоном не надається.
Велико-британія	Студенти, які є громадянами країни або ЄС, та студенти решти країн вносять різну платню за навчання. Для студентів-громадян ОК чи ЄС	Фінансова допомога може надаватися для навчання за кордоном на чинних курсах (як для частини курсу,

	здобуття бакалаврської освіти на стаціонарі коштує 1025 фунтів стерлінгів. Платня за навчання встановлюється після перевірки на платоспроможність і може частково чи повністю залежати від прибутку. Навчальні заклади самостійно встановлюють суму платні за навчання для студентів-заочників, студентів, які здобувають післябакалаврський ступінь, та студентів-громадян країн, що не є членами ЄС.	так і для повного курсу, що веде до отримання ступеня).
Греція	Навчання безоплатне для студентів, які є громадянами країни та ЄС. Студенти інших країн навчання оплачують.	Загальної державної фінансової підтримки для навчання за кордоном немає.
Данія	Навчання безоплатне для студентів, які є громадянами країни та для зарубіжних студентів.	Фінансова допомога може надаватися для навчання на чинних курсах (як для частини курсу, так і для повного курсу, що веде до отримання ступеня) тривалістю чотири роки. Максимальний термін — шість років у Скандинавських країнах.
Ірландія	1996 року скасовано систему оплати за навчання для здобуття першого ступеня. Усі наступні рівні освіти оплачуються.	Фінансова підтримка може надаватися протягом повного циклу навчання у країнах ЄС.
Ісландія	Навчання безоплатне для студентів, які є громадянами країни, ЄС та для зарубіжних студентів.	Загальної державної фінансової підтримки для навчання за кордоном немає.

Іспанія	Після перевірки на платоспроможність встановлюється платня за навчання зі студентів, які є громадянами країни, ЄС та зарубіжних студентів.	Загальної державної фінансової підтримки для навчання за кордоном немає.
Італія	Після перевірки на платоспроможність встановлюється платня за навчання зі студентів, які є громадянами країни, ЄС та зарубіжних студентів. Сума залежить від рівня навчання.	Загальної державної фінансової підтримки для навчання за кордоном немає.
Люксембург	Навчання безоплатне.	Загальної державної фінансової підтримки для навчання за кордоном немає.
Нідерланди	Після перевірки на платоспроможність зі студентів, які є громадянами країни та ЄС, стягується платня за навчання, що становить приблизно 1200 євро. Для зарубіжних студентів ВНЗ визначають суму платні самостійно.	Фінансова допомога може надаватися для навчання за кордоном на чинних програмах (як для частини курсу, так і для повного курсу, що веде до отримання ступеня).
Німеччина	Навчання безоплатне для студентів, які є громадянами країни та для зарубіжних студентів.	Фінансова допомога може надаватися для навчання за кордоном на термін від 1 до 1,5 року.
Норвегія	Навчання безоплатне для студентів, які є громадянами країни, ЄС та для зарубіжних студентів.	Фінансова допомога може надаватися для навчання за кордоном на чинних курсах (як для частини курсу, так для повного курсу, що веде до отримання ступеня).
Португалія	Платня за навчання стягується зі студентів, які є громадянами країни, ЄС та зарубіжних студентів.	Студентам, що навчаються за кордоном протягом короткого періоду часу, не

	Для програм на здобуття ступеня бакалавра сума становить 294 євро.	переривається виплата їхнього гранта.
Україна	Для студентів, які навчаються за державним замовленням, навчання безоплатне. Крім того, при успішному навчанні виплачується щомісячна стипендія за рахунок держави. Зарахування на навчання коштом держави здійснюється за замовленням держави (цільовим направленням) або на конкурсних умовах. Громадяни мають право навчатися за власні кошти та кошти роботодавців, спонсорів тощо. Для іноземних громадян навчання платне, крім випадків, передбачених міждержавними угодами.	Фінансова допомога для навчання, як правило, не надається, крім випадків, передбачених міждержавними угодами. Можливе кредитування оплати за навчання з боку державних установ.
Фінляндія	Навчання безоплатне для студентів, які є громадянами країни, ЄС та для зарубіжних студентів.	Фінансова допомога може надаватися для навчання за кордоном на чинних курсах (як для частини курсу, так і для повного курсу, що веде до отримання ступеня).
Франція	Після перевірки на платоспроможність стягується платня за реєстрацію зі студентів, які є громадянами країни, ЄС та зарубіжних студентів. Сума становить від 100 до 230 євро.	Фінансова допомога для навчання за кордоном може надаватися на термін, що не перевищує 1 року.
Швеція	Навчання безоплатне для студентів, які є громадянами країни, ЄС та для зарубіжних студентів.	Фінансова допомога може надаватися для навчання за кордоном на чинних курсах (як для частини курсу, так і для повного курсу, що веде до отримання ступеня).

Таблиця 2.4

Кваліфікації вищої освіти в країнах ЄС

Країна / заклад освіти	Кваліфікації вищої освіти перед здобуттям ступеня доктора (PhD/doctoral)			Горизонтальні ступені PhD/doctoral		
	1-2 роки +	3 роки +	4 роки +	5 років +	6/7 років + (e)	
Австрія Університет			Magister/Magistra (Магістр)	Magister/Magistra Diplom-Ingenieur/in	Професійно орієнтовані кваліфікації (напр., в медицині)	Доктор
Fachhoch-schulen						
Бельгія (fr) Університет	Candidat (Кандидат)(a)	Candidat (Кандидат)(a)	Licentiaat (Ліценція) (Диплом інженера)	Licencié або професійно орієнтовані ступені, напр., e.g. pharmacien, ingenieur, Maotre, DEA, DES	Професійно орієнтовані ступені (напр., Docteur en Médecine і Docteur en Médecine Vétérinaire)	Docteur
Hautes Ecoles	Candidat (Кандидат)(a)	Професійно орієнтовані ступені, напр., Gradué /in	Licencié або професійно орієнтовані ступені, напр., інженер	Licencié або професійно орієн- товані ступені, напр., architecte, DESS		
Бельгія (nl) Університет	Kandidaat (Кандидат)(a) Baccalaureus (Бакалавр)(a)	Kandidaat (Кандидат)(a)	Licentiaat	Licentiaat або профе- сійно орієнтований заголовок, напр., дактист, провізор	Професійно орієнтовані ступені (медицина і ветеринарія)	Доктор

Бельгія (nl) Hogeschoolen	Kandidaat (Кандидат)(a)	Професійно орієнтовані ступені, напр., Begradscheerde	Licentiaat	Licentiaat або професійно орієнтований заголовок, напр. Meester (у Архитектурі) або цивільний інженер			
Греція Університет			Диплом Ptychio	Диплом Ptychio	Диплом Ptychio (у медицині)	Меруїліакі Диплом Eidivelsis	Діакологі ко.
Технологіка Eksperimentaln Idrutata (TEI)		Диплом Ptychio	Диплом Ptychio				
Данія Університет		Bachelor (Бакалавр)	Bachelor (Бакалавр)	Candidatus/a	Candidatus/a (Медицина)		PhD (h)
Ірландія Університет		Bachelor (Бакалавр) диплом загального зразка або з відзнакою	Bachelor (Бакалавр з відзнакою) Master (Магістр)	Bachelor (напр., у ветеринарній мэдц. і архітектури) Master (Магістр)	Бакалавр (у медицині)		PhD
Інститути технології	National Certificate Національне посвідчення	Національний диплом Bachelor (Бакалавр)	Національний диплом Master (Магістр)	Master (Магістр)			
Іспанія Університет		Bachelor (Бакалавр)	Bachelor (Бакалавр)	Kandidatsprung Master (Магістр)			PhD (h)
Заклади не університет- ського типу		Професійно орієнтовані кваліфікації	Професійно орієнтовані кваліфікації				
Італія Unitary система університету		Діплімадо Licentiaura	Diplomado Licentiaura	Licentiaura, або професійно орієнтований заголовок, напр., у архітектури	Licentiaura (у медицині)		Doctora- do

Італія Університет	Diploma Universitario (DU) (університетський диплом)	Diploma Universitario (DU) (університетський диплом)	Diploma Universitario (DU) (університетський диплом)	Diploma di Laurea (диплом "лауреата") Ступінь: Dottore/ Dottoressa (ступінь доктора)	Диплом di Laurea (у медицині) Ступінь: Dottore/ Dottoressa	Dottore di Ricerca
Заклади неуніверситетського типу Ліхтенштейн Університет	Baccalaureate (Бакалавр)	Diploma (Диплом) (у сфері мистецтва)	Diploma (Диплом) (у сфері мистецтва)			Доктор
Заклади неуніверситетського типу Люксембург Університет	Однорічна проміжна кваліфікація	Кваліфікації з інженерної справи, архітектури, інформаційних технологій	Кваліфікації з інженерної справи, архітектури, інформаційних технологій			
Заклади неуніверситетського типу Нідерланди Університет	Професійно орієнтовані кваліфікації	Професійно орієнтовані кваліфікації	Професійно орієнтовані кваліфікації			
Заклади неуніверситетського типу Нідерланди Університет	Kandidaats	Диплом Doctoraal. Ступінь: Doctorandus, Meester, Ingenieur, Master (Магістр)	Диплом Doctoraal. Ступінь: Doctorandus, Ingenieur, Master (Магістр)	Диплом Doctoraal Ступінь: Doctorandus, Ingenieur	Професійно орієнтовані кваліфікації	Доктор
Hogescholen		Getuigschrift Hoger Beroepsopleidings c). Ступінь: Baccalaureus, ingenieur Бакалавр	Getuigschrift Hoger Beroepsopleidings c). Ступінь: Baccalaureus, ingenieur Бакалавр			

Німеччина Університет	Bachelor (Бакалавр) b)	Diplom Magister Artium (Магістр мистецтв) Staatsexamen Bachelor (Бакалавр) b) Master (Магістр) b)	Diplom Magister Artium (Магістр мистецтв) Staatsexamen Bachelor (Бакалавр) b) Master (Магістр) b)	Diplom Magister Artium (Магістр мистецтв) Staatsexamen Bachelor (Бакалавр) b) Master (Магістр) b)	Staatsexamen	Doktor
Fachhochschulen	Bachelor (Бакалавр) b)	Diplom (FH) b) Bachelor (Бакалавр) b) Master (Магістр) b)	Diplom (FH) b) Bachelor (Бакалавр) b) Master (Магістр) b)	Diplom (FH) b) Master (Магістр) b)		
Заклади неуніверситетського типу	Професійно орієнтовані кваліфікації, напр., медсестра	Професійно орієнтовані кваліфікації, напр., учитель	Професійно орієнтовані кваліфікації, напр., учитель			
Норвегія Університет	Hogskolekandidat	Hogskolekandidat	Hogskolekandidat	Candidatus/a	Candidatus/a (напр., в медицині)	D-т Philos Доктор
Об'єднане Королівство Унітарна університетська система	Різні університетські посвідчення та дипломи VTEC Higher National Certificate (HNC) and Diploma (HND) Вище Національне чи Диплом Комітету технічної та бізнесової освіти	Bachelor (O) (Бакалавр) диплом звичайного зразка (Бакалавр) (3 відзнакою)	Bachelor (Бакалавр) (3 відзнакою) Master (Магістр) (з дисципліни, що вивчається)	Бакалавр (у медицині, зуболікуванні і ветеринарній науці) Master (Магістр) (що викладається або дослідження)	Різні кваліфікації аспірантів для професійних цілей	PhD DPhil h)
Португалія Університет	Bacharelato	Licenciatura	Licenciatura	Licenciatura Mestrado	Licenciatura (у медицині) estrado	Doutor

Україна	Молодший спеціаліст	Базова вища освіта	Повна вища освіта	Доктор наук, професор
I рівень акредитації – технікуми, училища II – рівень акредитації – коледжі III-IV рівень акредитації – університети, – навчальний заклад фахового спрямування (інститут, академія, консерваторія)	Молодший спеціаліст	Бакалавр	Спеціаліст, магістр	Кандидат наук
Фінляндія Університет Алтиайкокеа- Койлу	Кандідаати (Кандидат)		Maisteri	Lisensiaatti (напр. в медицині)
Франція Університет	Професійно орієнтовані кваліфікації Ліцензія Licence-professionnel (Професійна ліцензія 1)	Професійно орієнтовані кваліфікації Maîtrise	Titre d'ingénieur Magistrat DEA DESS	Професійно орієнтовані кваліфікації (унапр., медицині, зуболікуванні та архітектурі) DRT
Франція Gratides Ecoles та інші установи вищої освіти)		Diplôme des Ecoles de Management (Диплом з менеджменту)	Titre d'ingénieur diplome	Доктор
Заклади неуніверситетського типу				
Швеція Університетська система	Кандідат Професійно орієнтовані кваліфікації	Magister Професійно орієнтовані кваліфікації	Професійно орієнтовані кваліфікації	Ліценціат g)
	DEUG DEUST DUT			
		BTS		
	Професійно орієнтовані кваліфікації Högskoleexamen			

РОЗДІЛ 3

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ КРАЇН ЄВРОПИ. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ЗОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Починаючи з 1998 року, європейське освітнє співтовариство активно консолідується задля реалізації освітньої концепції Болонського процесу: формування на перспективу загальноєвропейської системи вищої освіти, названої Зоною європейської вищої освіти, яка ґрунтується на спільності фундаментальних принципів її функціонування. Численні різнорівневі зустрічі, робочі наради, конференції країн-учасниць Болонського процесу дозволили сформулювати шість ключових позицій щодо створення єдиного Європейського освітнього і наукового простору:

1. Введення двоциклового навчання. Фактично запропоновано ввести два цикли навчання. Перший триває, зазвичай, від 3-ох до 4-ох років і завершується здобуттям академічного ступеня. Навчання упродовж другого циклу може передбачати отримання ступеня магістра (через 1-2 роки навчання) та/або докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років).

2. Запровадження кредитної системи. Пропонується запровадити в усіх національних системах освіти технологію обліку трудомісткості навчальної роботи у кредитах. За основу рекомендується прийняти ECTS (Європейська система перезарахування кредитів (залікових одиниць трудомісткості)), зробивши її системою накопичення, здатною працювати в рамках концепції «навчання впродовж усього життя».

3. Контроль якості освіти. Передбачається створення акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка визначатиметься не тривалістю або змістом навчання, а тими знаннями, вміннями і навичками, що

отримали випускники. Відповідно будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти.

4. Розширення мобільності. Виконання попередніх пунктів сприятиме істотному розвитку мобільності студентів. Одночасно ставиться питання про розширення мобільності викладацького та іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом. Передбачаються зміни у національних законодавчих актах щодо працевлаштування іноземців.

5. Забезпечення працевлаштування випускників. Одним із важливих положень Болонського процесу є орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання й уміння випускників мають знаходити як теоретичне, так і практичне застосування задля користі усієї Європи. Усі академічні ступені та інші кваліфікації мають бути жадані європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій необхідно спростити. Уніфікації визнання кваліфікацій сприятиме використання Додатка до диплома, який рекомендовано ЮНЕСКО.

6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із пріоритетів у рамках Болонського процесу має бути залучення в Європу якнайбільшої кількості студентів з інших регіонів світу. Вважається, що введення загальноєвропейської системи гарантії якості освіти, кредитної системи накопичення, легкодоступних кваліфікацій тощо сприятиме підвищенню інтересу до вищої освіти європейських та інших громадян.

7. Важливість соціального аспекту Болонського процесу. Необхідність збільшення конкурентоспроможності повинна відповідати меті покращення соціальних характеристик загальноєвропейського простору вищої освіти. Це передбачає зміцнення соціальних зв'язків і зменшення нерівності за статевими ознаками як на національному, так і на загальноєвропейському рівні. Ця мета підкреслює відношення до освіти як до суспільного добробуту та суспільної відповідальності. Також підкреслюється необхідність переваги у міжнародному академічному співробітництві і програм обміну академічними цінностями.

8. Забезпечення тісніших зв'язків між вищою освітою та дослідними системами в кожній з країн-учасниць. Загальноєвропейський простір вищої освіти на цьому початковому етапі здобуває велику користь від спільної діяльності з європейським дослідним простором, цим самим зміцнюючи фундамент для Європи Знань.

9. Зростання зацікавленості інших країн світу у розвитку загальноєвропейського простору вищої освіти. В свою чергу Європа підтвердила готовність до подальшої розробки освітніх програм для студентів з країн третього світу. Управління транснаціональним обміном у сфері вищої освіти повинно ґрунтуватись на академічній якості та академічних цінностях.

Таблиця 3.1.

Хронологія подій Болонського процесу

Дата	Місце проведення	Подія
25 травня 1998 року	Париж, Франція	Міністри, що представляють Великобританію, Німеччину, Італію і Францію, прийняли Спільну декларацію.
Березень 1999 року	Веймар, Німеччина	Зустріч генеральних директорів ЄС і керівництва Ради ректорів європейських країн для обговорення проблем акредитації та оцінювання у вищій освіті.
Травень 1999 року	Копенгаген, Данія	Публікація звіту «Тенденції у вищій освіті – I» на замовлення CRE, Конфедерації Рад ректорів країн, що входять до EU, за фінансової підтримки ЄС.
18-19 червня 1999 року	Болонья, Італія	Перша зустріч європейських міністрів, що відповідають за вищу освіту, і прийняття спільної декларації.
8-10 лютого 2001 року	Лісабон, Португалія	Семінар «Акредитація / Надання законної сили».
14-15 лютого 2001 року	Берлін, Німеччина	Національний семінар із питань Болонського процесу.
16-17 лютого 2001 року	Гельсінкі, Фінляндія	Міжнародний семінар «Університетські ступені короткого циклу».
1-3 березня 2001 року	Упсала, Швеція	Неформальна зустріч європейських міністрів, що відповідають за освіту і наукові дослідження.
2-4 березня 2001 року	Мальме, Швеція	Міжнародний семінар «Транснаціональна освіта».
10 березня 2001 року	Антверпен, Бельгія	Семінар фламандського співтовариства з проблем Болонського процесу.

10-12 березня 2001 року	Антверпен, Бельгія	Семінар студентів Європи «Втілення В життя Болонської декларації».
13-14 березня 2001 року	Белград, Югославія	Національний семінар із проблем Болонського процесу.
22-25 березня 2001 року	Гетеборг, Швеція	Прийняття Гетеборзької конвенції конференцією Асоціації національних студентських спілок в Європі.
29-30 березня 2001 року	Саламанка, Іспанія	Конференція європейських вищих навчальних закладів та освітніх організацій, прийняття спільного документа.
9 квітня 2001 року	Стокгольм, Швеція	Зустріч Групи керівництва у Болонському процесі.
21 квітня 2001 року	Брюссель, Бельгія	Зустріч Ради Асоціації європейських університетів.
26 квітня 2001 року	Брюссель, Бельгія	Зустріч у розширеному складі групи, що готує рекомендації з Болонського процесу.
Квітень 2001 року	Гельсінкі, Фінляндія	Публікація звіту «Тенденції у вищій освіті – II» за фінансової підтримки ЄС і ETF.
6-8 травня 2001 року	Хальмстад, Швеція	Зустріч генеральних директорів ЄС і керівництва Рад ректорів європейських країн.
10-16 травня 2001 року	Братислава, Словаччина	Міжнародний семінар і 40-а зустріч Ради Асоціації національних спілок студентів у Європі.
17 травня 2001 року	Прага, Чехія	Зустріч у розширеному складі групи, що готує рекомендації з Болонського процесу.
18-19 травня 2001 року	Прага, Чехія	Зустріч європейських міністрів, що відповідають за вищу освіту.
Червень 2001 року	Рига, Латвія	8-а спільна зустріч у рамках мереж ENIC і NARIC та прийняття документа «Визнання результатів (навчання) у Болонському процесі».
5-8 грудня 2001 року	Тампере, Фінляндія	13-а щорічна конференція EAIE, розгляд питань Болонського процесу.
1-2 березня 2002 року	Брюссель, Бельгія	Болонський процес: Зона європейської вищої освіти: перспективи і розвиток для сільськогосподарських та дотичних до них наук; компетенція випускників.
21-23 травня 2003 рік	Грац, Австрія	Друга конференція представників європейських вищих навчальних закладів та освітніх організацій.
19-20 вересня 2003 рік	Берлін, Німеччина	Третя зустріч європейських міністрів, що відповідають за вищу освіту.

1. Сорбоннська декларація 25 травня 1998 року, м. Париж

СПІЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ГАРМОНІЗАЦІЮ АРХІТЕКТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У Європейському процесі нещодавно було зроблено декілька надзвичайно важливих кроків. Однак не варто забувати, що Європа – це не тільки євро, банки й економіка: вона повинна стати також і «Європою знань». Отже, необхідно будувати і посилювати інтелектуальну, культурну, соціальну й технічну базу нашого континенту. Особливо це стосується університетів, що продовжують відігравати переломну роль у такому розвитку.

Університети з'явилися в Європі понад сім століть тому, і наші чотири країни пишаються своїми найстарішими університетами, з-посеред них – Університет Парижа, що святкує сьогодні ювілей. У ті часи студенти і вчені могли вільно і швидко поширювати свої знання на цілім континенті. Сьогодні ж багато хто з наших студентів закінчує своє навчання, так і не маючи можливості навчатися поза межами своєї країни.

Ми йдемо до періоду істотних змін в освіті й умовах праці, до розмаїтості шляхів становлення фахової кар'єри з очевидною необхідністю навчання та підготовки протягом усього життя. Ми заборгували нашим учням (і нашому суспільству в цілому) систему вищої освіти, в якій вони мали б кращі можливості шукати й знаходити галузі, в котрих максимально себе реалізували б.

Відкрита Зона європейської вищої освіти несе багатство позитивних перспектив, звісно ж, із повагою до наших розходжень, але потребує, з іншого боку, продовження зусиль для ліквідації перешкод і розробки таких умов для викладання й навчання, які розширили б мобільність і зробили співробітництво більш близьким, ніж будь-коли досі.

Таке міжнародне визнання і високий потенціал наших систем освіти безпосередньо пов'язані з їх зовнішньою і внутрішньою зрозумілістю. Здається, що з'являється необхідність у системі, в котрій для міжнародного порівняння та еквівалентності повинні існувати два основних цикли: доступневий і післяступневий.

У цій системі багато новизни і гнучкості можна досягнути використанням семестрів і кредитів (як це зроблено у схемі ECTS). Це забезпечить перевірку правильності отриманих кредитів для тих, хто вибирає початкову освіту або продовжує навчання в різноманітних європейських університетах, і тих, хто хотів би мати можливість одержати ступінь у будь-який зручний для себе час протягом життя. Дійсно, ті, хто навчаються, повинні мати право увійти в академічний світ у будь-який час їхнього фахового життя та незалежно від їхньої попередньої підготовки.

Студенти доступневого циклу мусять мати доступ до диверсифікованих програм, що сприяють можливості отримання міждисциплінових занять, розвитку знання іноземних мов і використання нових інформаційних технологій.

Міжнародне визнання першого, який є відповідним певному рівневі кваліфікації, важливе для успіху цієї спроби, в якій ми хотіли б зробити наші схеми розвитку вищої освіти зрозумілими для усіх.

У післяступеневому циклі мусить бути вибір між більш короткою за тривалістю програмою отримання ступеня магістра і більш тривалою програмою одержання докторського ступеня з можливістю переходу від однієї програми до іншої. І в тій, і в іншій програмах відповідний акцент має бути зроблено на дослідницькій і самостійній роботі.

Студентів як доступневого, так і післяступеневого циклів потрібно заохочувати до навчання, принаймні один семестр, в університетах поза межами своєї власної країни. Водночас усе більша кількість викладацького й дослідницького персоналу повинна працювати в європейських країнах, що відрізняються від своєї власної. Підтримка Європейською спілкою мобільності студентів і викладачів має використовуватися повністю.

У більшості країн, не тільки в межах Європи, сьогодні дуже відчутна потреба в такій еволюції, що спонукало до широкого обговорення цієї проблеми на конференціях ректорів європейських ВНЗ, президентів університетів, груп експертів і вчених у деяких наших країнах.

Торік у Лісабоні була узгоджена конвенція про визнання в Європі кваліфікацій вищої освіти для академічних цілей. Вона впровадила велику кількість базових вимог і підтвердила, що окремі країни можуть брати участь у більш конструктивній схемі визнання. Приймаючи цю позицію, можна користуватися вимогами Конвенції

і йти далі. Уже сьогодні є багато точок дотику у сфері взаємного визнання ступенів вищої освіти для фахових цілей із використанням перспективних директив Європейської спілки.

Однак наші уряди продовжують відігравати визначальну роль у досягненні цих цілей, заохочуючи засоби підтвердження надбаних знань і кращого визнання відповідних ступенів. Ми очікуємо, що це сприятиме подальшим міжуніверситетським угодам. Прогресивної гармонізації усіх наших ступенів і циклів навчання можна досягти через зміцнення вже існуючого досвіду, спільні дипломи, експериментальні ініціативи і через діалог з усіма зацікавленими особами.

Ми, отже, погоджуємося схвалити створення загальної системи, спрямованої на зовнішнє визнання та полегшення мобільності студентів, а також і на розширення можливостей їх працевлаштування. Сьогодні тут, у Сорбонні, ювілей Університету Парижа дає нам прекрасну можливість брати участь у спробі створення Зони європейської вищої освіти, де національні особливості й спільні інтереси можуть взаємодіяти й посилювати один одного задля вигоди Європи, її студентів та, в більш загальному сенсі, її громадян. Ми закликаємо інші держави, членів Спілки та інші європейські країни приєднатися до нас для досягнення цієї мети, а всі європейські університети – об'єднатися для підсилення становища Європи у світі через поступово регульоване поліпшення й модифікацію освіти для своїх громадян.

Клод АЛЛЕГРІ,

Міністр у справах національної освіти, досліджень і технології
(Франція)

Луїджі БЕРЛІНГУЕР,

Міністр суспільного розвитку, університетів і досліджень (Італія)

Тесса БЛЕКСТОУН,

Міністр вищої освіти
(Великобританія)

Юрген РУТТГЕРС,

Міністр у справах освіти, науки, досліджень і технології
(Німеччина)

2. Болонська конвенція, спільна заява європейських міністрів освіти

18-19 червня 1999 року, м. Болонья

ЗОНА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Завдяки досягненням останніх декількох років освітні процеси, котрі відбуваються в Європі, набули більш конкретного характеру, що відповідає сучасним реаліям розвитку країн Європейської спільноти та її громадян. Отже, на нашу думку, зростає розуміння все більшою частиною політичного та академічного світу потреби встановлення якісно тісних зв'язків у цілій Європі, яка розвивається, у формуванні й зміцненні її інтелектуального, культурного, соціального й науково-технологічного потенціалу.

«Європа знань» тепер уже широко визнана як незамінний чинник соціального та гуманітарного розвитку, а також як необхідний компонент об'єднання та збагачення європейської людності.

Важливість освіти та освітнього співробітництва у розвитку й зміцненні стійких, мирних і демократичних суспільств є універсальною і підтверджується як першочергова, особливо у зв'язку із ситуацією в Південно-Східній Європі.

Сорбоннська декларація від 25 травня 1998 року, що була ініційована цими міркуваннями, визначила центральну роль університетів у розвитку європейських культурних цінностей. Вона обґрунтувала створення Зони європейської вищої освіти як основного шляху розвитку мобільності громадян із можливістю їхнього працевлаштування для загального розвитку континенту.

Багато європейських країн погодилися з цілями, викладеними в декларації, підписали її або загалом схвалили. Спрямованість реформ декількох систем вищої освіти, розпочатих у цей час в Європі, довела, що багато урядів має наміри діяти саме в цьому напрямку.

Європейські вищі навчальні заклади, наслідуючи фундаментальні принципи, сформульовані в університетській хартії «*Magna Charta Universitatum*», прийнятій в Болоньї 1988 р., сприйняли заклик у тій частині, що їх стосується, і почали відігравати головну роль у побудові Зони європейської вищої освіти. Це має неабияке значення, оскільки незалежність та автономія університетів дають впевненість у тому, що системи вищої освіти і наукових досліджень будуть безупинно адаптуватися а наукових знань.

Для досягнення більшої відповідності та порівнянності систем вищої освіти необхідний безупинний розвиток. Аби досягти перших матеріальних результатів, потрібно підтримати цей курс через виконання конкретних заходів. На зустрічі 18-го червня, в якій брали участь авторитетні експерти і вчені з усіх наших країн, були внесені дуже корисні пропозиції з ініціатив, які необхідно прийняти.

Ми мусимо, зокрема, розглянути мету збільшення міжнародної конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти. Життєздатність та ефективність будь-якої цивілізації зумовлені приналежністю, яку її культура має для інших країн. Тож необхідно мати певність, що європейська система вищої освіти набуває всесвітнього рівня притягання, котрий відповідає нашим екстраординарним культурним і науковим традиціям.

Схвалюючи загальні принципи, зазначені в Сорбоннській декларації, ми беремо зобов'язання координувати нашу політику, щоби досягти в найближчій перспективі (і, у будь-якому випадку, – у межах першого десятиліття третього тисячоліття) таких цілей, які ми розглядаємо як першорядні для створення Зони європейської вищої освіти та просування європейської системи вищої освіти цілим світом:

✓ Прийняття системи легко зрозумілих і порівнянних ступенів, зокрема через запровадження Додатка до диплома для забезпечення можливості працевлаштування європейських громадян і підвищення міжнародної конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти.

✓ Прийняття системи, заснованої на двох основних циклах – доступневому та післяступневому. Доступ до другого циклу навчання тривалістю не менше трьох років. Ступінь, що присуджується після першого циклу, має бути затребуваним на європейському ринку праці як кваліфікація відповідного рівня. Другий цикл спрямований на отримання ступеня магістра і/або доктора, як це прийнято в багатьох європейських країнах.

✓ Впровадження системи кредитів за типом ECTS – європейської системи перезарахування залікових одиниць трудомісткості, як належного засобу підтримки великомасштабної студентської мобільності. Кредити можуть бути отримані також і в рамках освіти, що не є ще вищою, залучаючи їх до навчання протягом усього життя, якщо вони визнаються цікавими для приймаючих університетів.

✓ Сприяння мобільності шляхом подолання перешкод до ефективного здійснення вільного пересування, для чого:

– студентам повинен бути забезпечений доступ до можливості одержання освіти і практичної підготовки, а також до супутніх послуг;

– викладачам, дослідникам та адміністративному персоналові мають бути забезпечені визнання і зарахування часу, витраченого на провадження досліджень, викладання та стажування в європейському регіоні, без завдання шкоди їхнім правам, визначеним законом.

✓ Сприяння європейському співробітництву у забезпеченні якості освіти для розробки адекватних критеріїв і методологій.

✓ Сприяння необхідним європейським поглядам у вищій освіті, особливо щодо розвитку навчальних планів, міжінституційного співробітництва, схем мобільності, спільних програм навчання, практичної підготовки і провадження наукових досліджень.

Ми зобов'язуємося досягти тих цілей (у рамках наших інституційних повноважень і з дотриманням повної поваги до різноманітних культур, мов, національних систем освіти та університетської автономії) для того, щоби зміцнити Зону європейської вищої освіти. І, нарешті, ми, разом з неурядовими європейськими організаціями, компетентними у вищій освіті, будемо йти шляхом міжурядового співробітництва. Ми очікуємо, що університети дадуть відповідь, як завжди, швидко й позитивно, та активно сприятимуть успіхові нашої справи.

Переконані в тому, що створення Зони європейської вищої освіти потребує постійної підтримки, уважного керування й адаптації до безупинно мінливих потреб розвитку, ми вирішили зустрітися знову протягом найближчих двох років, аби оцінити досягнутий прогрес і виробити заходи на майбутнє.

Каспар ЕЙНЕМ, Міністр науки і транспорту (Австрія)

Герард ШМІТ, Генеральний директор Міністерства вищої освіти і досліджень французького співтовариства (Бельгія)

Ян АДІ, Генеральний директор департаменту освіти Міністерства фламандського співтовариства (Бельгія)

Ганна Марія ТОТОМАНОВА, Заступник міністра освіти і науки (Болгарія)

Едуард ЗЕМАН, Міністр у справах освіти, молоді і спорту (Чеська Республіка)

Маргарет ВЕСТАГЕР, Міністр освіти (Данія)

Тоніс ЛУКАС, Міністр освіти (Естонія)

Майя РАСК, Міністр освіти і науки (Фінляндія)

Клод АЛЛЕГРІ, Міністр національної освіти, досліджень і технології (Франція)

Вольф-Міхаель КАТЕНХУЗЕН, Парламентський державний секретар Федерального міністерства освіти і досліджень (Німеччина)

Уте ЕРДСІЕК-РАВЕ, Міністр освіти, науки, досліджень і культури землі Шлезвіг-Гольштейн (Постійно чинна конференція Міністрів культури німецьких земель)

Херасимос АРСЕНІС, Міністр у справах народної освіти і релігії (Греція)

Адам КІСС, Заступник Державного секретаря з вищої освіти та науки (Угорщина)

Гудридур СІГУРДАРДОТТИР, Генеральний секретар Міністерства освіти, науки і культури (Ісландія)

Пат ДОУЛІНГ, Керуючий співробітник Міністерства освіти і науки (Ірландія)

Ортенсіо ЗЕКЧІНО, Міністр університетів, наукових і технологічних досліджень (Італія)

Тетяна КОКЕК, Державний Міністр вищої освіти і науки (Латвія)

Корнеліус ПЛАТЕЛІС, Міністр освіти і науки (Литва)

Ерна ХЕННІКОТ-ШОЕРГЕС, Міністр національної освіти і професійно-технічної підготовки (Люксембург)

Луїс ГАЛЕА, Міністр освіти (Мальта)

Люк ХЕРМАНС, Міністр освіти, культури і науки (Нідерланди)

Йон ЛІЛЛЕТУН, Міністр у справах освіти, досліджень і церкви (Норвегія)

Вілібалт ВІНКЛЕР, Помічник Державного секретаря з національної освіти (Польща)

Едуардо Маршал ГРІЛО, Міністр освіти (Португалія)

Андрій МАРГА, Міністр національної освіти (Румунія)

Мілан ФТАЦНІК, Міністр освіти (Словацька Республіка)

Павло ЗГАГА, Державний секретар у справах вищої освіти (Словенія)

Хуан ФЕРНАНДЕС ДІАС, Державний секретар у справах освіти, університетів, досліджень і розвитку (Іспанія)

Агнета БЛАДХ, Державний секретар у справах освіти і науки (Швеція)

Чарльз КЛЕЙБЕР, Державний секретар у справах науки і досліджень (Швейцарська Конфедерація)

Баронеса Тесса БЛЕКСТОУН, Державний міністр у справах освіти і зайнятості (Великобританія)

3. Конференція європейських вищих навчальних закладів та освітніх організацій

29-30 березня 2001 року, м. Саламанка

ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО

Понад 300 європейських вищих навчальних закладів та їх представницьких організацій зібралися у Саламанці задля підготовки своїх пропозицій до Празької зустрічі міністрів вищої освіти країн, які брали участь у Болонському процесі. Учасники домовилися про цілі, принципи та пріоритети.

Європейські вищі навчальні заклади знову демонструють свою підтримку принципів Болонської декларації і свої зобов'язання зі створення до кінця десятиліття Зони європейської вищої освіти. Вони бачать у заснуванні в Саламанці Асоціації європейських університетів (EUA) як символічне, так і практичне значення для більш ефективного інформування урядів і суспільств і, тим самим, для підтримки формування свого майбутнього в Зоні європейської вищої освіти.

1. Принципи.

Автономія з відповідальністю.

Розвиток потребує, аби європейські університети забезпечували можливість діяти відповідно до керівного принципу автономії у поєднанні з відповідальністю. Як автономні і відповідальні юридичні, освітні та соціальні об'єкти, вони підтверджують свою відданість принципам *Magna Charta Universitatum* 1988 року і, зокрема, академічній свободі, тому університети повинні мати право формувати свою стратегію, вибирати власні пріоритети в навчанні та провадженні наукових досліджень, витратити ресурси, профілювати свої програми і встановлювати свої критерії для прийому професорів і студентів. Європейські вищі навчальні заклади готові до конкуренції вдома, в Європі й у світі, але для цього вони мають потребу у необхідній організаційній свободі, чітких і доброзичливих рамках регулювання й достатньому фінансуванні. За протилежного випадку вони не матимуть можливості для співпраці та змагання. Плани завершення створення Зони європейської вищої освіти залишаться невиконаними або спричинять нерівноправність

конкуренції, якщо в багатьох країнах здійснюватимуться безпосереднє регулювання, детальний адміністративний і фінансовий контроль стосовно вищої освіти.

Конкуренція, що підтримує якість вищої освіти, не відкидає співробітництва і не може бути зведена до концепції комерції. Університети в деяких країнах Європи сьогодні не здатні конкурувати на рівних, перебуваючи, зокрема, віч-на-віч із небажаним впливом інтелекту у межах Європи.

Освіта як відповідальність перед суспільством.

Зона європейської вищої освіти повинна будуватися на європейських традиціях відповідальності освіти перед суспільством; на широкому й відкритому доступі як до доступневого, так і післяступеневого навчання; на освіті для розвитку особистості та навчанні протягом усього життя; на громадянстві як короткочасної, так і тривалої соціальної доцільності.

Вища освіта, ґрунтована на наукових дослідженнях.

Оскільки наукові дослідження є рушійною силою вищої освіти, то й створення Зони європейської вищої освіти має відбуватися одночасно й паралельно зі створенням Зони європейських наукових досліджень.

Організація диверсифікації.

Європейська вища освіта завжди була різноманітною у частині мов, національних систем, типів інститутів, орієнтації профілів підготовки та навчальних планів. Водночас її майбутнє залежить від спроможності організувати те цінне розмаїття так ефективно, щоби мати позитивні результати, а не труднощі, гнучкість, а не непрозорість. Вищі навчальні заклади хочуть користуватися конвергенцією, зокрема, у загальних поняттях, загальнодоступних у цій предметній галузі поза кордонами – і мати справу з розмаїтстю як з активом, а не як причиною для невизнання або винятку. Вони задіяні у створенні достатнього саморегулювання для гарантії мінімального рівня об'єднання таким чином, щоб їхні прагнення до відповідності не були підірвані занадто великою дисперсією у визначенні та застосуванні кредитів, в основних категоріях ступенів і в критеріях якості.

II. Ключові питання: *Якість як наріжний камінь формування. Формування довіри. Відповідність. Мобільність. Порівняльні кваліфікації на доступневому і післяступеневому рівнях. Привабливість.*

Європейські вищі навчальні заклади визнають, що їхні студенти потребують і вимагають кваліфікацій, які вони можуть ефективно використовувати для свого навчання та кар'єри по всій Європі. Інститути, їхні мережі й організації підтверджують свою роль і відповідальність у цьому плані і засвідчують про свою готовність належним чином організувати себе в рамках автономії.

Вищі навчальні заклади звертаються до урядів із проханням полегшувати і заохочувати зміни, забезпечувати рамки для координації та керівництва зближенням з урахуванням національних і європейських особливостей. Вони підтверджують свою здатність і готовність ініціювати та підтримувати прогрес спільними зусиллями:

- здійснити переоцінку вищої освіти і наукових досліджень для всієї Європи;

- реорганізувати вищу освіту в цілому і поновити програми зокрема;

- розвивати й базувати вищу освіту на основі наукових досліджень;

- виробити взаємоприйнятні механізми для оцінки, гарантії та підтвердження якості;

- послуговуватися загальними термінами європейського виміру і забезпечувати відповідність різних інститутів, програм, ступенів;

- сприяти мобільності студентів, персоналу та можливості працевлаштування випускників у Європі;

- підтримувати зусилля з модернізації університетів у країнах, де існують значні проблеми щодо входження в Зону європейської вищої освіти;

- провадити зміни, аби бути відкритими, привабливими, конкурентоспроможними вдома, в Європі й у світі;

- дотримуватися позиції, що вища освіта має бути відповідальною перед суспільством.

4. Комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту

18-19 травня 2001 року, м. Прага

ДО ЗОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Через три роки після Сорбоннської та два роки після підписання Болонської декларації європейські міністри, відповідальні за вищу освіту, і представники 32 країн, які підписали декларацію, зустрілися в Празі, щоб оцінити досягнуті успіхи і визначити напрямки та пріоритети дій на наступні роки.

Подальші дії після досягнення шести цілей Болонського процесу.

Міністри заявили, що, з огляду на прийняття Болонської декларації, формування Зони європейської вищої освіти є умовою для розширення привабливості та конкурентоспроможності вищих навчальних закладів Європи. Вони підтримали тезу про те, що вища освіта повинна розглядатися як суспільне благо, що вона була, є і залишиться уважною до суспільних зобов'язань (правил і т. ін.), і що студенти – повноправні члени співтовариства вищої освіти. З огляду на це міністри прокоментували подальший процес у такий спосіб:

Прийняття системи легко зрозумілих та адекватних ступенів.

Міністри рішуче закликали університети й інші вищі навчальні заклади використовувати усі переваги чинного національного законодавства та європейських інструментів, спрямованих на полегшення академічного і фахового визнання поділів курсів, ступенів та інших досягнень так, щоби громадяни могли ефективно використовувати свої кваліфікації, уміння і навички в усійзоні європейської вищої освіти. Міністри закликали існуючі організації і мережі типу NARIC і ENIC сприяти на інституційному, національному і європейському рівнях простому, ефективному і справедливому визнанню, що є адекватним викладеній розмаїтості кваліфікацій.

Прийняття системи, заснованої, по суті, на двох основних циклах.

Міністри із задоволенням відзначили енергійне обговорення і розвиток структури ступенів, заснованої на двох основних циклах,

які чітко формулюють вищу освіту для доступного і після-ступеневого навчання. Деякі країни вже прийняли цю структуру, а декілька інших розглядають її з великим зацікавленням. Важливо відзначити, що в багатьох країнах ступені бакалавра і магістра або два інші відповідні ступені можуть бути отримані як в університетах, так і в інших вищих навчальних закладах. Програми, що ведуть до ступеня, можуть і дійсно мають різноманітну орієнтацію та багатогранні конфігурації для пристосування до розмаїтості індивідуумів, до потреб навчального процесу і ринку праці, як це було визнано на семінарі зі ступенів бакалаврського рівня (м. Гельсінкі, лютий 2001 року).

Запровадження системи кредитів.

Міністри підкреслили, що для більшої гнучкості у процесах навчання та одержання кваліфікацій необхідне встановлення загальних наріжних каменів кваліфікацій, підтриманих кредитною системою типу ECTS або іншою ECTS-сумірною системою, що забезпечує як диференційно-розрізнявальну, так і функцію накопичення. Разом із взаємновизнаними системами забезпечення якості такі домовленості полегшать доступ студентів до європейського ринку праці і розширять відповідність зі світом праці, привабливість і конкурентоспроможність європейської вищої освіти. Повсюдне використання такої системи кредитів і Додатки до диплома сприятимуть прогресу у цьому напрямку.

Сприяння мобільності.

Міністри знову погодилися, що поліпшення мобільності студентів, викладачів, дослідників та апарату управління, як це зазначено в Болонській декларації, максимально важливе, тому вони підтвердили своє зобов'язання докласти зусиль для усунення перешкод вільному пересуванню студентів, викладачів, дослідників, апарату управління і підкреслили важливість соціальних питань мобільності. Міністри взяли до уваги можливості для мобільності, запропоновані відповідно до програм Європейського співтовариства, і прогрес, досягнутий у цій галузі, наприклад, із запуском плану дій з мобільності, підтриманої Радою Європи в Найсе 2000 року.

Сприяння європейському співробітництву у забезпеченні якості.

Міністри визнали життєво важливу роль, яку відіграють системи якості у забезпеченні стандартів високої якості та в полегшенні порівнянності кваліфікацій в усій Європі. Вони також схвалили більш

тісне співробітництво між мережами із забезпечення якості та з визнання. Було підкреслено потребу близького європейського співробітництва і взаємної довіри у прийнятті національних систем забезпечення якості. Відтак було закликано університети й інші вищі навчальні заклади поширювати приклади кращої практики і розробляти сценарії для взаємного прийняття механізмів акредитації/сертифікації та оцінки. Міністри спонукали університети й інші вищі навчальні заклади, національні агентства та Європейську мережу забезпечення якості у вищій освіті (ENQA) до співпраці в кооперації з відповідними організаціями країн, що не є членами ENQA, до встановлення загальних норм прийняття рекомендацій і поширення кращої практики.

Сприяння європейському підходу до вищої освіти.

Аби посилювати і далі важливі європейські виміри вищої освіти та можливості працевлаштування випускників, міністри закликали сектор вищої освіти посилювати розвиток модулів, орієнтацію або організацію на всіх рівнях курсів і програм з «європейським» змістом. Особливо це стосується модулів, курсів і програм, запропонованих інститутами різних країн, що співпрацюють, і є провідними для спільного визнання ступенів.

Окрім того, міністри акцентували увагу на таких позиціях:

Навчання впродовж усього життя.

Навчання впродовж усього життя є істотним елементом Зони європейської вищої освіти. У майбутній Європі, що будується, як суспільство, так і економіка, ґрунтуються на знаннях, тому стратегія навчання протягом усього життя повинна стати віч-н-віч із проблемами конкурентоспроможності та використання нових технологій, поліпшення соціальної єдності, рівних можливостей і якості життя.

Вищі навчальні заклади і студенти.

Міністри привітали та підкреслили необхідність залучення університетів, інших вищих навчальних закладів і студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів у заснуванні та формуванні Зони європейської вищої освіти. Інститути продемонстрували важливість, якої вони надають створенню спільної та ефективної, але все ж різноманітної і такої, що пристосовується, Зони європейської вищої освіти. Відзначалось, що якість – основна умова для довіри, доречності, мобільності,

відповідності та привабливості Зони європейської вищої освіти. Міністри оцінили внесок вищих навчальних закладів у розвиток програм навчання, що об'єднують академічну якість із відповідністю до довгострокової можливості працевлаштування, і закликали продовжити їхню активну діяльність у цьому напрямку.

Було наголошено і на тому, що студенти мають брати участь і впливати на організацію та зміст освіти в університетах й інших вищих навчальних закладах. Міністри також підтвердили необхідність брати до уваги в Болонському процесі і соціальні питання, що турбують усіх суб'єктів навчання.

Сприяння забезпеченню привабливості Зони європейської вищої освіти.

Міністри погодилися з важливістю розширення привабливості європейської вищої освіти для тих, хто приїхав навчатись із Європи чи інших частин світу. Розуміння і відповідність європейських ступенів вищої освіти в усьому світі повинні бути розширені розвитком загальних рамок кваліфікацій, а також узгодженим забезпеченням якості і механізмами акредитації/сертифікації і збільшенням інформаційних зусиль. Міністри акцентували увагу та на тому, що якість вищої освіти і наукових досліджень є і повинна бути важливим, визначальним чинником міжнародної привабливості та конкурентоспроможності Європи. Вони погодилися, що потрібно підвищити увагу до переваг Зони європейської вищої освіти радше від аніж до інститутів і програм різноманітної конфігурації. Міністри закликали до розширення співробітництва між європейськими країнами в частині, що стосується можливого значення і перспектив транснаціональної освіти.

Енергійне продовження.

Міністри зобов'язалися продовжити співробітництво, яке засноване на цілях, викладених у Болонській декларації, і побудоване на спільному та відмінному у культурах, мовах і національних системах, що залучає всі можливості міжурядового співробітництва і діалогу, котрий продовжується з європейськими університетами, іншими вищими навчальними закладами, студентськими організаціями, а також програмами ЄС.

Після заяв міністрів, котрі презентують країни, для яких відкрито програми Європейського співтовариства СОКРАТЕС, ЛЕОНАРДО да ВІНЧІ або підпрограми ТЕМПУСА, міністри привітали нових членів, що приєдналися до Болонського процесу. Вони прийняли заяви від Кіпру, Туреччини і Хорватії.

5. Комюніке конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту

19-20 вересня 2003 року, м. Берлін

СТВОРЕННЯ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Міністри дійшли згоди з приводу загальних завдань для створення узгодженого єдиного загальноєвропейського простору вищої освіти до 2010 року. Під час попередньої конференції, котра відбулась у Празі 19 травня 2001 р., кількість завдань було збільшено, а також підтверджено зобов'язання створити загальноєвропейський простір вищої освіти до 2010 р. Розглянуто досягнуті результати і визначено пріоритети і нові завдання на майбутнє з метою прискорення процесу становлення загальноєвропейського простору вищої освіти. Були прийняті такі положення, принципи і пріоритети:

Міністри взяли до уваги звіт про стан робіт, доручений Комісії з розвитку Болонського процесу між Прагою і Берліном. Також взяли до уваги звіт TRENDS-III, підготовлений Європейською Асоціацією Університетів (EUA), а також результати семінарів, організованих як частину робочої програми між Прагою і Берліном декількома країнами-учасницями й установами вищої освіти, організаціями і студентами. Міністри стежать за подальшими національними звітами, що є свідченням значного прогресу в галузі застосування принципів Болонського процесу. Нарешті, міністри беруть до уваги зауваження Європейської Комісії і Ради Європи та визнають їхню підтримку у процесі реалізації Процесу.

Міністри поділяють думку про те, що зусилля будуть спрямовані на забезпечення більш тісних зв'язків між вищою освітою і дослідницькими системами в кожній із країн-учасниць. Загальноєвропейський простір вищої освіти на цьому початковому етапі матиме значну користь від спільної діяльності з європейським дослідницьким простором, зміцнюючи у такий спосіб фундамент для «Європи знань». Метою, безперечно, є збереження європейського культурного багатства і мовної різноманітності, що ґрунтуються на культурній спадщині різних традицій та стимулюванні інноваційного потенціалу і соціального та економічного розвитку за допомогою розширеного співробітництва між європейськими вузами.

Міністри визнають фундаментальну роль ВНЗ і студентських організацій у розвитку загальноєвропейського простору вищої освіти. До уваги також беруться повідомлення від Європейської Асоціації Університетів (EUA), що є результатом Грацької Конвенції вищих навчальних закладів, виступи Європейської Асоціації вищих навчальних закладів (EURASHE) і повідомлення ESIB – Національних спілок студентів Європи.

Міністри вітають зацікавленість інших регіонів світу в розвитку загальноєвропейського простору вищої освіти, а також вітають, зокрема, присутність представників європейських країн, які ще не стали учасниками Болонського процесу, а також представників робочої групи загального простору вищої освіти Європейського Союзу, Латинської Америки і Карибського регіону (EULAC) як гостей конференції.

Прогрес. Міністри вітають різні ініціативи, що починаються після Празького саміту з вищої освіти, спрямовані на зростання відповідності і порівняності освіти, на створення більш прозорих структур вищої освіти та поліпшення якості вищої освіти в Європі на рівні вузів і на національному рівні. Міністри цінують співробітництво та зобов'язання усіх партнерів – вищих навчальних закладів, студентів, інших зацікавлених осіб.

Міністри підкреслюють важливість усіх елементів Болонського процесу для створення загальноєвропейського простору вищої освіти і наголошують на необхідності активізувати зусилля на рівні ВНЗ, національному і загальноєвропейському. Однак для стимулювання подальшого розвитку процесу міністри зобов'язуються дотримуватися проміжних пріоритетів упродовж наступних двох років, активізуючи зусилля для розвитку ефективних систем забезпечення якості, просування вдалого використання системи, заснованої на двох циклах, та удосконалення системи визнання ступенів і періодів навчання.

Забезпечення якості. Як показує практика, якість вищої освіти лежить в основі розвитку загальноєвропейського простору вищої освіти. Міністри зобов'язуються підтримувати подальший розвиток системи забезпечення якості на рівні ВНЗ, на національному та загальноєвропейському рівнях. Вони також підкреслюють необхідність розвитку загальних критеріїв і методологій із забезпечення якості.

Міністри також підкреслюють, що, відповідно до принципу інституційної автономії, головна відповідальність за забезпечення якості лежить на кожному з ВНЗ, що є основою для реальної підзвітності академічної системи в рамках національної системи якості.

Отже, міністри дійшли згоди, що до 2005 р. національні системи із забезпечення якості повинні містити в собі:

- визначення обов'язків органів та установ, які беруть участь;
- оцінювання програм і вузів, яке охоплює внутрішню та зовнішню оцінку, з урахуванням участі студентів і публікації результатів;
- систему акредитації, атестації та співмірних процедур;
- міжнародне партнерство, співробітництво і створення мережі.

На європейському рівні міністри закликають ENQA за допомогою впливу на членів цієї організації, у співробітництві з EUA, EURASHE та ESIB створити набір погоджених стандартів, процедур і керівних принципів забезпечення якості; дослідити способи забезпечення адекватної погодженої системи перевірки якості і/або акредитації агентств та організацій, а також дати звіт із цих питань міністрам через комісії у 2005 р. Належним чином буде враховано і досвід інших асоціацій та організацій у забезпеченні якості.

Структура ступенів: прийняття системи, яка складається з двох основних ступенів. Міністри із задоволенням відзначають, що після прийняття зобов'язання про двоступеневу систему в Болонській Декларації, всебічна реструктуризація системи європейської вищої освіти активно просувається вперед. Усі міністри зобов'язуються розпочати реалізацію двоступеневої системи до 2005 р.

Міністри наголошують на важливості консолідації досягнутих результатів, поліпшенні розуміння та прийнятті нових кваліфікацій за допомогою поглиблення діалогу й у рамках вузів, і між вузами та працедавцями.

Міністри підтримують ініціативу країн-учасниць у розробці структури погоджених та адекватних кваліфікацій для системи вищої освіти, яка б прагнула дати визначення кваліфікаціям з огляду на показники об'єму роботи, рівня, результати навчального процесу, компетенцію, напрямок, спеціалізацію. Вони також беруть на себе відповідальність за розробку узагальненої структури кваліфікацій для загальноєвропейського простору вищої освіти.

У цих рамках ступені повинні мати різні, чітко визначені, результати. Ступені першого і другого рівнів мають характеризуватися різними спрямованістю та спеціалізацією, щоб забезпечувати різноманітні індивідуальні, академічні нестатки і потреби трудового ринку. Ступені першого рівня повинні давати доступ, відповідно до Лісабонської Конвенції про визнання, до програм другого рівня. Ступені другого рівня мають сприяти подальшим дослідженням задля одержання докторського ступеня.

Міністри запрошують Комісію розглянути питання, яким чином і чи може більш коротка вища освіта бути пов'язана з першим ступенем структури кваліфікацій, створеної для загальноєвропейського простору вищої освіти.

Міністри наголошують на своєму зобов'язанні зробити вищу освіту доступною для всіх, використовуючи усі можливості та відповідні засоби:

- збільшення мобільності;
- запровадження системи кредитів;
- визнання ступенів: прийняття системи чітких і порівнянних ступенів;
- вищі навчальні заклади та студенти;
- підтримка європейської складової у сфері вищої освіти;
- забезпечення привабливості загальноєвропейського простору вищої освіти;
- навчання протягом усього життя.

Додаткові дії.

Загальноєвропейський простір вищої освіти (ЕНЕА) та загальноєвропейський простір дослідження (ЕРА) – два основних принципи суспільства, заснованого на знаннях.

Усвідомлюючи необхідність створення більш тісних зв'язків між ЕНЕА та ЕРА в «Європі знань», а також важливість дослідження як складової частини вищої освіти на території Європи, міністри вважають за необхідне додати докторський рівень як третій щабель Болонського процесу, що доповнює два основних рівні вищої освіти. Вони також підкреслюють важливість дослідження, дослідницького навчання та міждисципліної підтримки в досягненні й поліпшенні потрібного рівня якості вищої освіти й у зростанні конкурентоспроможності вищої європейської

освіти в цілому. Міністри закликають до збільшення мобільності на докторському і постдокторському рівнях, а також спонукають зацікавлені навчальні установи поглиблювати їхнє співробітництво в рамках навчання задля одержання докторського ступеня і підготовки молодих дослідників.

Міністри починають робити усі необхідні кроки для того, аби вищі навчальні заклади Європи стали більш привабливими та ефективними партнерами, тому міністри звернулися до ВНЗ із проханням про збільшення ролі та вагомості досліджень задля технологічної, соціальної і культурної еволюції і потреб суспільства.

Міністри розуміють, що на шляху досягнення цих цілей є перешкоди, які освітні заклади подолати поодиночі не в змозі. Необхідна вагома підтримка, у тому числі фінансова, а також відповідні рішення від національних урядів та європейських організацій.

Відтак, міністри заявляють про необхідність підтримати мережі, створені на докторському рівні, з їх подальшим удосконаленням задля становлення однієї з найвагоміших ознак загальноєвропейського простору вищої освіти.

Огляд результатів. Заплановані до 2010 р. дії спонукають вдаватися до заходів для аналізу результатів, досягнутих у рамках Болонського процесу. Результатом попереднього розгляду буде подана інформація про реальні досягнення Процесу і можливість внесення деяких виправлень.

На період до 2005 р. – до майбутньої зустрічі міністрів – Комісії було доручено проаналізувати розвиток Болонського процесу і підготувати детальні звіти з його прогресу та досягнення проміжних пріоритетів, визначених на наступні два роки:

- забезпечення якості;
- двоступенева система;
- визнання ступенів і періодів навчання.

Окрім того, країни-учасники будуть готові надати доступ до інформації, необхідної для дослідження в галузі вищої освіти щодо цілей Болонського процесу. Доступ до банків даних з дослідження, що провадиться, та його результатів повинен бути спрощеним.

Наступні доповнення.

Нові учасники. Міністри вважають за необхідне адаптувати пункт Празького комюніке щодо заяв про участь у такий спосіб:

Країни-учасниці Європейської культурної конвенції будуть визнані членом загальноєвропейського простору вищої освіти у тому випадку, якщо вони водночас заявлять про свою готовність до реалізації мети, поставленої в рамках Болонського процесу, у своїх системах вищої освіти. Заява має містити інформацію про способи досягнення принципів і мети декларації.

Міністри погодилися прийняти заяви про членство таких країн: Албанії, Андорри, Боснії і Герцоговини, Ватикану, Росії, Сербії, Чорногорії та Македонії – і привітали держави як нових учасників, таким чином розповсюджуючи дію процесу на 40 європейських країн.

Міністри визнають, що участь у Болонському процесі вимагає істотних змін і реформ в усіх країнах, що підписалися. Вони вирішують надати підтримку всім новим учасникам у здійсненні цих реформ за допомогою організації взаємних обговорень і допомоги, як це передбачено Болонським процесом.

Робоча програма 2003-2005. Міністри просять Комісію координувати дії для досягнення успіху Болонського процесу з питань, окреслених тематично та поетапно і позначених у цьому комюніке, та поінформувати про результати на наступній зустрічі міністрів у 2005 році.

Наступна конференція. Міністри ухвалили провести наступну конференцію у травні 2005 р. в м. Берген (Норвегія).

РОЗДІЛ 4

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЗОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

4.1. Принципи формування змісту кваліфікацій і структур ступенів. Компетентнісний підхід

Відомо, що процес формування загальноєвропейського освітнього простору має тривалу історію. Спочатку були сформовані політична воля учасників, правова основа процесу (ст. 149 і 150 Договору про створення Європейського Союзу), потім соціально-економічна база. Після цього Європейська Комісія виступила з ініціативою створення системи інструментів з метою підвищення мобільності людського капіталу на європейському ринку праці. Одним з таких інструментів є *відповідність* та можливість академічного визнання *кваліфікацій і компетенцій*.

Після підписання Болонської декларації з'явилися нові інструменти та ініціативи, що сприяють реалізації цілей формування загального європейського простору вищої освіти, причому як наднаціональні, так і національні та інституційні. Найвідоміші і найефективніші програми мають багаторівневий характер. Наприклад, спільні ініціативи Європейської Комісії, Європейської асоціації університетів, в яких взяли участь університети з усіх країн-учасниць Болонського процесу. Було розроблено такі проекти: «Створення сумісних (єдиних, подвійних) дипломів», «Налагодження освітніх структур», «Формування культури якості», «Тенденції розвитку європейських освітніх структур».

Проект «Налагодження освітніх структур» спрямований на реалізацію цілей Болонської декларації на інституційному рівні з урахуванням досвіду, накопиченого в рамках програм «ЕРАЗМУС» і «СОКРАТЕС» з 1987 року. Основне його завдання – *«визначення точок конвергенції і вироблення загального розуміння змісту кваліфікацій за рівнями у термінах (визначеннях) компетенції та результатів навчання»*. Результатами вважаються набори компетенцій, що включають знання, глибину усвідомлення і навички особи, яка

навчається. Останні визначаються для програми в цілому та кожного її блоку (модуля). Пріоритетними напрямками цієї роботи є:

- визначення загальних і спеціальних компетенцій випускників першого і другого циклів навчання;
- гармонізація навчальних планів з погляду структури, програм і методів навчання;
- визначення спеціальних компетенцій випускників обох рівнів за сімома напрямками підготовки: адміністрування бізнесу і менеджмент, освітні науки, геологія, історія, математика, фізика і хімія;
- розробка методології аналізу загальних елементів і спеціальних галузей підготовки.

Отже, проект вирішує завдання формування загальноєвропейського консенсусу у визначенні ступенів з огляду на те, що саме повинні знати і вміти робити випускники після завершення навчання. Доцільність компетентнісного підходу полягає у можливості зберігати гнучкість та автономію в архітектурі навчального плану.

Необхідно відзначити, що *створення порівняльної системи ступенів вимагає зміни всієї парадигми вищої освіти*, зокрема, *зміни методів навчання, оцінювання, методів забезпечення якості*. Зміни у підходах до навчання стосуються, насамперед, зміщення акцентів з *процесу на результати навчання*, зміни *ролі викладача*, концентрації уваги на навчанні, змін *в організації навчання*, зміни *динаміки (інтенсивності) програм*, зміни *методів оцінювання*.

Усі складові конструкції представлено на рис. 4.1.

Формування результатів у термінах компетенції досягається співставленням систем вищої освіти, структур і змісту програм на основі використання загальної методології визначення трудомісткості за ECTS. Визначення компетенцій є прерогативою викладачів та експертів. Тільки фахівці тієї чи іншої сфери здатні сформулювати їх адекватно. При цьому можуть бути корисними консультації з іншими зацікавленими сторонами в суспільстві (працедавцями, випускниками).

Сьогодні на основі досвіду більше 100 університетів з 16 країн-учасниць Болонського процесу (у консультаціях та опитуваннях взяли участь 5183 випускників, 998 професорів, 944 працедавців) відібрано 30 загальних компетенцій з трьох категорій: *інструментальні, міжособистісні і системні*. Вони класифіковані

з точки зору *значення навичок* для професії і *рівня опанування* після закінчення програми.

Загальні компетенції

Зроблено спробу визначити комплекс компетенцій, спільних для всіх ступенів. Спочатку закладами вищої освіти і компаніями було складено список 85 умінь і найбільш значущих компетенцій. За робочою класифікацією їх розділено на три категорії: інструментальні, міжособистісні і системні.

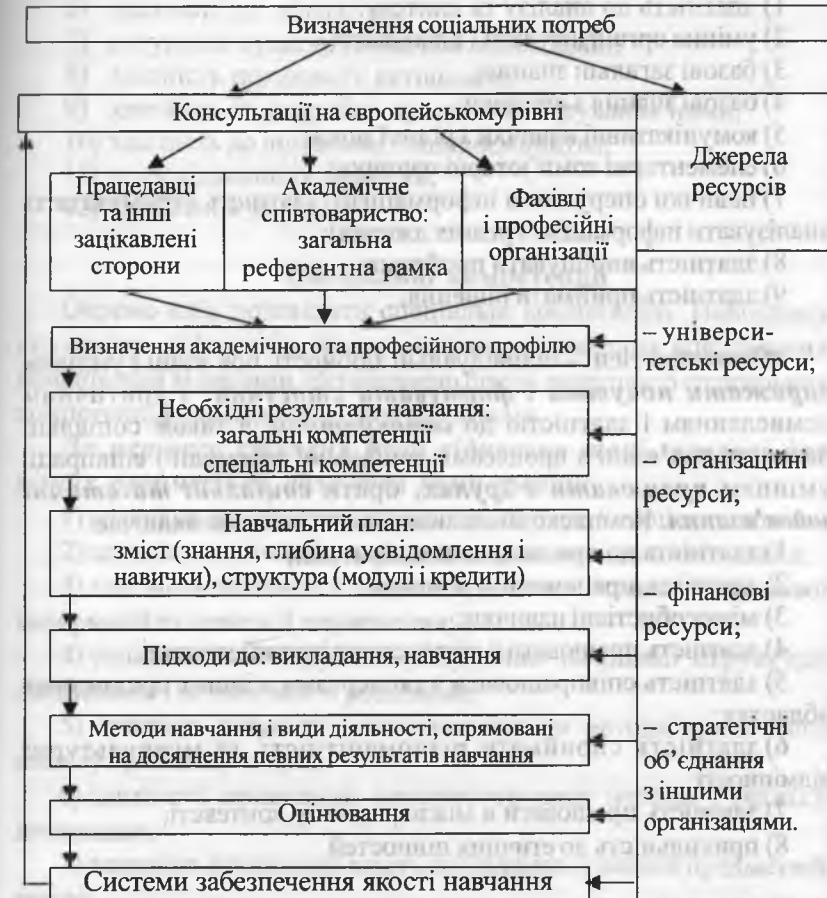

Рис. 4.1. Схема архітектури навчального плану

Інструментальні – такі, що включають *когнітивні* здібності (здатність розуміти і використовувати ідеї та міркування, методологічні здібності, здатність розуміти і керувати оточенням, організувати робочий час, вибудовувати стратегію навчання, приймати рішення і вирішувати проблеми); *технологічні* уміння (уміння, пов'язані з використанням техніки, *комп'ютерні* навички та здібності інформаційного управління); *лінгвістичні* уміння; *комунікативні* компетенції.

Конкретизований набір включає:

- 1) здатність до аналізу та синтезу;
- 2) уміння організувати і планувати;
- 3) базові загальні знання;
- 4) базові знання з професії;
- 5) комунікативні навички з рідної мови;
- 6) елементарні комп'ютерні навички;
- 7) навички оперування інформацією (здатність отримувати та аналізувати інформацію з різних джерел);
- 8) здатність вирішувати проблеми;
- 9) здатність приймати рішення.

Міжособистісні – індивідуальні здібності, пов'язані з умінням *виражати почуття* і *формувати стосунки*, з критичним осмисленням і здатністю до *самокритики*, а також соціальні навички, пов'язані з процесами соціальної взаємодії і співпраці, умінням *працювати в групах*, брати *соціальні та етичні зобов'язання*. Комплекс міжособистісних навичок включає:

- 1) здатність до критики та самокритики;
- 2) здатність працювати в команді;
- 3) міжособистісні навички;
- 4) здатність працювати в міждисциплінарній команді;
- 5) здатність співпрацювати з експертами в інших предметних областях;
- 6) здатність сприймати різноманітність та міжкультурні відмінності;
- 7) здатність працювати в міжнародному контексті;
- 8) прихильність до етичних цінностей.

Системні – поєднання розуміння, відношення та знання, що дозволять сприймати співвідношення частин цілого одна з одною та *оцінювати місце кожного з компонентів у системі*, здатність

планувати зміни з метою удосконалення системи та конструювати нові системи. Системні компетенції потребують засвоєння інструментальних та базових як підґрунтя. Вони охоплюють:

- 1) здатність застосовувати знання на практиці;
- 2) дослідницькі здібності;
- 3) здібність до навчання;
- 4) здатність адаптуватися до нових ситуацій;
- 5) здатність генерування нових ідей (творчості);
- 6) здатність до лідерства;
- 7) розуміння культур та звичаїв інших країн;
- 8) здатність працювати автономно;
- 9) здатність до розробки проектів та керування ними;
- 10) здатність до ініціативи і підприємництва;
- 11) відповідальність за якість;
- 12) прагнення до успіху.

Спеціальні компетенції

Окремо слід розглядати спеціальні компетенції. Найбільшу складність становили завдання щодо визначення спеціальних компетенцій за рівнями. Встановлено рівень значущості спеціальних компетенцій для першого і другого циклів.

До першого ступеня було віднесено такі загальні для різних предметних областей компетенції:

- 1) здатність демонструвати знання основ та історії дисципліни;
- 2) здатність логічно і послідовно викладати засвоєні знання;
- 3) здатність вникати в контекст (чіткого осмислення) нової інформації та давати її тлумачення;
- 4) уміння демонструвати розуміння загальної структури дисципліни і зв'язок між її розділами;
- 5) здатність розуміти і використовувати методи критичного аналізу і розвитку теорій;
- 6) здатність правильно використовувати методи і техніку дисципліни;
- 7) здатність оцінювати якість досліджень у певній предметній галузі;
- 8) здатність розуміти результати спостережень та експериментальних способів перевірки наукових теорій.

Випускники другого рівня повинні:

1. Опанувати предметну область на більш високому рівні, тобто володіти новітніми методами та технікою (дослідження), знати новітні теорії та їх інтерпретації.
2. Критично відстежувати та осмислювати розвиток теорії і практики.
3. Оперувати методами незалежного дослідження і вміти пояснювати його результати на більш високому науковому рівні.
4. Бути здатним зробити оригінальний внесок у дисципліну відповідно до канонів певної предметної області, наприклад, у рамках кваліфікаційної роботи.
5. Продемонструвати оригінальність і творчий підхід.
6. Оволодіти компетенціями на професійному рівні.

Система рівневих індикаторів і система описів курсів за типами

Два інші невід'ємні компоненти конструкції – це *система рівневих індикаторів* та *система описів курсів за типами*.

Якщо говорити про рівні, то за основу взято стандартну систему:

- курс базового (*Basic*) рівня (вступ до предмета);
- курс проміжного (*Intermediate*) рівня (призначений для формування поглиблених базових знань);
- курс просунутого (досконалішого) (*Advanced*) рівня;
- спеціалізований курс (*S*).

За *типами* курси поділяються на:

- основний (*Core*) курс (частина основної програми);
- зв'язаний (*Related*) курс (підтримуючий основну програму);
- непрофілюючий (*Minor*) курс (необов'язковий).

Розподіл кредитів за рівнями і типами курсів робить систему прозорою і простою для розуміння і користування, наприклад, 5 – А – R означає, що даний курс містить 5 одиниць трудомісткості, є просунутим (досконалішим) і підтримуючим.

Моделі розподілу навчального навантаження за типами курсів, рівнями і модулями

У рамках напрямів було виділено п'ять типів модулів:

Основні модулі, тобто групи предметів, що становлять ядро відповідної науки (наприклад, для бізнесу і менеджменту це: бізнес-функції, середовище бізнесу тощо).

Підтримуючі модулі (наприклад, для бізнесу і менеджменту це – математика, статистика та інформаційні технології).

Організаційні і комунікаційні модулі (наприклад, управління часом, робота в групах, риторика, іноземні мови).

Спеціалізовані модулі, тобто обов'язкові, але такі, що розширюють і поглиблюють компетенцію у вибраній галузі, факультативні.

Переносні модулі (наприклад, проекти, дисертації, бізнес-ігри, стажування, модулі, що пов'язують теорію і практику).

Основні і спеціалізовані модулі розглядаються при цьому як блоки, спрямовані на набуття, розширення і поглиблення знань; підтримуючі – як ті, що розвивають методологічні компетенції; організаційні і комунікаційні – як такі, що спрямовані на самонавчання і самоорганізацію; а переносні – як такі, що забезпечують перенесення знань на практику. Загальна тенденція побудови модулів така: чим вищий рівень, тим більше модулів, що поглиблюють знання і встановлюють зв'язок між теорією і практикою.

Пропонується, наприклад, така модель.

Таблиця 4.1

Модульна структура навчального плану підготовки за кваліфікацією

Модуль	Рівень навчання	
	1-й (1-2 роки)	2-й (3-4 роки)
Основний	30%	20%
Підтримуючий	25%	10%
Організаційний і комунікаційний	10%	-
Спеціалізований	10%	40%
Переносний	25%	30%
Разом	100%	100%

Можливі й інші форми розподілу; суть не в жорсткому відсотковому розподілі, а у визначенні діапазону коливання.

Таблиця 4.2

Розподілення кредитів, що відводяться на кожен модуль підготовки за кваліфікацією

Модуль	Рівень навчання			
	1-й	1-й	2-й	2-й
	3 роки	4 роки	1 рік	2 роки
	% - кредитів	% - кредитів	% - кредитів	% - кредитів
Основний	30%=54	30%=72	20%=12	20%=24
Підтримуючий	25%=45	25%=60	10%=6	10%=24
Організаційний і комунікаційний	10%=18	10%=24	-	-
Спеціалізований	10%=18	10%=24	40%=24	40%=48
Переносний	25%=45	25%=60	30%=18	30%=36
Разом	100%=180	100%=240	100%=60	100%=120

Розподіл навантаження по курсах у межах програми навчання виражається в кредитах ECTS. На практиці 1 кредит передбачає приблизно від 25 до 30 годин навантаження студента, включно з аудиторними заняттями, самостійною роботою та іншими видами діяльності. Кількість годин навантаження на академічний рік є тільки одним з чинників, що визначають кількість годин навантаження на один кредит. Порівняння академічного навантаження в різних країнах, передбаченого на всі навчальні блоки, включно з часом для самостійних занять і підготовкою до екзаменів, показав, що всі країни працюють у діапазоні від 34 до 40 тижнів на рік. Вважаючи, що в тижні – від 40 до 42 годин, кількість офіційних годин на рік буде розрахована в обсязі від 1400 до 1680 (середнє число 1520). Отже, при кількості кредитів за рік 60, один кредит становить від 25 до 30 годин навантаження.

Зазвичай, один модуль містить 5 кредитів навантаження або кратне п'яти число (наприклад, 10 або 15). Європейський досвід свідчить про те, що менше число кредитів у курсі не робить програму більш гнучкою. Типовий розподіл складає 5 або 6 кредитів у модулі, що, в свою чергу, визначає кількість модулів на семестр і рік.

Як приклад, наведемо модель розподілу навантаження за модулями, типами курсів і роками навчання зі спеціальності «бізнес».

Таблиця 4.3

Розподіл навантаження за модулями, типами курсів і роками навчання з спеціальності «бізнес»

Модуль	Рівень навчання			
	1-й	1-й	2-й	2-й
	(3 роки)	(4 роки)	(1 рік)	(2 роки)
	кредити	кредити	кредити	кредити
Основний	60	70	5	20
Бізнес менеджмент	20	30	5	-
Бізнес у контексті	15	10	-	-
Бізнес-функції	15	20	-	-
Навколишнє середовище бізнесу	10	10	-	-
Підтримуючий	45	60	5	10
Математика	10	10	-	-
Статистика	15	20	-	-
Інформаційні технології	20	30	5	-
Організаційний і комунікаційний	15	25	-	-
Навички самонавчання	10	15	-	-
Презентації	5	10	-	-
Спеціалізований	15	25	20	50
Логістика	15	25	20	-
Переносний	45	60	30	40
Проект	10	20	20	5
Бізнес-ігри	5	10	10	5
Кваліфікаційна робота	30	30	30	30
Разом	180	240	60	120
Діапазон коливання за рівнями	180-240		90-120	
Діапазон коливання за програмою в цілому	270-300			

Кредитна рамка – це просто система, яка забезпечує вимірність і відповідність результатів навчання у контексті різних типів кваліфікацій, програм і середовищ, навчання, стандартний (прийнятий) інструмент порівняння програм. *Кредити обов'язково повинні бути прив'язані до рівнів; у цьому випадку вони забезпечують достовірну інформацію щодо складності і глибини курсу.* Кредити, зокрема, мають тільки одне вимірювання – рівня навантаження, але в Додатку до диплома вони супроводжують і доповнюють іншу інформацію: про ВНЗ, одержаний ступінь, рівень, зміст, якість роботи випускника (у вигляді оцінок) і т. ін.

Таблиця 4.4
Спеціальні компетенції зі спеціальності «Бізнес і менеджмент»

Модулі	Галузь	Уміння і навички	Цілі навчання	Приклади
Розширені знання (базові)	Бізнес-середовище	аналіз	Використування відповідних інструментів	Аналіз виробництва, аналіз ринку
	Макро / мікро-економічне середовище	аналіз і синтез	Визначення дії макро- і мікроекономічних чинників на бізнес-організацію	Фінансові і валютні системи, внутрішні ринки
	Бізнес-організація	аналіз	Визначення засадничих характеристик організації	Цілі, завдання, форми власності, розмір, структура
		аналіз	Визначення сфер функціонування організації	Закупівля, виробництво, логістика, маркетинг, фінанси, людські ресурси
		аналіз і синтез, критичне мислення	Визначення критеріїв оцінки діяльності підприємства, зв'язок результатів з аналізом середовища і визначення перспектив	Зовнішні і внутрішні ланцюжки нарахування вартості
		критичне мислення, синтез	Визначення нових напрямів розвитку бізнесу у середовищі, що змінюється	Стратегія змін, Стратегічні альянси і глобалізація

Продовження табл. 4.4

Поглиблюючі знання (вертикальні)	Бізнес-організація	аналіз і синтез	Розуміння деталей функціонування бізнесу, типів підприємств, географічних секторів, зв'язок деталей з базовим знанням	Логістика і т. ін. ТНК, АСЕАН, АТЕС, НАФТА і т. ін. Малий і середній бізнес, автомобільна промисловість
		аналіз і синтез, критичне мислення	Визначення дотичних питань та їх дії на організацію	Ділова етика, особливості управління в різних культурних середовищах
Поглиблюючі знання (горизонтальні)	Бізнес і право	аналіз і синтез, критичне мислення	Управління компанією (інструменти і концепції). Планування і контроль	Формування стратегії та її реалізація, встановлення контрольних етапів, контроль якості
	Бізнес та інженерія	аналіз і синтез, критичне мислення	Розуміння принципів права та зв'язку з бізнесом / менеджментом	Конкурентне право, права інтелектуальної власності
Поглиблюючі знання (диверсифікуючі)	Етика	аналіз і синтез, критичне мислення	Розуміння принципів етики і їх значення для організації бізнесу, розробки сценаріїв	Управління виробництвом, інформаційні технології
				Використання людських ресурсів, довкілля

Продовження табл. 4.4

Поглиблюючі знання (диверсифікуючі)	Психологія	аналіз і синтез, критичне мислення	Розуміння принципів етики та їх суті для організації бізнесу, розробки сценаріїв	Робота в групах, командах, дослідження поведінки
Розкриваючі (осиовні) знання (лідтримуючі)	Математика / статистика	аналіз і синтез	Визначення і використання прийнятних інструментів	Дослідження ринку, коефіцієнти і співвідношення
	Інформаційні технології	аналіз і синтез	Визначення і використання прийнятних програмних продуктів, дизайну, інформаційних систем	Бази даних
	Бухгалтерський облік	аналіз і синтез	Розуміння і ведення бухгалтерії та фінансових систем	Розрахунок прибутків і збитків, балансові рахунки
	Технологія	аналіз і синтез	Розуміння технології та її розвитку для сучасних ринків	Бізнес в інженерії
Розкриваючі (організація і комунікація)	Будь-яка предметна область	м'які уміння	Уміння вчитися, управління собою, самоорганізація	Риторика, презентації, робота в групах
	Іноземні мови	чітке структурування і м'яке уміння	Розуміння структури іноземної мови, словниковий запас. Розуміння, читання, письмове і усне володіння іноземною мовою	Робота англійською мовою як іноземною

Продовження табл. 4.4

Перенесення знань	Проект	аналіз, синтез, м'які навички, критичне мислення	Аналіз проблем підприємства і розробка рішення	Вихід на новий ринок
	Стажування	аналіз, синтез, м'які навички, критичне мислення	Конкретне завдання (будь-який тип організації – залежно від мети відповідної програми)	Практичний досвід на підприємстві (20 тижнів зарубіжного стажування)
	Дисертація	аналіз, синтез, м'які навички, критичне мислення	Визначення впливу культурних особливостей на дослідження ринку	Облік культурних особливостей під час проведення опитування

Для того, аби надати системі кредитів реального вартісного статусу (статусу «валюти») і забезпечити адекватну роботу цієї системи, дуже важливо пов'язати кредити з механізмами забезпечення якості і дати чітке визначення критеріїв оцінки результатів навчання.

Основні принципи співпраці з розробки загальноєвропейської системи кваліфікацій і ступенів

Успішний п'ятнадцятирічний досвід роботи Європейської Комісії з розробки системи перезарахування (перезаліку) кредитів у тісній співпраці зі 145 вищими навчальними закладами Європи ґрунтується на декількох базових принципах:

1. **Філософія взаємної довіри.**
2. **Здатність освітніх структур до конвергенції** (гармонізації) як на національному, так і на міжнародному рівнях.
3. **Вираження результатів** навчання не в термінах часу, а в термінах кредитів, прив'язаних до результатів у вигляді компетенцій.
4. **Реальність створення загальноєвропейської системи перезарахування** (обліку) і накопичення кредитів.
5. **Цінність і самодостатність обох рівнів:** як ступеня бакалавра, так і ступеня магістра.
6. **Вимоги до кваліфікацій у вигляді компетенцій** мають бути погодженими в рамках загальноєвропейського освітнього простору.
7. **Відмінності в терміні навчання** як на першому, так і на другому ступенях не більше 25%.
8. **Програми першого ступеня – від 180 до 240 кредитів, програми магістерського рівня – від 90 до 120 кредитів. Кількість кредитів у річній програмі – не більше 60.**
9. **Розробка загальних і прозорих рівневих індикаторів** як умова порівнянності структур і ступенів, як частина власне європейської структури кваліфікацій, заснованих на об'єктивних стандартах.
10. **Погодженість цих принципів** та їх здійснення як результат політичної волі і копіткої праці всіх учасників, зокрема, в рамках програм подвійних і сумісних дипломів.

4.2. Технологія проектування інноваційного навчального середовища у системі професійної підготовки фахівців в європейських країнах

Центральне місце в успішній реалізації завдання взаємного визнання уніфікованих кваліфікацій і ступенів шляхом досягнення суб'єктами навчання визначеної системи компетенцій поряд зі структуруванням освіти займає *проектування освітнього середовища*. Практика освіти потребує сьогодні адаптації до нових ціннісних освітніх установок, які постійно змінюються, та розробки і прийняття нової освітньої парадигми. Саме проектування дозволяє реалізувати ідею саморозвитку освітніх систем, сформувати особистість, здатну орієнтуватися в розмаїтті протиріч сучасного світу, визначати свій власний шлях саморозвитку, самонавчання і самовизначення у професійній кар'єрі.

Досвід впровадження освітніх та педагогічних інновацій підтверджує, що у вищих навчальних закладах у процесі вдосконалення навчального процесу ставляться головні завдання:

- 1) технічної, технологічної та організаційної модернізації освітнього процесу;
- 2) удосконалення змісту програм і курсів;
- 3) технологічної перепідготовки викладачів та управлінських структур ВНЗ.

Перше завдання розв'язується за рахунок впровадження стандартних інноваційних технологій і методик, які адаптуються до вимог та рівня апаратурно-організаційного забезпечення у конкретному навчальному закладі.

Реалізація другого завдання забезпечується шляхом конструювання змісту освіти відповідно до наукових, технологічних та практичних досягнень науки і практики.

Третій аспект залежить від здатності викладача до опанування методикою та його психолого-педагогічної готовності до прийняття відповідних змін. Впровадження у навчальний процес нових педагогічних та інформаційних технологій – це не заміна однієї «поганої» технології на іншу «добру», а, насамперед, перехід вищого навчального закладу до нового якісного стану, який, власне, потребує перепідготовки викладачів, оскільки частка всіх інноваційних процесів залежить від творчої активності педагогічного колективу. Доля технологічних інновацій у вищому навчальному закладі значною мірою залежить від становлення суб'єктності

педагога, тому що особистість викладача та його світоглядні установки безпосередньо позначаються на змісті освіти.

Сучасному вищому навчальному закладу потрібний викладач з іншою типологічною структурою особистості. Це повинен бути суб'єкт лабільний, спроможний до саморозвитку і самовизначення в ситуації, що постійно змінюється, відкритий до соціального замовлення освіти (суб'єкт, що розуміє своє професійне призначення, сприймає педагогічну діяльність у якості важливого пріоритету, спроможний і готовий до постійного перенавчання і поновлення знань, умінь і навичок щодо організації навчальної діяльності студентів).

Як зазначають ряд учених (Л. Ліма, С. Стоунз та ін.), сфера вищої освіти за своїм складом і якістю педагогічного корпусу сьогодні не відповідає таким принципам розвитку соціальної системи, які можна чітко визначити як принципи високого професіоналізму і динамічності. Вони прямо вказують на функціональну неграмотність викладачів вищих навчальних закладів як на головну причину непрофесіоналізму студентів. Учені виокремлюють три обов'язкових умови для засвоєння будь-якої педагогічної інновації: розуміння, рефлексія та особистісна підготовленість, тому власне особистісна підготовленість до використання нововведень у навчальному процесі і стає головним гальмом впровадження нових технологій.

Саме з цієї причини введення нової педагогічної парадигми потребує індивідуалізації професійного навчання.

Ще одним наріжним каменем успішності інноваційних змін у вищій освіті визначено наявність ефективного *індивідуально-орієнтованого стилю спілкування між педагогом і студентом*. Взаємно зацікавлене, співробітницьке спілкування може призвести до індивідуалізації процесу фахового розвитку студентів.

Реалізація цієї вимоги завжди залежала від специфіки педагогічної системи, значною мірою від викладача, його фахової компетентності та інших індивідуально-психологічних характеристик, а також від індивідуальних особливостей студента. Існує можливість враховувати індивідуальний розвиток не кожного окремого студента, а груп студентів, що володіють подібними особливостями. Для цього необхідно розробити класифікацію, створити діагностичний інструментарій, скомплектувати різнорівневі завдання, що виявляють ступінь індивідуальних здібностей

студента. Індивідуалізація фахового розвитку сприяє студенту також у формуванні в нього індивідуального стилю своєї навчальної діяльності. Допомогти студентові сформувати індивідуальний стиль навчальної діяльності – означає допомогти йому знайти свої специфічні, оптимальні засоби пристосування до навчальних ситуацій тощо. Основний ресурс для цього – засвоєння студентами базового змісту освіти, але індивідуально неповторним засобом. При цьому індивідуалізація навчання не повинна бути спрямована на селекцію і добір найбільш талановитих студентів і надання їм сприятливих умов розвитку. Необхідно створити таке навчально-формуюче середовище, в якому студенти могли б розвивати свої здібності, захоплення, творчий потенціал, реалізовувати потреби та інтереси.

Відтак, до визначення освітнього середовища, зазначеного вище, варто додати: *освітнє середовище складає сукупність зовнішніх умов, в яких відбувається повсякденна життєдіяльність індивіда, що аналізується з точки зору наявних у ній можливостей для формування його освіченості*. Це поняття означає умови реалізації освітнього процесу в освітньому закладі та включення освітнього процесу в усю сукупність соціальних, культурних і предметних взаємозв'язків. Поняття може бути застосоване у двох значеннях:

- а) як комплекс освітніх послуг, реально доступних для членів певної територіальної спільноти;
- б) як сукупність соціальних, економічних, культурних та інших обставин, в яких здійснюється освітня діяльність.

Під соціокультурним простором розуміють спеціально організоване освітнє середовище, структуровану систему педагогічних чинників та умов становлення людини. Якщо середовище у своїй основі – даність, то освітній простір – результат конструктивної діяльності, що досягається з метою підвищення ефективності формування фахівця через творчу (інтегруючу) діяльність.

Завдання освітнього простору полягає у розвитку суб'єкта-особистості, що самоутверджується як людина і фахівець.

З-посеред основних можна виділити такі *характеристичні ознаки діяльності суб'єкта навчання*:

- спроможність до рефлексії, до морального вибору у проблемних ситуаціях;

– усвідомлення власної значимості для інших людей, відповідальності за результати діяльності, причетності до відповідальності за явища природної і соціальної дійсності;

– спроможність не тільки привласнювати світ предметів та ідей, але й виробляти їх, перетворювати, творити нові, самостійно визначати їх у необхідних випадках;

– незалежність не у змісті ігнорування зовнішніх впливів, а в змісті усталеності поглядів, переконань, мотивів, їхньої корекції, зміни;

– спрямованість на реалізацію «САМО..» – самоосвіти, самооцінки, самоаналізу, саморозвитку, самовизначення, самодетермінації тощо;

– володіння важливими індивідуально-процесуальними характеристиками (різномісність умінь, самостійність, творчий потенціал тощо), унікальністю, неповторністю, що є основою для плідних міжкультурних відносин і стимулюють прагнення до взаємодії, співробітництва, спілкування. У результаті самовизначення людина вибудовує систему смислів, смислове поле або внутрішній смисловий простір. Два процеси – осмислення (наділення цінностей сутністю) та усвідомлення (формулювання сутностей у цінності) – зустрічаючись, творять простір суб'єктності людини або її ціннісно-значущу сферу. Вона і є справжнім середовищем і продуктом саморозвитку людини.

У зв'язку з цим в останнє десятиліття відбувається перехід до більш широкого, порівняно з наведеними вище, трактування поняття «педагогічна технологія». Воно усе частіше починає розглядатися як *комплексне проектування, реалізація і діагностика всього процесу навчання й освоєння знань, інтелектуальних та інших навичок, а також основних засобів адаптації і соціокультурної самореалізації студентів*. Таке розуміння технологічного забезпечення освітнього процесу виводить цю проблему за межі найбільш ефективного добору дидактичних і технічних засобів і ставить наступні завдання:

– практичної реалізації принципу єдності цілей, змісту і форм реалізації утворювального процесу;

– розробки і застосування моніторингової системи діагностики результатів освітньої діяльності, що дозволяє системно оцінювати можливості агентів освітньої діяльності, ресурси освітнього середовища, результати педагогічних впливів і зусилля студентів

на отримання власної освіти не тільки «на виході», але й у процесі і навіть до організації освітнього процесу – на стадії його проектування.

Отже, проектування освітньо-виховного середовища не зводиться тільки до сукупності матеріалів, знарядь, систем, прийомів, методів та умов освітнього процесу. Воно охоплює фактично всі аспекти процесу освіти: інтерпретацію та операціоналізацію соціально значимих цілей, розробку освітніх програм і навчальних планів, засоби і стилі навчання, технологічні засоби – комп'ютерні, телекомунікаційні та інші технічні системи, форми їх використання у педагогічних цілях, рівень фахової компетентності працівників освіти, а також способи управління освітніми системами.

Розглядаючи питання про якість фахової педагогічної підготовки студентів, необхідно враховувати, що найважливішою умовою ефективної підготовки фахівця-професіонала є розвиток його пізнавальної активності, творчих задатків, обдарувань, творчого і критичного мислення в рамках індивідуальних можливостей і прагнень засобом сучасних технологій проектування навчально-формулюючого середовища.

4.3. Управління якістю підготовки фахівців у вищих навчальних закладах

Загальні принципи

Якість освіти знаходиться у центрі побудови сфери вищої європейської освіти. Гарантія якості здійснюється на інституційному, національному та європейському рівнях. Для цього необхідна розробка взаємних критеріїв і технологій визначення гарантії якості.

У Всесвітній декларації з вищої освіти, прийнятій на Міжнародній конференції з вищої освіти в листопаді 1998 року, вказується, що якість вищої освіти – це багатовимірне поняття, яке охоплює усі сторони діяльності вищого навчального закладу: навчальні та академічні програми, навчальну і дослідницьку роботу, професорсько-викладацький склад і студентів, навчально-матеріальну базу і ресурси.

Вищий навчальний заклад надає послуги трьом суб'єктам – замовникам освітнього процесу, тобто виробництву, для якого

готуються кваліфіковані кадри; особі, що одержує освіту; державі, яка виступає гарантом освітнього процесу.

Важелем для підвищення якості підготовки висококваліфікованих фахівців служить управління. Управління якістю підготовки фахівців вищої кваліфікації ґрунтується на контролі за дотриманням державних вимог до рівня навчання і забезпечується зовнішніми (по відношенню до вищого навчального закладу) процедурами ліцензування освітньо-професійних програм, атестації та акредитації вищих навчальних закладів.

До основних **складових системи управління якістю підготовки кадрів** у вищих навчальних закладах варто віднести:

- 1) кадрове забезпечення навчального процесу;
- 2) вироблення вимог до контингенту тих, хто навчається;
- 3) визначення характеристик та умов системи атестації тих, хто навчається;
- 4) розробку показників навчально-методичного забезпечення навчального процесу;
- 5) визначення рівня і характеристик навчально-лабораторної бази;
- 6) розробку видів і характеристик використовуваних технологій навчання (включаючи самостійну та індивідуальну роботу студентів);
- 7) визначення інформаційно-бібліотечного забезпечення навчального процесу;
- 8) розробку інших спеціальних умов, обумовлених під час вступу.

Авторитет навчального закладу на ринку освітніх послуг безпосередньо залежить від якості підготовки фахівців, що випускаються, тому необхідно якнайкраще використовувати передові методи і види забезпечення навчального процесу для підвищення якості підготовки фахівців вищої кваліфікації.

Для позитивного розв'язання аспектів цього завдання визнано як дієвий у вищому навчальному закладі новий вид забезпечення навчального процесу – інформаційно-технологічний. Це – ціла педагогічна система, що включає дві взаємопов'язані і взаємодоповнюючі складові – інформаційну і технологічну.

Перша (**інформаційна**) – це дидактичний комплекс інформаційного забезпечення предмета. Для педагогічно активної інформаційної взаємодії між викладачем і студентом викорис-

товуються прикладні педагогічні програмні продукти, бази даних, а також сукупність методичних засобів і матеріалів, необхідних для кращого управління якістю підготовки фахівців. Такий підхід принципово відрізняється від інших:

– дидактичні комплекси – створення цілісної системи педагогічних програмних засобів з метою збору, організації, зберігання, обробки, передачі і представлення навчальної інформації їх користувачам;

– елементи дидактичних комплексів взаємопов'язані і мають єдину інформаційну основу;

– передбачається можливість їх використання як у локальних комп'ютерних мережах вищого навчального закладу, так і під час дистанційного навчання.

З метою дієвого управління якістю підготовки фахівців вищої кваліфікації в ракурсі інформаційного забезпечення навчальної дисципліни необхідно використовувати ряд життєво важливих складових навчального процесу: робочу програму (гіпертекстовий матеріал), комп'ютеризований підручник, електронний конспект лекцій та електронний альбом унаочнення, електронні лабораторні роботи і моделі, електронні словники, електронний практикум з дисципліни, додаткові електронні ресурси, автоматизовану систему оцінки знань студентів.

Іншим компонентом якісної підготовки фахівців вищої кваліфікації є **технологічне забезпечення** навчального процесу. Його реалізація здійснюється у вигляді застосування в навчальному процесі сучасних технологій навчання. Останні формують необхідне інформаційне середовище, що сприяє активній педагогічній взаємодії викладача і студента. Відповідно до мети навчання, поставленими завданнями і використаними методами визначається структура дидактичного комплексу, який виступає як ключовий елемент і служить основою технології навчання. У навчальному процесі повинна використовуватися технологічна карта, в якій позначено головні параметри, що забезпечують якісну підготовку фахівців: логічну структуру, дозування матеріалу і контрольних завдань, опис дидактичного процесу у вигляді поетапної послідовності дій педагога, методи навчання тощо.

Порівняльний огляд міжнародного досвіду

оцінки якості вищої освіти

Особливості систем оцінки вищої освіти в країнах Європи та Америки

Світова різноманітність систем оцінки вищої освіти у 90-х роках ХХ ст. і на початку ХХІ ст. можна з певною умовністю, поділити на два типи:

1. Система оцінки вищої освіти у тих країнах, де є відповідні **державні структури**, що регулюють розвиток вищої школи, наприклад, Міністерства освіти і т.ін. У цих випадках система оцінки базується на пріоритеті державних органів або структур, що фінансуються урядом. При цьому самооцінці надається номінальне значення, а основні зусилля концентруються на проведенні ефективної зовнішньої оцінки державними органами або громадськими організаціями. Такі системи оцінок часто пов'язані з урядовим контролем, ліцензуванням, державною акредитацією, порівнянням різних вищих навчальних закладів, розподілом фінансових ресурсів і впливом на університети.

2. Система оцінки вищої освіти, прийнята в тих країнах, де немає органів державного управління вищою освітою (у європейському значенні). У цьому випадку переважає процес самооцінки вищих навчальних закладів або професіональна чи громадська оцінка, спрямована на внутрішній аналіз та покращення діяльності університетів.

Історично до країн, які мають органи державного управління вищою школою, відносяться європейські країни (Німеччина, Франція, а також країни СНД, що прийняли європейські традиції вищої освіти). До країн, в яких переважає процес саморегуляції вищої освіти, відносяться, передусім, США, а також ті країни, які почали розбудовувати вищу школу на американський взірць (Філіппіни, Тайвань).

Основна відмінність європейських систем оцінки вищої освіти від американської полягає в повноваженнях уряду, у формулюванні цілей оцінки, у визначенні найважливіших аспектів оцінки, у способах ухвалення рішень і, нарешті, в самій організації освітнього процесу. У країнах з централізованою системою оцінки акредитацію здійснюють відповідні державні відомства.

Наприклад, у Німеччині, де діяльність вищих навчальних закладів регулює Міністерство освіти, з ХІХ століття існують

достатньо сильні традиції державного контролю за вищою школою, а самі професори і викладачі є державними службовцями.

У Франції за освітню політику відповідає Міністерство народної освіти, наукових досліджень і технологій. Проте діяльність вищих навчальних закладів оцінюється Національним експертним комітетом, який створено згідно із законом про вищу освіту і котрий існує з 1984 року. Головне завдання цього комітету полягає в оцінці діяльності вищих навчальних закладів. Цей національний орган контролю і оцінки вищої освіти підпорядковується тільки Президенту і не залежить від жодних управлінських структур. Експертний комітет регулярно збирає інформацію про діяльність вищих навчальних закладів і щорічно направляє Президенту звіт про свою роботу і про стан вищої школи. Важливо, що у Франції результати університетських перевірок і оцінок широко публікуються і дають можливість не тільки державі, але й суспільству знати про академічний рівень того чи іншого вищого навчального закладу. Цей механізм яскраво ілюструє централізовану систему французької вищої освіти.

У скандинавських країнах (Швеції, Норвегії, Фінляндії) системи оцінки вищої школи також спочатку визначалися урядом. Способи зовнішньої оцінки у цих країнах відзначаються різноманітністю. У Швеції, наприклад, основний наголос робиться на допомозі навчальним закладам щодо розробки відповідної інфраструктури. В Норвегії основним параметром є оцінка самого освітнього процесу і навчальних програм, при цьому процес оцінки проводиться організаціями, фінансово підтримуваними урядом вже після того, як вироблено самооцінку навчального закладу. У Фінляндії також поєднується стороння оцінка та самооцінка навчальних закладів. Застосовуються і вибіркові перевірки окремих структур з боку зовнішніх спостерігачів. У Данії перевірку здійснюють зовнішні організації, які фінансуються урядом. При цьому самооцінка вищих навчальних закладів ґрунтується також на інформації, одержуваній не самим навчальним закладом, а зовнішніми експертами. В Англії процес оцінки вищої освіти поступово зміщується від організацій урядового фінансування у бік форм, які можна назвати самооцінкою. Проте це ще не процес, що спеціально проводиться навчальним закладом з метою покращення роботи; самооцінка у цьому контексті є підготовкою до підтвердження офіційної оцінки для переконання сторонніх спостерігачів і залучення додаткового фінансування.

Отже, в європейських країнах переважає державна система оцінки вищої освіти. Є чимало ознак її ефективності. У Франції, наприклад, необхідно відзначити існування т. зв. державного знака якості, яким володіють ті вищі школи, які визнає держава. Вищі навчальні заклади, в яких Міністерство народної освіти здійснює контроль навчання, можуть видавати дипломи, «завізовані» міністерством, що свідчить, за європейськими поняттями, про якість вищої освіти. Цей «знак якості» особливо важливий, оскільки тільки дипломи, що мають таку державну позначку, визнаються в усіх європейських країнах. Державний контроль якості вищої освіти дозволяє деяким французьким вищим школам видавати подвійні дипломи (французький та іноземний).

У цьому плані найбільш прогресивною серед європейських країн система оцінки ВНЗ є у Великобританії та Голландії. Так, у Великобританії за останні роки відбулися певні зміни в системі контролю за університетами. Діяльність Агентства з контролю за якістю викликає зауваження, тому сьогодні для визначення якості, рівня і рейтингу англійські університети звертаються, передусім, в різні суспільні ради експертів, які здійснюють незалежний аудит. Зазвичай, акредитуються ті ВНЗ, які вже мали не менше трьох випусків. При цьому у Великобританії також зросло значення самооцінки університетів, що проводиться внутрішніми університетськими структурами, спеціально організованими задля цієї мети.

Проте у світі є й інші тенденції в розвитку оцінки і контролю вищої освіти. На думку деяких експертів, на початку нового століття має місце тенденція до глибшого розвитку і поширення процесів самооцінки. Це стосується не тільки країн, що запозичують американський досвід, а й мають еволюціонуючі традиційні системи оцінки вищої освіти. Так, у тій же Франції сьогодні спостерігаємо тенденцію переходу від оцінки, побудованої спочатку на принципах централізації, до процесу самооцінки, тісно пов'язаного з самим навчальним закладом. У скандинавських країнах, в яких оцінка завжди була вимогою уряду, процес оцінки вищої освіти також зміщується в бік самооцінки. У Фінляндії процес оцінки вищої освіти все більше зміщується у бік повної відповідальності навчальних закладів щодо регуляції власної діяльності, при якій уряд виконує допоміжну роль. В Іспанії на основі експериментів, що проводилися протягом певного часу, з 90-х років розпочато впровадження

системи оцінки, що базується на самооцінці, де особлива увага надається аналізу освітнього процесу, організації управління на рівні університету.

Проте найвищого розвитку система самооцінки університетів досягла в США. Це пов'язано з тим, що джерела влади і контролю в американських університетах інші, ніж в європейських країнах. У США широке розмаїття післясередніх (вищих) навчальних закладів поєднується зі значною слабкістю державного контролю за якістю їх роботи. На відміну від країн, де є Міністерство освіти або аналогічні структури, американська вища освіта контролюється переважно самими навчальними закладами. Департамент освіти у США ніколи не мав такого значення, як, наприклад, Міністерство освіти в Німеччині. Реальна адміністративна і фінансова влада в американських університетах належить Опікунським радам (у державних університетах фінанси надає штат). Саме цим Опікунським радам адміністрацією штату (де знаходиться університет) доручається здійснювати контроль роботи університету. І хоча у 90-х роках намітилося посилення контролю над університетами з боку адміністрацій окремих штатів, особливо щодо ліцензування приватних навчальних закладів і освітніх програм, основою оцінки і контролю вищої освіти в Америці, як і раніше, залишається саморегуляція.

Основою американської системи саморегуляції є бажання поліпшити систему освіти шляхом оцінки, що проводиться на рівні всього навчального закладу. Існує декілька способів такої оцінки.

По-перше, оцінка через акредитацію навчального закладу по регіонах (їх у США є шість) спеціальними організаціями, що володіють чітко сформульованими стандартами і вимогами до періодичної самооцінки та оцінки з боку зовнішніх спостерігачів. По-друге, оцінка через спеціалізовану, побудовану на оцінці професійного рівня акредитації освітніх програм, яка функціонує і як відповідна оцінка цих програм усередині навчального закладу, проте організовується професійною спільнотою. По-третє, оцінка освітніх програм повністю організована самим університетом і спрямована на покращення його діяльності, на можливість перерозподілу ресурсів і освітніх пріоритетів. Склалася думка, що системи оцінки, організовані самими університетами, – це найпрогресивніші форми саморегуляції, а тому, в цілому, – найнадійнішою і найдосконалішою системою саморегуляції вищої освіти є система, прийнята в Америці.

Варто зазначити, що важливу роль у США в процесі акредитації програм і спеціальностей вищих навчальних закладів виконують професійні громадські асоціації (медиків, юристів, інженерів і т. п.). Вважаючи одним зі своїх головних завдань підтримку високого престижу своєї професії та компетенції її представників, ці асоціації дуже вимогливо оцінюють і порівнюють результати діяльності вищих навчальних закладів.

Така акредитація стимулює проведення різноманітних заходів щодо модернізації змісту освітніх програм, активізації освітнього процесу, широкого використання новітніх технічних засобів навчання.

Отже, порівняльний огляд систем оцінки вищої освіти вищезазначених країн свідчить про те, що є різні підходи до того, яким чином і на яких підставах оцінювати діяльність вищих навчальних закладів.

Зрозуміло, що в країнах, які розвиваються, а їхні системи освіти знаходяться на стадії переходу із тоталітарно-ідеологічного регулювання діяльності до демократичного, не слід відмовлятися від адміністративного контролю з боку держави з поступовим поетапним переходом до самооцінки та, в перспективі, – громадської оцінки. Але сьогодні у вищих навчальних закладах, з одного боку, ще відсутні відділи оцінки та аналізу, а з другого – в соціальній сфері слабо розвинені професійні асоціації, які б могли виступати як експерти – для цих країн актуальною є повноцінна реалізація потенціалу державної оцінки. Це стосується країн Східної Європи і країн СНД, тому має сенс розглянути в порівняльному плані системи оцінки у країнах саме цього регіону.

Порівняльний огляд систем оцінки вищої освіти у країнах Східної Європи і СНД: ліцензування, атестація, акредитація

У країнах європейського регіону можна виділити такі основні процедури контролю якості освіти з боку державних органів: ліцензування, оцінка (атестація), акредитація.

Ліцензування та акредитація здійснюються державними чи іншими органами на основі усталених критеріїв. Вищі навчальні заклади або програми навчання повинні відповідати певним мінімальним вимогам. Оцінка (атестація) може ґрунтуватися на джерелах інформації широкого спектру, і до неї можуть бути залучені як місцеві, так і запрошені фахівці. Її головною метою можуть бути

як процеси, так і результати. Проте, в цілому, розрахунок на диференційоване і детальне оцінювання нагадує акредитацію та ліцензування з їх порогами мінімальних вимог.

Зауважимо, що терміни «ліцензування», «оцінка» та «акредитація» не завжди адекватно використовуються в країнах Центральної, Східної та Західної Європи в дискусіях щодо питань політики в галузі освіти. Це, головним чином, стосується термінів і процедур акредитації та атестації (оцінки). Деколи складно чітко розрізнити «ліцензування», «акредитацію» та «оцінку», оскільки мають місце (як у дискусіях, так і на практиці) перетин і навіть змішування цих понять і процесів.

Отже, декілька прикладів. В Естонії ліцензування та акредитація навчальних закладів здійснюється Радою за оцінкою якості у вищій освіті. До складу ради входять учені, представники професійних органів та організацій, що займаються підтримкою наукових досліджень. Вищі навчальні заклади, що відкриваються, повинні відповідати встановленим вимогам з питань, які стосуються приміщень, викладацького складу і програм. Приватні вищі навчальні заклади додатково контролюються комітетом, який перевіряє їх відповідність освітнім і фінансовим нормативам. Згідно із законом про університети Рада за оцінкою якості займається також акредитацією, яка здійснюється щонайменше один раз на сім років і охоплює як програми, так і самі навчальні заклади. Тобто, акредитація, з одного боку, має на увазі оцінку якості програми, кваліфікацію викладачів, рівень знань студентів та ефективність навчального процесу, а з іншого – оцінює діяльність вищого навчального закладу в цілому.

У Чехії є Агентство з акредитації, яке, як і естонська Рада, також займається акредитацією і регулярною оцінкою системи вищої освіти. Проте в Чехії, як і в багатьох інших країнах, школи вищої професійної освіти контролюються та оцінюються чеською Інспекцією шкіл, тобто спостерігаємо паралелізм в органах оцінки. Крім того, за власною ініціативою вищі навчальні заклади можуть бути оцінені і незалежними експертами.

У Латвії акредитація державних і приватних вищих навчальних закладів проводиться під контролем Міністерства освіти і науки, принаймні один раз на шість років відповідно до нормативів, схвалених Кабінетом міністрів. Акредитація вищих навчальних закладів повинна бути схвалена Радою з вищої освіти після

консультацій із зарубіжними експертами та офіційно визнана Міністерством освіти і науки. Міністерство також публікує в газетах список акредитованих навчальних закладів і програм.

У Словенії, навпаки, вищі навчальні заклади спільно фінансують Комітет за оцінкою якості у вищій освіті і самі відповідають за нагляд. У Польщі відповідно до закону вищі навчальні заклади самі оцінюють якість освіти. При цьому польська Рада з вищої освіти пропонує три рівні оцінки: акредитований статус, базовий рівень якості і вищий рівень якості. Процедуру акредитації також було введено в Угорщині і Хорватії. Так, у Хорватії кожні п'ять років експертна комісія, що призначається Міністерством науки і техніки, оцінює рівень якості та ефективності викладання, а також наукову і професійну діяльність.

Відтак зауважимо, що в країнах Східної і Центральної Європи, близьких за рівнем розвитку, сучасна система ліцензування, атестації та акредитації в другій половині 90-х років, по суті, тільки створювалася і апробувалася. Певною мірою цей процес не закінчено і досі.

Щодо Російської Федерації, то там спочатку склалася система декількох окремих типів оцінки, в якій процедуру ліцензування відокремлено від процедури атестації. Проте наказом Міністерства освіти РФ від 12 листопада 1999 року (№ 864) з метою удосконалення процедур оцінювання діяльності вищих навчальних закладів затверджено новий порядок «комплексної оцінки діяльності вищого навчального закладу, заснований на об'єднанні процедур повторного (чергового) ліцензування, атестації та державної акредитації». Дане рішення є принциповим і впорядковує систему оцінювання, яка до останнього часу в РФ була роздробленою.

Серйозний перегляд підходів, що склалися, до оцінки ефективності діяльності освітніх установ обумовлений двома причинами:

По-перше, термін дії оцінних процедур, зазвичай, обмежується п'ятьма роками і вимагає періодично повторного проходження. Однак ситуація ускладнюється тим, що через неузгодженість термінів дії документів зовнішня експертиза установи (ліцензійна, атестаційна і, за необхідності, акредитаційна) проходить у різний час і робить процес оцінки практично безперервним.

По-друге, досвід перших років проведення регламентуючих процедур показав їхнє явне дублювання за змістом і документообігом. Інформація про діяльність вищого навчального закладу, яку вимагають експертні комісії, надається за певними

встановленими формами і не дає можливості для аналітичного використання як органом управління освітою, так і самою освітньою установою. До того ж нерідко робота експертних комісій, розтягнута в часі, обмежується уточненням формальних показників без належної оцінки змісту та якості підготовки студентів. Уникнути дублювання процедур та оптимізувати процедури регламентації в РФ пропонують через застосування комплексного підходу до оцінки діяльності організацій освіти.

Останнім часом в Росії розроблено *модель комплексної оцінки* вищого навчального закладу, яка складається з трьох процедур – повторного ліцензування; атестації; акредитації. Комплексна оцінка дозволяє ухвалення рішення і надання ВНЗ повноважень на єдиний термін: ліцензії на право освітньої діяльності та свідоцтва про державну акредитацію з переліком програм, за якими установа має право видавати своїм випускникам документи про освіту державного зразка.

Робота органів Міністерства освіти, що забезпечують організацію зовнішньої експертизи, має базуватися на єдиних програмах комплексного оцінювання, аби уникнути дублювання дій підкомісій, забезпеченні збору повної інформації в єдиному форматі, збереженні основних принципів законодавства в підготовці звітних матеріалів для ухвалення рішень про ліцензування, атестацію та державну акредитацію.

Зокрема, при повторному (черговому) ліцензуванні здійснюється *оцінка умов організації освітнього процесу*: організаційно-правових основ; матеріально-технічної бази і навчальних ресурсів (кадрове, інформаційне, технічне забезпечення); соціальної інфраструктури. Зміст атестаційної експертизи – *оцінка самого освітнього процесу*, відповідності змісту, рівня та якості підготовки фахівців вимогам державних стандартів. Нарешті, предметом процедури державної акредитації є *оцінка ефективності і результативності діяльності* установи, встановлення її державного статусу, надання на певний термін повноважень відповідно до законодавства.

Варто зауважити, що в Росії усі три процедури оцінювання здійснюються монополізовано в межах діяльності Міністерства освіти.

Досвід створення «Національної системи оцінки якості освіти» мають багато країн. Однак розмежування процесу оцінювання на

три етапи є характерною рисою низки країн СНД. Акредитації, зазвичай, тут передують періодичні процедури ліцензування, самоатестації та атестації, що займають тривалий період часу. Адаптація цієї системи до міжнародного досвіду оцінки повинна здійснюватися, на наш погляд, передусім через створення ефективного механізму акредитації.

Іншим чинником взаємовизнання якості освіти та кваліфікацій фахівців є міждержавне(міжнародне) визнання дипломів. Останнє можливе як:

– історично сформоване суб'єктивне визнання якості підготовки фахівців, здійснене у закордонному вищому навчальному закладі, вищим навчальним закладом, роботодавцем чи державою загалом щодо окремих навчальних курсів або програм (кваліфікації) в цілому. Наприклад, загальноновизнаними є дипломи провідних університетів Європи (Кембридж, Оксфорд, Сорбонна та ін.);

– вироблення загальноєвропейської системи визнання дипломів про освіту чи кваліфікацію як результат уніфікації первинної форми цих дипломів (чи додатків до них), а надалі – систем організації навчального процесу не тільки за спеціальностями і програмами, а й цілісно.

В останньому напрямку вже здійснено певні практичні кроки, які варто розглянути докладніше.

4.4. Взаємовизнання дипломів як чинник інтеграції освіти. Європейський зразок додатка до диплома (DIPLOMA SUPPLEMENT)

Визнання освіти чи кваліфікації – це формальне підтвердження компетентним органом цінності іноземної освітньої кваліфікації з метою доступу до освітньої та/або професійної діяльності. Кваліфікація може бути визнана або з метою подальшого навчання на даному рівні (академічне визнання), або для використання звання чи здійснення професійних цілей (професійне визнання). Визнання може відноситися також до вищого навчального закладу в цілому (як до авторитетної навчальної установи з високим рейтингом) іншим навчальним закладом або іншим органом (державним чи роботодавцем). Порядок визнання кваліфікацій визначено Лісабонською конвенцією з визнання в рамках Конвенції Ради Європи, що стосується вищої освіти в європейському регіоні, прийнятої в Лісабоні у квітні 1997 р.

Академічне і професійне визнання

Академічне визнання – це визнання курсів, кваліфікацій або дипломів одного (національного або іноземного) вищого навчального закладу іншим. Необхідне як основа для доступу до нового подальшого навчання в іншому навчальному закладі (кумулятивне визнання) або як визнання, що дозволяє певне звільнення від необхідності наново вивчати елементи програми (визнання виконання навчального плану). Наступним типом академічного визнання є визнання навчання в якому-небудь іншому вищому навчальному закладі, яке заміщує аналогічний період навчання в своєму закладі освіти. Таке визнання (визнання заміщенням) функціонує в Європейській кредитно-трансферній системі (див. ECTS).

Професійне визнання – це право працювати за фахом і згідно з професійним статусом відповідного власника кваліфікації. У Європейському Союзі визнання за професійними якостями є легальним актом, яким компетентний орган країни, що приймає, визнає (підтверджує), що кваліфікації, одержані претендентом в іншій країні-учасниці ЄС, підходять для здійснення на її території професійної діяльності, котра регулюється законом

Визнання здійснює *компетентний орган визнання* – установа, офіційно уповноважена приймати обов'язкові до виконання рішення про визнання іноземних кваліфікацій.

Для спрощення процедури визнання освітніх кваліфікацій як результат роботи спільної робочої групи Європейської комісії – Ради Європи – UNESCO/ CEPES у 1997–1998 рр. було розроблено і запропоновано уніфікований зразок Додатка до Диплома про освіту. Додаток до Диплома тестувався в рамках міжнародного проекту *Визнання Диплома про Вищу Освіту і Навчальні Кредити без Кордонів*, а затверджений *Конвенцією про Визнання Кваліфікацій Вищої Освіти в Європейському Регіоні*, що була прийнята в Лісабоні в 1997 р.

Вказівки щодо створення Додатка до Диплома

Загальні вимоги.

Додаток до Диплома рекомендується складати відповідно до таких принципів:

1. Складовою частиною кожного заповненого Додатка до Диплома повинна бути коротка пояснювальна записка (у верхній частині екземпляра додатка), основною функцією якої є допомога

університетам, працевдавцям та іншим потенційним користувачам інформації.

2. Освітні установи повинні дотримуватися структури і послідовності інформації, що були розроблені і тестувалися в ході пілотного проекту. Різні адаптовані версії також тестувалися, у результаті чого було визначено, що вони недостатньо чіткі і не сприяють полегшенню сприйняття того, хто розглядає додаток.

3. Додатки треба заповнювати дуже точно та ретельно, щоб уникнути неточностей, неповноти інформації або неправильного трактування. Дуже довгих і дуже складних додатків потрібно уникати, представляти інформацію настільки стисло, наскільки це можливо.

4. У поєднанні з документом, що засвідчує отримання кваліфікації, додаток повинен давати достатню інформацію, щоб дозволити тому, хто його розглядає, оцінити дану кваліфікацію і визначити, чи відповідає дана кваліфікація меті, для якої її хочуть використовувати (тобто доступ до академічних програм, звільнення від частини програми, працевлаштування / право практикуватися по професії і т. п.).

5. Додаток повинен завжди супроводжуватися оригіналом документа про кваліфікацію, оскільки додатки, зазвичай не мають юридичної сили. Хоча Додаток до Диплома не є офіційним документом про статус установи та кваліфікацію і того, чи є вони визнаною частиною національної системи вищої освіти, все ж повинен містити інформацію про це.

6. У Додатку завжди повинні вказуватися ім'я власника і назва кваліфікації, назва і статус установи, яка її присвоїла, і класифікація присудженого звання. Все це повинно бути представлено мовою першоджерела. Неправильні переклади вводять в оману фахівців, які оцінюють кваліфікації. Транслітерації допускаються у випадках, якщо алфавіт відмінний від латинського.

7. Додатки не повинні містити оцінної думки, тверджень про еквівалентність і пропозицій із визнання.

У додатках подається вичерпна інформація за всіма пунктами. Там, де інформації не надано, необхідно зазначити причини її відсутності.

Особливі вимоги до оформлення Додатка:

– Виготовлення додатків повинно відбуватися централізовано, а не доручатися різним підрозділам закладу освіти. Це зменшує

витрати і мінімізує розбіжності у змісті. Виготовлення Додатків, зазвичай, входить до сфери діяльності національних чи регіональних систем забезпечення якості.

– Вищі навчальні заклади повинні здійснювати захист інформації в своїх Додатках від можливих підробок або спотворення.

– Інформація про систему вищої освіти повинна бути представлена максимум на двох сторінках.

– Для кращої наочності інформації варто включати діаграми і таблиці.

– Остаточні версії інформації мають бути вироблені для кожної країни за допомогою національних центрів ENIC/NARIC (національних інформаційних центрів), міністерств і конференцій (рад) ректорів.

– Найкраще видавати додатки одночасно із присвоєнням кваліфікації. Такий спосіб є ефективнішим, ніж ретроспективна видача, яка стає все складнішою у зв'язку з постійною зміною та еволюційним процесом освітніх програм і кваліфікацій.

– Додатки можуть видаватися будь-якою мовою(ами), яку(які) заклад освіти вважає прийнятною (ими). Особливої уваги вимагають переклад і термінологія, оскільки багато проблем виникає саме через неточність перекладу та невідповідність термінології. Для їх подолання надзвичайно важливо використовувати в Додатку у зазначених місцях мову оригіналу. Для уникнення лінгвістичних ускладнень необхідна наявність спеціально розробленого глосарію найбільш уживаних термінів.

В цілому загальноєвропейська уніфікація кваліфікаційного, проектно-технологічного, оцінного (контроль якості) та формально-документального аспектів вищої освіти повинна сприяти комплексній адаптації індивідуальних національних систем до єдиного європейського стандарту виключно з метою підвищення довіри до національних освіт та мобільності студентів і кваліфікованих фахівців на європейському ринку праці без жодних застережень та недовіри щодо національних особливостей освітніх систем різних країн. Для практичної реалізації цих принципів та завдань розроблено єдиний підхід до розуміння структури та змісту вищої освіти, до якого достатньо легко адаптувати національні системи. Цей підхід зреалізовано у технологіях системи ECTS.

ЄВРОПЕЙСЬКА КРЕДИТНО-ТРАНСФЕРТНА ТА СИСТЕМА НАКОПИЧЕННЯ – ECTS

Оскільки Європейське співтовариство поставило за мету сприяти міжуніверситетській кооперації як засобу покращення якості освіти на благо студентів і вищих навчальних закладів, а програму обміну студентами визначено як вагомий елемент такої міжуніверситетської співпраці та для збільшення можливостей зростання їх навчальної і професійної кар'єри та працевлаштування через визнання дипломів, виникла необхідність розроблення механізму взаємного визнання академічних успіхів студентів та їх кваліфікацій. Тому в експериментальному проекті, організованому в рамках програми «ІРАЗМЕС», було розроблено *Європейську систему перерахування кредитів (ECTS)* як засіб покращення визнання освіти для навчання за кордоном.

Історично початково ECTS була розроблена у 1989/1990 н.р. в формі пілотного 5-річного проекту, в якому брали участь 145 європейських вузів таких академічних напрямків: бізнес-адміністрування, хімія, історія, інженерна механіка і медицина. У подальшому практика ECTS була рекомендована до широкого використання вищими навчальними закладами Конференції Ради Європи «Forum Conference of the Higher Education and Research Committee» (Malta, 1994), Конвенцією Ради Європи ЮНЕСКО з визнання кваліфікацій у вищій освіті в Європейському регіоні, і підтримана низкою міжнародних професіональних неурядових організацій, наприклад, Європейською Асоціацією Міжнародної освіти (*European Association of International Education*), до якої входять представники більше 50 держав.

Зовнішнє оцінювання ECTS продемонструвало потенціал системи і Європейська комісія включила ECTS до своєї програми «СОКРАТЕС», зокрема, до розділу I про вищу освіту («ІРАЗМЕС»). Сьогодні ECTS рухається від своєї обмеженої вузької експериментальної стадії до ширшого використання як елементу європейського масштабу у вищій освіті.

ECTS забезпечує інструментом, аби гарантувати прозорість, збудувати мости між навчальними закладами і розширити можливості вибору для студентів. Система сприяє полегшенню

визнання навчальних досягнень студентів закладами через використання загальнорозумілої системи оцінювання – кредитів та оцінок, а також забезпечує засобами для інтерпретації національних систем вищої освіти.

Наведена нижче характеристика ECTS розроблена для допомоги потенційним користувачам. Основні елементи ECTS розроблені, перевірені і удосконалені в експериментальному проекті 145 європейськими університетами з усіх держав-членів та країн Європейської економічної зони.

5.1. Загальна характеристика ECTS

ECTS базується на трьох ключових елементах: *на інформації* (стосовно навчальних програм і здобутків студентів), *на взаємній угоді* (між закладами-партнерами і студентом) і *використанні кредитів ECTS* (визначають навчальне навантаження для студентів). Ці три ключові елементи приводяться в дію через використання трьох основних документів: інформаційного пакета, форми заяви/ навчального контракту та переліку оцінок дисциплін. Перш за все ECTS використовується студентами, викладачами і закладами, які хочуть зробити навчання за кордоном невід'ємною частиною освіти студента.

За своєю суттю ECTS не регулює змісту, структури чи еквівалентності навчальних програм. Це – питання якості, яка повинна визначатися самими вищими навчальними закладами під час створення необхідних баз для укладання двосторонніх чи багатосторонніх угод про співпрацю. ECTS забезпечує прозорість і сприяє визнанню освіти.

Повне визнання навчання означає, що його період за кордоном (включаючи екзамени чи інші форми оцінювання) замінює порівнюваний період навчання у місцевому університеті (включаючи екзамени чи інші форми оцінювання), хоча зміст погодженої програми навчання може відрізнитися.

Використання ECTS є добровільним і базується на взаємній довірі та переконанні щодо якості навчальної роботи освітніх закладів-партнерів.

ECTS забезпечує прозорість такими засобами:

1. Кредитами ECTS, які є числовим еквівалентом оцінки, що призначається розділам курсу, аби окреслити обсяг навчального навантаження студентів, і необхідні для завершення курсу (див. частину «Кредити ECTS»);

2. Інформаційний пакет, який дає письмову інформацію студентам і працівникам про навчальні заклади, факультети, організації та структуру навчання і розділів курсу (див. частину «Інформаційний пакет»);

3. Перелік оцінок з предметів, який показує здобутки студентів у навчанні у спосіб, який є всебічним і загальнозрозумілим і може легко передаватися від одного закладу до іншого (див. частину «Перелік оцінок дисциплін»);

4. Навчальний контракт, що стосується навчальної програми, яка буде вивчатися, і кредитів ECTS, які будуть присвоюватися за успішне її закінчення, є обов'язковим як для місцевого і закордонного закладів (*home and host institutions*), так і для студентів (див. частину «Форми заяв для студентів /навчальний контракт»).

Щоби сприяти визнанню завершеного чи пройденого за кордоном навчання, необхідні спілкування і гнучкість навчальних закладів. У цьому головну роль повинні відіграти координатори ECTS, оскільки їхнє основне завдання – займатися навчальними і адміністративними аспектами ECTS (див. частину «Координатори ECTS»).

Повний діапазон розділів курсу факультету/закладу, який використовує ECTS, має бути доступним для студентів, які навчаються за програмою обміну, включаючи розділи курсів, що читаються на рівні аспірантури (докторантури). Студентам слід давати можливість вивчати звичайні розділи курсу і ті, що спеціально для них розроблялися, і не варто позбавляти можливості виконувати вимоги, необхідні для одержання ступеня чи диплома закордонного закладу.

ECTS, окрім цього, дає можливість для подальшого навчання за кордоном. З ECTS студент не обов'язково повернеться назад до місцевого закладу після періоду навчання за кордоном; він/ вона може віддати перевагу тому, щоб залишитися у закордонному закладі, – можливо, щоб здобути ступінь чи навіть перейти до третього закладу. До компетенції закладів належить вирішувати, прийнятне це чи ні і які умови студент повинен виконати, щоб одержати диплом чи реєстрацію перезарахування. Навчальні здобутки студентів, оцінка яких допоможе закладам приймати ці рішення, подаються у переліку оцінок дисциплін.

5.2. Загальні умови користування ECTS

1. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

ECTS може мати успіх лише за умов добровільної участі, прозорості, гнучкості і клімату взаємної довіри та впевненості. Штат працівників потрібно інформувати і готувати до застосування норм та механізмів ECTS.

Основними вимогами є:

- призначення координатора ECTS від навчального закладу;
- призначення координаторів ECTS з числа працівників кафедр (факультетів) за дисциплінами на усіх факультетах, що мають намір користуватися ECTS;
- призначення кредитів ECTS для блоків курсу;
- випуск інформаційного пакета щодо усіх навчальних предметів/дисциплін, у яких ECTS буде використовувати/ використовується, рідною мовою та однією з мов країн ЄС;
- використання форм заяв для студентів, перелік оцінюваних дисциплін і навчальних контрактів.

2. ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ

Зацікавлені заклади повинні вважати, що прозорість і дисциплінованість ECTS робить визнання навчання порівняно простим процесом, у якому розв'язання проблем можна було б досягати відкрито на базі повної інформації. Однак завжди існують рішення, прийняття яких може мати ключове значення для майбутнього студентів, – рішення щодо навчання чи рішення стосовно практичних справ. Суть основного принципу ECTS у тому, що такі рішення повинні прийматися згідно з принципом «ставитися до приїжджого студента так само, як і до звичайного студента цього закладу».

5.3. Кредити ECTS

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Кредити ECTS є числовим еквівалентом оцінки (від 1 до 60), призначеної для розділів курсу, щоб охарактеризувати навчальне навантаження студента, що вимагається для завершення вивчення курсу. Вони відображають кількість роботи, якої вимагає кожен блок курсу відносно загальної кількості роботи, необхідної для завершення повного року академічного навчання у закладі, тобто лекції, практичні роботи, семінари, консультації, виробнича практика,

самостійна робота – в бібліотеці чи вдома – та екзамени чи інші види діяльності, пов'язані з оцінюванням. ECTS, таким чином, базується на повному навантаженні студента, а не обмежується лише аудиторними годинами.

Кредити ECTS – це відносне, а не абсолютне мірило навчального навантаження студента, що лише визначає, яку частину загального річного навчального навантаження займає один блок курсу у закладі чи на факультеті, який призначає кредити.

У ECTS 60 кредитів становить навчальне навантаження на один навчальний рік і, зазвичай, 30 кредитів на семестр і 20 кредитів на триместр.

Кредити ECTS забезпечують відповідність програми з точки зору навчального навантаження на період навчання за кордоном.

Приклади:

1. Студент, чий вибір блоків курсу співвідноситься з навчальною програмою, що становить 120 кредитів ECTS на навчальний рік, був би змушений працювати удвічі більше, ніж звичайний студент закордонного навчального закладу.

2. Студент, чия програма навчання становить 30 кредитів ECTS за весь навчальний рік, взяв би на себе набагато менше роботи, ніж місцевий студент із середнім рейтингом, і навчався б, по суті, без відриву від виробництва.

2. ПРИЗНАЧЕННЯ КРЕДИТІВ ECTS

Кредити ECTS потрібно розподіляти за принципом «від найбільшого до найменшого». За відправну точку слід брати повну структуру програми і звичайну модель курсів, які студент повинен буде пройти у навчальному році, аби завершити кваліфікацію в рамках офіційної тривалості навчання. Розподілення кредитів для індивідуальних блоків курсу на основі принципу «від найменшого до найбільшого» дуже складне і може збільшити кількість кредитів до 60 на рік, роблячи, таким чином, перерахування кредитів дуже важким.

Слід уникати використання дробових чисел у рейтингах кредитів (наприклад, 1,82 кредиту) або, принаймні, обмежувати до використання половинок кредиту. Хоча з математичної точки зору це, можливо, і правильно, але така точність може створити проблеми, оскільки навряд чи більшість навчальних закладів вважатимуть за необхідне визначати кредити з такою точністю.

Процес призначення кредиту ECTS спонукає заклади широко характеризувати структури своїх навчальних програм, але не

вимагає ніяких змін для цих структур. За певних обставин призначення кредиту ECTS може бути простою математичною чи механічною дією, за інших – воно спочатку може викликати потребу у важливих переговорах на рівні факультету чи закладу.

У модульних програмах, де всі розділи курсу є рівноважливими або де діє система кредитів, що базується на навчальному навантаженні студента, все, чого вимагається, – це застосувати коефіцієнт конверсії. Наприклад, норвезька ступенева система є модульною та кредитною і базується на 20 кредитах на навчальний рік. Щоб конвертувати норвезькі кредити у кредити ECTS, треба просто помножити числову величину норвезького кредиту на коефіцієнт 3, щоб одержати еквівалент оцінки кредиту ECTS.

Для інших систем кредитів, що базуються виключно на годинах аудиторної роботи, застосування коефіцієнта конверсії ще може бути доречним за умови врахування усіх інших вищезазначених елементів навчального навантаження.

Іноколи існує нерівноцінний розподіл навчального навантаження між семестрами в межах одного навчального року, але це не повинно бути основною проблемою за умови, що навчальний рік становить 60 кредитів. Якщо така ситуація виникає, запис про це в інформаційному пакеті допоможе уникнути несподіванок студентам, котрі розробляють програму навчання за кордоном, до якої входять розділи курсу, що викладаються протягом різних років навчання.

Концепція ECTS повинна забезпечувати гнучкість, і це стосується розподілення кредитів. До компетенції закладів належить демонстрація цілісного підходу до розподілення кредитів між схожими програмами навчання.

Призначення кредитів ECTS розділам курсу. Кредити ECTS слід призначати усім наявним розділам курсу – обов'язковим та факультативним. Кредити необхідно виділяти також на дипломний проект, кваліфікаційну роботу і виробничу практику, де ці «розділи» є офіційною частиною програми з присвоєнням відповідного кваліфікаційного ступеня, включаючи вчені ступені, поки триває процес оцінювання успішності.

Зв'язок між кредитами ECTS і рівнем та складністю розділу курсу. Між цими двома поняттями немає жодного зв'язку. Рівень розділу курсу не може визначатися кредитами ECTS. У ECTS рівень розділу курсу описується в інформаційному пакеті закладом, що запрошує. Там є інформація про мету і завдання курсу,

необхідні знання, якими повинен володіти студент; методи, що застосовуються у процесі викладання та навчання; форму оцінювання та опис змісту курсу. Ці елементи доповнюються, за необхідності, особистими контактами між викладачами. Все це допомагає студентів і координаторів від закладу, що відправляє, оцінити придатність конкретного розділу курсу до перезарахування, і рівень, на якому це буде визнаватися програмою місцевого закладу. До повної компетенції викладачів відноситься оцінювання навчального навантаження і, таким чином, розподілення кредитів. Однак курс вищого рівня не повинен містити в собі більше кредитів ECTS, ніж той, що знаходиться на нижчому рівні, лише через його рівень.

Зв'язок між кредитами ECTS та кількістю аудиторних годин. У найпростішому випадку такий зв'язок існує, але кредити ECTS не базуються тільки на аудиторних годинах, а на загальному навчальному навантаженні, яке генерує аудиторні години. Коли один рік курсу у закладі повністю складається з традиційних лекцій, консультацій та екзаменів, цілком імовірно, що аудиторні години безпосередньо пов'язані з навчальним навантаженням студента і, отже, з кредитами ECTS для кожного розділу курсу. Сама природа стосунків може змінюватися у ході курсу; це стане очевидним, якщо наступні роки курсу матимуть різну кількість аудиторних годин, хоча кожен рік повинен становити 60 кредитів ECTS. Сусідні навчальні заклади, які навчають студентів з різними здібностями, можуть вибирати різні методи навчання, наприклад, один заклад може викладати 5-кредитний блок курсу, зокрема: 24 години на лекції, 6 годин на консультації і 60 годин на самостійну роботу перед перевіркою та екзаменами, тоді як інший заклад може викладати той самий 5-кредитний блок курсу за 24 лекційні години, 36 годин консультацій і 30 годин самостійної роботи. Обидва заклади у цьому прикладі досягають порівнюваних результатів з таким самим навчальним навантаженням і призначають таку саму кількість кредитів ECTS, навіть незважаючи на те, що кількість аудиторних годин дуже відрізняється.

Складніше, коли курс включає в себе великі блоки аудиторного часу, присвяченого контрольованій лабораторній роботі чи заняттям з проектування. Зрозуміло, що обсяг роботи, виконаний за одну з цих аудиторних годин, не є таким самим, як протягом однієї традиційної лекційної години, і було б неправильно переводити це у кредити ECTS так, ніби робота є однаковою. Лабораторну

годину слід оцінювати між четвертиною і половиною лекційної години, залежно від прийнятої практики у закладі. Коли робота над дипломною роботою, значною мірою, не контролюється, найлегше розглянути питання про те, яку частину року потрібно використати, щоб завершити проект на базі денної форми навчання, тобто міркувати «тижнями», а не «годинами».

Присвоєння кредитів для розділів курсу, що пропонуються у рамках більш ніж однієї ступеневої програми. Іноді один і той самий розділ курсу є спільним для студентів, які проходять різні ступеневі програми, але загальний розрахунок навчального навантаження пропонує різні рейтинги кредиту залежно від ступеневої програми. Факультети, що є новачками у розподіленні кредитів, могли б встановити різні рейтинги кредиту як тимчасове рішення, але стосовно більш тривалого терміну навчальні заклади віддадуть перевагу чи справді наполягатимуть на одному рейтингу кредиту для одного розділу курсу.

Присвоєння кредитів факультативним розділам курсів. Факультативним розділам курсів кредити присвоюються за тими самими принципами, що й для основного чи обов'язкового розділу курсу, тобто на базі тієї частини навчального навантаження, яке він становить відносно загального навчального навантаження для одного року навчання. Розділ курсу, що є факультативним в одному закладі, може бути основним або обов'язковим в іншому. У деяких закладах факультативні розділи не включаються до офіційної програми навчання, але можуть вивчатися додатково. Кредити ECTS у цьому випадку слід призначати для факультативних розділів згідно з навчальним навантаженням, яке б вони становили, якби були включені до даної програми.

Присвоєння кредитів у випадках, коли офіційна тривалість навчання є меншою, ніж середній час, використаний студентами для його завершення. У деяких системах вищої освіти середня тривалість часу, використаного студентами для завершення їхнього навчання, є більшою, ніж офіційна тривалість періоду навчання. Кредити ECTS завжди слід розподіляти для офіційної тривалості навчання за програмою з отриманням кваліфікаційного ступеня (ступеневою програмою), а не для середнього терміну, за який місцеві студенти могли б завершити навчання за цією програмою.

Це може створити проблеми для приїжджих студентів, оскільки їхня 60-кредитна програма навчання може розумітися ними як така, що вимагає від них значно більшого обсягу роботи, ніж це вимагається від середнього місцевого студента.

У деяких закладах студентам дозволяють розділити экзамени між різними экзаменаційними періодами чи навіть відстрочити їх доти, поки вони не відчують, що можуть скласти їх якнайкраще. Приїжджі студенти, зазвичай, не володіють цією гнучкістю, оскільки повинні досягти результатів для того, щоб розпочати заняття з початком навчального року у своєму рідному закладі. Там, де будь-яка з цих ситуацій могла б поставити приїжджих студентів у гірші умови в плані успішності порівняно з місцевими студентами і створити труднощі в одержанні 60 кредитів, точку зору з цього приводу слід чітко пояснити в інформаційному пакеті, аби студент і координатори могли розробити програму, яка є реальною щодо перспективи навчального навантаження, але не ставитиме у невідгідне становище на экзаменах студента, який навчається за програмою обміну.

5.4. Присвоєння студентам кредитів ECTS

Відмінність між призначенням кредитів для розділів курсу і присвоєнням кредитів студентам. Кредити ECTS призначаються для розділів курсу, але присвоюються лише студентам, які успішно завершили курс, відповідаючи всім необхідним вимогам стосовно оцінювання. Іншими словами, студенти не одержують кредитів ECTS просто за відвідування занять чи проведення часу за кордоном – вони повинні задовольнити всі вимоги щодо оцінювання, визначені у закордонному закладі, аби продемонструвати, що вони виконали заявлені навчальні завдання для даного розділу курсу. Процедура оцінювання може проводитися у різноманітних формах: письмові чи усні экзамени, курсова робота, поєднання цих двох чи інших засобів, зокрема як презентації на семінарах, інформацію про які слід включити до інформаційного пакета.

Дії закладу у випадку, якщо приїжджий студент не може здати офіційний экзамен. Деякі програми з одержання кваліфікації складаються з інтегрованих навчальних моделей, розтягнених на більше, ніж один навчальний рік, упродовж якого студенти повинні завершити всі елементи, перш ніж їм дозволять

складати экзамени в кінці курсу. Така система може створити проблеми для приїжджих студентів, які проводять або один семестр, або рік у закордонному закладі. Вони зможуть подолати лише частину розділу курсу і не зможуть ані бути оціненими з нього, ані отримати кредити ECTS від закордонного закладу, оскільки не завершили курсу.

У такому випадку заклади, які бажають користуватися ECTS, можуть переробити свої ступеневі програми таким чином, щоб вони стали більш доступними для приїжджого студента. Якщо ж вони зберігатимуть статус КВО, рекомендується деяка гнучкість з їхнього боку у розподілі кредитів ECTS для різних розділів курсу та організації проміжного оцінювання для приїжджих студентів.

Дії закладу у випадку, якщо экзамен, передбачений місцевим навчальним планом, не можна замінити. Як зазначено вище, повне визнання освіти передбачає не лише те, що період навчання за кордоном замінює порівнюваний період навчання вдома, але й те, що закордонні экзамени (чи інша форма оцінювання) замінюють экзамени у місцевому закладі. Досвід програми «ІРАЗМУС» і ECTS показує, що більшість навчальних закладів має можливість гарантувати своїм студентам повне визнання навчання. Інколи экзамени, що проводяться у місцевому закладі, охоплюють ширший діапазон предметів і не можуть бути замінені офіційно. У таких випадках місцевий заклад надає студентові гарантії, що экзамени у закордонному закладі будуть визнані, наприклад, через надання часткових пільг на складання іспитів у місцевому закладі.

Оцінювання дипломних проектів, кваліфікаційних робіт і виробничої практики. Для цих видів навчальної діяльності студента, як і для інших розділів курсу, результати навчання та методи оцінювання повинні бути описані в інформаційному пакеті. Можуть переважати правила закордонного закладу або може мати місце спільне оцінювання місцевим і закордонним закладами (чи виробництвом).

5.5. Perezарухування кредитів ECTS

Місцеві і закордонні заклади готують інформацію та обмінюються переліком оцінок дисциплін (див. частину «Перелік оцінок дисциплін») для кожного студента, який бере участь у ECTS до і після навчання за кордоном. Копії цих переліків додаються до

особистої справи студента. Місцевий навчальний заклад визнає загальну суму кредиту, одержаного його студентами у закладах-партнерах за кордоном, аби кредити для пройденого блоку курсу замінили кредити, які у протилежному випадку були б отримані у їхньому місцевому закладі. Навчальний контракт дає студентові гарантію авансом, що кредити для затвердженої програми навчання будуть перезараховані (див частину «Форма заяви ECTS / Навчальний контракт»).

Сьогодні успішно діють дві практично виправдані моделі.

Деякі місцеві заклади дотримуються моделі курсу «рік за роком» чи «семестр за семестром». Тут навчальний контракт між закладами і студентом дозволить блок вибраних розділів курсу замінити роком чи семестром у місцевому закладі. Встигаючий студент після повернення одержить блок кредитів, який можна внести до його офіційних документів, і така інформація матиме для нього вагоміше значення, ніж перелік індивідуальних розділів курсу. Таким чином здійснюється повне визнання навчання.

Інші місцеві заклади визначають свою кваліфікацію на основі переліку розділів курсу, які необхідно пройти і здати протягом певної кількості років. До навчальних контрактів будуть внесені списки розділів курсу чи групи розділів курсу, які відповідають розділам курсу у місцевому закладі і на які буде даватися офіційне визнання освіти. Розділи місцевого курсу могли б справді бути записаними у навчальному контракті поруч з розділами із закордонного курсу (*host course*). Після повернення встигаючому студентові присвоюється кредит, що стосується розділів курсу місцевого закладу. Загальну кількість кредитів, визнаних у такий спосіб, слід зіставити із загальною кількістю кредитів, присвоєних закордонним закладом. Ця модель складніша для використання, але перезарахування «розділ за розділом» потрібне для деяких державних систем і для особливих вимог деяких професій. Там, де місцевий курс включає в себе факультативний матеріал як вимогу навчальної програми, перезарахування кредиту щодо цих компонентів може бути дуже простим. Заклади мають право використовувати програму з обміну студентами з ECTS для розширення діапазону можливих варіантів вибору, доступних для їхніх студентів.

Подолання окремих невідповідностей при перезарахуванні кредитів. Присвоєння кредиту є обов'язком закладу, що приймає студента, однак студенти інколи повертаються додому

з меншою кількістю кредитів, ніж вони сподівалися. Якщо закордонний заклад надає таку можливість своїм студентам, то і приїжджий студент повинен теж мати на це право. Після закінчення навчання в одному із закладів питання студентської успішності належить до компетенції цього місцевого закладу і вирішується відповідно до його правил.

У випадку серйозної невідповідності студент може повторити період навчання у вітчизняному закладі. Кредит слід перенести для будь-яких розділів курсу, в якому студент досягнув успіху. У випадку часткової невідповідності вітчизняний заклад може дозволити студенту пройти їхнє власне оцінювання і присвоїти свій кредит. Правила закладу щодо цього – дуже різноманітні.

5.6. Координатори ECTS

Навчальні заклади, які користуватимуться ECTS, повинні призначити координатора ECTS від закладу і від кожного задіяного факультету. Їхня роль полягатиме у тому, щоб займатися адміністративними та академічними аспектами ECTS і надавати консультації студентам.

До компетенції закладу належить прийняття рішень щодо розподілення завдань між координаторами ECTS та іншими колегами, які займаються міжнародними зв'язками.

Координатор ECTS від закладу. Важливість ролі координатора від закладу полягає в тому, щоб гарантувати виконання зобов'язань закладу перед нормами ECTS і механізмами реалізації.

До загальних обов'язків координатора належатиме сприяння поширенню ECTS як на рівні закладу, так і за його межами, наприклад, у рамках міжнародних програм зі співпраці, сприяння практичному втіленню ECTS і надання підтримки координаторам від факультетів. У великих закладах особливо важливо, щоб координатором від нього була особа достатньо високого рангу, яка матиме міцні зв'язки як з навчальною, так і з адміністративною структурами закладу.

Серед більш конкретних завдань координатора – інформування студентів про ECTS та узгодження підготовки, створення пакетів інформації та інформування про них партнерів і факультетських координаторів. Координатор від закладу є також відповідальним за договірні заходи з Європейською комісією і з Державним органом присвоєння грантів.

Координатор ECTS від факультету. Координатор від факультету є тією особою, яка підтримує ділові зв'язки зі студентами та викладацьким складом кафедри чи факультету і займається, більшою мірою, практичними й навчальними аспектами реалізації ECTS.

Він більш детально інформує студентів про ECTS, наприклад: забезпечує студентів інформаційними пакетами, що надійшли від закладів-партнерів, допомагає студентам заповнити форму заяви, пояснює процедуру визнання освіти та оформлення документів (навчальний контракт, перелік оцінок дисциплін) і т. д. Координатор від факультету спрямовує студента на розробку програми навчання, поєднуючи навчальні вимоги з індивідуальними інтересами.

Зв'язок між місцевими і закордонними закладами офіційно здійснюється координаторами від факультетів, які обмінюються формами заяв і підписаними копіями, обговорюють програми навчання, готують перелік оцінок дисциплін для студентів, що від'їжджають на навчання, а також для тих, хто повертається після завершення навчання в їхньому закладі.

Координатори від факультетів інформують своїх колег про ECTS та її втілення з точки зору розподілення кредитів для всіх курсів кафедри /факультету. Вони готують ту частину інформаційного пакета, яка стосуватиметься їхньої кафедри /факультету.

Обидва координатори забезпечують плавну інтеграцію приїжджих студентів на рівні їхніх закладів, а також сприяють досягненню студентами успіхів у закордонних закладах шляхом підтримання з ними постійного контакту.

5.7. Інформаційний пакет

Кожен заклад, що використовує ECTS, випускає інформаційні пакети як довідники для потенційних партнерів, студентів і викладацького складу закладів-партнерів, до своїх курсів, навчальних програм, навчального та адміністративного устрою. Призначення інформаційних пакетів у тому, щоб сприяти прозорості навчальної програми, допомагати викладачам орієнтувати студентів на вибір відповідних програм і планувати їхнє навчання за кордоном, забезпечувати практичною інформацією.

Інформаційні пакети можуть бути першим контактом, який має студент чи координатор з іншою установою, отже, це повинні бути чіткі документи, в яких викладено те, що заклад пропонує у такий

спосіб, аби студенти, орієнтовані їхніми викладачами, могли реально оцінити, що із запропонованого підходить їм найкраще. Додаткова інформація може бути надана на пізнішій стадії, коли закордонний заклад прийме заяву.

Інформаційні пакети повинні систематично (щороку) оновлюватися і бути легкодоступними для користувачів, студентів і викладацького складу або у роздруку, або в електронному варіанті. Встановлення електронного зв'язку між закладами-партнерами – ефективний засіб для розповсюдження інформаційних пакетів. Рекомендується, щоб кожен заклад готував свою інформацію двома мовами: рідною та однією з мов країн Європейського Союзу і вчасно поширював її серед своїх партнерів, аби дозволити студентам та їхнім викладачам зробити свій вибір і підготувати програму навчання за кордоном.

Зі зростанням рівня участі в ECTS існує пропозиція про представлення інформаційних пакетів про ECTS в Інтернеті. Ця пропозиція є цілком логічною, але Інтернет-пакети зможуть замінити паперові копії за умови, що викладацький склад і студенти закладів-партнерів мають регулярний доступ до Інтернету. Інформаційний пакет ECTS повинен представляти навчальні програми і розділи курсу, виражені у кредитах ECTS, і мусить уникати будь-якої можливості сплутування систем кредитів, якими користуються на рівні закладу чи держави, з системами кредитів ECTS.

ПЕРЕЛІК ЕЛЕМЕНТІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПАКЕТУ ЗМІСТ

ВСТУП. ЩО ТАКЕ ECTS?

I. НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД.

A. Назва й адреса.

Б. Академічний календар.

В. Координатор від закладу.

Г. Загальний опис закладу.

Ґ. Процедура реєстрації.

II. ЗАГАЛЬНА ПРАКТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ.

A. Формальності, що існують в країні, яка приймає студентів.

Б. Як туди потрапити.

В. Вартість проживання.

Г. Безпечення житлом.

Ґ. Здоров'я і страхування:

1. Медичне обслуговування.
2. Забезпечення студентів з особливими потребами.
3. Страхування.

Д. Умови для навчання у закордонному закладі:

1. Бібліотеки.
  2. Умови для навчання.
- Е. Інша практична інформація.

Є. Позапрограмна діяльність і дозвілля.

III. ФАКУЛЬТЕТ.

А. Загальний опис.

Інформація про факультет і характерні особливості, загальні для всіх курсів.

Б. Ступенева структура:

1. Кваліфікація.
2. Діаграма структури курсу.

В. Індивідуальні розділи курсу:

1. Ідентифікація.
2. Опис.
3. Рівень.
4. Обов'язкові чи факультативні розділи курсу.
5. Викладацький склад.
6. Тривалість періоду (1-й семестр, 2-й семестр і т. д.).
7. Методика викладання та методи навчання.
8. Оцінювання.
9. Мова.
10. Розподіл кредитів ECTS.

IV. СЛОВНИК.

V. ПРИКЛАДИ УСПІШНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ.

VI. ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ.

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО

СКЛАДАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПАКЕТА

ВСТУП. ЩО ТАКЕ ECTS?

Вступ дає стислий опис ECTS для надання корисної інформації студентам.

Зразок тексту «ВСТУП» для інформаційного пакета

Європейський Союз сприяє співпраці між університетами як одному із засобів підвищення рівня освіти на користь студентів та вищих навчальних закладів. Мобільність студентів – це один

і найважливіших елементів співпраці між університетами. Програма «ІРАЗМЕС» – яскравий приклад того, що навчання за кордоном може стати дуже цінним досвідом, оскільки це не лише найкращий спосіб познайомитися з іншими країнами, думками, мовами та культурами, це також важливий елемент у науковому та професійному розвитку кар'єри.

Офіційне визнання навчання та дипломів – необхідна передумова створення відкритого Європейського освітнього простору, в якому студенти та викладачі могли б пересуватись без перешкод. Саме тому система ECTS була розроблена у вигляді пробної схеми в межах програми «ІРАЗМЕС» з метою ширшого визнання університетами навчання за кордоном. Зовнішнє оцінювання системи ECTS продемонструвало її можливості, і Європейська комісія вирішила внести систему ECTS до своєї пропозиції програми «СОКРАТЕС», а саме в розділ 1 про вищу освіту («ІРАЗМЕС»). На даному етапі система ECTS рухається від стадії пробної схеми до стадії ширшого використання як елемент вищої освіти в Європі.

Система ECTS надає прозорості, будує мости між навчальними закладами з метою пропонування студентам більшого вибору. Дана система полегшує навчальним закладам процес визнання наукових досягнень студентів, використовуючи для цього загальновідомі міри оцінювання – заліки та оцінки, а також дозволяє інтерпретувати національні системи вищої освіти. Основою системи ECTS є три основні елементи: *інформація* (про навчальні програми та досягнення студентів), *взаємна згода* (між освітнім закладом та студентом) і використання *оцінювання ECTS* (аби вказати обсяг роботи, виконаної студентом).

ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ ECTS

Як було пояснено у вступній частині, система ECTS базується на трьох основних елементах: інформації (про навчальні програми та досягнення студентів), взаємній згоді (між освітнім закладом і студентом) та оцінюванні ECTS (щоб вказувати обсяг роботи, виконаної студентом). Ці три основні елементи впроваджуються в дію за допомогою трьох ключових документів: інформаційного пакета, анкети (заяви) і переліку оцінок дисциплін. Найважливішу роль у впровадженні системи ECTS в дію відіграють студенти, викладачі та навчальні заклади, котрі мають на меті зробити

навчання за кордоном невід'ємною частиною свого досвіду. Саме система ECTS не регулює змісту, структури чи відповідності навчальних програм. Це питання, котрі повинні вирішувати самі навчальні заклади у процесі створення відповідного фундаменту для співпраці – двосторонньої або багатосторонньої. Цілковите наукове визнання – невід'ємна умова мобільності студента в рамках програм «ІРАЗМЕС» та «СОКРАТЕС». Цілковите наукове визнання означає, що період навчання за кордоном (екзамени та інші види оцінювання в тому числі) повністю відповідає періоду навчання в університеті вдома (іспити та інші види оцінювання в тому числі), хоча зміст обумовленої програми навчання може відрізнятись.

Застосування системи ECTS є добровільним і базується на взаємодовірі та конфіденційності між навчальними закладами-партнерами. Кожен заклад сам обирає свого партнера.

I. НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

A. Назва й адреса.

Повна назва й адреса, включаючи номери телефону і телефаксу (з кодом країни та області чи міста) і електронну скриньку. Карта міста чи центру міста або університетського містечка.

B. Академічний календар.

Часові межі навчального року, програми курсу (рік, семестри, триместри), основних періодів екзаменаційних сесій і канікул.

B. Координатор ECTS від навчального закладу.

Вичерпна інформація для встановлення ділових зв'язків, включаючи повне ім'я, адресу, номери телефону і телефаксу, скриньку електронної пошти як координатора, так і тих, хто його замінює у випадку його відсутності. Слід вказати години, коли можна зв'язатися з координатором особисто.

Г. Загальний опис навчального закладу.

Стисла історія закладу доповнюється описом його розміру (зарахування, кількісного складу викладацького штату), статусу (державний чи приватний, у складі університету чи відокремлений), організації та структури.

Г. Процедура реєстрації.

Інформація під цим заголовком є важливою для визначення можливостей програми навчання за кордоном. Вона повинна включати:

- 1) останній термін подачі заяв;
- 2) строки та останній термін для реєстрації і подачі заповнених документів;
- 3) подробиці, що стосуються будь-якої підготовчої програми чи вступного курсу;
- 4) лінгвістичні вимоги, включаючи рівень майстерності, який рекомендується чи вимагається, будь-які завірені посвідчення про набуті навички і проходження курсів мовної підготовки або складання тестів на перевірку майстерності і т. д.;
- 5) інформація про фінансові витрати студентів.

II. ЗАГАЛЬНА ПРАКТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

A. Формальності, прийняті у країні, що приймає.

Студентам необхідно мати точну інформацію, що стосується формальностей, яких важливо дотримуватися, аби одержати дозвіл на поселення чи працю (де необхідно) і зареєструватися у відповідних державних, регіональних чи місцевих органах.

Інформаційний пакет міг би також надати перелік основних практичних питань, над якими студенту слід подумати перед від'їздом за кордон.

B. Інформація про проїзд.

Студентам необхідно точно знати: куди, коли і кому вони повинні повідомити про приїзд.

B. Вартість проживання.

Необхідно надати інформацію про показник середньої вартості проживання у місці навчання за кордоном. Де можливо, варто зазначити приклади можливих рівнів витрат за основними статтями, які потрібно передбачити у бюджеті студентів, котрі перебувають за кордоном, на кілька місяців, а також інформацію про будь-які інші особливі зручності, доступні для студентів (ресторани, кафе і т. д.).

Г. Забезпечення житлом.

Подається детальна інформація про осіб, з якими можна встановити контакт, місце і час в межах закордонного вищого навчального закладу чи іншого місця, де іноземні студенти можуть отримати пораду і допомогу у пошуках житла.

Формальності, яких студентам, можливо, доведеться дотримуватися, повинні бути перераховані за пунктами. Необхідно також чітко встановити кінцеві терміни і правила реєстрації. Де треба, варто вказати про наявність житла для студентів з особливими потребами,

включаючи фізично неповносправних чи тих, яких супроводжують партнери або діти. Студентів потрібно інформувати про порівняльні ціни на різні типи житла і пов'язані з ними витрати та формальності.

Г. Здоров'я і страхування.

1. Медичне обслуговування.

Майбутнім студентам необхідна інформація про умови, за яких вони зможуть користуватися медичним обслуговуванням і послугами лікарні.

2. Потреби студентів з особливими потребами.

Повна назва і адреса, номери телефону і телефаксу, скринька електронної пошти служби, куди можуть звернутися студенти з особливими потребами.

3. Страхування.

Студентам потрібно надавати інформацію про те, як одержати страховку за підтримки системи соціального страхового забезпечення зарубіжної країни, та про альтернативи, доступні для страхування здоров'я і життя від інших факторів ризику там, де державне забезпечення виявляється неадекватним.

Д. Умови для навчання у закордонному закладі.

1. Бібліотеки.

У цій частині необхідно розмістити інформацію щодо розмірів, можливостей і місцезнаходження бібліотеки та пов'язаних з нею служб, а також про плату при користуванні нею. Години роботи і періоди, умови тимчасового користування книгами і т. ін. повинні встановлюватися особливо чітко.

2. Умови для навчання.

Умови, наприклад, лабораторії, комп'ютери, приміщення лікарні для студентів-медиків і т. п., описуються у частині, присвяченій факультету.

Е. Інша практична інформація.

Практична інформація про банки, громадський транспорт і т. ін.

Є. Позапрограмна діяльність і дозвілля.

Коротке посилання на студентський союз чи інші студентські асоціації (пункти для контактів, формальності та умови членства) і спортивну та культурну діяльність, доступну для студентів. Додаткова інформація про види дозвілля може надаватися окремо.

III. ФАКУЛЬТЕТ

А. Загальний опис факультету

1. Координатор ECTS від факультету: вичерпна контактна інформація, що включає повне ім'я, адресу (номер поштової скриньки, де необхідно), номери телефону і телефаксу, а також електронну адресу як координатора, так і тих, хто його заміняє у разі його відсутності. Необхідно вказати години, коли координатор знаходитиметься на місці і з ним можна буде зв'язатися.

2. Стислий опис структури та організації факультету, включаючи кількість штатних працівників і студентів, а також основні напрямки науково-дослідної роботи.

3. Стислий опис умов для навчання (бібліотека, лабораторія, майстерня чи інші приміщення, їх обладнання і т. п.).

4. Перелік запропонованих програм з присвоєнням ступенів і тривалості навчання за кожною з них.

5. Опис основних методів викладання і навчання, що використовуються, і способів оцінювання студентів, включаючи, наприклад, письмові та усні екзамени, результати виконання практичних, лабораторних завдань чи галузевої практики, успішне завершення виробничої практики або написання кваліфікаційної роботи. Якщо кожен розділ курсу оцінюватиметься по-різному, з подробицями можна буде познайомитися у розділі «Індивідуальні розділи курсу», що подається нижче (під п. В).

6. Місцева шкала виставлення оцінок: кожен вищий навчальний заклад користується певною системою виставлення оцінок. В Європі існує багато різних систем. Інформація повинна стосуватися системи, яку використовує заклад, якщо необхідно для одного розділу курсу або для того, щоб сприяти перетворенню оцінок у рейтинг за шкалою оцінок ECTS (для одержання детальнішої інформації див. частину «Шкала оцінок за ECTS»).

Б. Структура ступеня

Ця частина – це доповнення до інформації, що подається вище, і вона повинна містити наступне:

1. Кваліфікація.

Опис і структура офіційних ступеневих програм, запропонованих факультетом (не потрібно розробляти ніякого спеціального розділу курсу лише для того, щоб досягнути цілей ECTS). Інформація про те, як студенти могли б виконати вимоги, необхідні для одержання ступеня/кваліфікації.

2. Діаграма структури курсу.

Складаються діаграма чи таблиці, що показують структуру ступеневих програм, із вказівкою на число кредитів ECTS, призначених для кожного розділу курсу.

В. Індивідуальні розділи курсу

У принципі всі розділи курсу мають бути включені до інформаційного пакета.

Розділи курсу визначаються факультетом, і їх можна групувати у великі модулі чи навчальні блоки у рамках глобальної структури курсу. У випадках, коли наявність розділів курсу може залежати від мінімальної кількості студентів, яких приймають, цей мінімум повинен бути чітко визначеним.

Хоча самі наукові дослідження вилучені з ECTS, студенти можуть виконувати роботу над науково-дослідними проектами, необхідними для одержання ступеня (наприклад, ступеня магістра). Відповідно до цього проекти такого типу варто детально вказати в інформаційному пакеті разом із виділеними кредитами, процедурою оцінювання та описаними методами.

Опис індивідуальних розділів курсу – найважливіша частина інформаційного пакета. Його підготовка вимагає особливої уваги, і він повинен містити таку інформацію:

1. Ідентифікація.

Назва розділу курсу і його код (якщо є).

2. Опис.

Чіткий опис змісту кожного розділу. Незважаючи на стислість, інформація має бути достатньо детальною, аби потенційні партнери могли зрозуміти теми, що пропонуються.

3. Рівень.

Рівень розділу курсу може визначатися через посилання на:

а) попередні умови: рівень попередніх знань, якими, як передбачається, має володіти студент на початку вивчення розділу курсу, включаючи довідник про книги та інші навчальні матеріали з курсу, з яким студенти могли б заздалегідь консультуватися з користю для себе, попередні курси;

б) цілі та завдання: опис результатів навчання, що передбачаються з кожного розділу курсу з огляду на досягнення його цілей і виконання завдань;

в) бібліографію: будь-які книги чи інші навчальні матеріали, необхідні при вивченні певного розділу курсу.

4. Обов'язкові чи факультативні розділи курсу.

Інформаційний пакет має задекларувати обов'язкове вивчення певного розділу курсу, оскільки всі студенти мають успішно опанувати цей розділ, якщо вони прагнуть отримати дану кваліфікацію/ступінь у цьому закладі або якщо цей розділ належить до розряду факультативних (таких курсів вимагається пройти лише обмежену кількість).

5. Викладацький склад.

Необхідно подавати повну інформацію про викладачів, залучених до викладання кожного розділу курсу.

6. Тривалість.

У загальну кількість часу, що офіційно вимагається для завершення вивчення певного розділу курсу, потрібно включити кількість годин, відведених на нього кожного тижня і триместру, кожного семестру і року повного курсу, за які він офіційно вивчається. Там, де теми з різних розділів вивчаються паралельно, принагідно можна визначити відсоток часу, який витрачається за один день для вивчення однієї теми.

7. Методика викладання та методи навчання.

Надається детальна інформація щодо методик викладання та методів навчання, годин, виділених на один тиждень, і кількості тижнів, відведених на: лекції; консультації (потрібно визначити час для консультацій чи зазначити особливі умови для індивідуального консультування); групові семінари чи практичні семінари; лабораторні роботи; дипломний проект чи галузеву практику; інші види практичної діяльності; методики дистанційного викладання (де наявний цей тип навчання); інші методи.

8. Оцінювання.

Характер, тривалість, вибір часу і повторюваності форм оцінювання, типових для цього розділу курсу, варто уважно перелічити та описати. Необхідно встановити періоди для екзаменаційних сесій, якщо вони не збігаються зі стандартними періодами екзаменаційних сесій цього закладу або відрізняються від них.

Процедури і формальності, пов'язані з екзаменаційними сесіями, потрібно конкретизувати, наприклад, вказати крайній термін для реєстрації.

У деяких закладах для студентів, що приїхали вчитися за програмою обміну студентами, передбачаються особливі пільги, наприклад: їм дозволяють здавати екзамени мовами, що не є

офіційними у закордонних закладах, користуватися словниками на екзаменах чи збільшують ліміт часу для завершення написання екзаменаційних робіт і т. д. Необхідно надати перелік відповідних пільг.

Потрібно надати і схожу інформацію щодо процедур та пільг для студентів, які бажають перескласти іспити, включаючи також дату (часто поза рамками семестру /триместру), коли вони зможуть це зробити.

Поширені способи оцінювання роботи студентів: письмовий чи усний екзамен; есе; реферат (мова, якою мають подаватися реферати, повинна узгоджуватися між місцевим і закордонним закладами перед відправкою студентів; кількість кредитів має чітко встановлюватися); кваліфікаційні роботи (мова, якою готуються кваліфікаційні роботи, і спосіб, в який вони будуть оцінюватися, мають узгоджуватися між місцевим і закордонним закладами. Кваліфікаційні роботи необхідно писати згідно з навчальною практикою закордонного закладу і будь-які курси, що можуть бути пов'язані з їхньою підготовкою, потрібно ідентифікувати і пояснити, дотримуючись рекомендацій цього довідника. Необхідно конкретизувати цілі навчання і те, яких результатів очікують, а також чітко встановити кількість кредитів. Студентам потрібно надати повну інформацію про крайній термін завершення написання кваліфікаційних робіт, дипломних проектів, практичних робіт; виробнича практика повинна бути відкритою для студентів, якщо її проходження є невід'ємною частиною одержання кваліфікації у закордонному закладі (кредити, виділені на виробничу практику, мають бути чітко визначеними, і студенти повинні володіти інформацією про те, як будуть оцінюватися результати проходження практики; атестат (посвідчення); постійне оцінювання.

Спосіб оцінювання навчання і відносна важливість, що приписується різним стадіям чи видам оцінювання, повинні визначатися точно. Наприклад, студентам варто знати, чи чекатиме їх менше покарання за погані кінцеві семестрові результати, якщо вони добре справлялися з практичною роботою або написанням есе протягом семестру.

9. Мова.

Необхідно вказати будь-який розділ курсу, що пропонується іншою, ніж рідна, мова.

10. Розподілення кредитів ECTS.

Рейтинг кредиту повинен призначатися для всіх розділів курсу на базі 60-ти кредитів на один навчальний рік, навіть тоді, коли останні згруповані у модулі чи більші «блоки» курсу. Рейтинг також повинен даватися солідним проектам (кваліфікаційним роботам, дисертаціям, лабораторним роботам, виробничій практиці і т. д.) у межах розділів.

IV. СЛОВНИК

Словник термінології, що використовується в інформаційному пакеті, міг би бути корисним для уникнення непорозумінь. Наприклад, термін «семінар» у різних країнах може мати різне значення.

V. ПРИКЛАДИ УСПІШНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ

Приклади структури курсу з присвоєнням ступеня додаються разом з прикладами опису його індивідуальних розділів. Це – моделі хорошої практики, пристосованої до потреб окремих закладів.

5.8. Опис структури курсу з присвоєння ступенів (DEGREE COURSE)

Приклад 1. Управління міжнародним бізнесом.

Мета програми «Управління міжнародним бізнесом» – підготувати студента до виконання професійних завдань, що мають міжнародне спрямування, – у бізнесі, в державній адміністрації чи міжнародних організаціях.

Програма створена, аби передбачити інтеграцію мовних курсів з курсами з адміністрування бізнесу /економіки /економічної географії. Студенти спеціалізуються з однієї з таких мов: французької, німецької, японської чи іспанської.

Програма включає в себе 6,5 семестру вивчення обов'язкових курсів, що відповідає 195 кредитам, у той час як півтора семестру, або 45 кредитів, відведено одному з таких спеціальних напрямів:

Міжнародний маркетинг	(Кафедра маркетингу)
Міжнародний контроль за управлінням виробництвом	(Кафедра адміністративної економіки)
Економіка	(Кафедра економіки)
Міжнародна економіка	(Кафедра економічної географії)

Таблиця 5.1.

Опис структури курсу з присвоєння кваліфікації
«Управління міжнародним бізнесом»

Рік I, Семестр I (Осінь)	
Економічна географія 7,5 кредиту	Вступ до фінансового обліку 7,5 кредиту
Англійська мова 15 кредитів	
Рік I, Семестр II (Весна)	
Бухгалтерський облік 7,5 кредиту	Статистика 10,5 кредиту
Економічна історія 4,5 кредиту	
Мовна спеціалізація 7,5 кредиту	
Усього за перший рік: 60 кредитів	
Рік II, Семестр III (Осінь)	
Основи мікроекономіки 7,5 кредиту	Основи макроекономіки 7-5 кредиту
Мовна спеціалізація 7,5 кредиту	Основи економіки підприємства 7,5 кредиту
Рік II, Семестр IV (Весна)	
Комерційне право 7,5 кредиту	Економічна політика 7,5 кредиту
Мовна спеціалізація 15 кредитів	
Усього за другий рік: 60 кредитів	
Рік III, Семестр V (Осінь)	
Вступ до маркетингу 7,5 кредиту	Системи бухгалтерського обліку 7,5 кредиту
Мовна спеціалізація 15 кредитів	Фінансовий облік 7,5 кредиту
Рік III, Семестр VI (Весна)	
На вибір 7,5 кредиту	Упр. Бізнесом/Економіка 7,5 кредиту
Мовна спеціалізація 7,5 кредиту	
Усього за третій рік: 60 кредитів	
Рік IV, Семестр VII (Осінь)	
Міжнародний менеджмент 7,5 кредиту	Спеціалізація 17,5 кредиту
Мовна спеціалізація 7,5 кредиту	Спеціалізація 17,5 кредиту
Рік IV, Семестр VIII (Весна)	
Спеціалізація 17,5 кредиту	Дипломний проект 15 кредитів
Спеціалізація 27,7 кредиту	
Усього за четвертий рік: 60 кредитів	
Усього за весь період навчання: 240 кредитів	

Приклад 2.
Англійська мова.

Перший цикл. Другий семестр, 5 год. на тиждень, 7 кредитів.
Базове вивчення англійської мови.

Теорія і практика англійської мови.

Вивчення і практичне вироблення навичок чотирьох видів діяльності: аудіювання, читання, письмо і говоріння. Поглиблене вивчення граматики з метою розширення знань студента, аби після завершення першого року навчання він міг без труднощів вивчати предмети зі спеціальності «англійська філологія».

Вид навчання: лекційні заняття, практичні заняття.

Вид контролю: усний екзамен, письмовий екзамен.

Англійська література II (XIX ст.)

Перший цикл. Другий семестр, 4 год. на тиждень, 5,5 кредитів.

Як вказує назва, це – загальний вступ до англійської літератури, який починається на цьому курсі з XIX ст.; вивчення напрямків, основних течій, періодів, тем та авторів.

Вид навчання: лекційні заняття, практичні заняття.

Вид контролю: письмовий екзамен, презентація письмових робіт.

Іспанська мова III.

(Семантика і лексикологія.)

Перший цикл (повний рік), 4 год. на тиждень, 12 кредитів.

Теоретичний вступ до традиційного структурного та загального вивчення мови на рівні слова та речення.

Ці теорії використовуються для характеристики іспанської мови.

Отже, все подається студентові у взаємозв'язку лексикографічної теорії та практики як інструменту семантики.

Вид навчання: практичні заняття, лекційні заняття.

Вид контролю: письмовий екзамен: теорія і практика.

Порівняльна література

Перший цикл, повний рік, 3 год. на тиждень, 9 кредитів.

Теоретичний курс полягає у вивченні основ теорії, основних напрямків і методологій порівняльної (компаративної) літератури. Одночасно розглядаються проблеми зв'язку між літературою та іншими видами мистецтв.

Вид навчання: лекційні заняття, практичні заняття.

Вид контролю: письмовий екзамен.

5.9. Опис навчального плану на ступінь

Приклад 1. Англійська філологія

Таблиця 5.2

Навчальний план на ступені бакалавра та магістра зі спеціальності «Англійська філологія»

Перший курс			
Перший семестр	Кредити ECTS	Другий семестр	Кредити ECTS
Іспанська мова. Фонетика (Іспанська)	4	Іспанська мова. Морфосинтаксис 1 (Іспанська)	4
Загальна лінгвістика I (Іспанська)	4	Загальна лінгвістика II (Іспанська)	4
Теорія літератури (Іспанська)	5	Англійська фонетика (Англійська)	5
Друга мова і література	1	Друга мова і література II	
Німецька/Французька/Італійська (Іспанська)	5	Німецька/Французька/Італійська (Іспанська)	5
Англійська мова I (Англійська)	6	Англійська мова II (Англійська)	6
Англійська література Загальний вступ. (Англійська) За вибором	6	Англійська література. Загальний вступ (Англійська) За вибором	4
	2		2
Разом	30	Разом	30
Другий курс			
Перший семестр	Кредити ECTS	Другий семестр	Кредити ECTS
Теорія літератури	5	Курс порівняльної літератури	4
Друга мова і література III	3	Загальна і професійна етика	3
Німецька/Французька/Італійська		Англійська мова IV	6
Англійська мова III	6	Англійська література XIX ст. I	5
Англійська література XIX ст. I	4	Англійська лінгвістика II	5
Англійська лінгвістика II 5	4	Американська література I	4

Третій курс			
Перший семестр	Кредити ECTS	Другий семестр	Кредити ECTS
Іспанська мова III	2	Англійська мова IV	7
Семантика і лексикографія (Іспанська)	9	Англійська література III	14
Курс іспанської та порівняльної літератури	9	Англійська лінгвістика (Вибіркова)	4
Англійська мова III	10	Німецька мова I	5
Разом	30	Разом	30
Четвертий курс			
Перший семестр	Кредити ECTS	Другий семестр	Кредити ECTS
Англійська мова IV	5	Американська література (Англійська)	5
Американська література (Англійська)	15	Прикладна лінгвістика (Англійська)	5
Германська лінгвістика (Німецька)	5	Методи викладання в англ. мові	5
Сучасна мова (Англійська)	5	Сучасна мова (Англійська)	9
		Історія Британії (Англійська)	6
Разом	30	Разом	30
П'ятий курс		Кредити ECTS	
Англійська мова V		12	
Англійська література II		15	
Англійська лінгвістика II (Історія англійської мови)		4	
Німецька мова II		9	
Американська література II (Англійська)		10	
Методи лінгвістичного аналізу (Англійська)		10	
Разом		60	

Повний курс навчання: бакалавра – 240 кредитів; магістра – 60 кредитів (разом – 300 кредитів).

5.10. Опис предмета курсу

Таблиця 5.3

Приклад опису предмета «Теплові машини»

Предмет: ТЕПЛОВІ МАШИНИ. Факультет: ЕНЕРГЕТИКА

Курс 4-ий	Енергетика Механіка	Обов'язковий: X Вибірковий
Загальна кількість годин: 90		Річний: 1 семестр: X 2 семестр Годин на тиждень: Теорія – 4; Семінари – 2; проект

МЕТА.

Характеризуються теоретичні та практичні проблеми, пов'язані із стискуванням газу, і базові знання функціонування та елементарного моделювання холодильних машин, турбін і двигунів внутрішнього згоряння.

ПРОГРАМА.

- Вентилятори та компресори: порівняльне вивчення різних типів стискування, поршневих, ротаційних, пластичних чи коловоротних, відцентрованих та осьових компресорів.

- Перемінні двигуни внутрішнього згоряння. Термодинамічні цикли, двигуни з регульованим примусовим запалюванням, дизельні двигуни.

- Двигуни з постійним потоком: парові машини, газові турбіни, турбореактори.

- Холодильні машини – зріджувачі (конденсатори).

ЛІТЕРАТУРА

1. VICHNIEVSKY R. Thermodynamique appliquee aux machines.— MASSON, 1967.
2. VTIER L. Turbines a gaz et a vapeur. – ALBIN Michel, 1965.
3. DIXON J. L. Thermodynamics of turbomachinery. – Pergamon Press, 1975.
4. Harman R. C. Gas turbine engineering. – Me Milan Press, 1981.
5. BENSON R.S., WITHEHOUSE R.D. Internal combustion engines. – Pergamon Press, 1979.

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ. Письмове опитування – завдання з синтезу.

ПЕРЕДУМОВИ. Прикладна термодинаміка.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА. Курсова робота – розробка задач (3 год/тиждень).

5.11. Опис дисципліни курсу

Назва курсу	Курс № :	Семестр 7
Сонячна енергія і геотермальне тепло	307.075	
Тип курсу	Години/Тиждень/ЗС/ВС	Кількість кредитів
Лекційний	2	Л/ЗС 3

Лектор. Ім'я і прізвище.

Інститут /Факультет. Назва та адреса, телефон, факс.

Статус курсу в навчальній програмі: курс за вибором у програмі навчання в галузі «Енергетика» за спеціальністю інженерної механіки, економіки інженерної механіки, економіки інженерної механіки і цивільного будівництва.

Опис курсу: фізичні і метеорологічні основи сонячної радіації, вимірювання та оцінювання, розрахунки напрямку та інтенсивності радіації; вибрані теми щодо перенесення тепла; теорія і практика вивчення сонячних колекторів, сонячних електростанцій для нагрівання водопровідної води, басейнів і житлових будинків, сонячних охолоджувачів, сонячних теплових і фотоелектростанцій; спеціальне використання і майбутні проекти.

Завдання курсу: студент повинен отримати знання теоретичних основ і практичних методів для оцінювання сонячної енергії геотермального тепла. Вона/він повинні вміти розраховувати і проектувати електростанції, які відносяться до цих форм енергії.

Метод навчання: лекції із застосуванням слайдів і прозірок.

Передумова: необхідні загальні знання математики і фізики, бажані — у сфері перенесення тепла.

Методичне забезпечення: протягом лекцій студентам роздаються конспекти лекцій з актуальної тематики.

Екзаменаційна методика: усний екзамен, за призначенням.

Реєстрація на курс: немає.

Реєстрація на екзамен: з лектором, персонально чи по телефону.

Зауваження. Ця лекція підходить для студентів усіх технічних галузей.

Скорочення.

Курс №: вказує на номер курсу у каталозі курсів, надрукованому університетом.

ЗС: Зимовий семестр.

ВС: Весняний семестр.

5.12. Анкета-заява студента та угода про навчання

АНКЕТА-ЗАЯВА СТУДЕНТА

Після вибору закордонного закладу, уважного ознайомлення з його пакетом інформації та консультації зі своїм координатором факультету ECTS студент заповнює анкету-заяву. Для того, аби заповнити її, студент має бути добре ознайомлений з програмою навчання, яку він(вона) вибирає в закордонному ВНЗ і яка розроблена спільно з координатором факультету ECTS місцевого навчального закладу.

Студент може також за бажанням включити до анкети другий і третій навчальний заклади на вибір, якщо його заяви щодо першого закладу не буде прийнято. У такому разі студент за згоди координатора має підготувати угоду про навчання для кожного навчального закладу, до якого він подає заяву.

УГОДА ПРО НАВЧАННЯ

Коли три залучені сторони – студент, місцевий навчальний заклад і закордонний навчальний заклад – домовляться про програму навчання за кордоном, вони підписують угоду про навчання, яка додається до анкети-заяви. Ця угода, що описує програму навчання за кордоном, має бути підписана до того, як студент виїде до місця навчання за кордон. Позитивна практика у використанні угоди про навчання є важливим аспектом ECTS.

Студент погоджується виконувати програму навчання у закордонному навчальному закладі як невід’ємну частину його (її) вищої освіти.

Місцевий вищий навчальний заклад гарантує студенту те, що він повністю визнає (зарахує) предмети курсу, перелічені в угоді. Заклад має уважно розглянути те, хто повинен підписати цю угоду з його сторони. Було б добре, аби навчальний заклад забезпечив

студента письмовим підтвердженням, точно вказуючи, як буде проведено академічне визнання, наприклад, які з предметів курсу закладу будуть вважатися зарахованими у закордонному вищому навчальному закладі. Якщо програма навчання повинна виконуватись частково або якщо місцевий вищий навчальний заклад сам оцінює студента з деяких дисциплін, це має бути чітко відображено в угоді про навчання.

Закордонний ВНЗ підтверджує те, що програма навчання є прийнятною і не суперечить його правилам. Однак визнається, що незначна частина предметів курсу може не узгоджуватись з остаточним розкладом, якщо під час підписання угоди розклад не був відомим. Так само може бути невідомо, чи достатня кількість студентів залишиться на предмети курсу за мінімальної вимоги реєстрації, але при підписанні угоди про навчання навчальний заклад розміщує на предметі курсу максимально дозволена кількість студентів, якщо під час підписання угоди є місце.

Копію підписаної угоди про навчання потрібно надати всім залученим сторонам, місцевому навчальному закладу, закордонному закладу і студентові.

ЗМІНИ В УЗГОДЖЕНІЙ ПРОГРАМІ НАВЧАННЯ

Студенти можуть захотіти змінити узгоджену програму навчання після прибуття до закордонного навчального закладу з ряду причин: розходження в розкладі, невідповідність вибраного курсу (рівень, зміст чи щось інше). Тому форма угоди про навчання дозволяє змінювати попередньо узгоджену програму навчання /угоду про навчання.

Угоду всіх сторін про зміни потрібно одержати для того, щоб гарантувати повне академічне визнання всіх предметів курсу, які вивчаються за кордоном. Важливо, аби студент знав, що остаточно вибрані курси і програми навчання мають бути схвалені як приймаючим, так і відряджаючим закладом для того, щоб вони були повністю визнані. Зміни до узгодженої від початку навчання програми будуть відображені на зворотному боці угоди про навчання і вчасно підписані студентом та координаторами як місцевого, так і закордонного навчального закладів.

Потрібно підкреслити, що зміни до початково узгодженої програми навчання потрібно внести у відносно короткий час після приїзду студента до закордонного ВНЗ. Копію нової угоди про навчання необхідно представити студенту і координатору обох вищих навчальних закладів.

ЗРАЗКИ АНКЕТ

Чисті копії анкет подаються у додатку до пакета документів.

Анкети-заяви студента і угода про навчання, представлені в цьому пакеті документів, є лише зразками. Іноді необхідно, щоб навчальні заклади пропонували інші документи для узгодження з правилами навчального закладу. Однак існує певна перевага у вищих закладах, які мають одну форму для студентських заяв для більшості чи всіх своїх партнерів і для адміністраторів, що звикли одержувати інформацію з анкети-заяви ECTS одного стилю від студентів, які прибувають від їхніх партнерів.

ПЕРЕЛІК ОЦІНОК ВИВЧЕНИХ ДИСЦИПЛІН

Перезарахування кредитів у системі ECTS відбувається шляхом обміну переліком оцінок вивчених дисциплін між місцевим та закордонним навчальним закладом і навпаки.

Переліки оцінок вивчених предметів дають характеристику знань студента у системі ECTS до і після періоду навчання за кордоном. Кожен курс, який вивчав студент, записується у переліку оцінок вивчених дисциплін не лише за системою ECTS, але й за шкалою місцевого вищого навчального закладу і, можливо, за оціночною шкалою, узгодженою зі шкалою оцінювання ECTS. Комбінація балів і кредитів за системою ECTS представляє результати навчання студента відповідно до кількісної та якісної характеристики.

Підписана копія переліку оцінок дисциплін повинна бути представлена усім сторонам: місцевому навчальному закладу, закордонному навчальному закладу і студентові.

Перелік оцінок вивчених дисциплін має бути представлений місцевим навчальним закладом для студентів, які вирушають за кордон, до початку їхнього навчання в новому закладі.

Перелік оцінок вивчених дисциплін студентів, які вирушають вчитися за програмою ECTS, повинен включати всі оцінки предметів попередньої вищої освіти і додаватися до студентської анкети-заяви, яка надсилається до закладу(ів), в якому студент має намір навчатися.

Деякі пункти, що не можуть бути заповненими в момент подання заявки (наприклад, оцінки поточного навчального року), заповнюються пізніше.

Наявність переліку оцінок дисциплін до того, як студент вирушає за кордон, полегшує залучення до закордонної програми. Це допомагає координаторам ECTS закордонного інституту визначити,

чи відповідає рівень усіх предметів програмі навчання, запропонованій в анкеті-заяві, і чи всі передумови було виконано.

Перелік оцінок дисциплін подається закордонним вищим навчальним закладом для повернення студентів наприкінці періоду їхнього навчання за кордоном.

Перелік оцінок дисциплін є основним документом для повного визнання навчання студента і перезарахування кредитів за системою ECTS та підтверджує проходження навчання за кордоном для майбутніх роботодавців.

НАСТУПНЕ НАВЧАННЯ ЗА КОРДОНОМ

Студент у програмі ECTS може: повернутися до місцевого ВНЗ; залишитися у закордонному ВНЗ – очевидно, щоб отримати ступінь, – чи перейти до іншого закордонного вищого навчального закладу. Вищі навчальні заклади самі будуть вирішувати, чи це можливо, чи ні, і якими мають бути умови для того, щоб студент міг перереєструватися та (чи) отримати диплом. Перелік оцінок дисциплін буде тут особливо корисним засобом допомоги вищим навчальним закладам для прийняття таких рішень з огляду на те, що він дає детальний опис досягнень студента у навчанні.

5.13. Оцінювання в системі ECTS

ECTS гарантує визнання навчання за кордоном, впроваджуючи систему оцінювання і порівняння студентських досягнень та їх передачу з одного закладу до іншого. У цьому розділі представлено повний опис шкали оцінювання ECTS з поясненням її основ та способів використання. Варто звернути увагу читача на той факт, що шкала оцінювання ECTS є результатом роботи ECTS і розроблена протягом пошукового етапу через усвідомлення необхідності полегшеного оцінювання та перенесення оцінок, здобутих у іншому закладі за іншою системою оцінювання.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ECTS

Результати екзаменів і заліків, зазвичай, відображаються в оцінках. Однак в Європі співіснує багато різних систем оцінювання. До того ж питання перезарахування оцінок було однією з найсуттєвіших проблем студентів – учасників ECTS:

а) з одного боку, тлумачення оцінок в одній країні значно відрізняється від іншої, одного предмета від іншого, в одному закладі від іншого;

б) з іншого боку, помилка при перезарахуванні оцінки може мати серйозні наслідки для студентів.

Відтак Європейська комісія скликала групу експертів для визначення спірних питань. Інформація, коментарі та статистичні дані, представлені 80 закладами з 84 закладів-учасників ECTS на той час, були прийняті до уваги для того, щоб відпрацювати запропоновану шкалу оцінювання ECTS. Усі групи предметів узгоджено з використанням шкали оцінювання ECTS, аби перевірити її ефективність.

Шкала оцінювання ECTS була розроблена задля того, щоб допомогти закладам перенести оцінки, виставлені місцевим закладом. Вона представляє додаткову інформацію про роботу студентів, а не замінює загальні оцінки. Вищі навчальні заклади приймають власні рішення щодо використання шкали оцінювання у своїй власній системі.

ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА «ПОЛЕГШЕНОЇ ШКАЛИ ОЦІНЮВАННЯ»

Вона з'явилася в результаті різносторонніх обговорень, які відбувалися серед п'яти груп від початку пошуків того, що передача оцінок може ефективно проводитись за допомогою полегшеного оцінювання, зрозумілого в усій Європі. Концепція «полегшеної шкали оцінювання» означала, що:

- шкала була достатньо добре охарактеризована і будь-який заклад зміг би використати її для своїх предметів;
- шкала запропонувала додаткову інформацію до оцінки закладу, але не замінила її;
- шкала оцінювання ECTS була зрозумілою іншим закладам, які виставляли відповідну оцінку згідно з власною системою оцінювання студентам, котрі вступають, або випускникам;
- оцінка за системою ECTS окреслювала б, поруч з оцінкою, виставленою закладом у перелік оцінок дисциплін студента, його досягнення до і після періоду навчання.

Іншими словами, «полегшена шкала оцінювання» внесла б ясність, але не перешкодила б нормальному процесу виставлення оцінок у межах кожного закладу.

Під час дискусій щодо шкали оцінювання ECTS особлива увага зверталася на детальне цифрове визначення, яке базувалось на класифікації студентів за знаннями у класі, та найбільш якісне

визначення, яке ґрунтувалося на загальному розумінні ключових слів – «добре» та «відмінно». Жоден підхід не дав задовільних результатів. Крім цього:

- суворий цифровий підхід визначив би межі, які були б нелогічними з точки зору міжнародної системи оцінювання;
- у різних закладах з'явилися розбіжності у розумінні ключових слів.

Кількість оцінок у шкалі оцінювання ECTS – компромісна. Менша кількість оцінок дала б занадто мало інформації, більша – означала б певні несуттєві уточнення та спричинила б збільшення механічної роботи у виставленні оцінок. Визначення п'яти прохідних рівнів оцінок було обране для максимізації значення оцінок «А» та «Е».

Таблиця 5.4

Шкала оцінювання ECTS

Оцінка ECTS	Відсоток студентів, які, зазвичай, успішно досягають відповідної оцінки	Визначення
A	10	ВІДМІННО – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок
B	25	ДУЖЕ ДОБРЕ – вище середнього рівня з кількома помилками
C	30	ДОБРЕ – в загальному правильна робота з певною кількістю грубих помилок
D	25	ЗАДОВІЛЬНО – непогано, але зі значною кількістю недоліків
E	10	ДОСТАТНЬО – виконання задовольняє мінімальні критерії
FX	–	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно попрацювати перед тим, як отримати залік
F	–	НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідна серйозна подальша робота

Подвійне використання терміна «відмінно» та статистичного виразу «найвищі десять відсотків студентів» передбачає два підходи до загальної мети. Шкала не нав'язує визначення «відмінно» кожному закладу, вона, радше, робить це визначення оцінкою «А» шкали ECTS. Багато пунктів присвячено вибору цифри 10%. Суворішого визначення у деяких закладах було б досягти важко, але більш загальне визначення знизило б стимул для здібніших студентів.

Крім того, шкала оцінювання ECTS не базується на припущенні про будь-який розподіл студентських оцінок, вона базується на визначенні досконалості. Визначення системою ECTS досконалості та остаточної оцінки створено для полегшення перезарахування, але не для заміни та створення плутанини в оцінках, виставлених у закладі, де навчається студент.

Хоча більше уваги приділяється оцінці «відмінно», визначення нижчих оцінок відіграє важливу роль для дуже великої кількості студентів та потребує впровадження шкали ECTS на всіх рівнях досягнень.

Неможливо визначити єдиний критерій систем оцінювання у європейських країнах. У більшості з них – всезагальна система оцінювання, яка в жодному випадку не є універсальною. Крім цього, визначення бала «проходження» за певною шкалою може різнитися між закладами, а межа застосування всіх доступних балів суттєво відрізняється у різних закладах, змінюється з року в рік, та є відмінною з кожного предмета.

Однією з основних засад шкали оцінювання системи ECTS є її чітка визначеність щодо того, аби заклади прийняли свої рішення з приводу застосування цієї шкали.

Спосіб відповідності балів закладу до шкали оцінювання системи ECTS такий:

- Заклад розглядає розподіл балів, присвоєних студентам, для того, щоб отримати 10-25-30-25-10 балів за моделлю, межі між оцінками відповідали б 10%, 35%, 65% та 90% від загальної кількості встигаючих студентів.

- Неможливо накреслити статистичну межу оцінки, яку отримали 10% кращих студентів. Шкала має міцне статистичне підкріплення, але статистичні дані повинні бути поєднані з реалістичним описовим підходом. Наприклад, у призначенні оцінки «А» в системі ECTS заклад Британії, присуджуючи відзнаку першого

класу 8% своїх студентів, може вирішити зберегти те саме визначення «найкращої успішності» щодо оцінки європейської системи ECTS. Заклад Італії, присуджуючи успішність «А» 14% своїх студентів, не матиме жодних засобів для розрізнення цих студентів. З іншого боку, присудження *Matricula de Honor* закладом Іспанії менш ніж 5% своїх студентів обмежує визнання студентів з «найкращою успішністю» в європейській системі ECTS.

- Висока відмінність виставлених оцінок в Іспанії, Нідерландах і, наприклад, Греції може зробити співставлення меж оцінки системи ECTS досить важким. Наприклад, 70% студентів групи присвоєно 7 балів у виданому записі датського закладу з охопленням оцінок «С» та «D» системи ECTS. Зазвичай, потрібно видати оцінку 7, навіть якщо екзаменатор нагороджує вищими балами, можливо 6.8 або 7.2. Тому бали екзаменатора можуть використовуватися у цих країнах для досягнення реалістичного розподілу студентів серед оцінок системи ECTS.

- Важливим є розподіл балів для встановлення оцінок. Розподіл балів курсу може змінюватися з року в рік; можуть також бути відмінності між кількісним та якісним ступенем занять. Чим помітніше наближення закладу до єдиного критерію між своїми балами та шкалою оцінювання системи ECTS, тим легше відбувається процес оцінювання, але невимушеність цієї дії повинна бути збалансованою проти значного та систематичного відхилення від визначення шкали оцінювання, іншими словами – проти несправедливості по відношенню до студентів.

- Якщо кількість студентів, які відвідують заняття, досить мала, і чіткий розподіл за моделлю 10-25-30-25-10 недоцільний. Проте досвід пропонує таке рішення:

- а) бали за кілька занять подібного рівня, зазвичай, розподіляються;

- б) розподіл балів за п'ятирічний період, наймовірніше, призведе до збалансованого результату.

- Інформація, представлена оцінкою системи ECTS, пов'язує роботу одного студента з роботою інших студентів групи. Зрозуміло, що студент високого рівня у групі низького рівня отримає вищу оцінку, ніж якби він виконував загальну роботу, як і студент, що відвідує описові курси, опиниться у невигідному для себе становищі у закордонному закладі, який спеціалізується на математичних навичках. Жодна шкала оцінювання не вирішить

цієї проблеми: інформація, перенесена на перелік оцінок дисциплін, повинна представити те, що дійсно сталось, а не те, що могло б статися, якби ...

- Оцінки повинні бути ознакою зарахування заліку за індивідуальні заняття, якщо вони представлені у переліку оцінок дисциплін. Тому важливо, щоб розподіл середньорічних балів не вважався відповідним до визначення цих оцінок, оскільки розподіл середньорічних балів значною мірою відрізнятиметься від розподілу балів групових занять, які складають середнє число; наприклад, більше студентів отримають певний, дуже високий, бал на одному індивідуальному занятті, ніж вони отримали б цей бал як середній, враховуючи усі заняття року. Це може значно вплинути на визначення оцінки «А» системи ECTS, і меншою мірою на оцінку «В».

- Оцінки системи ECTS від «А» до «Е» присвоюються за умови складання заліку та оцінки від «FX» до «F» присвоюються у випадку його нездачі; відмінність між «FX» та «F» сприятиме визначенню майбутнього навчального плану для деяких не дуже успішних студентів. Заклади, не спроможні розрізнити рівні незадовільної здачі заліку, застосовуватимуть тільки оцінку «F», не беручи до уваги оцінку «FX».

- Коли місцевий та закордонний заклади вирішать, як їхні бали відповідають оцінкам системи ECTS, відбувається перезарахування оцінок, наприклад:

а) Студент з Італії складає екзамен у закладі Франції, отримавши 13 балів із 20 можливих. У цьому закладі 13 балів означає, що робота виконана на «добре» і відповідає оцінці «С» у системі ECTS. Перелік оцінок дисциплін представляє наявність 13-ти балів та оцінку «С» в ECTS. На основі цієї інформації місцевий заклад в Італії присвоює 27 балів із 30 можливих.

б) Студент з Німеччини не досяг успіху при складанні екзамену з однієї з дисциплін в Іспанії, і перелік оцінок представляє наявність 5 балів з 10 можливих та оцінку «Е» у системі ECTS. Німецький заклад визнає залік із оцінкою 4.0 за шкалою від 1.0 (дуже добре) до 5.0 (незадовільно).

в) Студентка з Португалії у Нідерландах отримує 9 балів із 10 можливих, завдяки чому стає однією з кращих студентів, які становлять 10% групи. Вона отримує оцінку «відмінно» і перелік оцінок дисциплін демонструє дану кількість отриманих балів та оцінку «А» у системі ECTS. Місцевий заклад у Португалії використовує цю інформацію для присвоєння 19-ти балів із 20 можливих.

Як бачимо, заклади вищої освіти мають право використовувати шкалу оцінювання системи ECTS найбільш доцільним, на їхню думку, чином, оскільки її створено для відображення різних систем оцінювання, які існують у країнах-членах ЄС та країнах Європейської асоціації вільної торгівлі.

5.14. Досвід використання ECTS у країнах Європи

Сьогодні можна говорити про стійкий розвиток ECTS як основного інструмента інтеграційного процесу в системі вищої школи країн Європейського Союзу та інших держав: вже більше 1200 європейських вузів за 6000 навчальних програм використовують систему ECTS. Наприклад, Австрія, Франція, Німеччина, Італія, Угорщина, Словаччина та інші країни об'єднали введення двох циклів навчання з одночасним обов'язковим введенням ECTS. Інші країни, особливо ті, що знаходяться у Північній Європі, мають свої системи кредитів, достатньо сумісні з системою ECTS. Отже, у деяких країнах співіснують дві системи. Однак, Данія та Норвегія вирішили повністю замінити свої національні системи кредитів системою ECTS. Навіть у країнах, де кредитна система не є обов'язковою, багато вищих закладів освіти використовують ECTS для перезарахування кредитів (напр., Болгарія, Чеська республіка, Польща, Словенія). Міністри освіти майже двох третіх із 46 країн заявили, що їхні вищі заклади освіти використовують систему ECTS для перезарахування кредитів. Приблизно 15% від цієї кількості країн використовують іншу систему кредитів, а в решті країн такої системи немає зовсім.

Система ECTS широко використовується вищими закладами освіти Греції та Швеції (80%), Фінляндії та Польщі (82%), Австрії (84%), Румунії (87%), Норвегії (90%), Ірландії та Данії (93%). Системами кредитів, відмінними від ECTS, послуговуються вищі заклади освіти Великобританії (45%) та Туреччини (58%).

Таблиця 5.5

Використання системи академічних кредитів в Європі
(країни ЄС і країни-учасниці Європейської Асоціації Вільної торгівлі)

Країни	Наявність кредитної системи у завершеному вигляді	Наявність національної системи <i>Інші особливості</i>
Австрія	Немає	ECTS використовують деякі ВНЗ
Бельгія (французьке співтовариство)	Немає	ECTS використовується в рамках міжнародного співробітництва
Бельгія (фламандське співтовариство)	Є (має ознаки переносу та акумуляції кредитів)	ECTS використовують деякі ВНЗ
Великобританія – Шотландія	Використовується кредитна система SCOTCATS із вираженою функцією переносу кредитів	Більшість ВНЗ використовують кредитну систему, що базується на «CNAА pointsystem». У багатьох ВНЗ застосовується CATS (система накопичення і переносу кредитів). Використовується також ECTS
– Англія	Немає	
– Уельс	Немає	
Греція	Немає	ECTS використовують деякі ВНЗ
Данія	Немає	Багато ВНЗ використовують власні кредитні технології чи ECTS. Міністерство освіти Данії в лютому 1999 р. рекомендувало парламенту введення кредитної системи, заснованої на засадах ECTS
Ірландія	Немає	Деякі ВНЗ використовують ECTS. Курси підвищення кваліфікації структуруються на основі кредитної системи, що забезпечує її прогрес
Ісландія	Є система, сумісна з ECTS	ECTS використовують багато ВНЗ
Іспанія	Є (однак базується на контактних годинах, а не на трудомісткості навчального процесу)	Національна система певною мірою сумісна з ECTS

Італія	Немає	ECTS використовує багато ВНЗ. Новий Закон регламентує введення ECTS в національну систему вищої освіти
Нідерланди	Є система, сумісна з ECTS	ECTS використовують багато ВНЗ
Німеччина	Немає	Університетський Акт 1998 р. забезпечує основу для введення кредитної системи. ECTS використовується багатьма ВНЗ
Норвегія	Є система, сумісна з ECTS	ECTS використовують багато ВНЗ
Португалія	Немає	ECTS використовують деякі ВНЗ
Фінляндія	Є (має ознаки переносу і накопичення кредитів, сумісна з ECTS)	ECTS використовують багато ВНЗ
Франція	Немає	ECTS використовують деякі ВНЗ
Швеція	Є	ECTS використовується поряд із національною кредитною системою

На відміну від ECTS, розглянутої вище, більшість чинних освітніх кредитних систем є системами, які *акумулюють кредити*. Окремо взятий ВНЗ розробляє свою *кредитну систему*, що є внутрішньою. В ній «трудомісткість процесу навчання», необхідного для отримання академічного ступеня, сегментується (кожному сегменту-блоку присвоюється певне число кредитів). Присвоєння студенту академічного ступеня відбувається після того, як він/вона зароби(в)/ла – накопи(в)/ла певну кількість кредитів. При цьому проміжок часу, упродовж якого допускається процес акумулювання, є довільним, хоча й має певні обмеження. Прикладом акумуляційної кредитної системи є вища школа США. Очевидними є переваги такої системи:

- гнучкість (кожен студент самостійно вибирає траєкторію досягнення заданої кількості кредитів (система дозволяє ефективно реалізувати концепцію індивідуалізації процесу навчання));

- ефективність як процесу навчання, так і витрат (економічна ефективність);

- самооптимізація процесу навчання.

5.15. Деякі додаткові переваги та проблеми ECTS

На завершення зазначимо, що ECTS акумулює в собі **переваги** для різних суб'єктів вищого навчального закладу.

Для вищого навчального закладу:

- сприяє розвитку автономізації та відповідальності;
- відкриває нові можливості для співпраці;
- сприяє розвитку комунікативних зв'язків між ВНЗ;
- стимулює підвищення якості навчального процесу та організаційно-адміністративної діяльності;
- підвищує якість студентської мобільності.

Для професорсько-викладацького складу ECTS забезпечує і підтримує:

- автономність і диверсифікацію;
- комунікативність;
- прийняття рішень з академічного визнання;

покрощує:

- зміст навчальних програм;
- якість навчального процесу та його результати.

Для студентів:

- розширює вибір для навчання за кордоном;
- дозволяє самим сформулювати програму навчання;
- забезпечує сертифікацію процесу навчання в іноземному навчальному закладі;
- гарантує академічне визнання.

Недоліки:

- фрагментація знань;
- сегментація процесу навчання;
- зменшення значимості наукових досліджень у процесі навчання. Очевидно, що недоліків системи переносу кредитів чи системи лише їх акумуляції потрібно уникати при певному «гібридному» (змішаному) підході. Такий шлях у національному масштабі реалізовано у Великобританії в середині 90-х років ХХ століття.

Сьогодні більшість європейських країн (країни ЄС та члени Європейської Асоціації Вільної Торгівлі) мають академічні кредитні системи. Деякі з них є національними, інші – інституціональними; низка європейських університетів продовжує експериментувати

з різними кредитними системами. За ознакою *перенесення – акумуляція* більшість європейських країн використовують акумуляційні кредитні системи, за окремими винятками – системи перенесення кредитів, і тільки декілька країн – національно обмежені «гібридні» (змішані) системи. У деяких випадках ECTS в умовах, що склалися (велика диверсифікація кредитних систем), вважається недостатньо ефективною як своєрідний освітній «міст», «друга валюта» в європейському просторі вищої освіти. Тому багато дослідників, викладачів та управлінців європейських університетів активно обговорюють проблему створення EUROCATS – Європейської системи акумулювання та перенесення кредитів.

Результат недостатнього рівня розвитку національних кредитних систем у значній частині європейських держав, з одного боку, та їхнє політичне бажання створити спільний європейський простір вищої освіти – з іншого, дозволяє стверджувати можливість та перспективність трансформування ECTS у міжнародний стандарт вищої освіти.

ПРИНЦИПИ, ШЛЯХИ Й ЗАСОБИ АДАПТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ВИЩУ ОСВІТУ УКРАЇНИ

6.1. Стратегічні завдання розвитку освіти України

Стратегічні напрями модернізації освіти і науки, значущість цих сфер у суспільному розвитку країни визначаються як об'єктивними тенденціями загальноосвітнього розвитку, так і тісно пов'язаними внутрішньодержавними процесами.

Перехід людства від індустріального виробництва до науково-інформаційних технологій, а потім і формування суспільства високого інтелекту об'єктивно висуває науку як найбільш пріоритетну сферу, що продукує нові знання та освіту, долучає до цих знань суспільство в цілому і кожну людину зокрема. Саме від рівня інтелектуального розвитку людини більшою мірою залежатиме успіх будь-якої виробничої діяльності і, взагалі, будь-якої сфери життєдіяльності. Якщо ж врахувати зростання тенденції глобалізації, яка з-посеред інших означає небувале раніше загострення конкуренції між державами-націями, набуває загальнопланетарного характеру та охоплює, окрім економіки, інші сфери, то стає очевидним, що лише країна, яка забезпечить адекватний вимогам часу розвиток освіти і науки, може сподіватись на достойне місце у світовому співтоваристві.

Тому перша стратегічна мета у розвитку освіти і науки – *утвердження в суспільстві розуміння абсолютної пріоритетності цих сфер та фактичне її забезпечення*. Позитивні зрушення тут в останні роки завдяки позиції Президента України, законодавчій діяльності Верховної Ради України, діям Уряду очевидні. Це проявилось і в зростанні заробітної плати освітянам та науковцям лише у 2003 – на початку 2004 рр. на 44%, і в збільшенні вдвічі з 1 липня 2004 р. стипендії студентам та учням профтехосвіти, і у виділенні коштів для закупівлі сучасного обладнання для НАН України. Однак усі ці дії можна розглядати лишень як перші кроки. В найближчі роки заплановано довести фінансування науково-технічної сфери до 1,7% ВВП задля того, щоб наблизитися до країн ЄС, які визначили на 2010 рік сумарне

фінансування науки за рахунок усіх джерел у розмірі 3% від ВВП. В освіті ставиться завдання практично подвоїти нинішні 4,3% ВВП, аби бути конкурентоспроможними з європейськими країнами.

Друга стратегічна мета полягає в модернізації освітянської діяльності задля того, щоб готувати людину, здатну до ефективної життєдіяльності у XXI столітті. Основні напрямки модернізації визначено у Національній доктрині розвитку освіти, схваленій II Всеукраїнським з'їздом освітян і затвердженій Указом Президента України у 2002 році.

Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі завдання:

Перше. Суттєво скоригувати спрямованість освітнього процесу. Світ вступив у період, коли зміна ідей, технологій, знань відбувається швидше, ніж зміна поколінь людей. Звідси очевидно, що навчити дитину на все життя не можна, тому не треба зводити навчання лише до засвоєння учнем чи студентом певної суми знань. Окрім цієї функції навчального процесу з'являється завдання навчити самостійно навчатися, оволодівати новою інформацією, виробити в учня, студента життєво важливі для нього компетенції. Освіта повинна готувати людину, здатну сприймати зміни, творити їх, розцінювати змінність як органічну складову власного способу життя. Інноваційний характер сучасної цивілізації та сучасної економіки потребує людину інноваційного типу, яку може сформувати лише інноваційна за своєю сутністю освіта. Такою вона і повинна стати. Саме на вирішення цих проблем скеровано практичні зміни в освіті: це і прийнятий Урядом на початку 2004 р. Державний стандарт базової і старшої школи, це і розроблені на його основі навчальні плани, що забезпечать профільне навчання старшокласників відповідно до їхніх природних здібностей і життєвих планів, це і нові за змістом і сутністю програми та підручники тощо.

Друге завдання – модернізація освіти. Глобалізація світу, його інформаційна багатоманітність обумовлюють включення людини у незрівнянно складнішу і масштабнішу систему взаємовідносин, що суттєво ускладнює життєву поведінку людини. Тому освіта повинна готувати розвинену, самостійну, самодостатню особистість, яка б керувалась у житті не страхом, а власними переконаннями і самостійним свідомим аналізом. Ось чому здійснюється перехід від авторитарної педагогіки до педагогіки толерантності, де б навчання і виховання здійснювалося

з урахуванням природних здібностей і психологічних особливостей кожної особистості. Без формування самодостатньої особистості неможливе ні стабільне демократичне суспільство, ні ефективна ринкова економіка, яка вимагає дієвого, активного, відповідального громадянина.

Третє завдання в модернізації освіти полягає у переведенні матеріально-технічної бази навчального процесу на сучасний рівень. Навчальний заклад, що має в аудиторіях лише дошки, парти та підручники, відходить у минуле. Сьогоднішня освіта неможлива без сучасних комп'ютерів, електронних підручників, новітніх фізичних, хімічних та біологічних кабінетів. Останнім часом зроблено суттєві зрушення в комп'ютеризації. Сьогодні у країні комп'ютеризовано 54% середніх шкіл, з них сільських – 45%.

Міністерство освіти і науки України завершує розробку програми «Навчальне обладнання» задля налагодження виробництва і постачання в навчальні заклади сучасних приладів для вивчення природничих і технологічних наук.

Четверте завдання полягає у здійсненні мовного прориву в освіті, а потім і в українському суспільстві. Тут є два підзавдання. Одне полягає у забезпеченні знання державної мови. Сьогодні 75% дітей у школах навчаються українською мовою, решта – вивчають державну мову. Проблем тут у певних регіонах України чимало; і обумовлені вони, передусім, відсутністю україномовного середовища. Друге, в сучасному глобалізованому світі людина не може діяти максимально ефективно, не може підтримувати своєї професійної компетентності без можливості широкого спілкування зі світом. Ось чому поряд з ґрунтовним вивченням української, рідної мови, в освіті робляться кроки щодо забезпечення вивчення іноземних мов. Уже два роки, як в усіх школах вивчення іноземних мов розпочинається з 2-ого класу. Згідно з новими навчальними планами буде можливість вивчати з 5-ого класу ще одну іноземну мову або мову національної меншини.

Щодо розвитку вищої освіти, то стратегічні цілі обумовлені її новими функціями у сучасному світі. Вища освіта сьогодні не є виключно засобом підготовки фахівців для народного господарства. **Отримання вищої освіти, окрім цього, стає все більш обов'язковим етапом у розвитку людини; у суспільстві створюється необхідний інтелектуальний потенціал, а відтак – передумови для впровадження науково-інформаційних технологій,**

переходу до інноваційної економіки. В Україні в останні роки досягнуто суттєвих показників. Якщо в 1990 році, тоді ще в УРСР, навчалось 176 студентів на 10 тис. населення, то сьогодні – 385.

Важливою проблемою залишається якість вищої освіти. Призупиняється діяльність відокремлених підрозділів ВНЗ, в яких не забезпечується належний рівень якості. Водночас продовжується робота з оптимізації співвідношення підготовки фахівців. Усі додаткові місця державного замовлення, а за останні 3 роки їх число зросло на 15%, виділено для спеціальностей, пов'язаних з науково-інформаційними технологіями та реальним виробництвом.

Одне з важливих завдань – **приєднання до Болонського процесу**. Альтернативи цьому курсу для України немає. Отже, приєднання до Болонського процесу та й безпосередні внутрішні інтереси потребують суттєвого збільшення ролі університетської науки.

Вища школа зазнає і певних структурних змін. Так, на початку становлення нашої державності практика залучення технікумів до структури вищої освіти, з одного боку, привела до самодискредитації вітчизняної вищої освіти, а з іншого – зменшила можливості для успішної роботи самих технікумів. Тому планується вилучити технікуми зі складу вищої школи і створити на їхній основі самостійний напрямок – базову професійну освіту, яка продовжить підготовку молодших спеціалістів і буде знаходитися між профтехосвітою і вищою освітою.

Проблеми науки слід визначити як системні труднощі і бар'єри на шляху інноваційного розвитку економіки у контексті науково-технічної діяльності. Вони зводяться до таких позицій:

- попит на наукоємну вітчизняну продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;
- як державні, так і недержавні фінансові інституції неактивно орієнтовані на інвестування інновацій;
- недостатній досвід дієвого захисту інтелектуальної власності;
- відсутня сфера підвищення кваліфікації, яка б адекватно реагувала на сучасні вимоги щодо здатності та готовності кадрів до впровадження інновацій.

До науково-технічної сфери необхідно активно включати бізнес і ринок. З метою подальшого залучення коштів вітчизняних і зарубіжних інвесторів у наукові дослідження, розробки та впровадження у виробництво нових наукоємних технологій необхідно **якнайшвидше удосконалити законодавчу базу і практичну**

роботу щодо страхування інноваційних ризиків, пільгового оподаткування, трансферу технологій, інтелектуальної власності. Безумовно, потребує нових зусиль інтеграція освіти і науки.

Ці та інші дії, безперечно, сприятимуть зростанню внеску освіти і науки в структурно-інноваційну перебудову економіки та забезпечення сталого розвитку українського суспільства.

6.2. Завдання щодо удосконалення вищої освіти України у контексті вимог Болонського процесу

Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності у контексті європейських вимог, дедалі наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу.

Учасники низки міжнародних науково-практичних семінарів – «Кредитно-модульна система підготовки фахівців у контексті Болонської декларації» (відбувся 21-22 листопада 2003 року у Львові на базі Національного університету «Львівська політехніка»), «Гарантії якості, європейська система передачі і накопичення кредитів та практика імплементації Болонського процесу у різних європейських країнах» (відбувся 16-17 квітня 2004 р. у Дніпропетровську на базі Національного гірничого університету) та «Вища освіта України і Болонський процес» (відбувся 12-13 травня 2004 р. у Києві на базі Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут»), визнаючи необхідність інтеграції вищої освіти і науки України в єдиний Європейський освітній і науковий простір на засадах Спільної декларації європейських міністерств освіти, прийнятої в Болоньї 19 червня 1999 р., ствердили, що:

1. Уряд України має прийняти усвідомлене політичне рішення про інтеграцію національної системи вищої освіти і науки в Європейський освітній і науковий простір, яке б було покладено в основу зовнішньої політики держави.
2. Багатоступенева система вищої освіти України, запроваджена законами України «Про освіту», «Про вищу освіту» та відповідними нормативними документами Кабінету Міністрів України і Міністерства освіти і науки України, в основному відповідає моделі, запропонованій країнами-учасницями Болонського процесу. Подальша модернізація

вищої школи України повинна бути зорієнтована на інтегрування національної системи вищої освіти до Європейського освітнього та наукового простору.

3. Міністерству освіти і науки України та вищим навчальним закладам необхідно провести значну роботу щодо прийняття системи чітко встановлених та взаємовизначених ступенів через впровадження додатка до диплома, аби сприяти визнанню національної вищої школи Європейською системою вищої освіти.
4. Вищим навчальним закладам – учасникам педагогічного процесу – зосередити зусилля на апробації системи кредитів, узгодженої з Європейською системою перезарахування кредитів (ECTS), з подальшим поширенням цієї системи в національній системі вищої освіти.
5. Необхідно активізувати роботу щодо впровадження європейських критеріїв оцінки якості знань студентів, їх практичної підготовки, ефективності наукових досліджень, передбачивши зміну змісту і форми організації роботи державних і недержавних інституцій, що здійснюють контроль якості освіти.
6. Вищим навчальним закладам – учасникам педагогічного експерименту – апробувати в умовах національної системи вищої освіти європейські критерії щодо розроблення навчальних планів, співпраці закладів освіти, схем мобільності та інтегрованих програм навчання, практичної підготовки та наукових досліджень.

Крім цього, на сьогодні в Україні проведено низку конференцій та семінарів за участю представників Європейського союзу та європейських структур, що здійснюють розробку принципів та технологій реалізації вимог Болонського процесу.

Учасники цих зібрань запевнили, що вищі навчальні заклади зроблять все необхідне для підтримання країн-учасниць Болонського процесу та приєднуються до нього.

Проблема ролі та місця України у створенні в Європі єдиного освітнього простору сприймається з розумінням Генеральним директором IV Ради Європи, а також групою підтримки Болонського процесу. Останні відзначають високий рівень готовності України, її прагнення приєднатися до цього процесу та визначеності щодо основних завдань і проблемних питань.

Україна була і залишається активним учасником цих процесів. Закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти, підписана Президентом України, пройшли експертизу Ради Європи. Спеціальні комісії експертів, які безпосередньо в наших університетах і коледжах ознайомилися із практикою впровадження задекларованих законодавством норм, зробили позитивні висновки щодо розвитку вищої освіти.

За період з 1993 по 2003 рік вищі навчальні заклади України разом з провідними університетами Європи виконали 105 проектів TEMPUS/TACIS. Це дало змогу запровадити спільні навчальні програми, нові принципи управління вищими навчальними закладами, підготувати сучасні підручники, напрацювати підходи до взаємного визнання документів про освіту.

Якщо порівняти все це із задекларованими в м. Болоньї принципами, то неважко дійти висновку: обрані нами шляхи модернізації вищої освіти співзвучні загальноєвропейським підходам.

Висловлюються різні пропозиції щодо удосконалення *схеми побудови ступеневої вищої освіти*. Найкращим варіантом є органічне поєднання принципів вітчизняної та світових структур вищої освіти. Проектування освітніх структур і впровадження нових моделей та програм підготовки, як свідчить досвід усіх країн, у тому числі й України, — процес надзвичайно складний. Новації мають сприйматися не тільки освітянською громадськістю. Головне — щоб їх розуміли і сприймали ті, хто вчиться, й ті, хто надає роботу. Саме тому принципи Болонської декларації повною мірою вирішено запровадити у 2010 році, а 2005-й визначено як проміжний етап моніторингу зробленого.

Разом з тим Лісабонська угода декларує *наявність і цінність різноманітних освітніх систем* і ставить за мету створення умов, за яких більша кількість людей, скориставшись усіма цінностями і здобутками національних систем освіти і науки, зможуть бути мобільними на європейському ринку праці. Громадянам нової Європи повинні бути доступними спільні цінності освіти, науки і культури всіх її країн, тому Болонський процес, як такий, має бути спрямований на зближення, а не на уніфікацію вищої освіти в Європі.

Насамперед йдеться про використання прозорих схем та етапів підготовки, які будуть порівнянними для різних країн. Як модель пропонується двоступенева система освітньо-кваліфікаційних рівнів

за схемою бакалавр (не менше 3-х років) та магістр — два роки навчання. Перший етап в академічному плані повинен повністю забезпечити доступ до другого — підготовки магістра. Разом з тим, освіта на магістерському рівні дає право продовжити післядипломну освіту і здобути ступінь доктора наук (доктора філософії), еквівалентом якого у нас є кандидат наук.

Важлива і складна з огляду на практичну реалізацію вимога *визнання кваліфікації бакалавра на ринку праці*. Ця проблема раніше обговорювалась в Україні. Визнавалося, що навіть за умови чотирирічного терміну навчання бакалавра, що дає більшій можливості для його профільної та практичної підготовки, зробити це нелегко. При трирічній навчальній програмі забезпечити одночасно високий рівень загальноосвітньої, фундаментальної та профільної освіти і достатньої для присвоєння кваліфікації компетентності ще складніше, тому слід очікувати, що більшість країн обиратимуть чотирирічну програму навчання бакалавра. Такі програми впроваджено у Великій Британії, Росії та Україні. Однак не виключено, що для певних спеціальностей буде доцільніше використовувати схему: три роки бакалавр плюс два роки магістратури. Зауважимо, що ряд країн зіштовхнулися з труднощами щодо запровадження програм бакалавра у певних предметних галузях, наприклад, в інженерних науках. Проте не можна допустити, щоб програми бакалавра ставали суто професійними, без елементів наукової підготовки, або були просто редукованими програмами підготовки спеціаліста, які використовувалися до 1995 року.

Сьогодні в Україні на законодавчому рівні вже затверджено систему стандартів з кожного освітньо-кваліфікаційного рівня та профілю підготовки. Стандарти розроблено для 80 відсотків напрямів підготовки, містять усі вимоги до компетентності, кваліфікаційну характеристику і системи діагностики якості знань. Міністерство освіти і науки України розробило форму додатка до диплома європейського зразка — його планувалося видавати за бажанням студента. У рамках Болонського процесу прийнято рішення видавати такий додаток безкоштовно всім студентам, які закінчать університет після 2005 року. Розвиваючи Болонський процес, пропонується, крім національного диплома, видавати також міжнародний диплом єдиного для Європи зразка, який повинен визнаватися роботодавцями на європейському ринку праці.

На думку представників багатьох університетів України, досить масштабним буде передбачене Болонською декларацією завдання

запровадити систему академічних кредитів, аналогічну ECTS. ECTS стане багатоцільовим інструментом визнання й мобільності, засобом реформування навчальних програм, а також передачі кредитів вищим навчальним закладам інших країн. Цьому не заважає наявність у цих країнах власних або вузівських кредитних систем. Важливий момент запровадження акумулюючої кредитної системи — можливість враховувати всі досягнення студента, а не тільки навчальне навантаження, наприклад, участь у наукових дослідженнях, конференціях, предметних олімпіадах тощо.

В окремих країнах як умову нарахування кредитів ставлять вимогу: навчальне навантаження має містити в собі 50 і більше відсотків самостійної роботи студента, тому наше завдання полягає в тому, щоб напрацювати адекватні загальноєвропейським принципи побудови навчального процесу. Це, зокрема, стимулюватиме оновлення змісту навчання, більшу відповідальність студента і викладача за результати спільної, партнерської праці.

Проте не тільки технічна та змістова складові цієї роботи визначатимуть успішність проведення експерименту. Найголовніше — *досягти розуміння необхідності його проведення серед вузівської громадськості*. Саме психологічна неготовність, а в окремих випадках і небажання ламати стереотипи та обтяжувати себе додатковою працею, були суттєвими перепонами у процесі оновлення змісту та організації навчального процесу в університетах.

Визначення змістових модулів навчання з кожної дисципліни, узгодження кредитних систем оцінювання досягнень студента стануть основою для вирішення ще однієї, задекларованої в Болоньї, мети — *створення умов для вільного переміщення студентів*, викладачів, менеджерів освіти та дослідників на теренах Європи.

Важливо наголосити, що для досягнення кінцевої мети Болонського процесу — побудови єдиного освітнього простору — замало формального запровадження його принципів. *Потрібні прозорі та зрозумілі всім методології проектування і контролю якості освіти*. Обов'язковою вважається наявність внутрішніх та зовнішніх державних і громадських систем контролю якості освіти, передусім, називають ліцензування або акредитацію. В Україні такі процедури введено давно, вони постійно удосконалюються. Державною акредитаційною комісією (ДАК) розглядаються критерії оцінки готовності навчального закладу

надавати якісні освітні послуги та результати експертизи конкретних закладів. Розвиток міжнародного співробітництва в рамках Болонського процесу дозволить залучити до цієї праці іноземних експертів і позитивно вплине на якість підготовки.

У 2005 році національні системи гарантії якості повинні включати:

- визначення відповідальності органів та навчальних закладів;
- оцінку програм закладів, яка поєднує внутрішній контроль, зовнішню перевірку, участь студентів та публікацію результатів;
- систему акредитації, сертифікації або подібні процедури;
- міжнародну участь, співробітництво та створення спілок, що опікуються перевіркою якості.

На європейському рівні міністри домовилися про розробку узгоджених стандартів, процедур та рекомендацій із питань гарантії якості, а також щодо впровадження системи рівноправного розгляду та акредитації агенцій чи органів, які цим займаються.

Перелічене можна розглядати як певну програму дій щодо удосконалення наявних в Україні систем внутрішнього (ректорський контроль) та зовнішнього (Державна інспекція, експертні ради ДАК) контролю.

Ще одним напрямком роботи є *залучення студентства до конструктивної участі в реалізації принципів Болонської конвенції в цілому та до контролю якості освіти зокрема*. Для цього укладено спеціальний Договір про співпрацю між Міністерством освіти і науки та Українською асоціацією студентського самоврядування. Є проблема, пов'язана з тим, що, розширюючи обсяги підготовки студентів, керівники навчальних закладів не вживають адекватних заходів із забезпечення гідних умов проживання й навчання молоді.

На виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 24 квітня 2003 року (протокол № 5/5-4) «Про проведення педагогічного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації» сформовано *перелік необхідних умов для запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у навчальних закладах III-IV рівнів акредитації* (схвалено рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 24.04.2003 р., протокол № 5/5-4):

1. Наявність структурно-логічних схем підготовки фахівців за усіма напрямами та спеціальностями.

2. Запровадження модульної системи організації навчального процесу, системи тестування та рейтингового оцінювання знань студентів.

3. Організація навчального процесу на базі програм навчання, які формуються як набір залікових кредитів, що передбачає відхід від традиційної схеми: «навчальний семестр – навчальний рік – навчальний курс».

4. Введення граничного терміну навчання за програмою, включаючи граничний термін бюджетного фінансування.

5. Дозвіл Міністерства освіти і науки України на частковий відхід від галузевих стандартів вищої освіти (для напрямів і спеціальностей, для яких вони затверджені).

6. Розроблення індивідуальних графіків навчального процесу з урахуванням особливостей кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

7. Зарахування на навчання до вищого навчального закладу здійснюється тільки за напрямами підготовки.

8. Наявність необхідного навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

9. Формування програм навчання усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів на основі освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників та освітньо-професійних програм підготовки, які передбачають можливі зміни співвідношення обсягів кредитів освітньої та кваліфікаційної складових підготовки.

10. Введення інституту викладачів-кураторів індивідуальних програм навчання.

Першочергові кроки щодо запровадження кредитно-модульної системи у вищій освіті України

1. Реорганізувати систему освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Адаптація освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» до структури підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр».

2. Визначити термін підготовки бакалаврів і магістрів.

Яку схему тривалості (у роках) підготовки для кожного рівня обрати: 3+2; 4+1; 4+2 тощо?

3. Завершити розробку Стандартів вищої освіти.

Завершити розробку освітніх і кваліфікаційних стандартів для кожного рівня: «бакалавр», «магістр». Уніфікувати засоби діагностики рівня підготовки за напрямами і спеціальностями.

4. Визначити залікові кредити курсів.

Розроблення структурно-логічних схем та навчальних планів підготовки за напрямами і спеціальностями. Співвідношення та календарний план вивчення дисциплін гуманітарного, фундаментального, психолого-педагогічного блоків, спеціальних дисциплін та дисциплін за вибором.

5. Розробити змістовні модулі залікових кредитів.

Розподілення матеріалу кожного курсу на змістовні модулі із зазначенням видів виконуваних студентами робіт та розробка системи їх оцінювання.

6. Розробити системи оцінювання змістових модулів, модулів та залікових кредитів.

Загалом, у вищих навчальних закладах мають відбутися комплексні, системні зміни, які повинні у результаті забезпечити *формування якісно нового освітнього середовища*.

6.3. Формування інноваційного освітнього середовища у вищих навчальних закладах у контексті вимог Болонського процесу

Мета вищої освіти сьогодні – це підготовка фахівців, здатних забезпечити перехід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство у навчанні, вихованні та науково-методичній роботі.

У зв'язку з європейською орієнтацією України загалом та входженням України до Європейського освітнього і наукового поля зокрема наголос все більше робиться на якості освіти, універсальності підготовки випускника та його адаптованості до ринку праці, на особистісній орієнтованості навчального процесу, його інформатизації, визначальній важливості освіти у забезпеченні сталого людського розвитку.

Основні принципи цих реформ полягають у наступному:

по-перше, підготовка висококваліфікованого фахівця здійснюється як наскрізна, послідовна, цілісна система: *учень* → *студент* → *фахівець* (бакалавр, магістр);

по-друге, реалізація стандартів освіти сучасності в їх змістовому й організаційному вираженні здійснюється на таких позиціях:

базовий принцип: самостійність і творча активність того, хто навчається і хто навчає, який навчається та удосконалює свій фаховий рівень протягом усього життя;

зміст: гуманістичність, фахова глибина і досконалість;

методи: інноваційні технології;

по-третє, сьогодення освіта неможлива без інтеграції освітньої діяльності в європейський і світовий інформаційний простір.

Тому основним змістом діяльності вищого навчального закладу повинно стати формування інноваційного освітньо-виховного середовища, що передбачає: зміну організації і змісту освіти з метою інтеграції у світовий освітній простір; оптимізацію кадрового забезпечення; комплексне удосконалення професійної майстерності педагогів через опанування інноваційними і дослідно-експериментальними видами діяльності.

Сучасні підходи до формування змісту підготовки фахівців

Навчальний процес у сучасному університеті повинен бути спрямованим на реалізацію змісту вищої освіти на підставі державних стандартів і кваліфікаційних вимог до фахівців та з урахуванням інваріантів, що дають можливість або продовжити освіту у будь-якому закордонному ВНЗ, або отримати відповідну кваліфікацію за кордоном на основі певного закінченого циклу освіти. Тому він здійснюється з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій навчання та орієнтується на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін у соціально-культурній сфері, системи управління та організації праці в умовах ринкової економіки.

Зміст освіти визначається освітньо-професійними програмами, в яких відображено змістово-реалізаційні аспекти освітньо-кваліфікаційних характеристик, визначено нормативний зміст навчання, встановлено вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої і професійної підготовки фахівців відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня певної спеціальності. Вони використовуються при розробці та коригуванні відповідних навчальних планів і програм навчальних дисциплін, розробці засобів діагностики рівня освітньо-професійної підготовки фахівців, визначенні змісту навчання як бази для опанування відповідними спеціальностями та кваліфікаціями.

Структурно-логічні схеми підготовки фахівців – організаційні алгоритми реалізації освітньо-професійних програм, навчальних планів, навчальних і робочих навчальних програм дисциплін у їх єдності та взаємопідпорядкованості. В основу структурно-логічних схем покладено принципи випереджувального навчання, неперервності, послідовності та наступності навчання.

Зміст підготовки фахівців полягає в науково обґрунтованій системі дидактично і методично оформленого навчального матеріалу. Він складається з нормативної та вибіркової частин.

Загальний обсяг годин аудиторної та самостійної роботи студентів знаходиться відповідно в межах 50% від обсягу годин, визначених навчальними планами на вивчення дисциплін.

Значний простір у навчальних планах окремих спеціальностей займають спеціалізації. У межах кожної спеціалізації читаються і проводяться відповідні спецкурси і спецсемінари.

Організація та науково-методичне забезпечення навчального процесу

Організація навчального процесу в сучасному університеті базується на принципах достатності наукового, пізнавального, інформаційного і методичного забезпечення, що здатне закласти основу для самостійного творчого опанування і осмислення знань та прояву творчої і дослідницької ініціативи. Тому законодавчими документами сьогодні його визначено в таких межах: бакалавр – не більше 30 год. на тиждень; спеціаліст – 24 год. на тиждень; магістр – 18 год. на тиждень. У другій половині дня зі студентами проводяться індивідуальні заняття згідно з розкладом, консультації, контроль за самостійною роботою тощо.

Значна увага приділяється організації, проведенню **самостійної роботи** та контролю за нею. Традиційно використовуються такі форми організації та проведення самостійної роботи студентів: семестрові завдання для самостійної та індивідуальної роботи; консультації, індивідуальні заняття, колоквиуми, графічно-розрахункові та контрольні роботи, складання позаурочного читання з іноземних мов тощо. В навчальних планах спеціальностей все чіткіше реалізується тенденція до скорочення аудиторних годин та збільшення кількості годин, які відводяться на самостійну роботу студента (50-60% навчального часу). Традиційно вважається, що студент у цей час повинен самостійно опрацювати конспекти лекцій, літературу до тем, запланованих на практичні і семінарські заняття, самостійно складати конспекти з тем, запропонованих для

самостійного вивчення, готувати реферати тощо. Останнім часом форми такої роботи урізноманітнилися пошуком інформації в системі Інтернет, виконанням найпростіших завдань на комп'ютерній техніці. Однак в усіх випадках маємо справу з виключно інформаційно-пошуковими формами роботи, суть яких зводиться до технічної діяльності, а факт існування звіту визнається як показник успішного засвоєння опрацьованого матеріалу. Такі завдання не вимагають навіть глибокої систематизації, не те що творчого осмислення, конструювання, моделювання. Ці форми роботи практично не оцінюються, бо передбачається врахування їхніх результатів в оцінці знань, здобутих студентом під час їх виконання. Проте відомо, що ефективність такої самостійної роботи – надто низька і ретельно виконує її лише частина, зазвичай, встигаючих студентів.

Творча (евристична), наближена до наукового осмислення та узагальнення робота можлива лише як результат організації самостійного навчання з обов'язковою присутністю в ній **цілепокладання** та його досягнення за допомогою ефективних **технологічних схем самоосвіти**. Крім того, така робота повинна бути індивідуалізованою з урахуванням рівня творчих можливостей студента, його навчальних здобутків, інтересів, навчальної активності тощо, тому для **оптимізації самостійної роботи студентів потрібні нові її форми**.

Як відомо, сьогодні методологією процесу навчання та, відповідно, оцінювання знань студента визначено його переорієнтацію з суто лекційно-інформативної **на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану** форму.

Сучасний стан **інформаційного забезпечення** звів суть лекції до **консультативно-оглядового означення проблеми та аналізу можливих напрямків її вирішення**. Усі світові та пропонувані останнім часом національні стандарти за основу навчання беруть самостійну, творчу роботу того, хто навчається. На цьому принципі базуються і новітні, включно інформаційні, технології навчання. Як показують моніторинги, часто причиною неуспішності студента в сучасних умовах соціально-економічного, політичного, психологічного та побутового перевантаження є його не вміння організувати свою навчальну діяльність поруч із соціальною та побутовою зайнятістю. Тому завданням нинішнього дня для педагога є допомога студентові в організації навчальної та інших видів діяльності і чітке розмежування тих видів навчальних робіт, які

виконуються в аудиторії та в позааудиторний час. Пошук практичної реалізації такого принципу навчання привів нас до ідеї використання в навчальному процесі **індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ)**.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) є видом позааудиторної самостійної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується у процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується разом зі складанням підсумкового іспиту чи заліку з даної навчальної дисципліни.

Мета. Самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу і розвиток навичок самостійної роботи.

Зміст. ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, одержаних у процесі лекційних, семінарських, практичних та лабораторних занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Структура (орієнтовна): вступ (зазначається тема, мета і завдання роботи та основні її положення); теоретичне обґрунтування (виклад базових теоретичних положень, законів, принципів, алгоритмів тощо, на основі яких виконується завдання); методи (при виконанні практичних, розрахункових, моделюючих робіт); основні результати роботи та їх обговорення (подаються статистичні або якісні результати роботи, схеми, малюнки, моделі, описи, систематизована реферативна інформація та її аналіз тощо); висновки; список використаної літератури.

Порядок подання та захисту ІНДЗ: звіт про виконання ІНДЗ подається у вигляді скріпленого (зшитого) зошита (реферату) з титульною сторінкою стандартного зразка та внутрішнім наповненням із зазначенням усіх позицій змісту завдання (за об'ємом до 10 аркушів); ІНДЗ подається викладачеві, який читає лекційний курс з даної дисципліни та приймає екзамен або залік, не пізніше ніж за 2 тижні до екзамену (заліку); оцінка за ІНДЗ виставляється на заключному занятті (практичному, семінарському, колоквіумі і т. п.) з курсу на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. Можливий захист завдання шляхом усного звіту студента про виконану роботу (до 5 хв.); оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом екзаменаційної оцінки (заліку)

і враховується при виведенні підсумкової оцінки з навчального курсу. Питома вага ІНДЗ у загальній оцінці з дисципліни, залежно від складності та змісту завдання, може становити від 30% до 50%.

1. ІНДЗ розглядається як змістовий модуль, який виконується самостійно й оцінюється як частка навчального курсу з врахуванням у загальній оцінці за курс. Це надає вагомості даній роботі і робить її вартісною.
2. ІНДЗ визначає зміст і технологію самостійної роботи студента та структурує її.
3. Індивідуалізація роботи студента виключає списування, дублювання видів робіт та сприяє індивідуальній відповідальності за виконану роботу.
4. ІНДЗ містить елемент пошукової, частково науково-дослідної роботи і виступає чинником залучення студента до науково-дослідницької діяльності, яка може бути продовжена через виконання курсової, дипломної, магістерської роботи тощо.

Індивідуалізація навчання студента вимагає удосконалення її організації та методичного забезпечення й суттєво залежить від інформаційного забезпечення сучасними знаннями, новітніми досягненнями науки і техніки, що вирішується шляхом глобальної інформатизації життєдіяльності студента і викладача загалом.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1. Розвиток матеріально-технічного забезпечення комп'ютерною технікою. Ефективність новітніх технологій забезпечується за таких норм матеріального забезпечення: доведення парку комп'ютерної техніки до норми 1 комп'ютер типу Pentium на 8 студентів (в ідеалі – на 5), формування комп'ютерних класів на факультетах і кафедрах, інформаційно-довідкових комп'ютерних відділів та електронних читальних залів бібліотек, створення Інтернет-клубів та електронних залів для самостійної роботи і відпочинку у студентських гуртожитках.

2. Комп'ютерна система управління діяльністю ВНЗ. Створення єдиної комп'ютерної мережі (бажано оптично-волоконний носій з високою пропускну здатністю зв'язку) на кількість інформаційних порталів, що об'єднують усі підрозділи і комп'ютерні робочі місця студентів, із забезпеченням усіх робочих

місць з доступом до Інтернету. У мережі здійснюється інформаційний обмін за допомогою ліцензованих програм, наприклад 1С (1С:Бухгалтерія; 1С: Підприємство; 1С: Кадри; 1С: Студент; 1С: Кафедра; 1С:Наука; 1С: Гуртожиток; 1С: Розклад), які включають банки даних про соціальний статус, навчальні досягнення студентів, штатний розпис університету, бухгалтерію та господарську діяльність в університеті, банк та характеристику аудиторного фонду, розклади занять, планування та облік виконання навчального навантаження тощо.

3. Використання СІТ у навчальному процесі. Поряд з організаційними заходами основною проблемою є змістове наповнення роботи студентів і викладачів на ПК. Однією з основних форм діяльності у цьому напрямку є загальна комп'ютерна підготовка студентів. Неперервність такої підготовки здійснюється за рахунок наскрізної системи навчання та використання ПК. В університетах на всіх непрофільних факультетах повинен читатися курс «Сучасні інформаційні технології у навчальному процесі та наукових дослідженнях» і відбуватися обчислювальна практика (не менше 1 кредиту). На 2-3 курсах обов'язковим є використання ПК та Інтернету для виконання ІНДЗ. На випускних курсах усіх факультетів повинен читатися курс «Використання СІТ у фаховій діяльності».

Необхідно чітко організувати самостійну роботу в позааудиторний час для студентів, які прагнуть поглибити свої знання з програмного матеріалу, засвоїти ту чи іншу нову тему, використати персональний комп'ютер при підготовці до занять з інших предметів, написанні ІНДЗ, курсових проектів та дипломних робіт.

Виходячи зі специфіки кожного факультету, розробляються лабораторні роботи та методичні вказівки, які при вивченні стандартних тем (текстовий та графічний редактори, електронні таблиці, бази даних) ілюструються специфічними для даної спеціальності матеріалами, прикладами. Особливо чітко це простежується під час проходження комп'ютерної практики, коли студенти виконують комплексні навчально-дослідні завдання, які сприяють поглибленому вивченню матеріалу, що розглядався під час лабораторного курсу, а також досліджують можливості нового програмного забезпечення.

4. Розроблення інтерактивних комплексів навчально-методичного забезпечення дисципліни (ІКМЗД).

Оскільки методологія навчання, наукової та виховної роботи у ВНЗ на даний час полягає в переорієнтації цих видів робіт з суто лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму та, відповідно, необхідне впровадження аналогічного принципу оцінювання знань студента, а також потрібні нові (оригінальні) підходи до організації самоосвіти студента.

Вирішення цих завдань у даний час неможливе без залучення значних масивів інформації, включно новітніх досягнень науки і техніки. Крім того, в сучасному підході до організації навчального процесу вирішальне значення відіграє спосіб подачі (організації) навчальної інформації. Під цим мається на увазі не традиційна методика викладання, а новітні методичні підходи до організації навчального процесу. У контексті традиційної інформаційно-довідкової лекції на самостійне опрацювання додаткових навчальних посібників відводилося до 30% навчального часу. В системі проблемно-евристичної лекції для цього відводиться до 50-60% часу самостійної роботи студента. Проте власне кількість часу не визначає ефективності такої роботи. Потрібна певна модель (визначена система) організації роботи від постановки задачі до самоперевірки ефективності її розв'язання.

З цією метою розроблено методологію та запропоновано механізм створення інтерактивного методичного комплексу навчальної дисципліни (ІКМЗД), який, згідно із сучасними вимогами, подається студенту в електронному варіанті на дискеті, CD, або, найкраще, у формі Інтернет-сторінки у віртуальній бібліотеці університету, або, ще краще, що є однозначним за доступністю, – на сайті відповідної кафедри.

Віртуальний курс «Дисципліни» може бути написаний у HTML-форматі і розрахований для роботи в Internet Explorer чи Netscape Navigator. Завдяки цій програмі студент має можливість отримати весь пакет необхідної навчально-методичної літератури до курсу з доступом в окремому комп'ютерному класі, внутрішній комп'ютерній мережі університету, віртуальній бібліотеці університету або через систему Інтернет (веб-сторінка ТНПУ імені Володимира Гнатюка – www.tspu.edu.ua).

Структура та порядок створення ІКМЗД: програма курсу; лекційний курс; семінарські заняття; модулі перевірки знань;

індивідуальні навчально-дослідні завдання; терміни, які повинен засвоїти студент у процесі вивчення курсу; хрестоматія; рекомендована література; тести для самоконтролю; екзаменаційні питання; бібліотечні та Інтернет-ресурси тощо (див. рис. 6.1).

програма
лекційний курс
семінарські заняття
модулі перевірки знань
індивідуальні навчально-дослідні завдання
терміни, які повинен засвоїти студент у ході вивчення курсу
хрестоматія
рекомендована література
екзаменаційні питання

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Володимира Гнатюка
кафедра історії України

ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА

для студентів усіх факультетів непрофільних спеціальностей денної та заочної форм навчання

Пояснювальна записка
>>> ДОПОМОГА <<<

Рис. 6.1 Вигляд титульної Інтернет-сторінки інтерактивного комплексу навчальної дисципліни

Національне виховання та формування особистості студентів

Виховна робота є важливим компонентом навчально-виховного процесу у ВНЗ. Кожен вищий навчальний заклад повинен мати «Концепцію виховної роботи», в якій визначено теоретичні засади

формування особистості студента – національно свідомого громадянина і майбутнього фахівця, ідеалом якого має бути гармонійно розвинена, високоосвічена, творча, юридично обізнана, соціально активна людина, яка наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними і патріотичними почуттями, вихована на кращих українських традиціях, є носієм кращих надбань національної та світової культури і здатна до саморозвитку та самовдосконалення. Аналіз результатів наукових досліджень свідчить про те, що сьогодні у системі цінностей студентської молоді відбуваються суттєві зміни. У значній кількості студентів спостерігається негативне ставлення до навчальної, громадської та будь-якої іншої суспільно-корисної діяльності. Такий стан зумовлений, насамперед, зниженням мотивації до такої діяльності у попередні роки та невисоким рейтингом більшості професій у їхній суспільній ієрархії. Тому виховна робота серед студентів повинна бути системною, наповненою пошуком нових підходів та форм і структурно об'єднана в систему цілеспрямованих заходів, яка подається у вигляді річного, семестрового та поточного плану виховної роботи на таких рівнях: ректорат – відділ виховної роботи та спеціальні структури за напрямками виховної роботи – деканати – кафедри – куратори академічних груп – усі викладачі та працівники університету. В системі вищої освіти України склалася глибока традиція роботи інституту кураторів, які є первинними організаторами виховної роботи в академічних групах студентів, особливо у перші роки навчання. Не відкидаючи ідеї колективного кураторства, варте уваги зміщення акцентів у виховній роботі з колективно-організаційної форми на індивідуальну роботу зі студентом. Згідно з вимогами ECTS функції куратора набувають не стільки виховного змісту, скільки стають консультативними, координуючими. Куратор-консультант допомагає студентові у складанні індивідуального навчального плану, виборі навчальних програм і курсів, слідкує за їх виконанням та контролює навчальні досягнення студента. У майбутньому бачиться непросте, але доцільне та ефективне поєднання консультативно-контролюючої і виховної функцій у роботі одного й того самого куратора-наставника студента.

Змістовими компонентами виховної роботи є національно-патріотичне виховання як чільний компонент формування громадянської позиції, відповідальності за Батьківщину, майбутнє

її народу; моральне виховання студентів, спрямоване на прищеплення і розвиток моральних почуттів, переконань та потреби у дотриманні моральних норм, що діють у суспільстві; художньо-естетичне виховання (художньо-творчий розвиток особистості); валеологічне виховання, спрямоване на формування у студентів внутрішньої потреби у здоровому способі життя; сімейно-родинне виховання, покликане сприяти вихованню фізичної та морально-здорової особистості і передбачає пропагування цінностей та важливості традицій родинного вогнища; екологічне виховання, спрямоване на розвиток у них екологічної культури, виховання почуття відповідальності за стан навколишнього середовища; виховна робота за місцем проживання студентів

Наукова діяльність

Науково-дослідна робота в університеті має статус пріоритетної у діяльності викладачів і студентів. Вона спрямовується на розв'язання таких завдань:

- забезпечення теоретико-концептуальних, психолого-педагогічних і науково-методичних засад навчального процесу і приведення підготовки фахівців у відповідність з сучасними вимогами та найновішими досягненнями вітчизняної і зарубіжної науки та техніки;
- дослідження актуальних науково-дослідних тем з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;
- підготовка науково-педагогічних і наукових кадрів;
- інтенсифікація наукових досліджень на факультетах, кафедрах, у наукових школах, науково-дослідних центрах і лабораторіях, а також забезпечення їх високої якості та збільшення числа наукової продукції;
- розширення та зміцнення науково-інформаційної бази наукової діяльності університету з метою модернізації інформаційно-технологічної підготовки студентів, магістрантів та аспірантів і задоволення інтересів та здібностей науково обдарованої молоді регіону;
- зміцнення зв'язків університетської науки з науково-дослідною роботою провідних ВНЗ і наукових установ України та інших країн.

Міжнародне співробітництво

Міжнародне співробітництво сучасного ВНЗ здійснюється за такими напрямками і формами:

- організація міжнародних наукових і науково-технічних конференцій, симпозіумів, конгресів, семінарів, круглих столів;
- участь у міжнародних освітніх і наукових програмах та фондах;
- участь науковців у міжнародних конкурсах на здобуття грантів;
- співпраця з інформаційними центрами ЮНЕСКО та України;
- проведення спільних наукових і науково-технічних досліджень із зарубіжними лабораторіями і вищими навчальними закладами;
- участь у програмах обміну студентами, аспірантами, науково-педагогічними і науковими працівниками;
- відрядження за кордон науково-педагогічних кадрів для викладацької та наукової роботи на основі прямих договорів університету із зарубіжними вищими навчальними закладами та отриманих грантів.

Міжнародна співпраця та зв'язки повинні базуватися на довготривалій договірній основі з вузами-партнерами і на співпраці з міжнародними освітніми та науковими установами.

У своїй доповіді на колегії Міністерства освіти і науки України міністр Василь Кремень зазначив: «Важливим чинником підвищення ефективності у вищій школі є рівень організації навчального процесу, запровадження новітніх технологій навчання та забезпечення мобільності студентів... У зв'язку з цим пропоную оголосити 2004/2005 навчальний рік роком посиленої уваги до новітніх технологій навчання. Поштовхом для нових кардинальних змін має послужити проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульного навчання, яким нині охоплено майже п'яту частину вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації».

6.4. Освітньо-кваліфікаційні рівні (ступенева освіта) в Україні

В Україні відповідно до ст. 30 Закону України «Про освіту» і Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступенева освіта), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р. № 65, структура вищої освіти включає такі освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший спеціаліст; бакалавр; спеціаліст; магістр.

Молодший спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності,

передбачених для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Особи, які мають базову загальну середню освіту, можуть одночасно навчатися за освітньо-професійною програмою (надалі – програмою) підготовки молодшого спеціаліста і здобувати повну загальну середню освіту.

Програма підготовки молодшого спеціаліста реалізується вищими навчальними закладами I–II рівнів акредитації. Вищий навчальний заклад III–IV рівнів акредитації може здійснювати підготовку молодших спеціалістів, якщо в його складі є вищий навчальний заклад I (II) рівня акредитації або відповідний структурний підрозділ.

Якщо вищий навчальний заклад I (II) рівня акредитації здійснює підготовку фахівців у складі вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації або працює з ним у комплексі за інтегрованими планами, то випускник вищого навчального закладу I(II) рівня акредитації, який здобув освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст», може продовжити навчання зі спорідненої спеціальності за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» у зазначеному вищому навчальному закладі на умовах, визначених угодою між навчальними закладами.

Бакалавр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні та спеціальні уміння та знання щодо узагальненого об'єкту праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, передбачених для первинних посад у певному виді економічної діяльності. Державне замовлення на підготовку бакалаврів надається, зазвичай, вищим навчальним закладам III-IV рівнів акредитації. Коледжі, які мають ліцензії на підготовку бакалаврів і входять до структури вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації або утворюють з ним комплекс, можуть готувати фахівців на бюджетній основі за рахунок державного замовлення зазначеного вищого навчального закладу.

Особи, які в період навчання за програмою підготовки бакалавра у вищих навчальних закладах II-IV рівнів акредитації припинили подальше навчання, мають право за індивідуальною програмою здобути освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста за цією або спорідненою спеціальністю у цьому або

іншому акредитованому вищому навчальному закладі. Студент (курсант, слухач) певного вищого навчального закладу після здобуття базової вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр») має право: продовжити навчання у даному вищому навчальному закладі за денною формою, за програмою магістра або спеціаліста; перервати навчання, а потім продовжити його у цьому навчальному закладі за програмою спеціаліста або магістра за заочною (дистанційною) формою чи екстерном, якщо такі форми запроваджено у даному навчальному закладі, на конкурсній основі.

Особи, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» в інших вищих навчальних закладах (незалежно від їхньої форми власності і підпорядкування), можуть бути зараховані на навчання за програмою спеціаліста або магістра на конкурсній основі на вакантні місця, що фінансуються з державного бюджету, або на платній основі за результатами вступних випробувань. За результатами аналізу навчальних досягнень і наукових (творчих) здобутків випускників вищій навчальний заклад встановлює вимоги до осіб, що мають базову вищу освіту, для зарахування їх на навчання за програмою «магістр». Інші випускники продовжують навчання за програмою «спеціаліст». Державне замовлення на підготовку спеціалістів та магістрів формується у межах обсягів прийому на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» за поданням вищого навчального закладу.

Спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, передбачених для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Навчальний процес для осіб, що навчаються за програмою «спеціаліст», організовується відповідно до Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 2 червня 1993 р. № 161, і завершується державною атестацією у формі захисту дипломної роботи (проекту) або складання державних екзаменів.

Підготовка спеціалістів медичного, ветеринарно-медичного, мистецького, а також юридичного спрямування у разі цільової

підготовки за замовленням правоохоронних органів може здійснюватися на базі повної загальної середньої освіти.

Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти, що передбачає здобуття особою повної вищої освіти з відповідної спеціальності на базі освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» (базова вища освіта) або освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» (повна вища освіта), а також вищої освіти, здобутої до запровадження в Україні ступеневої вищої освіти. Підготовка магістрів у системі вищої освіти спрямована на створення умов для творчого розвитку обдарованої особистості і підготовку фахівців за одним із функціональних напрямів діяльності: науково-дослідним (творчим), науково-педагогічним, управлінським.

Особа, яка здобула освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр», повинна володіти поглибленими знаннями з обраної спеціальності, уміннями інноваційного характеру, навичками науково-дослідної (творчої), або науково-педагогічної, або управлінської діяльності, набути певного досвіду використання одержаних знань і вміння продукувати (створювати) елементи нових знань для вирішення завдань у відповідній сфері професійної діяльності.

Підготовка магістрів може здійснюватися на базі наукових установ Національної та галузевих академій наук за окремими угодами між вищими навчальними закладами і зазначеними установами. Для попереднього відбору обдарованої молоді вищий навчальний заклад організовує і проводить предметні олімпіади, наукові, науково-методичні семінари та конференції за участю у них на добровільних засадах студентів (курсантів, слухачів) третіх – четвертих курсів.

Навчальний процес для осіб, що навчаються за програмою «магістр», організовується відповідно до Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 2 червня 1993 року № 161 (0173-93), з урахуванням таких особливостей: навчання здійснюється за індивідуальним навчальним планом; навчальний час, відведений для самостійної роботи, повинен становити не менше 1/2 і не більше 2/3 загального обсягу часу, визначеного програмою підготовки магістра; на проведення індивідуальних занять може витратитися до 20 відсотків загального обсягу навчального часу, передбаченого програмою; магістерська робота, що виконується на завершальному етапі навчання, повинна

передбачати проведення наукових досліджень (творчих розробок) з проблем відповідної галузі; державна атестація здійснюється державною екзаменаційною комісією і проводиться у формі захисту магістерської роботи.

Студенту (курсанту, слухачеві), який виконав усі вимоги навчального плану підготовки магістра і захистив магістерську роботу, рішенням державної екзаменаційної комісії присвоюється відповідно до обраної спеціальності кваліфікація та видається державний документ про здобутий освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр» і повну вищу освіту.

Враховуючи наукові (творчі) здобутки, магістр може бути рекомендований радою факультету на навчання в аспірантурі.

Вищі навчальні заклади можуть визначати інші форми організації навчального процесу та види навчальних занять, окрім встановлених Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, якщо вони не суперечать чинному законодавству щодо вищої освіти.

Особи, які мають документ встановленого зразка про здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст», у тому числі і ті, що закінчили вищі навчальні заклади до введення в дію Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 року за № 65 (65-98-п), навчаються за програмою «магістр» на засадах післядипломної освіти за індивідуальними планами, що враховують усі спільні дисципліни програм спеціаліста і магістра.

Зміст освіти магістрів визначається нормативною і вибірковою частинами програми, яка розробляється у встановленому порядку з кожної спеціальності відповідно до Переліку спеціальностей, визначеного для освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст, магістр» та в окремих галузях знань для освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Нормативна частина програми повинна становити не менше 40 і не більше 60 відсотків загального обсягу навчального часу, передбаченого на підготовку магістра.

Вибіркова частина програми визначається вищим навчальним закладом з урахуванням його наукового потенціалу, потреб замовника фахівців та наукових (творчих) інтересів магістра, його можливостей щодо оволодіння розділами суміжних освітніх програм.

Термін підготовки магістра з певної спеціальності до затвердження державних стандартів визначається відповідним навчальним планом, узгодженим у встановленому порядку.

Порядок розробки і затвердження індивідуального навчального плану визначається вищим навчальним закладом.

Для осіб, які навчаються за програмою «магістр», в індивідуальному навчальному плані може бути передбачена підготовка з навчальних дисциплін, що є вступними до аспірантури із зазначеної спеціальності або складають перелік дисциплін кандидатського мінімуму. Під час навчання особи, які навчаються за програмою «магістр», мають право складати кандидатські іспити.

Отже, освітньо-кваліфікаційна система вищої освіти України максимально наближена до структури ступенів більшості країн Європи, однак переобтяжена рівнями молодшого спеціаліста та спеціаліста. Як уже зазначалося, достатньо аргументованою та організаційно нескладною, без суттєвої зміни змісту підготовки, є трансформація рівня «молодшого спеціаліста», зазвичай, у фахову професійну підготовку із присвоєнням виробничої кваліфікації (професії) або, в окремих випадках, у бакалаврську підготовку. Щодо рівня «спеціаліст», то логічною є його трансформація у підготовку «бакалавра» з посиленням фахової підготовки останнього для повного кваліфікаційного визнання.

Сьогодні можна запропонувати декілька варіантів структурно-логічних схем навчання з присвоєнням кваліфікацій і ступенів освіти в Україні (див. рис. 6.2).

Зрозуміло, що залежно від обсягу компетенцій, якими повинен володіти фахівець певної спеціальності, і професійних задач його підготовки можлива широка варіативність термінів та поєднання у структурно-логічних схемах гуманітарної, соціально-економічної, фундаментальної і фахової підготовки.

Пошук оптимальної структури і змісту, передусім бакалаврської, та удосконалення інших освітніх, кваліфікаційних і наукових рівнів підготовки буде здійснено в ході педагогічного експерименту, який реалізується у вищих навчальних закладах України.

Варіанти структурно-логічних схем навчання з

Варіанти підготовки		1-й варіант (класична та наступна фахова підготовка) 4+1			
Бакалавр	1 курс	Фундаментальні навчальні дисципліни	Гуманітарні, соціально-економічні та загальноосвітні навчальні дисципліни		
	2 курс				
3 курс	Фахові та спеціальні навчальні дисципліни				
	4 курс				
Освітній рівень та кваліфікація		Бакалавр за спеціальністю (присвоюється)			
Магістр	1 семестр	Фундаментальні та фахові навчальні дисципліни			
	2 семестр	Спеціальні навчальні дисципліни			
Освітній рівень та кваліфікація		Магістр			
		За спеціальністю	За спеціальністю, викладач	За спеціальністю, науковець (дослідник)	За спеціальністю, менеджер
Науковий ступінь		<i>Національна:</i> Кандидат наук (за спеціальністю) <i>Міжнародна відповідність:</i> Доктор філософії (за спеціальністю)			
		<i>Національна:</i> Доктор наук (за спеціальністю) <i>Міжнародна відповідність:</i> Доктор – професор (за спеціальністю)			

присвоєння кваліфікацій і ступенів

2-й варіант (класична та наскрізна фахова підготовка) 4+1			3-й варіант (класична підготовка) 3+2		
Фундаментальні навчальні дисципліни	Фахові навч. курси	Гуманітарні, соціально-економічні та загальноосвітні навч. д-ни	Фундаментальні навчальні дисципліни	Гуманітарні, соціально-економічні та загальноосвітні навчальні дисципліни	Фундаментальні та фахові навч. д-ни магістерської підготовки
			Спеціальні навчальні дисципліни		
Бакалавр за спеціальністю (присвоюється)			Бакалавр (кваліфікація не присвоюється)		
Фундаментальні та фахові навчальні дисципліни			Фахові та спеціальні навчальні дисципліни		
Спеціальні навчальні дисципліни			Магістр		
			За спеціальністю	За спеціальністю, викладач	За спеціальністю, науковець (дослідник)
			За спеціальністю, менеджер	За спеціальністю, викладач	За спеціальністю, менеджер
<i>Національна:</i> Кандидат наук (за спеціальністю) <i>Міжнародна відповідність:</i> Доктор філософії (за спеціальністю)			<i>Національна:</i> Кандидат наук (за спеціальністю) <i>Міжнародна відповідність:</i> Доктор філософії (за спеціальністю)		
<i>Національна:</i> Доктор наук (за спеціальністю) <i>Міжнародна відповідність:</i> Доктор – професор (за спеціальністю)			<i>Національна:</i> Доктор наук (за спеціальністю) <i>Міжнародна відповідність:</i> Доктор – професор (за спеціальністю)		

6.5. Сприяння європейській співпраці в галузі гарантій якості освіти

Болонський процес ґрунтується на важливому принципі європейської науково-освітньої інтеграції з метою оцінювання якості освіти за відповідними критеріями і методологією. Для України дуже важливо якомога швидше приєднатися і до цієї складової Болонського процесу.

В Україні створена й активно працює державна система акредитації, ліцензування та атестації. Порядок видачі ліцензій встановлює Кабінет Міністрів України. Умова видачі ліцензій – наявність у вищому навчальному закладі необхідної матеріально-технічної, науково-методичної та інформаційної бази, бібліотеки, науково-педагогічних кадрів певного рівня. Такими, що пройшли акредитаційну експертизу, вважають вищі навчальні заклади, в яких акредитовано не менше двох третин напрямів підготовки і спеціальностей.

Система ліцензування та акредитації складається з Управління ліцензування, акредитації та нострифікації Міністерства освіти і науки України, Державної акредитаційної комісії України (ДАК), експертних рад ДАК за галузями знань, експертних комісій Міністерства освіти і науки України. ДАК України включає до свого складу визначних професорів університетів, представників Міністерства освіти і науки, а також представників державних органів і відомств. Персональний склад ДАК (33 члени) затверджує Кабінет Міністрів України. Вісімнадцять експертних рад ДАК за галузями знань формують із представників університетів, громадських організацій, а також представників замовників на фахівців. Експертні комісії створює Міністерство освіти і науки України, вибираючи з банку даних експертів за певною спеціальністю. Ці комісії проводять експертизи навчальних планів і програм, кадрового, навчально-методичного, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення навчального процесу в разі ліцензування або акредитації окремих спеціальностей і напрямів підготовки вищих навчальних закладів.

ДАК ліцензує та акредитує нові спеціальності і вищі навчальні заклади, а також постійно контролює їх рівень. Останнім часом за невідповідність вимогам і критеріям ДАК щодо якості освіти за результатами акредитації було припинено діяльність низки відокремлених підрозділів державних вищих навчальних закладів і 34 недержавних навчальних закладів.

Експертні комісії контролюють якість у вищих навчальних закладах на професійному рівні, тобто оцінюють рівень засвоєних знань та умінь студентів відповідно до спеціальності, рівень і результати захисту випускних атестаційних бакалаврських і магістерських робіт, результати працевлаштування випускників.

За результатами експертизи рішення про ліцензування або акредитацію приймає ДАК України, яке затверджує Міністерство освіти і науки України, на підставі чого видається ліцензія на провадження певного виду освітньої діяльності або сертифікат про акредитацію спеціальності (вищого навчального закладу). Загальний термін дії акредитаційного сертифіката і ліцензії зі спеціальності для навчальних закладів становить 5-10 років.

Важливим інструментом у державному контролі якості підготовки випускників вищого навчального закладу є державні екзаменаційні комісії, на засіданнях яких захищають випускні атестаційні роботи, дипломні роботи та проекти. Склад цих комісій затверджує Міністерство освіти і науки, яке контролює якість через Державну інспекцію навчальних закладів за критеріями і методиками, затвердженими ДАК.

Певний крок до Болонського процесу – розроблення в Україні державних стандартів освіти. Стандарти вищої освіти з певної спеціальності формуються за трьома рівнями: державний стандарт, галузевий стандарт, стандарт вищих навчальних закладів.

Державні стандарти вищої освіти визначають перелік напрямів, спеціальностей, кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра та вимоги до професійної підготовки фахівців.

Галузеві стандарти вищої освіти відображають освітньо-кваліфікаційну характеристику випускника вищого навчального закладу, місце фахівця у структурі галузей економіки, вимоги до рівня його компетентності, систему виробничих функцій і сфер діяльності. Крім того, галузеві стандарти визначають термін навчання за відповідними програмами підготовки, критерії та засоби контролю якості вищої освіти.

Стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів визначають спеціалізації підготовки фахівців з урахуванням вимог ринку праці та регіональних особливостей, варіативні частини програм підготовки фахівців (зміст, кількість і термін вивчення навчальних дисциплін), навчальні плани та графіки навчального процесу, форми навчальних занять і форми підсумкового контролю.

Оцінити місце України щодо спектра показників і критеріїв акредитації можна, порівнявши підходи до акредитації вищих навчальних закладів у різних країнах. Кількість вагомих для акредитації показників у Великій Британії становить 6, у США та Румунії – 8, Нідерландах – 10, Україні – 12, Росії – 14, Казахстані – 13, Білорусі – 11. Цей факт свідчить про необхідність узгодження та уніфікації показників і гармонізації критеріїв для європейського освітнього простору.

Приєднання України до Болонського процесу поряд з удосконаленням державної системи оцінки якості освіти вимагатиме більш широкої участі в роботі профільних міжнародних організацій, зокрема, в роботі Європейської мережі забезпечення якості у вищій освіті (система ENQA – European Network for Quality Assurance). Завдання акредитації – визначення відповідності якості навчання прийнятним вимогам, тобто акредитація є одним із чинників гарантії якості.

Існуюча структура системи контролю якості в Україні – трирівнева із залученням недержавних експертних організацій. Вона містить такі складові: державну систему оцінки якості (включаючи стандарти освіти та акредитацію), контроль на рівні навчального закладу і участь недержавних структур, що забезпечують суспільну експертизу і враховують вимоги ринку праці.

При цьому необхідно враховувати ряд особливостей, пов'язаних зі сформованою структурою взаємин у системі: держава – вищий навчальний заклад – підприємство.

Одним із головних факторів, що забезпечує зростання виробництва та поліпшення якості продукції, є впровадження сучасних технологій. Цей процес неможливо забезпечити без професійно підготовлених випускників вищих навчальних закладів, що відповідають сучасним вимогам. Отже, у системі оцінки якості обов'язковими учасниками є представники споживачів (замовників) фахівців, які випускаються вищими навчальними закладами.

Поряд з реалізацією принципу автономії, що дозволяє самостійно будувати систему самооцінки вищого навчального закладу, вплив державних і недержавних органів контролю якості допомагає виявити як слабкі сторони власне освітнього процесу, так і врахувати потреби ринку праці. При цьому незалежні результати оцінки якості на всіх трьох рівнях накопичуються в державному органі, який відповідає за якість освіти. Ці результати

вирішальні під час визначення інтегрального рейтингу навчального закладу державним органом контролю, тобто органи недержавної експертизи і контролю якості та система самоаналізу навчального закладу – складові загальнодержавної системи контролю якості освіти.

Безумовно, всі критерії оцінки якості мають бути визнані міжнародними організаціями з якості, однак у силу національних особливостей і різних рівнів економічного розвитку паралельно можуть застосовуватися додаткові критерії та оцінки.

Для взаємовизнання критеріїв оцінки якості вищої освіти на європейському просторі необхідно вдатися до таких заходів:

1. Встановити офіційні взаємозв'язки з організаціями, що відповідають за гарантування якості вищої освіти в Європі.

2. Співпраця міжнародних організацій з Україною з питань гарантії якості має відбуватися як на рівні університетів (внутрішня оцінка), так і на міжуніверситетському рівні – зовнішня оцінка якості. Внутрішнє оцінювання можуть здійснювати експерти з університетів-учасників Європейської асоціації університетів, зовнішнє оцінювання – Європейська мережа забезпечення якості (ENQA). Важливо забезпечити діяльність європейської системи якості освіти як постійно діючої системи. Необхідно також адаптувати чинну структуру ДАК і національних організацій із забезпечення якості освіти до вимог ENQA.

3. Враховуючи готовність державної системи забезпечення якості, необхідно спланувати виконання Україною до 2005 року відповідних вимог Болонського процесу, зокрема: визначення обов'язків державних органів; створення узгодженої системи оцінювання програм і вищих навчальних закладів, включаючи внутрішню і зовнішню оцінки; адаптацію систем акредитації, атестації та визначення процедур порівняння; створення мережі оцінки якості; створення набору погоджених стандартів і процедур для забезпечення якості; створення адекватної системи перевірки та забезпечення якості акредитації кваліфікаційних організацій.

6.6. Підвищення мобільності через подолання перешкод

Мобільність – важлива якісна особливість європейського простору, що передбачає вільне пересування студентів і викладачів між вищими навчальними закладами та державами.

За роки незалежності України вищі навчальні заклади отримали право формувати і здійснювати програми обміну студентів та персоналу при національних і зарубіжних університетах. Міністерство освіти і науки України сприяє розвитку мобільності і навчанню студентів за кордоном як за системою грантів, так і за індивідуальними програмами.

Зокрема, понад 10 тис. українських громадян навчаються за кордоном у рамках міжуніверситетських, міждержавних програм з 64 державами.

Кожен рік українські викладачі, науковці, аспіранти та студенти беруть участь у міжнародних програмах з наукового обміну, читання лекцій, здійснення наукових проєктів і перепідготовки.

Двадцять п'ять тисяч іноземних студентів зі 110 країн отримують освіту в Україні; серед них 28 країн Європи, 40 країн Азії, 30 країн Африки та 12 – Латинської Америки.

Міністерство освіти і науки України підтримує європейську тенденцію в галузі вищої освіти щодо розвитку співробітництва між університетами, програм обміну, спільних навчальних програм і перепідготовки.

Але в системі вищої освіти України є проблеми, які перешкоджають підвищенню мобільності студентів і викладачів.

Серед інших перешкод важливою є слабка підготовка з іноземних мов у середній та вищій школі, візовий режим, різниця в рівні життя населення України та країн Європи.

***

Отже, стратегічне спрямування розвитку освіти України, завдання, які ставляться перед вищою освітою, та практичні кроки з її розвитку, удосконалення організації і змісту, інформатизація та впровадження інноваційних освітніх технологій спрямовані на всебічну (комплексну) інтеграцію вітчизняної вищої освіти з європейською, що сприятиме ефективному та швидкому досягненню шести основних цілей Болонського процесу. З цією метою Міністерство освіти і науки України разом із значною частиною провідних вищих навчальних закладів – учасників педагогічного експерименту з впровадження загальноєвропейських принципів вищої освіти робить активні практичні кроки.

РОЗДІЛ 7

ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (КМСОНП) У ВИЩУ ОСВІТУ УКРАЇНИ

7.1. Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України (затверджено наказом МОН від 23.01.04 р. № 49)

Вступ

Розвиток України визначається у загальному контексті Європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури: парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу здобуття освіти будь-якого рівня та інше, що є невід'ємним атрибутом громадянського демократичного суспільства.

Інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків в ЄС. У кінцевому результаті такі кроки спрацьовуватимуть на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного простору.

Виконання даного завдання передбачає взаємне зняття будь-яких принципових, на відміну від технічних, обмежень на контакти та обміни і поширення інформації.

Основними цілями реформ в Україні є підвищення життєвого рівня населення, передусім завдяки переходу до ринкової економіки, забезпечення захисту громадянських прав та розширення індивідуальних свобод особи. Ринок праці і соціальна політика – найважливіші компоненти досягнення цих цілей, оскільки вони необхідні для забезпечення продуктивності сучасної економіки.

У цьому контексті реформування вищої освіти і науки в Україні передбачає:

- перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольнити можливості особистості у здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямом відповідно до здібностей та забезпечити її мобільність на ринку праці;
- формування мережі вищих навчальних закладів, яка за формами, програмами, термінами навчання і джерелами фінансування задовольняла б потреби кожної людини і держави в цілому;
- підвищення освітнього і культурного рівня суспільства, створення умов для навчання впродовж усього життя;
- запровадження в системі вищої освіти і науки України передового досвіду розвинутих країн світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство;
- пошук рівноваги між масовою фундаментальною та елітарною освітою, з одного боку, і вузькою спеціалізацією та професійною досконалістю – з іншого.

Мета та основні завдання

Головною метою Програми дій є вжиття заходів для входження національної системи освіти і науки в європейський простір задля реалізації таких вимог, критеріїв і стандартів:

- постійне навчання впродовж усього життя;
- мотивоване залучення студентів до навчання;
- сприяння привабливості та конкурентоспроможності Європейського простору вищої освіти і науки для інших регіонів світу.

Для реалізації концептуальних засад Болонського процесу в Україні необхідно:

- удосконалити двоступеневу структуру вищої освіти;
- прийняти прозорі та зрозумілі градації дипломів, ступенів та кваліфікацій;
- використати єдину систему кредитних одиниць і додатка до диплома;
- врахувати європейську практику організації акредитації та контролю якості освіти;

- підтримувати і розвивати європейські стандарти якості;
- ліквідувати перепони для розширення мобільності студентів, викладачів і дослідників;
- запровадити сучасні підходи щодо інтеграції вищої освіти і науки у справі підготовки магістрів та аспірантів;
- забезпечити подальший розвиток автономності та самоврядування у системі вищої освіти та науки.

Очікувані результати виконання заходів

Реалізація Програми дій надасть можливість:

- провести системну модернізацію освіти в цілому;
- наблизити якість освіти до вимог стандартів, напрацьованих європейською спільнотою для впровадження до 2010 р.;
- запровадити в Україні загальноєвропейську систему наукових ступенів;
- впровадити систему кредитів, сумісну з Європейською кредитно-трансферною системою навчання;
- сприяти мобільності громадян України, які здобувають освіту або надають освітні послуги.

Організація виконання Програми дій покладається на Департаменти вищої освіти, міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, кадрової роботи, науково-технологічного розвитку, інноваційного розвитку, економіки та фінансування, управління ліцензування, акредитації та нострифікації, Науково-методичний центр вищої освіти та Центр міжнародної освіти.

7.2. Заходи щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004-2005 роки (затверджено наказом МОН від 23.01.04 р. № 49)

Зміст напрямку діяльності	Зміст завдання	Терміни виконання, роки	Відповідальні виконавці
1. Модернізація системи вищої освіти і науки України відповідно до ідей та документів Болонського процесу	1.1. Підготувати методичні посібники для вищих навчальних закладів з роз'ясненням вимог документів Болонського процесу	2004	Департамент вищої освіти, вищі навчальні заклади
	1.2. Створити в Україні регіональні центри супроводження Болонського процесу (Дніпропетровськ, Донецьк, Тернопіль, Київ, Львів, Одеса, Харків)	2004-2005	Департаменти вищої освіти, міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, інноваційного розвитку, базові вищі навчальні заклади
	1.3. Провести педагогічний експеримент щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу на основі критеріїв ECTS та тестування у вищих навчальних закладах	2004-2005	Департамент вищої освіти, Науково-методичний центр вищої освіти, базові вищі навчальні заклади
	1.4. Завершити розробку нормативних документів з проведення педагогічного експерименту щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу	III-IV кв. 2004	Департамент вищої освіти, Науково-методичний центр вищої освіти

Зміст напрямку діяльності	Зміст завдання	Терміни виконання, роки	Відповідальні виконавці
1. Модернізація системи вищої освіти і науки України відповідно до ідей та документів Болонського процесу	1.5. Розробити пропозиції щодо вдосконалення багаторівневої структури вищої освіти в Україні на основі співставлення структури вищої освіти в Європі, досвіду української системи освіти і науки та задекларованих країнами-учасницями Болонського процесу принципів і напрямів щодо майбутньої системи освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти	II кв. 2004	Департамент вищої освіти, Науково-методичний центр вищої освіти, вищі навчальні заклади
	1.6. Розробити проекти нормативних документів, що регламентують ступеневість системи вищої освіти (внесення змін до законодавства)	2004-2005	Департамент вищої освіти, Науково-методичний центр вищої освіти
	1.7. Завершити розробку стандартів вищої освіти у відповідності до вимог Болонського процесу	2004-2005	Департамент вищої освіти, Науково-методичний центр вищої освіти, базові вищі навчальні заклади
	1.8. Удосконалити Перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, на основі вивчення тенденцій розвитку потреб національного та світового ринків праці	2004-2005	Департамент вищої освіти, Науково-методичний центр вищої освіти

Зміст напрямку діяльності	Зміст завдання	Терміни виконання, роки	Відповідальні виконавці
1. Модернізація системи вищої освіти і науки України	1.10. Підготувати інформаційні матеріали для вищих навчальних закладів про практику впровадження освітніх кредитів ECTS	2004	Департамент вищої освіти, Науково-методичний центр вищої освіти
відповідно до ідей та документів Болонського процесу	1.11. Провести науково-методичні конференції, семінари для працівників вищої школи щодо впровадження кредитно-модульної системи	2004-2005	Департамент вищої освіти, Науково-методичний центр вищої освіти
2. Введення додатка до диплома (Diploma Supplement)	1.1.2. Удосконалити Web-сайт з інформацією про стан реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти України	2004	Департамент вищої освіти, Український інститут науково-технічної та економічної інформації, базові вищі навчальні заклади
	2.1. Розробити додаток до диплома про вищу освіту відповідно до загальноєвропейського зразка «Додаток до диплома (Diploma Supplement)»	2004	Департаменти вищої освіти, міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, Науково-методичний центр вищої освіти, базові вищі навчальні заклади
	2.2. Запровадити додаток до диплома про вищу освіту відповідно до загальноєвропейського зразка «Додаток до диплома (Diploma Supplement)»	2005	Департамент вищої освіти, Управління ліцензування, акредитації та нострифікації

Зміст напрямку діяльності	Зміст завдання	Терміни виконання, роки	Відповідальні виконавці
3. Створення порівняльної системи визнання іноземних документів про вищу освіту в Україні та впровадження національних документів про освіту в державах-учасниках Болонського процесу	3.1. Підготувати пропозиції щодо створення системи визначення рівня компетентності випускників вищих навчальних закладів в Україні: - вивчити досвід об'єктивної оцінки компетентності випускників у країнах-учасниках Болонського процесу; - розробити методи об'єктивної оцінки рівня компетентності фахівців певних освітньо-кваліфікаційних рівнів в Україні 3.2. Сприяти укладанню угоди між вищими навчальними закладами України та закордону і реалізувати спільні програми вищої освіти з метою отримання подвійних дипломів за відповідними напрямами та спеціальностями	2004	Управління ліцензування, акредитації та нострифікації, Департаменти вищої освіти, міжнародного співробітництва та європейської інтеграції
4. Проблеми якості освіти та розробка порівняльних методологій і критеріїв оцінки	4.1. Запровадити на Web-сайті МОН висвітлення інформації про українську систему визнання документів про вищу освіту українською, російською, англійською, французькою і німецькою мовами	2004-2005	Департаменти міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, вищої освіти, вищі навчальні заклади
	4.1. Запровадити на Web-сайті МОН висвітлення інформації про українську систему визнання документів про вищу освіту українською, російською, англійською, французькою і німецькою мовами	2004-2005	Управління ліцензування, акредитації та нострифікації, Департаменти міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, вищої освіти, Український інститут науково-технічної та економічної інформації

Зміст напрямку діяльності	Зміст завдання	Терміни виконання, роки	Відповідальні виконавці
4. Проблеми якості освіти та розробка порівняльних методологій і критеріїв оцінки	4.2. Розробити пропозиції щодо відповідності української системи оцінки якості освіти європейським системам	2004-2005	Департамент вищої освіти, Науково-методичний центр вищої освіти
	4.3. Розробити нормативні документи, які визначають організацію навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи організації навчання та основні принципи, підходи і систему оцінки якості результатів підготовки фахівців з вищою освітою	2004	Департамент вищої освіти
	4.4. Розробити процедури акредитації освітніх програм з врахуванням переходу на кредитно-модульну систему організації навчального процесу з метою забезпечення визнання результатів якості освіти і підвищення мобільності студентів	2005	Управління ліцензування, акредитації та нострифікації
	4.5. Запровадити механізми вдосконалення діючої системи контролю якості вищої освіти з урахуванням переходу на кредитно-модульну систему організації навчального процесу	2005	Управління ліцензування, акредитації та нострифікації, Департамент вищої освіти, Науково-методичний центр вищої освіти

Зміст напрямку діяльності	Зміст завдання	Терміни виконання, роки	Відповідальні виконавці
4. Проблеми якості освіти та розробка порівняльних методологій і критеріїв оцінки	4.6. Створити банк даних освітніх програм українських та зарубіжних вищих навчальних закладів і результатів їх оцінювання при акредитації	2005	Управління ліцензування, акредитації та нострифікації, Департаменти вищої освіти, міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, Науково-методичний центр вищої освіти
	4.7. Провести робочі семінари Міжнародної мережі агентств з гарантії якості вищої освіти INQAANE (2006 р.) і Мережі акредитаційних агентств країн Центральної і Східної Європи CEENET (2005 р.) в Україні	2005	Управління ліцензування, акредитації та нострифікації, Департаменти вищої освіти, міжнародного співробітництва та європейської інтеграції
5. Удосконалення систем забезпечення якості освіти	5.1. Вивчити питання про управління якістю освіти, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань у розвинувтих країнах світу з метою вдосконалення діючих в Україні систем ліцензування, атестації, акредитації освітніх послуг та пошуку організаційних можливостей інтеграції до світової системи освіти	2005	Управління ліцензування, акредитації та нострифікації, Департамент кадрової роботи

Зміст напрямку діяльності	Зміст завдання	Терміни виконання, роки	Відповідальні виконавці
5. Удосконалення системи забезпечення якості освіти	<p>5.2. Удосконалити систему моніторингу якості освіти на засадах запровадження:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ефективного механізму громадського рейтингу навчальних закладів та навчальних програм; - експертних і тестових методів оцінювання; - багатоступеневої системи контролю особистих досягнень студентів; - забезпечення доступності результатів моніторингу для широкої громадськості 	2005	Державна інспекція навчальних закладів, Управління ліцензування, акредитації та нострифікації, Департамент вищої освіти
6. Розвиток співробітництва з державами-учасниками Болонського процесу щодо визнання документів про освіту	<p>6.1. Проаналізувати укладені двосторонні угоди із зарубіжними країнами (Болгарія, Естонія, Словачка Республіка, Румунія, Угорщина) про взамовизнання документів про освіту та при необхідності ініціювати внесення змін відповідно до сучасного стану освітніх систем держав-сторін</p> <p>6.2. Ініціювати підготовку двосторонніх угод про взаємовизнання документів про освіту, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань країн-учасниць Болонського процесу, що не приєдналися до Лісабонської конвенції</p>	2004	Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, Управління ліцензування, акредитації та нострифікації, Державна інспекція навчальних закладів
документів про освіту	2004-2005	2004-2005	Департаменти міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, Управління ліцензування, акредитації та нострифікації

Зміст напрямку діяльності	Зміст завдання	Термін виконання, роки	Відповідальні виконавці
6. Розвиток співробітництва з державами-учасниками Болонського процесу щодо визнання документів про освіту	<p>6.3. Проаналізувати акредитовані освітні програми із напрямів та спеціальностей держав-сторін Болонського процесу, що становлять інтерес для розвитку українського суспільства з метою укладання взаємно вигідних спеціалізованих угод про визнання документів про освіту</p> <p>6.4. Вивчити досвід нострифікації у державах – учасниках Болонського процесу, що приєдналися до Лісабонської конвенції, для реалізації в національній практиці визнання іноземних документів про освіту</p>	2005	Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, Управління ліцензування, акредитації та нострифікації
документів про освіту	2005	2005	Управління ліцензування, акредитації та нострифікації

7.3. Про проведення педагогічного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу

Наказом Міністра освіти і науки України № 48 від 23 січня 2004 р. у ряді вищих навчальних закладів України розпочато експеримент щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації

У межах зазначеного заходу затверджено «Програму проведення педагогічного експерименту щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації», «Тимчасове положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців», «Перелік вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації – учасників педагогічного експерименту», «Перелік регіональних базових вищих навчальних закладів» і т. ін.

ПРОГРАМА

ПРОВЕДЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ III-IV РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ

(затверджено наказом МОН України від 23.01.2004 р. № 48)

Термін проведення експерименту:

Перший етап (2003–2004 роки) передбачає розроблення навчально-методичних матеріалів, змісту освіти, форм організації навчального процесу тощо, їх апробація в експериментальних групах визначених напрямів підготовки та спеціальностей.

Другий етап (2005–2008 роки) передбачає внесення коректив до експериментальних матеріалів та їх апробацію на більшому масиві учасників експерименту.

Тема експерименту – кредитно-модульна система організації навчального процесу у вищих навчальних закладах України.

Актуальність експерименту – створення передумов для входження освіти України до єдиного європейського та світового освітнього і наукового простору шляхом впровадження в систему

вищої освіти України основних ідей, сформульованих Болонською декларацією 1999 року та іншими документами Болонського процесу:

– побудова Європейської зони вищої освіти як передумови розвитку мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування;
– формування та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу України як складової Європи;

– посилення міжнародної конкурентоспроможності як національної, так і Європейської систем вищої освіти, підвищення їх престижності у світі;

– конкуренція з іншими системами вищої освіти за студентів, вплив та престиж;

– посилення визначальної ролі вищих навчальних закладів у розвитку національних та європейських культурних цінностей (вищі навчальні заклади як носії національної та європейської свідомості).

Об'єкт експерименту – система вищої освіти України.

Предмет експерименту – кредитно-модульна система організації навчального процесу (далі – КМСОНП) у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації.

Мета експерименту – розробити та експериментально перевірити технологію застосування елементів Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи (далі – ECTS) в системі вищої освіти України і створення сучасної системи управління якістю освітньої діяльності суб'єктів навчального процесу.

Суть робочої гіпотези у тому, що чинна в Україні система вищої освіти забезпечує якісну підготовку студентів, їхню конкурентоспроможність на національному і міжнародному ринках праці, але потребує адаптації до вимог, передбачених ECTS.

Для досягнення мети експерименту та перевірки робочої гіпотези ставляться такі завдання:

На рівні Міністерства освіти і науки України

1. Завершити розроблення та введення в дію державного стандарту вищої освіти, галузевих стандартів вищої освіти за напрямами, включеними до експерименту.

2. Забезпечити фінансування педагогічного експерименту.

3. Створити координаційну раду при Міністерстві освіти і науки України для забезпечення проведення експерименту та впровадження його результатів.

4. Визначити перелік напрямів підготовки та вищих навчальних закладів – учасників експерименту.

5. Довести до вищих навчальних закладів – учасників експерименту матеріали щодо організації навчального процесу в європейських університетах за системою ECTS та нормативно-методичні матеріали, що регламентують організацію і технологію проведення експерименту.

На рівні вищого навчального закладу

1. Вжити заходів щодо проведення експерименту.

2. Створити робочу групу для організаційного та методичного супроводження експерименту.

3. Ознайомити науково-педагогічних працівників зі змістом та умовами проведення експерименту.

4. Підготувати план заходів щодо проведення експерименту, який включає адаптацію освітньо-професійних програм підготовки за відповідними напрямами до академічно-орієнтованих програм європейських університетів, розробку нормативних та методичних матеріалів з дисциплін навчальних планів на основі залікових кредитів України та ECTS тощо.

Очікувані результати:

– підвищення якості вищої освіти, конкурентоспроможності випускників та престижу національної вищої освіти;

– введення в дію системи стандартів вищої освіти з урахуванням специфіки кредитно-модульної системи;

– створення системи оцінювання якості освіти студентів, найбільш адаптованої до вимог Болонської декларації;

– нормативно-методичне забезпечення академічної мобільності студентів у вітчизняному та європейському освітянському просторі й створення передумов для взаємного визнання дипломів державного зразка про вищу освіту на принципах, передбачених ECTS;

– відпрацювання робочого варіанту КМСОНП та необхідної науково-методичної документації з експериментальних напрямів.

7.4. Науково-методичні засади впровадження КМСОНП у вищу освіту України

ТИМЧАСОВЕ ПОЛОЖЕННЯ

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КРЕДИТНО-МОДУЛЬНІЙ СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

(затверджено наказом МОН України 23.01.2004 р. № 48)

ВСТУП

Подальші соціально-економічні та політичні зміни в суспільстві, зміцнення державності України, входження її в цивілізоване світове співтовариство неможливі без структурної реформи національної системи вищої освіти, спрямованої на забезпечення мобільності, працевлаштування та конкурентоспроможності фахівців з вищої освіти.

Однією з передумов входження України до єдиної Європейської зони вищої освіти є реалізація системою вищої освіти України ідей Болонського процесу.

На виконання першочергових завдань, що випливають з вищезазначеного, рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 28 лютого 2003 р. (протокол № 2/3-4) та від 24 квітня 2003 р. (протокол №5/5-4) передбачено проведення з 2003/2004 навчального року педагогічного експерименту щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації.

При розробці цього положення враховано засади Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи (далі – ECTS).

1. Основні терміни, поняття та їх визначення

У положенні використано терміни, подані у Законах України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. №2984-III та «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. №40-V, у Державному класифікаторі професій ДК 003-95, Державному класифікаторі видів економічної діяльності ДК 009-96, Комплексі нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти (додаток №1 до наказу Міносвіти України від 31.07.98 р. №285 зі змінами та доповненнями, введеними розпорядженням Міністерства освіти і науки України від 05.03.2001 р. № 28-р) та запроваджено нові терміни відповідно до цілей цього положення, а саме:

• **кредитно-модульна система організації навчального процесу (далі – КМСОНП)** – це модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів);

• **заліковий кредит** – це одиниця виміру навчального навантаження, необхідного для засвоєння змістових модулів або блоку змістових модулів;

• **модуль** – це задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (навчальної дисципліни, практики, державної атестації), що реалізується відповідними формами навчального процесу;

• **змістовий модуль** – це система навчальних елементів, поєднаних за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові.

2. Мета та завдання

Метою впровадження КМСОНП є підвищення якості вищої освіти фахівців і забезпечення на цій основі конкурентоспроможності випускників та престижу української вищої освіти у світовому освітньому просторі.

Основними завданнями КМСОНП є:

• адаптація ідей ECTS до системи вищої освіти України для забезпечення мобільності студентів у процесі навчання та гнучкості підготовки фахівців з урахуванням швидкозмінних вимог національного та міжнародного ринків праці;

• забезпечення можливості навчання студентів за індивідуальною варіативною частиною освітньо-професійної програми, яка сформована за вимогами замовників та побажаннями студента і сприяє його саморозвитку та, відповідно, підготовці до життя у вільному демократичному суспільстві;

• стимулювання учасників навчального процесу з метою досягнення високої якості вищої освіти;

• унормування порядку надання можливості студенту отримання професійних кваліфікацій відповідно до ринку праці.

3. Загальні положення

3.1. Для впровадження КМСОНП вищий навчальний заклад повинен мати такі основні елементи ECTS:

• **інформаційний пакет** – загальна інформація про університет, назва напрямів, спеціальностей, спеціалізацій спеціальностей, анотації (змістові модулі) із зазначенням обов'язкових та вибіркових курсів, методики і технології викладання, залікові кредити, форми та умови проведення контрольних заходів, система оцінювання якості освіти тощо;

• **договір про навчання** між студентом і вищим навчальним закладом (напрямок, освітньо-кваліфікаційний рівень, порядок і джерела фінансування, порядок розрахунків);

• **академічна довідка оцінювання знань**, що засвідчує досягнення студента в системі кредитів і за шкалою успішності на національному рівні та за системою ECTS.

3.2. Формування **індивідуального навчального плану** студента здійснюється на підставі переліку змістових модулів (блоків змістових модулів навчальних дисциплін), сформованих на основі освітньо-професійної програми підготовки і структурно-логічної схеми підготовки фахівців.

3.3. Реалізація індивідуального навчального плану студента здійснюється протягом часу, який не перевищує граничного терміну навчання. **Нормативний термін навчання** визначається на підставі галузевих стандартів вищої освіти. **Граничний термін може перевищувати нормативний на 1 рік. Різниця між граничним і нормативним термінами не фінансується з державного бюджету.**

3.4. Індивідуальний навчальний план студента включає нормативні та вибіркові змістові модулі, що можуть поєднуватися у певні навчальні дисципліни. **Нормативні змістові модулі** необхідні для виконання вимог нормативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики. **Вибіркові змістові модулі** забезпечують підготовку до виконання вимог варіативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики, у тому числі відповідність обсягу підготовки, передбаченому нормативним терміном навчання. Вони дають можливість здійснювати підготовку за спеціалізацією певної спеціальності та сприяють академічній мобільності і поглибленій підготовці в напрямках, визначених характером майбутньої діяльності. **Сукупність нормативних змістових модулів визначає нормативну (обов'язкову) складову індивідуального навчального плану студента.**

3.5. Змістові модулі соціально-гуманітарних та фундаментальних нормативних навчальних дисциплін на споріднених напрямках мають бути *уніфіковані в установленому порядку*.

3.6. Індивідуальний навчальний план студента за певним напрямом формується особисто студентом під керівництвом куратора в КМСОНП.

3.7. При формуванні індивідуального навчального плану студента на наступний навчальний рік *враховується фактичне виконання* студентом індивідуальних навчальних планів поточного і попередніх навчальних років.

Формування індивідуального навчального плану студента за певним напрямом передбачає *можливість індивідуального вибору* змістових модулів (дисциплін) з дотриманням послідовності їх вивчення відповідно до структурно-логічної схеми підготовки фахівців. При цьому сума обсягів обов'язкових та вибіркового змістових модулів, передбачених для вивчення протягом навчального року, повинна становити не більше 44 кредитів (не менше 60 залікових кредитів).

Система дає змогу здійснювати перехід студента в межах споріднених напрямів підготовки (певної галузі знань).

3.8. Спорідненість напрямів підготовки визначається спільністю переліку змістових модулів, які відносяться до нормативної складової індивідуального навчального плану студента цих напрямів підготовки, коли різниця між обсягами необхідних змістових модулів може бути засвоєна студентом у межах граничного терміну підготовки.

3.9. *Зарахування змістових модулів (дисциплін)*, включених до індивідуального навчального плану, здійснюється за результатами певного виду контролю якості освіти студента протягом навчального року, зазвичай, без організації екзаменаційних сесій.

3.10. Система оцінювання якості освіти студента (зарахування залікових кредитів) має бути стандартизованою та формалізованою.

4. Принципи

4.1. Для впровадження КМСОНП слід дотримуватися таких принципів:

• **Порівняльної трудомісткості кредитів**, яка полягає в досягненні кожним студентом встановлених ECTS норм, що забезпечують академічну мобільність студентів, державне та

міжнародне визнання результатів освіти на конкретних етапах виконання студентом індивідуального навчального плану.

• **Кредитності** – суть її у декомпозиції змісту освіти та навчання на відносно єдині і самостійні за навчальним навантаженням студентів частки, які забезпечують:

а) на рівні індивідуального навчального плану – набір (акумулювання) заданої трудомісткості кількості кредитів, які відповідають розрахунковій нормі виконання студентом навчального навантаження в умовах кредитно-модульної організації навчального процесу;

б) на рівні вивчення навчальної дисципліни – набір (аккумуляція) заданої для даної дисципліни кількості кредитів, що включають у себе виконання необхідних видів діяльності, передбачених програмою вивчення навчальної дисципліни.

• **Модульності** – визначає підхід до організації оволодіння студентом змістовими модулями і проявляється через специфічну для модульного навчання організацію методів і прийомів навчально-виховних заходів, основним змістом яких є активна самостійно-творча пізнавальна діяльність студента.

• **Методичного консультування** – полягає в науковому та інформаційно-методичному забезпеченні діяльності учасників освітнього процесу.

• **Організаційної динамічності** – суть її у забезпеченні можливостей зміни змісту навчання з урахуванням динаміки соціального замовлення і потреб ринку праці.

• **Гнучкості та партнерства** – у побудові системи освіти таким чином, щоб зміст навчання й шляхи досягнення цілей освіти та професійної підготовки відповідали індивідуальним потребам і можливостям студента.

• **Пріоритетності змістової та організаційної самостійності і зворотного зв'язку** – полягає у створенні умов організації навчання, що вимірюється та оцінюється результатами самостійної пізнавальної діяльності студентів.

• **Науковості та прогностичності** – у побудові (встановленні) стійких зв'язків змісту освіти з науковими дослідженнями.

• **Технологічності та інноваційності** – суть її у використанні ефективних педагогічних та інформаційних технологій, що сприяє якійсь підготовці фахівців з вищою освітою та входженню до єдиного інформаційного та освітнього простору.

• *Усвідомленої перспективи* – полягає в забезпеченні умов для глибокого розуміння студентом цілей освіти та професійної підготовки, а також можливості їх успішного досягнення.

• *Діагностичності* – у забезпеченні можливості оцінювання рівня досягнення та ефективності, сформульованих і реалізованих у системі, цілей освіти та професійної підготовки.

5. *Форми організації навчання*

Формами організації навчального процесу в умовах КМСОНП є лекційні, практичні, семінарські, лабораторні та індивідуальні заняття, усі види практик та консультацій, виконання самостійних завдань студентів та інші форми і види навчальної та науково-дослідницької діяльності студентів.

6. *Організаційно-методичне забезпечення*

Організаційно-методичне забезпечення КМСОНП передбачає використання всіх документів, регламентованих чинною нормативною базою щодо вищої освіти, адаптованих і доповнених з урахуванням особливостей цієї системи.

7. *Контроль успішності студента*

Контроль успішності студента здійснюється з використанням методів і засобів, що обирається вищим навчальним закладом. Академічні успіхи студента визначаються за допомогою системи оцінювання, яка використовується у вищому навчальному закладі, реєструється прийнятим у вищому навчальному закладі чином з обов'язковим переведенням оцінок до національної шкали та шкали ECTS.

Оцінки студентів можна виставляти таким чином:

FX означає: «незадовільно» – необхідно виконати певну додаткову роботу для успішного складання;

F означає: «незадовільно» – необхідна значна подальша робота.

Державна атестація студентів проводиться відповідно до чинної нормативної бази.

8. *Особливості переведення, відрахування, поновлення студентів та переривання їхнього навчання*

8.1. Загальний порядок переведення, відрахування, поновлення студентів та переривання їхнього навчання, зазначений у «Положенні про порядок переведення, відрахування та поновлення

студентів вищих закладів освіти», затвердженого Міністерством освіти 15.07.96 р.

8.2. При переведенні (п.10) студент додає до заяви копію договору про навчання в попередньому навчальному закладі, академічну довідку за весь період навчання з обов'язковим зазначенням назв дисциплін, загальної кількості годин, залікових кредитів, передбачених на їх вивчення, та форм контролю.

При позитивному розгляді заяви ректором деканат проводить Perezарухування результатів навчання з дисциплін шляхом порівняння кількості залікових кредитів та обсягу змістових модулів і визначає академічну різницю нормативних змістових модулів, яка не повинна перевищувати, зазвичай, 10 навчальних дисциплін.

8.3. Відрахування студента за академічну неуспішність здійснюється у випадках невиконання студентом індивідуального навчального плану, незарахованих результатів семестрових контролів 3-ох змістових модулів або у зв'язку з неможливістю студента сформулювати індивідуальний план на наступний рік у результаті незарахування йому запланованих змістових модулів та обмежень, накладених структурно-логічною схемою підготовки, а також порушення умов договору про навчання.

8.4. Студент може взяти перерву у навчанні (академічну відпустку, повторний курс) згідно з порядком надання академічної відпустки та повторного курсу, зазначеного у «Положенні про академічні відпустки та повторне навчання у вищих закладах освіти» від 06.06.96 р. № 191.

9. *Стипендіальне забезпечення студентів*

9.1. Стипендіальне забезпечення студентів здійснюється за підсумками виконання індивідуального навчального плану та на підставі основних положень: «Порядку призначення, виплати та розмірів стипендіального забезпечення учнів, студентів, курсантів, слухачів, клінічних ординаторів, аспірантів і докторантів», затвердженого Кабінетом Міністрів України від 08.08.2001 р. № 950.

9.2. При перевищенні граничного терміну навчання стипендія студентам не призначається у зв'язку з відсутністю фінансування з бюджету цього етапу навчання.

10. Контроль за індивідуальним навчальним планом студента

10.1. Надання кваліфікованих консультацій щодо формування індивідуального навчального плану студента і його реалізації протягом усього періоду навчання покладається на куратора.

10.2. Куратором може бути науково-педагогічний працівник випускової кафедри, зазвичай, професор або доцент, ґрунтовно ознайомлений з вимогами відповідних галузевих стандартів вищої освіти.

Куратор призначається наказом ректора вищого навчального закладу за поданням декана відповідного факультету (директора інституту). У рамках виконання своїх функцій куратор підпорядковується заступникові декана факультету (заступнику директора інституту), який відповідає за формування індивідуального навчального плану студента.

10.3. Куратор відповідає за виконання таких основних завдань:

- ознайомлення студентів з нормативно-методичними матеріалами (інформаційним пакетом тощо), які регламентують організацію навчального процесу за кредитно-модульною системою;

- надання студентам рекомендацій щодо формування їх індивідуального навчального плану з урахуванням засвоєних змістових модулів (навчальних дисциплін) за час перебування в інших вищих навчальних закладах України або за кордоном;

- погодження індивідуального навчального плану студента та подання його на затвердження деканові факультету (директорові інституту);

- контроль за реалізацією індивідуального навчального плану студента на підставі відомостей про зараховані студенту залікові кредити з подальшим поданням пропозицій щодо продовження навчання студента або щодо його відрахування.

10.4. Куратор має право:

- відвідувати всі види занять студента згідно з його індивідуальним навчальним планом;

- подавати пропозиції деканові факультету (директорові інституту) щодо переведення на інший курс, відрахування та заохочення студента;

- брати участь у засіданнях кафедри та вчених рад факультетів (інститутів);

- подавати пропозиції щодо покращення навчального процесу та діяльності кураторів.

11. Особливості нормування навчального навантаження

В умовах проведення педагогічного експерименту з КМСОНП встановлюються норми часу:

- для проведення підсумкової атестації із залікового кредиту – 0,25 годин на одного студента;

- за керівництвом куратору – 4 години на кожного студента за навчальний рік.

Інші норми часу регламентовані наказом МОН від 07.08.2002 р. № 450 «Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів».

РЕКОМЕНДАЦІЇ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ

«КРЕДИТНО-МОДУЛЬНА СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ»

(Тернопільський державний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка, 02.07.2004 р.)

З метою забезпечення проведення педагогічного експерименту щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу та на виконання Програми заходів щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004-2005 рр. (накази Міністерства освіти і науки України від 23 січня 2004 року №№48, 49) учасники семінару **ухвалюють:**

1. Рекомендувати вищим навчальним закладам III-IV рівнів акредитації розпочати впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу з 2004/05 навчального року.

2. Вважати, що :

– ціна кредиту ECTS для напрямів підготовки (спеціальностей), з яких проводиться педагогічний експеримент, складає 36 академічних годин. Нормативна кількість залікових одиниць на один навчальний рік – 60 кредитів ECTS;

– кількість кредитів ECTS на навчальну дисципліну визначається діленням загального обсягу годин з навчальної дисципліни на ціну кредиту (з 0,3 округленням до 0,5 кредиту). Загальний обсяг годин з навчальної дисципліни повинен включати час на проведення лекцій, практичних, семінарських та лабораторних занять, консультацій, практик, самостійної та індивідуальної роботи і контрольних заходів;

– у навчальних та робочих навчальних планах експериментальних напрямів підготовки (спеціальностей) вводиться додаткова графа «Кредити ECTS»;

– в академічній довідці у графі «Години» через дріб зазначається кількість кредитів ECTS, а в графі «Оцінка» через дріб – оцінка за шкалою ECTS;

3. Рекомендувати структуру інформаційного пакета з напрямів (спеціальностей), за якими проводиться педагогічний експеримент (див. стор. 289).

4. Просити Міністерство освіти і науки України:

– до кінця 2004/05 навчального року упорядкувати термінологію кредитно-модульної системи організації навчального процесу та укласти тлумачний словник;

– розробити і затвердити форму договору про навчання студентів відповідно до вимог ECTS;

– адаптувати Договір про підготовку фахівців з вищою освітою на умовах повного відшкодування витрат на навчання (фізичними, юридичними особами) до вимог ECTS.

ПРОЕКТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПАКЕТА:

1 сторінка

Міністерство освіти і науки України

Назва навчального закладу

Назва факультету (інституту тощо)

EUROPEAN CREDIT TRANSFER SYSTEM

ECTS – ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПАКЕТ

Шифр та назва напрямку чи спеціальності

2004

2 сторінка

ПЕРЕЛІК ЕЛЕМЕНТІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПАКЕТА

ВСТУП. ЩО ТАКЕ ECTS?

I. НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД:

A. Назва та адреса.

Б. Академічний календар.

В. Координатор ECTS від закладу.

Г. Загальний опис закладу.

Ґ. Процедура допуску до навчання.

II. ЗАГАЛЬНА ПРАКТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ:

A. Формальності, прийняті в Україні щодо прийому студентів.

Б. Як потрапити до закладу.

В. Вартість проживання.

Г. Забезпечення житлом.

Г. Здоров'я і страхування:

1. Медичне обслуговування.
2. Студенти з особливими потребами.
3. Страхування.

Д. Умови навчання:

1. Бібліотеки.
2. Умови для навчання.

Е. Інша практична інформація.

Є. Позапрограмна діяльність і дозвілля.

ІІІ. ФАКУЛЬТЕТ (ІНСТИТУТ тощо).

А. Загальний опис факультету (інституту тощо).

Б. Ступенева структура:

1. Кваліфікації (освітня та професійна).
2. Діаграма структури програми навчання.

В. Індивідуальні розділи програми навчання:

1. Ідентифікація.
2. Опис.
3. Рівень.
4. Обов'язкові чи факультативні розділи програми навчання.
5. Викладацький склад.
6. Тривалість.
7. Форми та методи навчання.
8. Оцінювання.
9. Мова.

ІV. СЛОВНИК.

РОЗ'ЯСНЕННЯ ДО ЗМІСТУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПАКЕТА

Вищий навчальний заклад, що використовує ECTS, випускає інформаційні пакети з кожного напрямку (спеціальності) як довідники для студентів і викладацького складу та потенційних партнерів. Призначення інформаційних пакетів у тому, щоб сприяти прозорості освітньо-професійної програми, орієнтуванню студентів на вибір відповідних програм підготовки фахівців і плануванню подальшого навчання, у тому числі в інших вищих навчальних закладах, забезпечувати практичною інформацією.

Інформаційні пакети повинні щорічно оновлюватися і бути легкодоступними для користувачів, у тому числі в мережі Інтернет.

Інформаційний пакет видається державною, англійською, а за необхідності – іншими мовами.

ВСТУП. ЩО ТАКЕ ECTS?

Вступ містить стислий опис ECTS задля інформування студентів щодо організації навчального процесу.

I. НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

А. Назва та адреса.

Повна назва й адреса, включаючи номери телефону, телефаксу (з кодом країни і області чи міста) та e-mail. Карта міста чи центру міста або університетського містечка може дати хороше загальне уявлення про місце розташування навчального закладу та інших приміщень, що входять до його складу.

Б. Академічний календар.

Академічний календар заклад розробляє на навчальний рік.

(Часові межі навчального року, програма навчання (семестри, триместри тощо), основні періоди контрольних заходів і канікул.)

В. Координатор ECTS від закладу.

Вичерпна інформація для встановлення ділових зв'язків, включаючи повне ім'я, адресу, номери телефону і телефаксу, e-mail як координатора, так і осіб, які його заміщують у випадку його відсутності. Необхідно вказати години, коли можна зв'язатися з координатором особисто.

Г. Загальний опис закладу.

Стисла історія закладу доповнюється його описом (рік заснування, історія розвитку, зміни назви, правоустановчі документи, кількісний і якісний склад науково-педагогічних працівників, наукові школи тощо), статус (державний чи приватний, у складі університету чи не у складі), рівень акредитації, організації та структури.

Г. Процедура допуску до навчання.

Інформація під цим заголовком є важливою для визначення можливостей програми навчання. Вона повинна включати (де підходить):

- 1) останній термін подання заяв;
- 2) строки та останній термін для реєстрації і подання заповнених документів;
- 3) подробиці, що стосуються будь-якої підготовчої програми чи вступного курсу;
- 4) лінгвістичні вимоги разом з рівнем майстерності, який рекомендується чи вимагається, будь-які завірені посвідчення про набуті навички і проходження курсів мовної підготовки чи здачу тестів на перевірку майстерності і т. ін.;
- 5) інформацію щодо фінансових витрат студентів.

II. ЗАГАЛЬНА ПРАКТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

А. Формальності, прийняті в Україні щодо прийому студентів

Візовий режим та реєстрація: детальна інформація про те, що очікуватиме особу, яка приїхала на навчання до закладу. Студентам необхідно надати вичерпну інформацію, що стосується формальностей, яких необхідно дотримуватися, аби одержати дозвіл на поселення чи працю (де необхідно), і зареєструватися у відповідних державних, регіональних чи місцевих органах.

Інформаційний пакет може містити перелік основних практичних питань, над якими студенту слід подумати перед від'їздом до України.

Б. Як потрапити до закладу.

Крім надання офіційної поштової адреси, номерів телефону і телефаксу, e-mail, студентам слід точно знати, куди, коли і кому вони повинні повідомити про приїзд.

В. Вартість проживання.

Слід надати інформацію про показники середньої вартості проживання у місці навчання. Рекомендується включати приклади можливих рівнів видатків за основними статтями, які потрібно передбачити у бюджеті студентів, на кілька місяців, а також інформацію про будь-які інші особливі зручності, доступні для студентів (ресторани, кафе і т. ін.).

Г. Забезпечення житлом.

Ця частина повинна містити детальну інформацію про осіб, з якими можна встановити контакт, місце і час в межах навчального закладу чи іншого місця, де іноземні студенти можуть одержати пораду і допомогу у пошуку житла.

Формальності, яких студентам, можливо, доведеться дотримуватися, повинні бути чітко перераховані за пунктами. Слід також встановити кінцеві терміни і правила реєстрації проживання; вказати про наявність житла для студентів з особливими потребами. Студентів необхідно інформувати про порівняльні ціни на різні типи житла та пов'язані з ними витрати і формальності.

Г. Здоров'я і страхування.

1. Медичне обслуговування.

Майбутнім студентам слід одержати інформацію про умови, за яких вони можуть користуватися медичним обслуговуванням та послугами лікарні.

2. Студенти з особливими потребами.

Повна назва та адреса, номери телефону і телефаксу, скринька електронної пошти служби, куди можуть звернутися студенти з особливими потребами.

3. Страхування.

Студентам необхідно надати інформацію про те, як одержати страхування за підтримки системи соціального страхового забезпечення України, і про альтернативи, які можуть бути доступними для страхування здоров'я та життя від інших факторів ризику там, де державне забезпечення виявляється неадекватним.

Д. Умови навчання.

1. Бібліотеки.

Надається інформація стосовно розміру, можливостей і місця знаходження бібліотеки та відповідних служб.

Години роботи і періоди, умови тимчасового користування книгами і т. ін. повинні встановлюватися особливо чітко.

2. Умови для навчання.

Інформація щодо забезпечення навчальними лабораторіями, комп'ютерами тощо.

Е. Інша практична інформація.

Практична інформація про банки, громадський транспорт тощо.

Є. Позапрограмна діяльність і дозвілля.

Коротке посилання на студентське самоврядування чи інші студентські асоціації (формальності та умови членства), спортивну і культурну діяльність, доступну для студентів. Додаткова інформація про види дозвілля може надаватися окремо.

III. ФАКУЛЬТЕТ (ІНСТИТУТ тощо)

А. Загальний опис факультету (інституту тощо).

Інформація про факультет (інститут, кафедри тощо) і характерні особливості, що є загальними для всіх.

1. Координатор ECTS від факультету (інституту тощо): вичерпна контактна інформація, що включає повну назву, адресу, e-mail, номери телефону і телефаксу, а також e-mail як координатора, так і тих, хто його заміщає. Вказати години, коли можна зв'язатися з координатором.

2. Стислий опис структури та організації факультету (інституту тощо), включаючи кількість штатних працівників і студентів, а також основні напрямки науково-дослідної роботи.

3. Стислий опис умов для навчання (бібліотека, лабораторія, майстерня чи її приміщення, їх обладнання і т. ін.).

4. Перелік запропонованих програм навчання з присвоєнням ступенів (бакалавр, магістр), кваліфікацій і тривалості навчання за кожною з них.

5. Опис основних методів викладання і навчання, що використовуються, і способів оцінювання студентів, включаючи, наприклад, письмові та усні екзамени, результати виконання практичних, лабораторних завдань чи галузевої практики, успішне завершення виробничої практики чи написання кваліфікаційної роботи на задовільному рівні.

6. Шкала виставлення оцінок. Інформація повинна стосуватися системи, яку використовує заклад, та правил переведення її в шкалу оцінок за ECTS.

Б. Ступенева структура.

1. Кваліфікації (освітня та професійна).

Опис і структура програм навчання, які пропонуються факультетом (інститутом тощо). Інформація про те, як студенти могли б виконати вимоги, необхідні для одержання певних кваліфікацій.

2. Діаграма структури програми навчання.

Перелік навчальних дисциплін і практик із зазначенням обсягу у кредитах за ECTS. Корисною практикою є складання діаграм, таблиць, структурно-логічних схем тощо, що показують структуру програм навчання, із зазначенням числа кредитів за ECTS, призначених для кожного розділу програми навчання.

В. Індивідуальні розділи програми навчання.

Усі розділи програми навчання (навчальні дисципліни, практики тощо) повинні бути включені до інформаційного пакета. Розділи програми навчання визначаються факультетом (інститутом тощо). У випадках, коли наявність розділів програми навчання може залежати від мінімальної кількості студентів, яких приймають, цей мінімум повинен бути чітко визначеним.

Хоча наукові дослідження з ECTS вилучено, студенти можуть брати участь у науково-дослідних роботах, якщо це є необхідним для здобуття певного ступеня чи кваліфікації. Відповідно до цього таку діяльність необхідно детально висвітлити в інформаційному пакеті із зазначенням виділених кредитів, процедури оцінювання та описом методів.

Опис індивідуальних розділів програми навчання є найважливішою частиною інформаційного пакета. Його підготовка вимагає особливої уваги, і він повинен містити таку інформацію:

1. Ідентифікація.

Назва розділу програми навчання і його шифр (якщо є).

2. Опис.

Чіткий опис змісту кожного розділу. Незважаючи на стислість, інформація має бути достатньо детальною, щоби потенційні партнери могли зрозуміти теми, що пропонуються.

3. Рівень.

Рівень розділу програми навчання може визначитися через посилання на:

а) попередні умови: попередні компетенції (знання, уміння, навички), якими має володіти студент на початку вивчення розділу програми навчання, включаючи список літератури та інші навчальні матеріали з програми навчання;

б) цілі та завдання: опис результатів навчання, що передбачаються кожним розділом програми навчання з точки зору досягнення цілей навчання;

в) бібліографію: навчальні книги чи інші навчальні матеріали, що будуть необхідними під час вивчення певного розділу програми навчання;

4. Обов'язкові чи факультативні (за вибором студента) розділи програми навчання.

Інформаційний пакет має задекларувати обов'язкові та факультативні (за вибором студента) розділи програми навчання.

5. Викладацький склад.

Варто подавати прізвище, ім'я, науковий ступінь, вчене звання науково-педагогічних працівників, залучених до викладання кожного розділу програми навчання.

6. Тривалість.

У загальну кількість часу, що офіційно вимагається для завершення вивчення певного розділу програми навчання, необхідно включити кількість годин, відведених на його вивчення кожного тижня, семестру чи триместру та ін., року програми навчання.

7. Форми та методи навчання.

Надати детальну інформацію щодо форм та методів навчання, годин, виділених на один тиждень, і кількості тижнів, відведених на засвоєння кожного розділу програми навчання.

8. Оцінювання.

Характер, тривалість, вибір часу і повторюваності форм оцінювання, що є характерними для цього розділу програми навчання, необхідно навести та описати. Встановити періоди контрольних заходів.

Навчальний заклад для студентів з особливими потребами може укласти угоди, за якими, наприклад, їм дозволяють користуватися під час контрольних заходів мовами, що не є офіційними у закладі, словниками або збільшують ліміт часу для їх завершення тощо. Такі угоди мають бути індивідуалізовані.

Необхідно надати докладну інформацію щодо процедур проведення контрольних заходів.

9. Мова.

Необхідно вказати розділи програми навчання, вивчення яких можливе не державною мовою.

IV. СЛОВНИК

Словник термінології, що використовується в інформаційному пакеті.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір

Вступ

Формування інформаційно-технологічного суспільства, докорінні зміни в соціально-економічному та духовному розвитку держави потребують підготовки вчителя нової генерації. Реалізація цього стратегічного завдання зумовлена також глибинними змінами в системі і структурі загальної середньої освіти та необхідністю інтеграції національної освіти в європейський освітній простір.

Це вимагає визначення концептуальних довгострокових стратегій щодо подальшого удосконалення та розвитку педагогічної освіти.

Вихідні положення концепції педагогічної освіти ґрунтуються на засадах Конституції України, Національної доктрини розвитку освіти, законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про вищу освіту», Державної програми «Вчитель» та інших нормативних актів.

Метою розвитку педагогічної освіти є формування вчителя XXI століття, здатного здійснювати професійну діяльність на демократичних та гуманістичних засадах, реалізовувати освітню політику як пріоритетну функцію держави, забезпечувати розвиток та самореалізацію особистості, задоволення її освітніх і духовно-культурних потреб, бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Основними завданнями розвитку педагогічної освіти є:

- забезпечення професійно – особистісного розвитку майбутнього педагога на засадах особистісної педагогіки;
- приведення змісту фундаментальної, психолого-педагогічної, методичної, інформаційно-технологічної, практичної та соціально-гуманітарної підготовки педагогічних працівників до відповідності вимогам інформаційно-технологічного суспільства та змін, що відбулися в загальноосвітній середній школі;
- модернізація освітньої діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах на основі використання новітніх педагогічних, інформаційних та комп'ютерних технологій і створення нового покоління засобів навчання;

– запровадження двоциклової підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра і магістра;
 – удосконалення системи відбору молоді на педагогічні спеціальності, розширення цільового прийому та запровадження підготовки вчителя на основі договорів;

– удосконалення мережі вищих навчальних закладів та закладів післядипломної педагогічної освіти з метою створення умов для безперервної освіти педагогічних працівників.

Система педагогічної освіти

Система педагогічної освіти є складовою системи вищої освіти і включає вищі навчальні заклади всіх форм власності, заклади післядипломної педагогічної освіти та органи управління в галузі вищої освіти.

Передбачається, що підготовку педагогічних працівників будуть здійснювати педагогічні коледжі, педагогічні університети, класичні університети та інші вищі навчальні заклади за умови виконання ними вимог галузевих стандартів вищої педагогічної освіти.

З цією метою педагогічні училища (технікуми) реорганізуються в педагогічні коледжі, які функціонуватимуть за двома моделями:

– педагогічні коледжі як структурні підрозділи педагогічних або класичних університетів;

– педагогічні коледжі з правами юридичної особи.

У педагогічних коледжах здійснюватиметься підготовка педагогічних працівників освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра (на основі повної загальної середньої освіти) за напрямком підготовки «Освіта» з окремих спеціальностей («Дошкільна освіта», «Початкова освіта», «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Технології», «Фізична культура», «Професійна освіта»).

У педагогічних університетах – підготовка та перепідготовка педагогічних працівників – фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра та професіоналів освітньо-кваліфікаційного рівня магістра.

У класичних університетах – підготовка та перепідготовка педагогічних працівників – фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра та професіоналів освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за напрямом підготовки «Освіта», а також за іншими напрямами, за якими передбачається здобуття педагогічної кваліфікації. Класичні університети можуть створювати педагогічні інститути як структурні підрозділи.

Підготовка педагогічних працівників може здійснюватися також в інших вищих навчальних закладах за умови виконання ними вимог галузевих стандартів вищої педагогічної освіти.

Вищі навчальні заклади та заклади післядипломної педагогічної освіти мають право об'єднуватися у навчальні, навчально-наукові та навчально-науково-виробничі комплекси.

Управління системою педагогічної освіти здійснюється Міністерством освіти і науки України. До органів державного управління педагогічною освітою відносяться також Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій.

Перелік напрямів підготовки і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка педагогічних працівників

Передбачається змінити назву напряму підготовки «Педагогічна освіта» та спеціальностей і привести їх у відповідність до вимог Державного стандарту загальної середньої освіти:

Шифр	Назва напряму підготовки	Назва спеціальностей
0101	Освіта	Дошкільна освіта Початкова освіта Українська мова і література Мова і література (із зазначенням мови) Історія Музичне мистецтво Образотворче мистецтво Математика Біологія Географія Фізика Хімія Технології Інформатика Фізична культура Професійна освіта (за профілем підготовки) Корекційна освіта Соціальна педагогіка Практична психологія Валеологія

За умови виконання вимог галузевих стандартів вищої педагогічної освіти підготовку педагогічних працівників у класичних університетах та інших вищих навчальних закладах можна також здійснювати за напрямками підготовки та спеціальностями, за якими передбачено присвоєння кваліфікації вчителя:

Шифр	Назва напрямку підготовки	Назва спеціальностей
0102	Фізичне виховання і спорт	Фізичне виховання; фізична реабілітація
0202	Мистецтво	Хореографія; образотворче та декоративно-прикладне мистецтво
0303	Історія	Історія
0305	Філологія	Українська мова та література; мова і література (із зазначенням мови)
0401	Психологія	Психологія
0601	Право	Правознавство
0701	Фізика	Фізика; астрономія
0702	Прикладна фізика	Біофізика
0703	Хімія	Хімія
0704	Біологія	Біологія; біохімія; біофізика; зоологія; ботаніка
0705	Географія	Географія
0708	Екологія	Екологія та охорона навколишнього середовища
0801	Математика	Математика
0802	Прикладна математика	Інформатика

З метою підготовки педагогічних працівників до викладання двох і більше навчальних предметів та здійснення ними інших навчально-виховних функцій передбачено поєднання педагогічних спеціальностей і педагогічних спеціалізацій, що входять до напрямку підготовки «Освіта».

Педагогічні спеціалізації запроваджуються для підготовки педагогічних працівників до викладання навчальних предметів

варіативного компоненту навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів, а також до проведення позашкільної і позакласної роботи з урахуванням професійних потреб замовника і задоволення особистісних освітніх інтересів студента.

Поєднуватися можуть лише споріднені за змістом спеціальності. Перелік поєднання спеціальностей і спеціалізацій та перелік профілів підготовки за спеціальністю «Професійна освіта» розробляються і затверджуються Міністерством освіти і науки.

Освітні, освітньо-кваліфікаційні рівні та кваліфікації

Передбачається, що підготовка педагогічних працівників з вищою освітою буде здійснюватися за освітніми рівнями «базова вища освіта» і «повна вища освіта» та освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр» і «магістр».

Тривалість підготовки бакалавра з урахуванням особливостей спеціальностей – три-чотири роки, магістра – один-два роки.

При поєднанні двох складних за змістом спеціальностей тривалість підготовки магістра може бути збільшена Міністерством освіти і науки до одного року.

Фахівцям освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, підготовка яких здійснюється за поєднаними спеціальностями напряму підготовки «Освіта», присвоюється кваліфікація за першою спеціальністю.

Професіоналам освітньо-кваліфікаційного рівня магістра, підготовка яких здійснюється за поєднаними спеціальностями напряму підготовки «Освіта», присвоюється кваліфікація за першою і другою спеціальностями.

Підготовка педагогічних працівників за напрямом підготовки «Освіта» з присвоєнням випускникам відповідних педагогічних кваліфікацій може здійснюватися також у класичних університетах та інших вищих навчальних закладах.

Особи, підготовка яких здійснюється за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра або магістра в класичних університетах та інших вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації зі спеціальностей, що передбачають присвоєння педагогічних кваліфікацій, можуть здобути їх за умови виконання вимог галузевого стандарту педагогічної освіти.

Зміст педагогічної освіти

Зміст педагогічної освіти з відповідних спеціальностей для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів визначається галузевими стандартами вищої педагогічної освіти та стандартом вищої освіти вищого навчального закладу і, враховуючи її особливості, передбачає фундаментальну, психолого-педагогічну, методичну, інформаційно-технологічну, практичну і соціально-гуманітарну підготовку.

Зміст фундаментальної підготовки передбачає вивчення теоретичних основ спеціальності згідно з вимогами до рівня теоретичної підготовки педагогічного працівника відповідного профілю у класичних університетах і базується на новітніх досягненнях науки.

Зміст та обсяг фундаментальної підготовки в педагогічних університетах зі спеціальностей «Українська мова і література», «Мова і літератури (із зазначенням мови)», «Історія», «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Математика», «Біологія», «Географія», «Фізика», «Хімія», «Технології», «Інформатика», «Фізична культура», «Професійна освіта» мають відповідати змісту й обсягу такої підготовки з відповідних спеціальностей інших напрямів підготовки у класичних університетах та інших навчальних закладах.

З поєднаних спеціальностей фундаментальна підготовка здійснюється паралельно з обох спеціальностей і на освітньо-кваліфікаційному рівні бакалавра завершується з першої спеціальності.

Фундаментальна підготовка з другої спеціальності та спеціалізацій розпочинається з урахуванням специфіки поєднання на освітньо-кваліфікаційному рівні бакалавра і завершується на етапі підготовки магістра.

З метою забезпечення системності у вивченні навчальних дисциплін, уникнення дублювання навчального матеріалу та зміцнення міжпредметних зв'язків фундаментальна підготовка здійснюється шляхом впровадження інтегрованих навчальних дисциплін.

При формуванні освітньо-професійних програм з поєднаних спеціальностей інтегровані навчальні дисципліни об'єднуються в модулі з кожної спеціальності. Такі ж модулі формуються зі спеціалізацій.

Психолого-педагогічна підготовка передбачає вивчення, крім традиційних навчальних дисциплін (дидактики, теорії виховання, історії педагогіки, загальної психології, педагогічної і вікової психології), порівняльної педагогіки, основ педагогічної майстерності, соціальної

психології та інших навчальних дисциплін, які визначаються з урахуванням особливостей спеціальностей.

Методична підготовка передбачає вивчення методик викладання навчальних предметів та методика проведення поза-шкільної і позакласної роботи.

Вона забезпечується також при вивченні психолого-педагогічних дисциплін, проходженні навчальних, виробничих (педагогічних) практик та шляхом методичної спрямованості викладання фундаментальних навчальних дисциплін.

Методична підготовка є наскрізною і здійснюється протягом усього періоду навчання з урахуванням особливостей спеціальностей, спеціалізацій, їх поєднання та двоциклової підготовки педагогічних працівників.

Інформаційно-технологічна підготовка передбачає вивчення основ інформатики, новітніх інформаційних технологій та методик їх застосування у навчальному процесі і здійснюється протягом усього періоду навчання.

Практична підготовка передбачає проходження неперервних навчальних та виробничих (педагогічних) практик; починаючи з 3-4 семестру, її тривалість повинна становити не менше 30 тижнів для освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра і не менше 8 тижнів для освітньо-кваліфікаційного рівня магістра.

Виробнича (педагогічна) практика студентів на випускних курсах повинна проводитися, зазвичай, за місцем майбутнього працевлаштування випускників.

Форми, тривалість і терміни проведення практик визначаються для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня галузевими стандартами вищої педагогічної освіти.

Зміст соціально-гуманітарної підготовки передбачає подальше поглиблення та професіоналізацію мовної, філософської, політологічної, культурологічної, соціологічної, правознавчої, економічної, фізкультурно-оздоровчої освіти та її професійно-педагогічне спрямування.

Перелік навчальних дисциплін та обсяг навчального часу на їх вивчення визначається галузевими стандартами вищої педагогічної освіти з урахуванням специфіки педагогічних спеціальностей. Передбачається збільшення обсягу навчального часу на вивчення мовних і культурологічних навчальних дисциплін та введення

навчальних курсів з «Філософії освіти», «Економічної освіти», «Соціології освіти» тощо.

Соціально-гуманітарні навчальні дисципліни, що є фаховими з відповідної педагогічної спеціальності, вилучаються з цього переліку і вносяться до переліку навчальних дисциплін інших складових змісту підготовки педагогічних працівників.

Організація навчального процесу

Підвищення якості педагогічної освіти, забезпечення її мобільності, привабливості, конкурентоспроможності на ринку праці вимагають подальшого удосконалення організації навчального процесу у вищих навчальних закладах на засадах гуманності, особистісно-орієнтованої педагогіки, розвитку і саморозвитку студентів та передбачають:

- впровадження кредитно-модульної системи навчання;
- використання інформаційно-комп'ютерних технологій та інтерактивних методів навчання і мультимедійних засобів;
- індивідуалізацію навчально-виховного процесу та посилення ролі самостійної роботи студентів;
- впровадження електронних засобів навчання (підручників, посібників, каталогів, словників тощо), комп'ютерних навчальних програм;
- технічну і технологічну модернізацію навчальних лабораторій та засобів навчання;
- використання сучасних систем контролю якості знань студентів та проведення моніторингу якості освіти.

Післядипломна педагогічна освіта

Післядипломна педагогічна освіта педагогічних і науково-педагогічних працівників здійснюється шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації та стажування.

Підвищення кваліфікації педагогічних працівників (як основна форма професійного удосконалення) повинно здійснюватися в інститутах післядипломної педагогічної освіти та на факультетах (інститутах) педагогічних і класичних університетів; перепідготовка і спеціалізація педагогічних працівників – у педагогічних і класичних університетах; стажування педагогічних працівників – в університетах, наукових установах Академії педагогічних наук та інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Передбачається запровадити систему підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників педагогічних і класичних

університетів, які здійснюють підготовку вчителів, на базі провідних університетів та наукових установ Національної академії наук України та Академії педагогічних наук України.

У післядипломній педагогічній освіті необхідно впроваджувати багатоваріантні освітні програми і проекти з проблем педагогічної майстерності, інноваційних технологій та інтерактивних форм і методів навчання, досягнень у теорії і практиці психології, педагогіки, методики навчання і виховання, активного використання дистанційних форм навчання.

Формування контингенту студентів педагогічних спеціальностей та їх працевлаштування

Формування контингенту студентів педагогічних спеціальностей здійснюватиметься на таких засадах:

- визначенні об'єктивної прогнозованої потреби в педагогічних працівниках на рівні школи, району, області, держави;
- впровадженні підготовки педагогічних працівників за державним замовленням на основі тристоронніх угод – «суб'єкт навчання – роботодавець – вищий навчальний заклад»;
- збільшенні до 50 відсотків цільового прийому сільської молоді на педагогічні спеціальності з урахуванням регіональних потреб;
- удосконаленні системи відбору молоді, схильної до педагогічної професії, розширенні мережі закладів та урізноманітненні форм довузівської роботи.

З метою раціонального використання випускників педагогічних навчальних закладів та необхідністю задоволення потреби певних регіонів у педагогічних кадрах їх підготовка повинна здійснюватися на основі цільових договорів, укладених органами управління освітою з вищими навчальними закладами.

Працевлаштування випускників педагогічних спеціальностей, які навчалися за державним замовленням, має здійснюватися за умовами, визначеними тристоронньою угодою про навчання студента та відповідно до законодавства.

1.2. Навчальне навантаження студента

Обсяг навчального навантаження студента (трудомісткість навчання) встановлюється в академічних кредитах.

Кредит передбачає всі види навчальної діяльності, необхідної для завершення повного року академічного навчання у закладі, тобто: *лекції, практичні роботи, семінари, консультації, індивідуальну, самостійну роботу – в бібліотеці чи вдома, підсумковий контроль (екзамени, заліки), дипломну роботу, педагогічну, навчальні і виробничі практики чи інші види діяльності, пов'язані з оцінюванням. Кредит*, таким чином, базується на повному навантаженні студента, а *не обмежується лише аудиторними годинами.*

Ціна кредиту складає 36 академічних годин (зазвичай, 18 годин становлять аудиторні заняття, 9 – індивідуальна робота викладача зі студентами, 9 годин – самостійна робота студентів). Можливі й інші співвідношення аудиторних та індивідуальних і самостійних занять – 60%:40%, 40%:60%.

Кількість кредитів на навчальну дисципліну визначається діленням загального обсягу годин з навчальної дисципліни на ціну кредиту (з округленням до 0,5 кредиту). Загальний обсяг годин із навчальної дисципліни повинен включати час на проведення лекцій, практичних, семінарських та лабораторних занять, консультацій, практик, самостійної та індивідуальної роботи і контрольних заходів (включно з поточним та підсумковим тестуванням). На навчальні, виробничі, польові, педагогічні та інші види практик, кваліфікаційний екзамени, підготовку і захист випускних, дипломних та магістерських робіт кредити відводяться окремо; в них встановлюється співвідношення годин аудиторної, індивідуальної та самостійної робіт залежно від змісту та специфіки видів діяльності студента при їх виконанні.

У навчальних та робочих навчальних планах напрямів підготовки (спеціальностей), залікових книжках студентів кількість кредитів зазначається у спеціальній графі «Кредити ECTS».

В академічних журналах, заліково-екзаменаційних відомостях, залікових книжках, академічній довідці в графі «Години» (у тих документах, де вона є) через дріб зазначається кількість кредитів ECTS (наприклад, 54/1,5 кредиту ECTS), а в графі «Оцінка» через дріб – оцінка за шкалою ECTS (включно з диференційованою оцінкою за шкалою

ECTS з дисциплін, що мають за форму контролю залік, – наприклад, «добре»/ «BC», або «зараховано»/ оцінка за шкалою ECTS).

В академічних журналах у частині, де облікуються лабораторно-практичні заняття, також ведеться облік індивідуальних занять викладачів зі студентами (у додатковій графі «Індивідуальні заняття»).

1.3. Навчальний план

Згідно з вимогами ECTS перелік, порядок та обсяг вивчення навчальних дисциплін(курсів) в умовах КМСОНП визначає базовий навчальний план, який створюється на основі вимог Державного стандарту підготовки фахівців зі спеціальності (ОКХ та ОПП), а індивідуальний порядок навчання студента регулює *індивідуальний (робочий) навчальний план.*

1.3.1. Загальні вимоги до навчального плану.

Нормативна кількість залікових одиниць для підготовки бакалавра становить 240 кредитів, на один навчальний рік – 60 кредитів, семестр – біля 30 кредитів.

Орієнтовний календарний розподіл залікових кредитів (годин)

Кількість залікових кредитів	Загальна (підготовка бакалавра)		240
	На один навчальний рік		60
	На один навчальний семестр		30
Кількість годин	Загальна для підготовки бакалавра	Загальна	8640
		Аудиторних	4320±10%
		Індивідуальна та самостійна робота	4320±10%
	На навчальний рік	Загальна	2160
		Аудиторних	1080±10%
		Індивідуальна та самостійна робота	1080±10%
На навчальний семестр	Загальна	1080	
	Аудиторних	540±10%	
	Індивідуальна та самостійна робота	540±10%	
На навчальний тиждень	Загальна	30	
	Аудиторних	16±10%	
	Індивідуальна та самостійна робота	14±10%	

Орієнтовний розподіл залікових кредитів за циклами навчальних дисциплін (курсу)

Цикл навчальних дисциплін (курсів)	Норматив на частина	Вибіркова частина	Разом	Частка у підготовці бакалавра, %
гуманітарні та соціально-економічні	10	-	10	4
загальноосвітні	12	2(17%)	14	6
фундаментальні	58	14 (20%)	72	30
професійної підготовки	100	44 (30%)	144	60
УСЬОГО	180	60 (25%)	240	100

1.3.2. Базовий навчальний план.

Базовий навчальний план містить перелік навчальних дисциплін (курсів), які студент повинен опанувати для досягнення певного освітнього рівня (бакалавр, магістр) та отримання кваліфікації, відомості про їх обсяг (у кредитах та годинах), вид індивідуального завдання, характер підсумкового контролю знань, послідовність вивчення і рекомендований розподіл по семестрах.

Крім навчального плану, в інформаційному пакеті спеціальності додатково пропонується перелік навчальних дисциплін (курсів), які студент вивчав у посеместровому форматі із зазначенням кількості кредитів з кожної навчальної дисципліни.

Перелік навчальних дисциплін (курсів) спеціальності
Спеціальність «Мова і література» (англійська)

Перший семестр	К-сть кредитів	Другий семестр	К-сть кредитів
Фонетика мови	4	Морфосинтаксис	4
Загальна лінгвістика Ч I	4	Загальна лінгвістика Ч II	4
Теорія літератури	5	Англійська фонетика	5
Німецька/Французька/	6	Німецька/Французька/	6
Англійська мова Ч I	6	Англійська мова Ч II	6
Англійська література	3	Англійська література	3
Дисципліна за вибором	2	Дисципліна за вибором	2
Разом	30	Разом	30
Третій семестр		Четвертий семестр	

***

***

Структура базового навчального плану спеціальностей
напряму 0101 - Педагогіка і методика середньої освіти

Назва навчальної дисципліни	Курс навчання / Семестр	Кількість кредитів	Кількість годин				Вид індивідуального завдання	Форма підсумкового контролю	Літературні дисципліни	Літературні дисципліни	Літературні дисципліни
			Аудиторних		Самостійна робота	Практика					
			лекцій	практичних							
Історія України	V	3	108								
Українська та зарубіжна культура	II/2	2	72								
Філософія	III/5-6	3	108								
Основи економічної теорії	III/6	3	108								
Соціологія	IV/7	3	108								
Етика і естетика	III/6	1	36								
Релігієзнавство	II/3	1,5	54								
Основи права	II/2	2	72								
Політологія	IV/8	3	108								
Разом		21,5	774								
Українська мова (за фаховим спрямуванням)	II/1	1,5	54								
Іноземна мова	III/4	9	324								
Безпека життєдіяльності	III/7	1,5	54								
Цивільна оборона	III/7	1,5	54								
Основи екології	III/3	1,5	54								

1.3.3. Індивідуальний навчальний план студента.

Індивідуальний навчальний план студента є робочим документом студента, який складає його разом із куратором на початку кожного навчального року. Він містить інформацію про перелік, обсяг навантаження студента (усі види навчальної діяльності) і послідовність вивчення навчальних дисциплін (курсів). Індивідуальний навчальний план студента є додатком до «Інформаційного пакета спеціальності», який студент отримує після зарахування на навчання.

Орієнтовна структура індивідуального навчального плану студента

Курс	Назва навчальної дисципліни (курсу)	Кількість кредитів	Кількість годин							Форма підсумкового контролю		Порядковий номер навчальної дисципліни	Порядковий номер попередньої навчальної дисципліни	
			Загальна	Аудиторних			Індивідуальна робота	Самостійна робота	Практика	Вид індивідуального завдання	екзамен			залік
				лекцій	практичних	лабора-торних								
			Перший семестр											
			Другий семестр											

1.4. Контроль за індивідуальним навчальним планом студента

Надання кваліфікованих консультацій щодо формування індивідуального навчального плану студента і його реалізації протягом всього періоду навчання покладається на куратора.

Куратором може бути науково-педагогічний працівник випускової кафедри, зазвичай, професор або доцент, ґрунтовно ознайомлений з вимогами відповідних галузевих стандартів вищої освіти.

Куратор призначається наказом ректора вищого навчального закладу за поданням декана відповідного факультету (директора інституту). У рамках виконання своїх функцій куратор підпорядкований заступнику декана факультету (заступнику директора інституту), який відповідає за формування індивідуального навчального плану студента.

На куратора покладається виконання таких основних завдань:

- ознайомлення студентів із нормативно-методичними матеріалами (інформаційним пакетом тощо), які регламентують організацію навчального процесу за кредитно-модульною системою;

- надання рекомендацій студентам щодо формування їх індивідуального навчального плану з урахуванням засвоєних змістових модулів (навчальних дисциплін) за час перебування в інших вищих навчальних закладах України або за кордоном;

- погодження індивідуального навчального плану студента та подання його на затвердження деканові факультету (директорові інституту);

- контроль за реалізацією індивідуального навчального плану студента на підставі відомостей про зараховані студенту залікові кредити з подальшим поданням пропозицій щодо продовження навчання студента або щодо його відрахування.

Куратор має право:

- відвідувати всі види занять студента згідно з його індивідуальним навчальним планом;

- подавати пропозиції деканові факультету (директорові інституту) щодо переведення на інший курс, відрахування та заохочення студента;

- брати участь у засіданнях кафедри та вчених рад факультетів (інститутів);

- подавати пропозиції щодо покращення навчального процесу та діяльності кураторів.

Організаційно-методичне забезпечення КМСОНП передбачає використання всіх документів, регламентованих чинною нормативною базою щодо вищої освіти, видів діяльності суб'єктів та об'єктів навчального процесу, адаптованих і доповнених з урахуванням особливостей цієї системи.

2. Організаційно-методичне забезпечення КМСОНП

2.1. Структура навчальної дисципліни (курсу) та залікового кредиту

Навчальна дисципліна (курс) складається з декількох залікових кредитів, кількість яких визначається змістом та формами організації навчального процесу. Заліковий кредит – це завершена задокументована частина змісту навчальної дисципліни, вивчення якої для студентів, зазвичай, завершується підсумковим оцінюванням (тестуванням, заліком або семестровим екзаменом). Заліковий кредит складається з модулів (частина програми навчальної дисципліни

поєднана з формами навчання – лекційними, практичними, семінарськими, лабораторними та індивідуальними заняттями, всіма видами практик та консультацій, виконанням самостійних завдань студентів та іншими формами і видами навчальної та науково-дослідницької діяльності студентів), кожен з яких, у свою чергу, складається зі змістових модулів (одна або декілька тем).

Таким чином, навчальна дисципліна (курс) побудована за принципом включеності.

Орієнтовна структура навчальної дисципліни (курсу)

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ	Модуль I	Аудиторна робота	Складається з декількох змістових модулів: $ZM_1 + ZM_2 + ZM_3 + \dots + ZM_n$	Лекції Практичні (семінарські, лабораторні) Консультації Контрольні заходи (модульний контроль, залік, екзамен)
	Модуль II	Індивідуальна робота	ZM_{1i}	Робота в лабораторіях (кабінетах) у позанавчальний час
			ZM_{2i}	ІНДЗ
	Модуль III	Самостійна робота	ZM_{1c}	Робота в інформаційних мережах
			ZM_{2c}	Опрацювання додаткової літератури
	Модуль IV		Курсова, кваліфікаційна робота	
	Модуль V–V I		Практики	Педагогічна Виробнича
			ZM_{1n}	Публікації
	Модуль VII	Наукова робота	ZM_{2n}	Участь у конференціях
			ZM_{3n}	Участь в олімпіадах
		ZM_{4n}	Участь в інших конкурсах, отримання грантів тощо	
Модуль VIII		Інші види робіт		

Примітка. До Залікового кредиту можуть включатися окремі або всі модулі навчальної діяльності студента (див. пункт 4.2).

2.2. Структура навчальної діяльності студента

Модульний принцип навчальної діяльності студента передбачає модульну структуру навчальної дисципліни (курсу), а відповідно – й оцінку результатів виконання певного виду робіт, які складають зміст модуля.

Орієнтовна схема модульної структури навчальної діяльності студента

Кожен вид навчальної діяльності студента в межах залікового кредиту (модуль) оцінюється (визначається рейтинг) і має питому частку в підсумковій оцінці з залікового кредиту.

2.3. Індивідуальна та самостійна робота студента

Методологія процесу навчання та, відповідно, оцінювання знань студента в КМСОНП полягає в його переорієнтації із лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму та на організацію самоосвіти студента.

Усі світові та запропоновані останнім часом національні стандарти в основу навчання ставлять самостійну, творчу роботу того, хто навчається. На цьому принципі базуються і новітні, включно з інформаційними, технології навчання. У структурі навчального навантаження студента за системою ECTS індивідуальна робота розглядається також як один з основних компонентів навчальної діяльності і повинна займати значну частину його навчального навантаження.

2.3.1. *Індивідуальна робота студента* є формою організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їхніх здібностей, науково-

дослідну роботу і творчу діяльність. Індивідуальні заняття проводяться під керівництвом викладача у позааудиторний час за окремим графіком, складеним кафедрою (предметною або цикловою комісією) з урахуванням потреб і можливостей студента. Організація та проведення індивідуальних занять доручається найбільш кваліфікованим викладачам. Індивідуальні заняття на молодших курсах спрямовуються, здебільшого, на поглиблення вивчення студентами окремих навчальних дисциплін, на старших вони мають науково-дослідний характер і передбачають безпосередню участь студента у виконанні наукових досліджень та інших творчих завдань.

Індивідуальні заняття з певної навчальної дисципліни проводяться з одним або декількома студентами за окремим графіком, затвердженим деканом факультету. Контроль за дотриманням графіка покладається на деканат факультету.

Види індивідуальних занять:

Консультація – один з видів навчальних занять (індивідуальні або групові), які проводяться з метою отримання студентом відповіді на окремі теоретичні чи практичні питання та для пояснення певних теоретичних положень або аспектів їх практичного застосування (проводяться протягом семестру – поточні консультації, семестрові та перед контрольним заходом – екзаменаційні). У процесі консультацій (особливо поточних консультацій) допускається діагностичне тестування знань студентів (зазвичай, машинне) для виявлення ступеня засвоєння окремих теоретичних положень, теорій, закономірностей, рівня сформованості практичних умінь і навичок та перевірки ефективності прийомів і методів навчання, використовуваних під час аудиторних занять.

Індивідуальне завдання – форма організації навчання, яка має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці.

Індивідуальні завдання студенти виконують самостійно під керівництвом викладачів. Зазвичай, індивідуальні завдання виконуються окремо кожним студентом. У тих випадках, коли завдання мають комплексний характер, до їх виконання можуть залучатися кілька студентів, у тому числі студенти, які навчаються на різних факультетах (відділеннях) і спеціальностях.

Відповідною інноваційним технологіям навчання різновидністю індивідуальних завдань є індивідуальні навчально-дослідні завдання (ІНДЗ).

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) – вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується у процесі вивчення програмового матеріалу навчального курсу і завершується складанням підсумкового екзамену чи заліку. ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих у процесі лекційних, семінарських, практичних та лабораторних занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Мета ІНДЗ – самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу, розвиток навичок самостійної роботи.

Курсова робота – один з видів індивідуальних завдань навчально-дослідного, творчого чи проектно-конструкторського характеру, який має на меті не лише поглиблення, узагальнення і закріплення знань студентів з нової навчальної дисципліни, а й застосування їх при вирішенні конкретного фахового завдання і вироблення вмінь самостійно працювати з навчальною і науковою літературою, електронно-обчислювальною технікою, лабораторним обладнанням, використовуючи сучасні інформаційні засоби та технології. Курсова робота – окремий заліковий кредит навчальної дисципліни і оцінюється (визначається рейтинг) як самостійний вид навчальної діяльності студента.

За час навчання студент повинен виконати 2–3 курсові роботи з навчальних дисциплін, які є базовими для відповідної спеціальності; їхня конкретна кількість передбачена навчальним планом.

Тематика курсових робіт визначається кафедрами (предметними або цикловими комісіями) відповідно до змісту і завдань навчальної дисципліни. Вона повинна бути актуальною і тісно пов'язаною з вирішенням практичних фахових завдань.

Студентам надається право вільного вибору теми роботи із запропонованого кафедрою (методичною комісією) переліку. Студенти можуть також пропонувати свої теми.

Керівництво курсовими роботами здійснюють професори і доценти, які мають досвід науково-педагогічної і практичної роботи.

Захист курсової роботи проводить комісія у складі двох-трьох викладачів кафедри (методичної комісії), у тому числі керівника курсової роботи.

Якість виконання курсової роботи та результати її захисту оцінюються за шкалою оцінювання ECTS.

Дипломна робота — це індивідуальне завдання науково-дослідного, творчого чи проектно-конструкторського характеру, яке студент виконує на завершальному етапі фахової підготовки і яке є однією з форм виявлення теоретичних і практичних знань, вміння застосовувати їх при вирішенні конкретних наукових, технічних, економічних, соціальних та виробничих завдань.

Магістерська робота — індивідуальне завдання науково-дослідного, проектно-конструкторського характеру, яке виконує магістрант на завершальному етапі фахової підготовки і яке є однією з форм виявлення теоретичних і практичних знань, вміння застосовувати їх при розв'язанні конкретних наукових, технічних, економічних, соціальних і виробничих завдань та містить елементи наукової новизни в даній галузі знань або напрямку практичної діяльності.

Наукові керівники магістерських і дипломних робіт призначаються з числа професорів і доцентів. У випадках, коли робота має прикладний характер, до керівництва її виконанням можуть залучатися висококваліфіковані фахівці відповідної галузі.

Студентам надається право запропонувати свою тему магістерської або дипломної роботи з обґрунтуванням доцільності її розробки. У таких випадках перевага надається темам, які продовжують тематику виконаної курсової роботи, або які безпосередньо пов'язані з місцем майбутньої професійної діяльності випускника.

2.3.2. *Самостійна робота* є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять, без участі викладача.

Час, відведений для самостійної роботи студента, повинен становити близько ¼ частини академічного кредиту і в навчальній та індивідуальній роботі викладача не обліковується.

Співвідношення обсягів аудиторних занять і самостійної роботи студентів визначається з урахуванням специфіки та змісту конкретної навчальної дисципліни, її місця, значення і дидактичної мети в реалізації освітньо-професійної програми, а також питомої

ваги у навчальному процесі практичних, семінарських і лабораторних занять.

Зміст самостійної роботи з кожної навчальної дисципліни визначається робочою навчальною програмою з дисципліни та методичними рекомендаціями викладача.

Самостійна робота студентів забезпечується всіма навчально-методичними засобами, необхідними для вивчення конкретної навчальної дисципліни чи окремої теми: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, навчально-лабораторним обладнанням, інтерактивними навчально-методичними комплексами дисциплін, електронно-обчислювальною технікою тощо.

Студентам також рекомендується для самостійного опрацювання відповідна наукова література та періодичні видання.

Методичне забезпечення самостійної роботи студентів повинне передбачати й засоби самоконтролю (тести, пакет контрольних завдань і т. ін.).

Самостійна робота студента над засвоєнням навчального матеріалу з конкретної навчальної дисципліни може виконуватися у бібліотеці, навчальних кабінетах і лабораторіях, комп'ютерних класах, а також у домашніх умовах.

Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, здійснює діагностику якості самостійної роботи студента (зазвичай, на індивідуальних заняттях), аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного студента.

3. Контроль успішності студента та якості навчання

Контроль успішності студента здійснюється з використанням методів і засобів, які обираються вищим навчальним закладом. Академічні успіхи студента визначаються за допомогою системи оцінювання, що використовується у вищому навчальному закладі, реєструється у цьому ВНЗ з обов'язковим переведенням оцінок до національної шкали та шкали ECTS.

Навчальні досягнення студента з усіх видів виконуваних робіт (теоретична підготовка, практичні роботи, ІНДЗ, наукова робота тощо) оцінюються кількісно (визначається рейтинг), а підсумкові оцінки формуються з усіх навчальних дисциплін як за традиційною шкалою, так і за шкалою КМСОНП.

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою навчального закладу
A	відмінно	90–100
BC	добре	75–89
DE	задовільно	60–74
FX	незадовільно з можливістю повторного складання	35–59
F	незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1–34

FX означає: «незадовільно» — необхідно виконати певну додаткову роботу для успішного складання;

F означає: «незадовільно» — необхідна значна подальша робота.

Підсумкова (загальна) оцінка з навчальної дисципліни є сумою рейтингових оцінок (балів), одержаних за окремі оцінювані форми навчальної діяльності: поточне та підсумкове тестування рівня засвоєності теоретичного матеріалу під час аудиторних занять та самостійної роботи (модульний контроль); оцінка(бали) за виконання лабораторних досліджень; оцінка(бали) за практичну діяльність під час практик; оцінка за ІНДЗ; оцінка за курсову роботу; оцінка (бали) за участь у наукових конференціях, олімпіадах, наукові публікації тощо.

Приклад оцінювання (визначення рейтингу) навчальної діяльності студента

Модуль I (поточне тестування)							Модуль 2 (ІНДЗ)	Підсумковий контроль	Сума
Змістовий модуль I				Змістовий модуль II					
10				15			40	35	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7			
2	2	2	4	5	5	5			

Питома вага оцінки кожного з видів навчальної роботи студента у підсумковій(загальній) оцінці визначається з урахуванням їх вагомості у теоретичній та практичній підготовці фахівця, структури

та змісту навчальної дисципліни. Підсумкова оцінка виставляється або після повного завершення вивчення навчальної дисципліни, або після вивчення окремого змістового модуля (групи змістових модулів), якщо це передбачено навчальним планом. В останньому випадку після вивчення навчальної дисципліни формується підсумкова оцінка з навчальної дисципліни, яка виводиться як середнє арифметичне із проміжних оцінок за змістові модулі або формується на основі середньої оцінки за змістові модулі та проведення додаткового підсумкового тестування (наприклад, кваліфікаційний екзамен з педагогіки). До академічної довідки студента як основна вноситься підсумкова оцінка за вивчення навчальної дисципліни, а в дужках подаються відомості про результати оцінювання окремих змістових модулів.

Державна атестація студентів проводиться відповідно до чинної нормативної бази.

4. Програма навчальної дисципліни

Програма навчальної дисципліни — це нормативний документ, який визначає місце і значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної програми підготовки, її зміст, послідовність та організаційні форми вивчення навчальної дисципліни, вимоги до знань і вмінь студентів.

Навчальні програми нормативних дисциплін входять до комплексу документів державного стандарту освіти, розробляються і затверджуються як його складові.

На основі нормативної навчальної програми розробляється робоча навчальна програма.

Робоча навчальна програма є нормативним документом вищого закладу освіти і розробляється для кожної навчальної дисципліни на основі навчальної програми дисципліни відповідно до навчального плану.

У робочій навчальній програмі відображаються конкретний зміст навчальної дисципліни, послідовність та організаційно-методичні форми її вивчення, обсяг часу на різні види навчальної роботи, засоби і форми поточного та підсумкового контролю.

До робочої програми входять: тематичний план, пакет методичних матеріалів для проведення поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури, засобів наочності, технічних засобів навчання тощо.

Особливістю структури та змісту робочих навчальних програм дисциплін у КМСОНП є їх відповідність вимогам ECTS.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1-а сторінка

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Повна назва вищого навчального закладу

Повна назва інституту або факультету

Повна назва кафедри

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з навчальної роботи

_____ . 200_ р.

(підпис)

Програма навчальної дисципліни

НАЗВА

(за вимогами кредитно-модульної системи)

Назва міста — 200_

2-га сторінка

УДК

ББК

Назва дисципліни. Програма навчальної дисципліни. — Назва ВНЗ, що затвердив програму, 200_ . — ____ с.

Розробники: (вказати авторів, їхні наукові ступені та посади).

Рецензенти: (профільна кафедра іншого ВНЗ та два рецензенти: з установи, в якій викладається навчальний курс, та з іншого ВНЗ або НДІ).

Затверджено вченою радою (назва ВНЗ, інституту, факультету).

Протокол № від _____ 200_ р.

ББК

© Назва ВНЗ, 200_

3-я сторінка

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «НАЗВА ДИСЦИПЛІНИ»

1. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Предмет: (вказати назву предмета дисципліни)

Курс: підготовка (бакалаврів, магістрів, підвищення кваліфікації)	Напрямок, спеціальність, освітньо- кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів, відповідних ECTS: (к-ть кредитів)	Шифр та назва напрямку (наприклад: 0101 Педагогічна освіта)	Обов'язкова За вибором Рік підготовки: 1, 2 ... Семестр: (1 або 2) Лекції (теоретична підготовка):
Модулі: к-ть модулів+(навчальний проект: ІНДЗ, реферат, есе, курсова робота т. ін.)	Шифр та назва спеціальності (наприклад: 6.010100 Педагогіка і методика середньої освіти. Біологія)	к-ть годин Семінари: к-ть годин Практичні (лабораторні): к-ть годин Самостійна робота: к-ть годин Індивідуальна робота: навчальний проект (ІНДЗ) – коротка х-ка, к-ть годин
Змістових модулів: к-ть модулів. Загальна кількість годин: к-ть годин	Освітньо- кваліфікаційний рівень (бакалавр, магістр, викладач)	Вид контролю: (екзамен або залік)
Тижневих годин: к-ть годин		

Примітка. Співвідношення кількості годин аудиторних занять та індивідуальної і самостійної роботи може становити 50% до 50%, 60% до 40% або 40% до 60% залежно від змісту навчальної дисципліни (курсу).

МЕТА

(вказується мета навчальної дисципліни)

ПРОГРАМА

Вступ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. Назва.

ТЕМА 1. Назва. Зміст.

ТЕМА 2. Назва. Зміст.

Перелік усіх тем змістового модуля 1.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. Назва.

Перелік усіх тем змістового модуля II.

СТРУКТУРА ЗАЛКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ

Тема	Кількість годин, відведених на:			
	Лекції	Семинарські та практичні заняття	Самостійну роботу	Індивідуальн у роботу
Змістовий модуль I. Назва				
Тема 1. Назва.				Навчальний проект
Тема 2. Назва і т.ін.				
Змістовий модуль II. Назва і т.ін.				
Усього годин				

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

1. **ОЦІНЮВАННЯ:** Назва – к-ть год.
2. т. ін.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

- а) Назва – к-ть год.
- б) т. ін.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Назва – к-ть год.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЕКТ

(Індивідуальне навчально-дослідне завдання)

Назва (коротка характеристика змісту і вимог до виконання)

МЕТОДИ НАВЧАННЯ: вказати (наприклад, лекції із застосуванням прозірок; лабораторні дослідження, розв'язування задач або творчих завдань, робота в Інтернеті; складання графічних схем тощо).

МЕТОДИ: вказати (наприклад, поточне тестування; оцінка за навчальний проект; підсумковий письмовий тест).

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЩО ПРИСВОЮЮТЬСЯ СТУДЕНТАМ

(приклад див. стор. 322)

Шкала оцінювання:

- 90–100 балів — *відмінно* (A);
- 75–89 балів — *добре* (BC);
- 60–74 бали — *задовільно* (DE);
- 35–59 балів — *незадовільно* з можливістю повторного складання (FX);
- 1–34 бали — *незадовільно* з обов'язковим повторним курсом (F).

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: вказати (наприклад, опорні конспекти лекцій; інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни (ІКНМЗД); нормативні документи; ілюстративні матеріали тощо).

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Додаткова

РЕСУРСИ

(нормативна база, джерела, Інтернет, адреси бібліотек тощо)
Підписи авторів програми   Підпис завідувача кафедри

5. Науково-методичне забезпечення навчального процесу

Науково-методичне забезпечення навчального процесу включає: державні стандарти освіти; навчальні плани; навчальні програми з усіх нормативних і вибіркового навчальних дисциплін; програми навчальної, виробничої та інших видів практик; підручники і навчальні посібники; інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять; індивідуальні навчально-дослідні завдання; контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять; контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу; текстові та електронні варіанти тестів для поточного і підсумкового тестування, методичні матеріали для студентів з питань самостійного опрацювання фахової літератури, виконання ІНДЗ, курсових і дипломних робіт.

Інноваційною формою науково-методичного забезпечення навчальної діяльності в умовах КМСОНП є *інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни (ІКНМЗД)*.

ІКНМЗД – це пакет навчально-методичних матеріалів, який містить: навчальну програму дисципліни; тексти лекцій; відомості про семінарські, практичні та лабораторні заняття; модулі перевірки знань; індивідуальні навчально-дослідні завдання; термінологію, яку повинен засвоїти студент при вивченні курсу; хрестоматію; рекомендовану літературу; тести для самоконтролю; екзаменаційні питання; перелік літератури до курсу, підготовлений в електронному форматі на носіях або розміщений у комп'ютерній мережі, включаючи Інтернет.

6. Особливості нормування навчального навантаження

Врахуванню у навантаженні викладача та обліку підлягають години аудиторних занять і години, відведені на індивідуальну роботу викладача зі студентами, – 9 годин кожного кредиту на 1 академічну групу студентів.

Крім того, в умовах проведення педагогічного експерименту з КМСОНП встановлюються норми часу за керівництвом куратора – 4 години на кожного студента за навчальний рік.

Інші норми часу на окремі види робіт викладача регламентовані наказом МОН від 07.08.2002 р. № 450 «Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів».

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЗА ВИМОГАМИ КМСОНП У НАЦІОНАЛЬНІЙ МЕТАЛУРГІЙНІЙ АКАДЕМІЇ УКРАЇНИ*

(м. Дніпропетровськ)

Цілісна система заходів із впровадження кредитно-модульної системи організації навчання передбачає вирішення таких завдань:

- по-перше, сприяє підвищенню якості та забезпечує реальне наближення змісту підготовки фахівців до європейського рівня;
- по-друге, відповідає базовим положенням КМСОНП та ECTS;
- по-третє, враховує усі чинні вимоги вітчизняної системи освіти;
- по-четверте, узгоджується з опанованими методами планування навчального процесу у вищих навчальних закладах України.

* О.Г.Величко та ін. Болонський процес – це конкретні рішення і дії/Теорія і практика металургії. – № 1, 2004. – С.3–12.

Кількісні показники системи визначаються чинними нормативами і є результатом математичних розрахунків.

Насамперед, необхідно визначитися з кредитами ECTS та їх співвіднесенням з кредитами освітньої системи України, бо саме від цього головню залежить обсяг подальшої роботи з адаптацією системи навчання до вимог КМСОНП.

Наша освітня система визначає кредит як обсяг навчального матеріалу, який може бути засвоєний студентом протягом 54 годин навчального часу (сума годин аудиторної та самостійної роботи студента за тиждень). Така узгодженість тривалості українського освітнього кредиту (кр. у.) з тривалістю навчального тижня, яку усі ми вже достатньо засвоїли і до якої звикли, є дуже зручною з огляду на планування навчального процесу.

ECTS, як відомо, передбачає, що еквівалентом одного року навчання за денною формою є 60 кредитів. Зазначається також, що тривалість одного єврокредиту (кр. є.) відповідає у різних країнах 25-30 годинам навантаження студента. (Зауважимо, що йдеться не про академічні, а про астрономічні години.)

Отже, доцільним є прийняття вихідним нормативом відповідності одного єврокредиту 36-ти академічним годинам (27 астрономічним годинам), тобто встановлення співвідношення:

$$1 \text{ кр. є.} = 2/3 \text{ кр. у.}$$

Очевидно, що саме таке співвідношення є оптимальним.

Відповідно отримуємо необхідну тривалість навчального року у тижнях (або у кр. у.), яка становить $60 \text{ кр. є.} \times 2/3 = 40 \text{ кр. у.}$, що цілком узгоджується з чинним нормативом, за яким процес навчання протягом календарного року не повинен перевищувати 44 тижнів (у НМетАУ дотепер було 41-42 тижні).

На рис.1 наведено рекомендований графік навчального процесу підготовки бакалаврів, за яким загальна тривалість підготовки становить 3,5 роки, а з вилученням часу на канікули – 144 кр. у (216 кр. є).

Якщо (рис.2) вилучити з цього обсягу підготовки час, який відводиться на вивчення дисциплін гуманітарно-економічного циклу – 24 кр. у (36 кр. є), отримаємо загальний час бакалаврату 120 кр. у (180 кр. є).

Таким чином, 3,5-річний термін бакалаврату дає змогу одночасно дотримуватися вимог ECTS щодо термінів підготовки фахівців 1-ого рівня (180 кр. є.) та в повному обсязі зберегти у вітчизняних навчальних планах гуманітарний цикл.

ГРАФІК НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ

(у тижнях)

3,5 роки

					т	д	п	к
1 курс	10	10	10	10	40	-	-	12
2 курс	10	10	10	10	40	-	-	12
3 курс	10	10	10	10	40	-	4	6
4 курс	10	10			20	2	-	
Разом:					140	2	4	30

Рис. 1.

Такий підхід до наявності гуманітарного циклу в програмі підготовки бакалаврів демонструє національну відмінність освітньої системи України. Його вивчення є обов'язковим лише для громадян України: іноземні студенти мають змогу отримати в Україні повний обсяг бакалаврської підготовки за вимогами ECTS без гуманітарного циклу.

Окрім цього, для планування навчального процесу в умовах КМСОНП має бути вирішеним питання про облік кредитів із кожної навчальної дисципліни з урахуванням сесійного часу.

Структура Експериментального навчального плану напряму "Металургія"

з урахуванням часу на підсумковий
контроль та практику

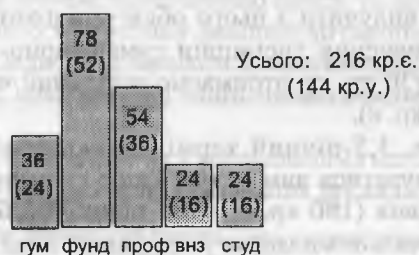

Рис.2.

ECTS, як відомо, не передбачає обов'язкових сесій. У майбутньому сесії, в їх сьогоднішньому трактуванні, зовсім зникнуть із навчального процесу. Однак негайно відмовлятися від них, мабуть, передчасно і недоречно. Необхідно залишити студентам можливість ліквідувати академічні борги або покращити свої оцінки, отримані за складання окремих модулів протягом семестру.

На рис. 3 наведено приклад розподілу навчального часу між окремими дисциплінами з урахуванням сесійного часу.

За такою схемою тривалість одного семестру становить 10 кр. у. (15 кр. е.). Час, що витрачається на підготовку та складання контрольних заходів (дотеперішній сесійний час), розподіляється між окремими дисциплінами пропорційно до їхнього обсягу. Він становить 25% від загального обсягу дисципліни і в навчальних програмах враховується як складова самостійної роботи.

При цьому час на вивчення будь-якої дисципліни протягом семестру без урахування контрольних заходів дорівнює кількості академічних годин, кратній 27 годинам (1/2 кр. у.), тобто процедура складання навчальних планів в умовах КМСОНП майже не відрізняється від чинної. Приклади розподілу навчального часу на вивчення окремих дисциплін наведено в таблиці 1.

Відтак частка самостійної роботи усюди становить майже (але не перевищує) 2/3 загального обсягу навчальної дисципліни.

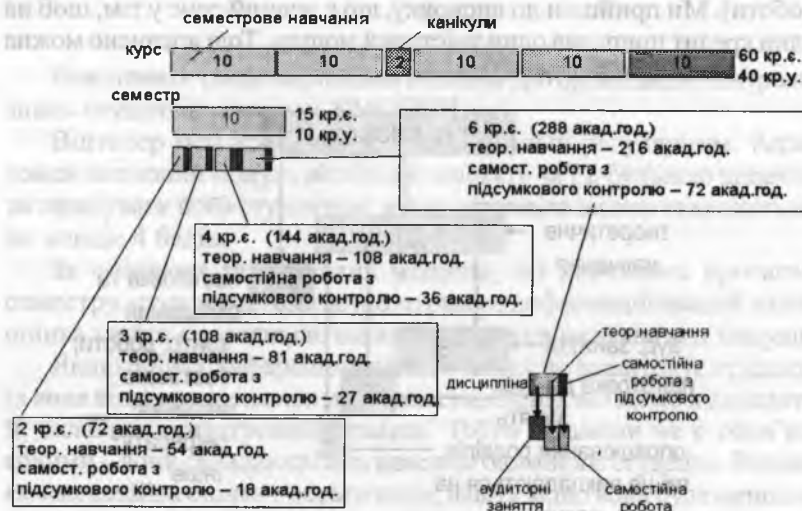

Рис.3.

Важливим завданням є структурування окремої дисципліни, тобто розподіл відведених на її вивчення годин між різними видами навчальної діяльності студента.

Таблиця 1

ПРИКЛАДИ РОЗПОДІЛУ ЧАСУ НА ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХНЬОГО ОБСЯГУ

Загальний обсяг дисципліни, кр.є.	Загальний обсяг дисципліни, акад.год.	Самост. робота в семінарний період, год.	Розподіл часу			Доля самост. роботи, %
			Навантаження в семестровий період, год.			
			Разом	ауд. заняття	самост. робота	
1	36	9	27	16	11	56
2	72	18	54	32	22	56
3	108	27	81	40	41	63
4	144	36	108	48	60	67
5	180	45	135	72	63	60
6	216	54	162	80	82	63
7	252	63	189	96	93	62
8	288	72	216	112	104	61
9	324	81	243	120	123	63
10	360	90	270	136	134	62

Вирішення цього завдання неможливе без визначення співвідношення між заліковими модулями (тобто змістовими одиницями дисципліни) та кредитами (виміром студентської роботи). Ми прийшли до висновку, що є певний сенс у тім, щоб на один кредит припадав один змістовий модуль. Тоді впевнено можна

Рис. 4.

визначити кількість заходів поточного контролю з кожної дисципліни: вона має дорівнювати кількості кредитів. Менша кількість контролів не дасть змоги оцінювати та зараховувати кожен модуль, а більша – призведе до перевантаження студентів і викладачів.

Описаний підхід дозволив визначити чіткі нормативи обчислення самостійної роботи студентів, наведені в таблиці 2.

Приклади можливого розподілу часу самостійної роботи для дисциплін різного обсягу, складені за наведеними нормативами, ілюструють рис. 4 та рис. 5.

Приклади розподілу навчального часу за нормативами, що пропонуються

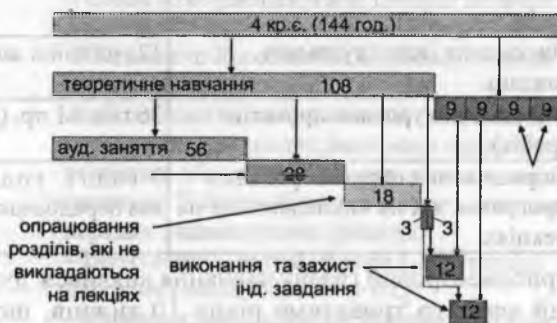

Рис. 5.

Важливим є також вирішення питання про організацію контролю знань студентів в умовах КМСОНП.

Відтепер цей контроль має стати більш регулярним. Адже кожен заліковий модуль необхідно оцінити за 12-бальною шкалою та зарахувати його студентіві, якщо отримана оцінка становитиме не менше 4 балів.

За оцінками зарахованих модулів, які вивчались протягом семестру, студент автоматично отримує диференційований залік, оцінка з якого є середньою оцінкою відповідних залікових модулів.

Якщо оцінка диференційованого заліку не влаштовує студента (а вона впливатиме на призначення стипендії), він може підвищити її, склавши семестровий екзамен. Тобто екзамени не є обов'язковими – вони складаються за власним бажанням студента. Відтак, екзаменаційна оцінка є остаточною, навіть якщо вона буде меншою за залікову оцінку.

Таблиця 2

НОРМАТИВИ ОБЛІКУ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Вид роботи	Навантаження, год.
1. Опрацювання лекційного матеріалу	0,5 год / 1,0 год ауд. заняття
2. Підготовка до лабораторних робіт	
3. Підготовка до практичних занять	
4. Підготовка до семінарів	1 год / 1 год семін.
5. Підготовка та складання екзаменів, контрольних робіт, тестування, підготовка рефератів і т.ін.	9 год./1 кр.е.
6. Виконання індивідуальних завдань	12 год./1 інд.завд.
7. Виконання курсових проектів (робіт)	36 год. / 1 пр. (роб.)
8. Опрацювання окремих розділів програми, які не викладаються на лекціях	3 год./1 год. лекції, яка передбачається

Чотирисеместровий графік навчання виявився дуже зручним. Будь-який семестр триватиме рівно 10 тижнів, що відповідає 15 кредитам. Аудиторне навчання розраховане на 8 тижнів, а два тижні, що залишились, мають бути використані для контрольних заходів, пов'язаних зі здачею матеріалу залікових модулів. До кінця 9-ого тижня усі модулі мають бути складеними. Протягом 9-ого тижня проводяться останні контрольні заходи, а також аудиторні заняття, які компенсують витрати аудиторного часу на підсумковий контроль з модулів, що відбувся у попередні 8 тижнів. Останній, 10-ий тиждень семестру, відводиться для складання екзаменів та відпрацювання «боргів» з окремих залікових модулів.

Окрім цього, впровадження КМСОНП передбачає вирішення таких істотних завдань:

- трансформації оцінок у шкалу ECTS;
- формування структурно-логічної схеми підготовки;
- організації рейтингової системи;
- забезпечення варіативної частини навчальної програми тощо.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- ACE** – Admissions Officers and Credential Evaluators (англ.). Співробітники університетів, котрі займаються зарахуванням студентів при перезарахуванні кредитів – професійна секція EAIE.
- CRE** – Standing Conference of Rectors, Presidents & Vice Chancellors of the European Universities (англ.). Постійна конференція (асоціація) ректорів, президентів і віце-канцлерів європейських університетів [зі штаб-квартирою в Женеві, Швейцарія].
- CATS** – Credit Accumulation and Transfer Scheme/System Схеми /Система накопичення і передачі кредитів Об'єднаного Королівства. Система, в основі якої – набір узгоджених умов і методів, який допомагає тим, хто навчається, накопичувати і переводити той кредит, який вони одержали всередині або за межами інституту-провайдера навчання. У Великобританії існують декілька схем передачі і накопичення кредитів.
- DG** – Directorate-General (франц.). Генеральна дирекція [назва підрозділу ЕС].
- EAIE** – European Association for International Education (англ.). Європейська асоціація міжнародної освіти.
- EAIR** – European Association for Institutional Research (англ.). Європейська асоціація інституційних досліджень.
- EC** – European Commission (англ.). Європейська комісія [організація EU зі штаб-квартирою в Брюсселі, Бельгія].
- ECTS** – European Credit Transfer System (англ.). Європейська система перезарахування кредитів (залікових одиниць трудомісткості) [підпрограма програми ЕС ERASMUS, а також схема перезарахування об'єму вивченого матеріалу і термінів навчання за кордоном, розроблена в рамках цієї підпрограми].
- ECTS** – Європейська кредитно-трансферна система (розроблена Європейською Комісією). Базується на ECTS кредитах (об'ємі роботи студента) і створена для сприяння мобільності, накопичення і трансферу кредитів та міжнародного визнання термінів навчання, здійсненого за кордоном.

ENIC – **European National Information Centre on Academic Recognition and Mobility** (англ.). Європейський національний інформаційний центр з академічного визнання та мобільності [мережа центрів, створених у європейських країнах за рекомендацією Рад Європи і ЮНЕСКО].

ENIC – Європейський національний інформаційний центр з академічного визнання і мобільності (Рада Європи /ЮНЕСКО).

ENQA – **European Network of Quality Assurance in Higher Education** (англ.) Європейська мережа забезпечення якості у вищій освіті.

ERASMUS – **European Community Action Scheme for the Mobility of University Students** (англ.). – Схема дій Європейського співтовариства, що сприяє мобільності студентів університетів [програма ЕС, розділ програми **SOCRATES**, що стосується вищої освіти].

ESIB – Національні спілки студентів Європи.

ETF- – **European Training Foundation** (англ.). – Європейський фонд (практичної) підготовки.

EU – **European Union** (англ.). – Європейський союз.

EUA – **European University Association** (англ.) Асоціація європейських університетів.

EURASHE – **European Association of Institutions in Higher Education (Polytechnics and Colleges)** (англ.). – Європейська асоціація вищих навчальних закладів (політехнічних навчальних закладів).

GPA – **(Grade Point Average)** – середній бал.

HRK – **Hochschulrektorenkonferenz** (нім.). Конференція (асоціація) ректорів (а також президентів) університетів (інших вищих навчальних закладів).

LEONARDO – **Leonardo da Vinci: a New Vocational Training Policy for the Union** (англ.). Леонардо да Вінчі: нова політика у професійній підготовці для (Європейського) Союзу [програма ЕС з розвитку початкової і середньої професійної освіти].

NARIC – **National Academic Recognition Information Centre** (англ.). Національний академічний інформаційний центр з визнання (Європейський Союз і Європейський економічний простір). Деякі центри NARIC мають також обов'язки професійного визнання.

NARIC – **National Academic Recognition Information Centre** (англ.). Національний інформаційний центр із академічного визнання (документів про освіту) [мережа організацій у європейських країнах, створена в рамках програми **EC SOCRATES**].

ORTELIUS – бази даних, що накопичують інформацію про системи вищої освіти для країн Європейського Союзу.

SOCRATES – **СОКРАТЕС** – Програма академічної мобільності ЕС, що містить, зокрема, підпрограму **IRASMUS**.

TEMPUS – **Trans-European Mobility Programme (Scheme) for University Studies** (англ.). Програма (схема) транс'європейської (академічної) мобільності для університетського навчання (між країнами Центральної і Східної Європи і країнами – членами Європейського співтовариства) [програма ЕС].

TRACE – планетарна база даних під егідою Міжнародної Асоціації Університетів, хоча вона також надто обмежена й порівняно детально описує лише найвищі навчальні заклади та їх програми.

UCTS – **University Credit Transfer System** Система передачі університетських кредитів, розроблена організацією UMAP. Пілотна схема цього проекту розрахована на п'ять років (1999-2004 рр.); зазвичай, використовується повна назва цієї системи: UMAP Credit Transfer Scheme; система сприяє поліпшенню процесу визнання вітчизняними ВНЗ програм навчання UMAP, опанованих в зарубіжних ВНЗ.

UMAP – **University Mobility in Asia and Pacific** – Університетська мобільність в Азії і Тихоокеанському регіоні. Організація була створена в 1991 р., як орган сприяння мобільності студентів і викладачів за допомогою обмінів та співпраці між інститутами. Країни, що входять до сфери діяльності UMAP: Австралія, Бруней, Камбоджа, Канада, Чилі, Фіджі, Гуам, Гонгконг, ПАР, Індонезія, Японія, Корея, Лаос, Малайзія, Мексика, Монголія, М'янма, Непал, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Китай, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Шрі-Ланка, Тайвань, Таїланд, США, В'єтнам, Західний Самоа.

ГЛОСАРІЙ

- Accelerated program** – прискорена програма для успішних студентів, що передбачає скорочення періоду навчання, *див. також advanced standing*.
- Abdication** – складання повноважень.
- Ability** – здібність, здатність.
- Abolition, abrogation** – скасування.
- Academic qualification** – академічна (навчальна) кваліфікація.
- Acceptance** – прийнятність.
- Access** – допуск (до певного рівня освіти).
- Accreditation** – акредитація (офіційне визнання) державними чи громадськими компетентними органами.
- Accrediting body** – орган акредитації.
- Add-on diploma** – додатковий диплом – окремий документ, який засвідчує додаткові здобутки, у процесі вивчення базових дисциплін (наприклад, посвідчення, яке видають у франкомовних університетах Швейцарії іноземцям, яке дає їм право на викладання французької мови у школах їхніх країн) і не передбачає вивчення додаткових курсів чи програм.
- Admission requirements** – вимоги для вступу.
- Admissions office** – приймальна комісія, *див. також office of admission and financial aid*.
- Advance diplomas** – «поліпшені дипломи» – дипломи, вищі від стандартного рівня, які видаються в результаті додаткового навчання в системі післясередньої і напівпрофесійної освіти США з програмами навчання тривалістю від 1 до 3 років.
- Advanced standing** – звільнення, дозвіл не вивчати певну дисципліну у зв'язку з визнанням її опанування в іншому навчальному закладі
- Advanced standing, advanced placement** – програма «просунутого стану» (навчання за ускладненою програмою) для здібних і талановитих студентів; передбачає скорочення періоду навчання (тобто студенту потрібно набрати меншу кількість кредитних годин для отримання ступеня), *див. також accelerated program*.

- American college testing programme** – організація, що проводить стандартизовані тестування для вступу в коледж. Під час зарахування, крім результатів тестів, беруться до уваги також інші параметри: результати співбесіди, рекомендації шкіл і вчителів, успіхи кандидата в позаурочній діяльності (спорт, гуманітарна робота, мистецькі захоплення і досягнення), соціальний стан і забезпеченість, склад сім'ї і т. ін.
- Applicant** – абітурієнт.
- Application (Application form)** – анкета-заява (аплікаційна форма), яку заповнює абітурієнт під час вступу до ВНЗ країн Європи і США і до якої додаються документи про отриманий раніше освітній ступінь (аплікаційний пакет: документи про попередню освіту, виписки про дисципліни, що вивчалися (*transcript*), рекомендація, текст з викладом наміру (*statement of purpose/essay*), резюме), *див. також application form*.
- Application deadline** – кінцевий термін подачі аплікаційних документів у навчальні заклади.
- Application fee** – процесуальна (реєстраційна) оплата за розгляд документів для вступу до ВНЗ.
- Application fee waiver** – звільнення від оплати за розгляд документів для вступу до ВНЗ.
- Apply** – подання документів до навчальних та інших установ для участі в якій-небудь програмі, здобуття стипендій.
- Apprentice** – навчання на робочому місці (практика чи стажування) під наглядом викладача або наставника.
- Approval** – санкціонування (обов'язковий дозвіл) на певні дії з боку державних органів.
- Assessment** – оцінювання з аналізом, порівнянням чи тестуванням.
- Assistantship** – фінансова допомога (асистентська стипендія) для підтримки викладацької діяльності (*teaching assistantship*), проведення досліджень (*research assistantship*), роботи в офісі університету (*administrative assistantship*); надається головним чином студентам післядипломної освіти (*graduate students*).

- Associate** – проміжний ступінь, що присвоюється після навчання за дворічною програмою; дає змогу отримати ступінь бакалавра після двох наступних років навчання.
- Associate degree** – освіта, що закінчується присвоєнням асоційованого ступеня з правом виконання роботи рівня техніків і вступу на третій курс коледжів з бакалаврськими програмами.
- Athletic scholarship** – спортивна стипендія, що надається студентам, які мають разом з високою успішністю певні досягнення у спорті; умовою призначення є виступи стипендіата за спортивну команду коледжу або університету.
- Award** – присудження вищим навчальним закладом академічного ступеня, фінансової допомоги, нагород тощо.
- Bachelor** – ступінь бакалавра, що присвоюється після успішного завершення чотири- або п'ятирічної програм навчання у ВНЗ.
- Bridging program** – додаткова (доповнювальна) програма у вигляді спецкурсу або підготовка з метою досягнення необхідного для виконання роботи чи подальшого навчання рівня.
- Campus** – університетський комплекс (університетська територія з будівлями корпусів, інколи зі студентським містечком).
- Certificate** – сертифікат, посвідчення, документ про виконання певного курсу навчання чи професійної підготовки (може вимагати періодичного підтвердження).
- Certification** – сертифікація як визнання певного рівня освіти чи кваліфікації.
- Challenge process** – метод предметного оцінювання в системі коледжів.
- Class rank / Class rank** – рейтинг учня в групі/класі; кращого учня – 1 і т. ін. В українській системі такого критерію не існує, тому викладачі можуть використовувати інші поняття: кращі (top) 10%, кращі (top) 25% і т. ін.; це означає, що учень належить до десяти або 25-ти відсотків кращих учнів у групі/класі.

- Clinical training** – період професійного навчання/стажування на робочому місці під керівництвом викладачів.
- Coed [“kou“ed]** – навчальні заклади змішаного типу, в яких навчаються представники обох статей.
- Combined bachelor's/ Master's degree program** – програма одночасного навчання на ступінь магістра і бакалавра; дає можливість одержати ступінь магістра і бакалавра, навчаючись за однією програмою.
- Combined liberal arts/ career program** – програма одночасного навчання на двох ступенях бакалавра – гуманітарних і точних наук; передбачає трирічне вивчення гуманітарних дисциплін з подальшою дворічною програмою вивчення дисциплін спеціалізації (наприклад, цивільного будівництва), при завершенні якої присвоюється ступінь бакалавра гуманітарних наук (*bachelor of arts*) і ступінь бакалавра точних наук (*bachelor of science*).
- Competency** – компетентність (сукупність необхідних знань і вмінь).
- Competency assessment** – процес оцінювання/вимірювання вмінь/ знань.
- Comprehensive** – **загальноосвітні коледжі** – видають дипломи бакалавра та магістра (програми включають розвиваючі дофахові і поглиблюючі професійні частини). Більшість таких закладів готують вчителів, бізнесменів, фахівців, діяльність яких вимагає диплома магістра; **коледжі вільних мистецтв** – вивчаються загальні дисципліни, наприклад, історія, хімія, економіка тощо; видають диплом бакалавра з домінуючим академічним і мінімальним професійним наповненням (поширені в системі вищої освіти США); **незалежні професійні школи** – видають дипломи бакалавра (часто магістра) у галузях технологій, мистецтв тощо; залучають до викладання кваліфікований персонал з університетською підготовкою, навчають довше і ґрунтовніше;

	<i>університети</i> – мають право підготовки докторів за всіма циклами навчання. У своєму складі мають коледжі бакалаврського рівня, школи для навчання до рівня магістра і вище.
Competency-based modules	– фрагмент (модуль) змісту освіти для набуття певної фахової компетентності.
Core calendar	– розподіл навчального року на семестри або чверті.
Credential	– вірча грамота – документ, що засвідчує певний рівень набутої компетентності.
Credit	– кредит – одиниця тривалості навчання, найчастіше, тиждень.
Credit transfer	– трансфер (перенесення, перезарахування, визнання) кредитів.
Criterion	– критерій (стандарт чи норма) умінь і знань.
Currency	– вживаність, придатність, застосовуваність.
Curriculum	– навчальний план (програма навчання як список дисциплін, періодів практики і стажування тощо).
Deadline	– кінцевий термін подання документів: останній день подання документів для вступу до навчальних закладів або участі в різних конкурсах/програмах.
Degree	– академічний ступінь, що присвоюється після успішного завершення програми навчання.
Degree	– звання, університетський диплом.
Department	– навчальна або науково-дослідна структурна одиниця вищого навчального закладу (факультет, кафедра тощо).
Designation	– призначення.
Diploma	– диплом.
Distance learning	– програми заочного (дистанційного) навчання.
Doctor (Phd)	– ступінь доктора наук.
Dorm, dormitory	– гуртожиток.
Double major	– програма, що дозволяє студенту виконати академічні вимоги з двох спеціалізацій одночасно.
Dual enrolment	– програма, що дозволяє прослуховувати курси в коледжі паралельно з навчанням у школі.

Educational Testing Service (ETS)	– служба тестування в освіті – організація, що відповідає за стандартизоване проведення тестування для вступу до вищого навчального закладу.
Enrolment	– зарахування в навчальний заклад.
Entrance difficulty	– рівень складності вступу.
Entrance requirements	– умови вступу до вищого навчального закладу.
Equivalency	– еквівалентність (повна подібність).
ESL (English as a Second Language)	– програма вивчення англійської мови як іноземної, що пропонується вищими навчальними закладами для іноземних студентів з метою підвищення рівня володіння мовою.
Essay	– твір, який вимагається під час вступу до університетів і коледжів; є частиною пакета документів, необхідних для вступу; зазвичай, містить мотиви навчання, досвід, плани студента щодо навчання за даною програмою; кожен ВНЗ має свої специфічні питання, які потрібно висвітлювати у творі; може називатися <i>statement of purpose, personal statement, personal essay, letter of intent</i> тощо, <i>div. також statement of purpose.</i>
Evaluation	– оцінювання.
External degree	– програма опанування дисциплін за вибором, необхідних для отримання ступеня освіти чи кваліфікації.
Faculty	– факультет, викладацький склад, викладачі.
Fellowship	– вид фінансової допомоги (повна стипендія), що, зазвичай, компенсує усі витрати на навчання; надається здебільшого для післядипломної освіти.
First regular diploma	– перший постійний диплом – диплом про завершення першого для даного закладу рівня навчання (передбачається наявність вищого рівня в даному закладі).
Freshman	– студент першого курсу вищого навчального закладу; назва першого курсу.
Full financial aid	– повна фінансова допомога.
Full-time study	– повний курс навчання (на стаціонарі).

- General educational development=GED** – еквівалент (сертифікат чи диплом) з правом вступу до ВНЗ у традиційний спосіб після складання групи особливих тестів із загального освітнього розвитку.
- Good (academic) standing, a student in** – надійний (стабільний, успішний) академічний стан студента, тобто він встигає з усіх дисциплін.
- Graduate student** – студент (іноді абітурієнт), який вступає до аспірантури.
- Graduate studies** – післядипломне навчання (аспірантура).
- Graduation** – закінчення навчального закладу.
- Graduation requirement** – вимоги, виконання яких під час навчання є необхідною умовою для його успішного завершення і присвоєння академічного ступеня.
- Grant** – грант – грошові кошти або засоби, які надаються фізичним і юридичним особам різними організаціями-донорами для оплати заходів, що відповідають цілям надання цих засобів, визначених організацією-донором.
- Hard copy (of application form)** – паперовий варіант (аплікаційної форми).
- High school** – середня школа в США, *див. також secondary school.*
- Higher education and professional training diplomas** – дипломи про вищу освіту і професійну підготовку – типовий диплом про повну вищу освіту, який одночасно засвідчує певний (переважно початковий) професійний рівень.
- Highschool diploma** – диплом заключного рівня середньої школи, в якій здійснюється переважно загальна освіта з мінімальною спеціалізацією.
- Honor's program** – будь-яка спеціальна програма навчання, що пропонує додаткову освіту, самостійне, прискорене або удосконалене навчання чи комбінує що-небудь або все з перерахованого, *див. також accelerated program.*
- Independent study** – програма самостійного навчання, що дозволяє студенту займатися за власним розкладом і програмою, погодженими з академічним керівником або комітетом, перед яким студент періодично звітує.

- Internship** – практика (стажування) за фахом у процесі навчання або після нього для отримання практичного досвіду роботи за фахом.
- Internship** – інтернатура – продовження підготовки дипломованої особи.
- Junior** – студент передостаннього курсу вищого навчального закладу, що навчається на переддипломному рівні.
- Language requirement** – мовні вимоги.
- Language testing** – мовний екзамен (тестування).
- Licence** – ліцензія (дозвіл).
- Licensing body** – орган ліцензування.
- Licensure** – ліцензування (процедура надання дозволу).
- Live on campus** – жити в студентському містечку.
- Living expenses** – витрати на помешкання і харчування, зазвичай включають також медичне страхування і користування міським транспортом.
- Loan** – фінансова допомога у формі позики, що надається на певний термін для отримання освіти; повертається після закінчення навчання (у США іноземним студентам федеральні позики не надаються).
- Maintenance** – процес перегляду та оновлення стандартів і програм.
- Major** – спеціальність/спеціалізація.
- Master** – ступінь магістра, що присвоюється після успішного закінчення навчання за програмою післядипломної освіти, наприклад, аспірантури – *graduate studies.*
- Merit-based (e.g. merit-based scholarship, merit-based selection)** – стипендії, відбір кандидатів для отримання яких здійснюється за якісними критеріями знань та вмінь.
- Mobility** – мобільність – умови для пересування та його реалізація.
- Need-based (e.g. need-based scholarship)** – неповні стипендії, які частково компенсують витрати на навчання.
- Occupation** – професія чи фах (як заняття, яке вимагає знань і вмінь досить високого рівня, найчастіше – вищої освіти).
- Occupational license** – місцеві і молодші коледжі з дворічними програмами навчання, виконання яких

- дозволяє вступати на третій курс «бакалаврських» коледжів з присвоєнням асоційованого ступеня чи професійної ліцензії.
- Occupational standards** – професійні норми (стандарти).
- Office of admission and financial aid** – відділ, що ухвалює рішення про зарахування студентів і надання їм фінансової допомоги. Цей офіс також здійснює всі процедури під час вступу до ВНЗ, *див. admissions office*.
- Parshement** – грамота.
- Partial financial aid** – часткова фінансова допомога.
- Part-time study** – навчання з частковим академічним навантаженням.
- Part-time work** – робота з частковою зайнятістю; є однією з можливостей одержати додаткові кошти для фінансування власної освіти за допомогою поєднання навчання на стаціонарі і роботи (зазвичай, не високооплачуваної і не більше 20 годин на тиждень) у студентському містечку.
- Placemnt recommendation** – рекомендація (направлення) – висновок після певного оцінювання, проте, на який рівень навчання особа може бути скерована.
- Portability** – можливість визнання кваліфікацій, отриманих в інших країнах.
- Portfolio** – документ з переліком і підтвердженням прослуханих особою курсів і набутих знань/умінь.
- Postgraduate studies / postgraduate studies** – *див. graduate studies*, найчастіше використовується у Великобританії.
- Practicum** – практикум – практична підготовка майбутнього фахівця.
- Prior learning assessment** – визнання здобутків (досягнень) як дозвіл на продовження навчання чи початок праці.
- Profession** – професія – допуск до професійної діяльності; вимагає отримання диплома бакалавра у вищому навчальному закладі.
- Professional association** – професійне об'єднання (корпорація).
- Program cooperative education 3+2** – комбінована програма роботи і навчання, яка допускає чергування періодів (частіше тривалістю в семестр) навчання з періодами роботи; доступна тільки

- американським студентам, *див. також work-study program*.
- Qualification** – кваліфікація.
- Quality assessment** – вимірювання якості.
- Quality assurance** – забезпечення якості.
- Quality control** – контроль якості.
- Recognitlon** – визнання.
- Registration** – реєстрація – зарахування на навчання у вищий навчальний заклад без вступних випробувань.
- Regulation** – регулювання, регламентація.
- Rolling admission** – правила вищого навчального закладу щодо зарахування студента на навчання і надання йому фінансової допомоги після отримання заповненої аплікаційної форми (*application form*).
- Scholarship** – фінансова допомога у формі стипендії для оплати вартості навчання.
- Scholastic aptitude test=sat** – тест для оцінювання здібностей до навчання (оцінювання здібностей з математики і мови; тривалість виконання тесту – 2,5 год.; шкала балів – від 400 до 1600; для вступу до престижних університетів необхідно набрати 1300 і більше балів).
- Score** – результат тесту в числовому еквіваленті.
- Secondary school** – середня школа, *див. також high school*.
- Semi-terminal diploma** – проміжний диплом – посвідчення про виконання навчального плану на проміжному етапі (наприклад, диплом про отримання дворічної базової університетської освіти, що складається переважно із загальних курсів).
- Senior** – студент останнього курсу вищого навчального закладу (у США – середньої школи (*high school*)); назва останнього курсу.
- Short-course diploma** – диплом короткого курсу – посвідчення про закінчення особливого курсу зі скороченим часом навчання і завжди дуже спеціалізованою програмою та досить інтенсивним навчанням (прикладом є дипломи дворічних університетських технологічних інститутів у Франції).

- Skill** – уміння, навички.
- Skill level** – рівень умінь.
- Sophomore** – студент другого курсу вищого навчального закладу; назва другого курсу.
- Sport scholarship** – стипендія, що надається студентам (зокрема іноземним), які мають значні спортивні досягнення і беруть участь у змаганнях за збірну команду навчального закладу.
- Standard** – норма, стандарт.
- Standard setting** – стандартизація, унормування.
- Standardized testing** – стандартизоване тестування.
- Statement of purpose** – виклад наміру – твір, що описує мотиви щодо запланованого навчання, досвід, плани студента на майбутнє; є частиною аплікаційного пакета документів, який вимагається для вступу до вищого навчального закладу, *див. також essay*.
- Student-designed major** – самостійно розроблена студентом нестандартна програма (зазвичай, міждисциплінарна) навчання за спеціалізацією, що формально не пропонується університетом; затверджується вищим навчальним закладом.
- Supplementary certificates and diplomas** – додаткові сертифікати чи дипломи, що засвідчують вивчення протягом визначеного часу додаткових курсів. Такі документи не підвищують рівня виданого одночасно з ними основного диплома.
- Trade** – кваліфікована робота протягом 1-3 років після середньої освіти для підготовки до вступу у вищі навчальні заклади (наприклад, у США — в комунальні коледжі).
- Transcript** – документ, виданий закладом освіти, який містить перелік вивчених дисциплін (курсів) та підсумкові оцінки, кількість годин (загальну або тижневу); може мати форму таблиця, залікової книжки, особової картки, додатка до диплома, атестата тощо, і завірений навчальним закладом або нотаріально.
- Transcript** – список (перелік) усіх виконаних і підтверджених студентом кредитів, предметів з датами складання та оцінками.

- Transfer** – переведення студента з одного навчального закладу в інший.
- Transfer student** – студент, який переводиться з одного навчального закладу в інший.
- Tuition** – повна вартість навчання.
- Tuition waiver** – фінансова пільга у формі звільнення від сплати вартості навчання.
- Undergraduate student** – студент, який навчається за програмою переддипломної освіти (після середньої школи, в результаті отримання ступеня бакалавра).
- Undergraduate studies** – переддипломне навчання - етап навчання після середньої школи.
- Validation** – ратифікація, підтвердження (юридичний аспект визнання).
- Verification** – підтвердження вірчої грамоти.
- Visiting student** – студент, який за умовами програми навчання проводить семестр або більше в іншому закладі без продовження терміну навчання.
- Vocational qualification** – професійна кваліфікація.
- Waiver** – звільнення від сплати якого-небудь збору, наприклад, вартості навчання (*tuition waiver*).
- Weekend college** – навчальна програма повного курсу навчання, виконаного тільки у вихідні дні; вимагає тривалішого періоду навчання.

- Академічне визнання** – визнання курсів, кваліфікацій або дипломів (національних чи іноземних).
- Академічна довідка** – документ, що містить інформацію про навчальні досягнення та освітню і професійну кваліфікацію студента за шкалою успішності (національною та ECTS).
- Академічний календар** – календарні терміни навчального процесу та вивчення окремих дисциплін протягом академічного року.
- Академічний рік** – розподіл навчального року на семестри (два) чи триместри, кількість навчальних тижнів, перелік дисциплін у семестрі (триместрі), тижневий розклад аудиторних та індивідуальних занять, заліків і екзаменів.
- Акредитація** – *офіційне визнання* уповноваженим наднаціональним, державним чи громадським органом факту відповідності визначеним стандартам якості діяльності вищого навчального закладу та програм підготовки ним фахівців з окремих спеціальностей;
надання повноважень вищому навчальному закладу присвоювати певні освітні рівні і кваліфікації.
- Бакалавр** – освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень вищої (рідше середньої) освіти (у різних країнах має різне трактування та зміст підготовки), однак, зазвичай, – це академічний ступінь (кваліфікація), що присвоюється особі, яка опанувала програму вищої освіти з терміном навчання три-чотири роки та успішно пододала підсумкову атестацію. Дає право на продовження навчання з отриманням ступеня магістра, у багатьох випадках дозволяє працювати на первинних посадах на ринку праці.
- Безперервна освіта** – освіта упродовж всього життя, яка забезпечується єдністю і цілісністю системи освіти, сукупністю наступних, узгоджених диференційованих освітніх програм різних ступенів і рівнів, що

- гарантують громадянам реалізацію права на освіту і надають можливість одержувати загальноосвітню і професійну підготовку, підвищувати кваліфікацію, а також створювати умови для самоосвіти.
- Вибіркові змістові модулі** – змістові модулі варіативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики. Дають можливість здійснювати підготовку за спеціалізацією певної спеціальності та сприяють академічній мобільності і поглибленій підготовці за напрямками, визначеними характером майбутньої діяльності.
- Визнання залікових одиниць** – визнання вищим навчальним закладом залікових одиниць або кваліфікацій, одержаних студентом в іншому навчальному закладі, для продовження навчання без втрати залікових одиниць.
- Визнання** – формальне підтвердження компетентним органом рівня іноземної освітньої кваліфікації з метою доступу до освітньої та/або професійної діяльності. Оцінка індивідуальних кваліфікацій, отриманих за кордоном.
- Вимірювання** – різні способи отримання інформації про результати навчального процесу: експертна оцінка, проведення стандартизованого тестування, самоаналіз діяльності, статистичний аналіз.
- Вища освіта** – рівень освіти, який базується на середній загальній або професійній освіті, має на меті задоволення потреби особи у фундаментальній науковій, загальнокультурній і спеціальній освіті; підготовка фахівців відповідного рівня, завершується отриманням академічного ступеня, диплома фахівця і/або кваліфікації.
- Вищий навчальний заклад** – освітня, освітньо-наукова установа, яка у визначеному порядку відповідно до ліцензії та акредитації реалізує програми вищої освіти і здійснює наукову діяльність.

Доктор (освітній) – учитель, наставник, науковий ступінь.

Доктор наук – вищий науковий ступінь, присуджуваний спеціалізованою радою претенденту за наслідками публічного захисту дисертації.

Допуск – акт або система, що дозволяє кваліфікованим кандидатам здобувати вищу освіту в даній установі та /або за даною програмою.

Доступ – право кваліфікованих кандидатів подавати заявки і претендувати на отримання вищої освіти.

Еквівалентність – встановлені між країнами, інституціями чи вищими навчальними закладами відношення паритету (рівнозначності) щодо рівня і значення освітніх кваліфікацій. В ідеальному випадку еквівалентність кваліфікацій надає однакові права їх власникам в обох (чи в кількох) країнах.

Елективний курс – дисципліна за вибором.

Заліковий кредит – одиниця виміру навчального навантаження, необхідного для засвоєння змістових модулів або блоку змістових модулів.

Заліковий курс – курс, після закінчення якого студент одержує академічні залікові одиниці з певної програми навчання.

Змістовий модуль – система навчальних елементів, що поєднана за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові.

Зміст освіти – система знань, обумовлена цілями і потребами особи, суспільства, держави, компетентностей, професійних, світоглядних і цивільних якостей, яка повинна бути сформована у процесі освіти з урахуванням самовизначення особи, створення умов для її самореалізації, перспектив розвитку світової спільноти.

Знання – результат процесу пізнавальної діяльності, її перевірене суспільною практикою і логічно впорядковане відображення у свідомості людини. Знання – категорія, яка відображає зв'язок між пізнавальною і практичною діяльністю людини. Знання

виявляються в системі понять, думок, уявлень та образів, орієнтованих основ діяльності і т. ін., які мають певний об'єм і якість. Знання можна ідентифікувати, коли вони виявляються у вигляді вміння виконувати відповідні розумові або фізичні дії. Характеризується **рівнями сформованості знань щодо змісту навчального елементу**: – **ознайомлювально-орієнтований** – особа має орієнтовне уявлення щодо понять, які вивчаються, здатна відтворювати формулювання визначень, законів і т. ін., уміє вирішувати типові завдання шляхом підставлення числових даних; – **понятійно-аналітичний** – особа має чітке уявлення і поняття щодо навчального об'єкта, здатна здійснювати смислове виділення, пояснення, аналіз, перенесення раніше засвоєних знань на типові ситуації; – **продуктивно-синтетичний** – особа має глибоке розуміння навчального об'єкта, здатна здійснювати синтез, генерувати нові уявлення, переносити раніше засвоєні знання на нетипові, нестандартні ситуації.

Індивідуальний навчальний план – для студента формується на підставі переліку змістових модулів (блоків змістових модулів навчальних дисциплін), сформованих на основі освітньо-професійної програми підготовки і структурно-логічної схеми підготовки фахівців. Реалізація індивідуального навчального плану студента здійснюється протягом часу, який не перевищує граничного терміну навчання. Індивідуальний навчальний план студента включає нормативні та вибіркові змістові модулі, які можуть поєднуватися у певні навчальні дисципліни.

Інформаційний пакет – загальна інформація про університет, назва напрямів, спеціальностей, спеціалізацій

спеціальностей, анотації (змістові модулі) із зазначенням обов'язкових та вибіркових курсів, методики і технології викладання, залікові кредити, форми та умови проведення контрольних заходів, система оцінювання якості освіти тощо.

Кваліфікація – сертифікація досягнень або компетенцій студента із зазначенням виду і назви підготовки, яка надає право доступу до подальшої освіти та професійної діяльності.

Компетентність – знання, уміння, навички та досвід, які формують професійні властивості фахівця на достатньому рівні для якісного виконання ним професійних функцій

Компетенція – сукупність доступних для вимірювання чи оцінювання умінь, знань і навичок, набутих упродовж навчання і необхідних для виконання певного виду професійної діяльності.

Компетентнісний підхід – оцінка підготовленості фахівців певного освітньо-кваліфікаційного рівня до професійної діяльності на основі наявності в них визначених стандартами компетенцій

Кредит – одиниця обсягу та вимірювання результатів навчання, досягнутих на певний момент виконання програми навчання – система змістових модулів, які з урахуванням засвоєння студентами окремих навчальних елементів (відповідно психофізичних норм засвоєння при використанні форм, методів і способів навчання), можуть бути засвоєні за 24-54 години навчального часу (сума годин аудиторної та самостійної роботи студента за тиждень).

Згідно з додатком 1 Конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про визнання кваліфікації з вищою освітою кредит – точно документована мінімальна умовна одиниця вимірювання “вартості” будь-якої зі

складових навчальної програми, виконаної студентом під час навчання.

Кредитно-модульна система організації навчального процесу (КМСОНП) – модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів).

Курс – частина програми навчання (в більшості країн тотожний поняттям «дисципліна», «предмет»), що вирізняється змістом освіти та методами навчання і оцінюється окремо. Повні програми навчання складаються з декількох курсів.

Ліцензія – документ, який надає фізичній чи юридичній особі право на діяльність у визначеній сфері (наприклад, в освіті) на певний період часу.

Магістр – академічний ступінь (кваліфікація), який отримують бакалаври (дипломовані фахівці) в результаті засвоєння основної освітньої програми вищої освіти з тривалістю навчання один-два роки; дає право на зайняття основних посад на ринку праці, продовження навчання в аспірантурі.

Магістрат – ступінь вищої освіти на базі бакалаврату.

Модуль – задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (навчальної дисципліни, практики, державної атестації), що реалізується у відповідних формах навчального процесу.

Моніторинг – процедура систематичного збирання даних про стан освіти на загальнодержавному, регіональному чи інституційному рівнях з метою оцінювання її якості та ефективності, управління і контролю, динаміки та прогнозування розвитку.

Навички – дії, які виконуються під час певної діяльності, завдяки багатократним повторенням стають автоматичними і чиняться без усвідомленого контролю.

- Навчальна дисципліна** – (у вищому навчальному закладі) – педагогічно адаптована система понять про явища, закономірності, закони, теорію, методи і т. д. (система змістових модулів, об'єднаних за змістом освіти) будь-якої галузі діяльності (або сукупності галузей діяльності) з визначенням необхідного рівня сформованості у тих, хто навчається, певної сукупності умінь і навичок, передбачених для засвоєння студентом.
- Навчальний елемент** – автономний навчальний матеріал, призначений для засвоєння елементарної одиниці знання або уміння і який використовується для самонавчання або навчання під керівництвом викладача. Навчальний елемент починається з декларації про той об'єм знань і/або умінь, яким повинна оволодіти особа, яка навчається; містить відповідний теоретичний матеріал, різні тести і вправи, і, зазвичай, закінчується *тестом* “Перевірка досягнень”, результати якого свідчать про рівень опанування запланованим матеріалом. *Навчальні елементи* групуються в *модулі*, що є основними структурними одиницями навчального курсу (дисципліни).
- Навчальний об'єкт** – об'єм навчальної інформації, яка має самостійну логічну структуру і зміст та дає можливість оперувати цією інформацією у процесі розумової діяльності.
- Науково-методичне забезпечення вищої освіти** – забезпечення навчальною і науковою літературою, методологічними, дидактичними і методичними розробками відповідно до стандартів вищої освіти, яке здійснюється педагогічними колективами і/або органами виконавчої влади у галузі освіти.
- Нормативний термін навчання** – тривалість навчального процесу, що визначається на підставі галузевих

- стандартів вищої освіти. Граничний термін може перевищувати нормативний на 1 рік. Різниця між граничним і нормативним термінами не фінансується з державного бюджету.
- Нормативні змістові модулі** – змістові модулі, необхідні для виконання вимог нормативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики. Сукупність нормативних змістових модулів визначає нормативну (обов'язкову) складову індивідуального навчального плану студента.
- Програма навчання** – перелік курсів, необхідних для надання студенту кваліфікації вищої освіти. «Програма» також визначає напрями навчання і необхідні для отримання кваліфікації вимоги.
- Програма навчальної дисципліни** – програма, що визначає мету, зміст, об'єм та порядок вивчення дисципліни, рівень сформованості умінь і знань, навчально-методичне забезпечення.
- Професор** – вчене звання, що присвоюється уповноваженим найвищим атестаційним органом особі, яка займається науково-педагогічною діяльністю, за клопотанням вищого навчального закладу або науково-дослідної організації.
- Результати навчання** – специфічні інтелектуальні і практичні навички (компетенції), одержані та підтверджені проходженням програми навчання.
- Рівень** – місце кваліфікації в системі вищої освіти. Зазвичай, існує національна ієрархія кваліфікацій. Кількість рівнів кваліфікацій вищої освіти відрізняється між країнами та/або видами вищої освіти.
- Система освіти** – сукупність взаємодіючих наступних освітніх програм і державних освітніх стандартів різного рівня і спрямованості; мережа освітніх установ, що реалізують

їх незалежно від організаційно-правових форм, типів і видів; система органів управління освітою і підвідомчих їм установ і організацій.

Спеціальність – сукупність знань, умінь та навичок, отриманих у процесі цілеспрямованої підготовки і досвіду практичної роботи та підтверджених відповідним документом про освіту.

Трансфер кредитів – «перенесення кредитів» у розумінні визнання в закладі країни Б періодів навчання в її інших закладах (чи в закладах іншої країни А), де було документовано ці кредити

Університет – вид вищого навчального закладу, який здійснює підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації фахівців і науково-педагогічних працівників за широким спектром напрямів і спеціальностей; виконує фундаментальні і прикладні наукові дослідження; є провідним науковим і методичним центром, має розвинену інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє розповсюдженню наукових знань, здійснює культурно-просвітницьку діяльність.

Якість вищої освіти – *відповідність вищої освіти* як соціальної системи соціально-економічним потребам, інтересам особи, суспільства і держави; *сукупність якостей особи* з вищою освітою, які відображають її компетентність, ціннісні орієнтації, соціальну спрямованість і обумовлюють здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства. Визначається *рівнем якості вищої освіти*, який є відносною характеристикою якості вищої освіти, що ґрунтується на порівнянні

значень показників якості, одержаних на основі діагностичних елементів випускників вищого навчального закладу, з критерійно-орієнтованим еталоном, що встановлюється державним стандартом вищої освіти. Здійснюється через *контроль якості вищої освіти*, що є системою заходів, які здійснює третя сторона з метою перевірки якостей особи випускника вищого навчального закладу та їх відповідність встановленим вимогам і кінцевій меті вищої освіти. Вимірюється *показником якості вищої освіти*, що є кількісною характеристикою випускника вищого навчального закладу, яка розглядається відповідно до певних умов його навчання і сфери майбутньої професійної діяльності. *Якість особи випускника вищого навчального закладу* – цілісна сукупність елементів внутрішньої структури особи, яка визначає зміст соціально значущих і професійно важливих характеристик випускника вищого навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

1. Болонський процес у фактах і документах/ Упорядники Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубінко В.В., Бабин І.І. – Київ – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с. (www.tspu.edu.ua/html/Ресурси/Кредитно-модульна система).

2. Ван дер Венде М.К. Болонская декларация: расширение доступности и повышение конкурентоспособности высшего образования в Европе // Высшее образование в Европе. – 2000. – Том XXV.– № 3.

3. Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2003. – 200 с.

4. Кремень В.Г. Болонський процес: зближення, а не уніфікація/ Дзеркало тижня. – № 48(473). – 13-19 грудня 2003.

5. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003-2004 рр.)/ За ред. В.Г. Кременя. – Київ – Тернопіль: Вид-во ТДПУ, 2004. – 147 с. (www.tspu.edu.ua/html/Ресурси/Кредитно-модульна система).

6. Товажнянський Л.Л., Сокол Є.І., Клименко Б.В. Болонський процес: цикли, ступені, кредити. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2004. – 144 с.

7. Harris Christopher. In the Shadow of Bologna / EAIE Forum, 2000. – Special Edition. – P.22-24. {Під знаком Болоньї.}

8. Haug Guy. The Follow-up Process to the Bologna Declaration / «From Bologna to Prague» – Reform of Study Programmes and Structures in Germany. – Bonn, HRK, 2000.– P.47-56 {Процес виконання Болонської декларації.}

9. Pedrosa J. Notes concerning the preparation of the Bologna meeting (Sorbonne Declaration). – Aveiro: 1999. {Нотатки з приводу підготовки Болонської зустрічі (Сорбонська декларація).}

10. Prodi, R. Idea dell' Europa. – Rome: Il Mulino, 1999. {Європейська ідея.}

11. Recognition Issues in the Bologna Process: Final Report of the Working Party on Recognition Issues in the Bologna Process / News of the Recognition Field: Background Information for the ACE Track, 13th Annual Conference of the European Association for International Education (EAIE) 5 to 8 December, 2001, Tampere, Finland. – Riga:

EAIE+Latvian ENIC/NARIC, 2001. – 60 pp. {Визнання, що витікає із Болонського процесу: заключний звіт Робочої групи з процедури визнання документів про освіту за принципами Болонського процесу.}

12. Trends in Learning Structures in Higher Education (II): Follow-up Report prepared for the Salamanca and Prague Conferences of March/May 2001. – Helsinki: National Board of Education, 2001. – 63 pp. {Перспективи навчальних закладів вищої освіти (II): Повідомлення, підготовлене до конференції в Саламанці і Празі у березні/травні 2001 року.}

ДОВІДКОВІ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

22. www.accreditation-decouncil.

23. www.bologna-berlin2003.de/pdf/bologna_declaration.pdf.

24. www.bologna-berlin2003.de/pdf/prager_kommunique.pdf.

25. www.enga.net.

26. www.europa.eu.int/comm/education/recognition.

27. www.europa.eu.int/comm/education/sndex_en.html.

28. www.europa.eu.int/comm/socrates/ects.html#cl.

29. www.his.de/doku/abereich/ausland/proj/Eurostudent.

30. www.jointquality.org.

31. www.ingaah.nl.

32. www.tspu.edu.ua/ресурси/кредитно-модульна система. Веб-сторінка Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка.

ДОДАТКОВА

ДО РОЗДІЛУ 1

Корисні посилання

Офіційний сайт Президента України

http://www.president.gov.ua/topics/prior_eurochoice/

Офіційний сайт Уряду України

<http://www.kmu.gov.ua/>

Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України

<http://www.mon.gov.ua>

Офіційний сайт Міністерства юстиції України

<http://www.minjust.gov.ua>

Інформаційний центр Міністерства юстиції України

<http://www.informjust.kiev.ua/>

Сервер Верховної Ради України

<http://alpha.rada.kiev.ua>.

Центр європейського та порівняльного права www.comparativelaw.kiev.ua
Ліга <http://www.liga.kiev.ua>
Правничі студії в Україні: Київ та окремі регіони
<http://www.euletraining.org.ua>
Українсько-європейський консультативний центр з питань законодавства
<http://www.ueplac.kiev.ua>
Інформаційно-документаційний фонд Ради Європи в Україні
www.coe.kiev.ua
Офіційний сайт Делегації Європейської Комісії в Україні, Молдові та Білорусі
www.delukr.cec.eu.int
ВЕБ-ПОРТАЛ EUROPA (ЄВРОПА): включає доступ до всіх установ та агенцій
http://europa.eu.int/index_en.htm
Бюлетень Європейського Союзу
<http://europa.eu.int/abc/doc/off/bull/en/welcome.htm>
Європа в Інтернеті: Веб-путівник (Europe on the Internet: Веб-путівник)
<http://www.knoweurope.net/demo/html/webdir.htm>
Інтернет-госларій термінів ЄС
<http://www.euabc.com>
База даних Ради Європи
<http://conventions.coe.int>
Організація Об'єднаних Націй
www.un.org
Рада Безпеки ООН
www.un.org/russian/basic/mainorg/scouncil.htm
Міжнародний Суд
www.un.org/russian/basic/mainorg/ici.htm
Рада Європи
www.coe.fr <http://www.delukr.cec.eu.int/site.php/page262.html>

ДО РОЗДІЛУ 2

Реформа вищого образования в Нидерландах // Голландский институт в Санкт-Петербурге: <http://www.holinst.spb.ru>.

Корсак К.В. Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів. / За заг. ред. проф. Г.В. Щокіна: Монографія. – К.: МАУП-МКА, 1997. – 208 с.

Согласованный словарь терминов и определений в области образования государств-участников СНГ – 2004г.: <http://www.cis.unibel.by>.

From Bologna to Prague – Reform of Study Programmes and Structures in Germany. – Bonn, HRK, 2000. – 63 pp. {Від Болоньї до Праги – реформа программ навчання і освітніх структур в Німеччині.}

Quality Assessment and Quality Development in German Universities with Particular Reference to the Assessment of Teaching. – Bonn, HRK, 2000. – 41 pp. {Оцінка розвитку якості в німецьких університетах з особливим поглядом на рівень викладання.}

Tauch C. Accreditation: a Change of Paradigm in German Higher Education // EAIE Forum. – 2000. – Vol. 2. -No. 1. – P.12-14 {Акредитація: зміна парадигми у німецькій вищій освіті.}

Project Report Trends in Learning Structures in Higher Education Final version: 18 August 1999 /<http://www.relint.deusto.es/TUNINGProject/glossary.asp>.

Glosario inglés – español ref. Proyecto tuning /<http://www.relint.deusto.es/TUNINGProject/glossary.asp>.

Academic Cooperation Association (ACA): Internationalisation in the sector of new higher education institutions in Europe. Country essays presented at a workshop in Bonn, May 1999.

CEPES: Studies on Higher Education: The Doctorate in the European Region compiled by Dr. Oleg Kouptsov, 1994.

Council of Europe: Evaluation of higher education diplomas in Europe. Information report prepared by the NEED Working Party set up under the auspices of the ENIC Network, 1995.

European Commission: A guide to higher education systems and qualification in the EU and EEA countries, 1998.

European Commission. Key data in the education in the European Union, 1997.

European Commission: Strategies and policies on research training in Europe, DGXII-G-6 November 1998.

Evalueringcenteret: Evaluation of European higher education - A status report, prepared for the European Commission DG XXII by the Centre for Quality Assurance and Evaluation of Higher Education, Denmark in cooperation with Comité National d'Évaluation, France, September 1998.

Deutsches Studentenwerk: Current developments in the educational assistance systems in Western Europe in connection with the family burden equalisation systems, Bonn 1999.

International Association of Universities: Higher Education Policy - The Quarterly Journal of IAU: Vol 9 No 2. 1996: The changing nature of higher education in Western Europe by Ulrich Teichler.

Liaison committee of rectors conferences: Organisation of the academic year. A report and policy recommendations to the European Community, May 1993.

Norsk institutt for studier av forskning og utdanning: Doktorgrader og forskeropplæring: Internasjonale erfaringer og perspektiver. En sammenlikning av 9 OECD-land, Rapport 2/96.

Norwegian Council of Universities: Mastergrader ved norske universiteter og høyskoler- Statusrapport 1998/99.

OECD: Redefining Tertiary education, 1997.

Panteion University of Social and Political Sciences: Non-official higher education in the European Union. General report by Nikos Kokosalakis, Athens 1998.

The Text Consortium: International higher education – Journal of the Text Consortium. Third issue – September 1996: European CATS - An Overview by Fritz Dalichow.

The Quality Assurance Agency for Higher Education: A Consultation Paper on Qualification Frameworks: Postgraduate Qualifications. 1998

ДО РОЗДІЛУ 3

Долженко О.В. Сорбоннская и Болонская декларации: Информация к размышлению... // Вестник высшей школы: Alma mater. – 2000. – № 6.

Barblan A. The Sorbonne Declaration – Follow-Up and Implications: A Personal View. – Geneva: AEU/CRE, 1999. {Сорбонська декларація – реалізація і значення: особистий погляд.}

News of the Recognition Field: Background Information for the ACE Track, 13th Annual Conference of the European Association for International Education (EAIE) 5 to 8 December, 2001, Tampere, Finland. – Riga: EAIE+Latvian ENIC/NARIC, 2001. – 60 pp. {Новини в галузі визнання: база інформації для семінарів, які проводить ACE в межах 13-ої щорічної конференції Європейської асоціації міжнародної освіти 5-8 грудня 2001 р. в Тампере, Фінляндія.}

ДО РОЗДІЛУ 4

Вульфсон Б.Л. Стратегия развития образования на Западе на протяжении XXI столетия. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – С.114-115.

Келс Г.Р. Процесса самооценки. Руководство по самооценке для высшего образования. – М., 1999. – С. 23-24.

Лукичев Г.А. Интеграция и эффективность – цели реформ в высшем образовании стран Европы // Научный вестник Московского государственного технического университета гражданской авиации. – 2000. – № 26. – С.13-18.

Мотова Г.Н., Наводнов В.Г., Куклин В.Ж., Савельев Б.С. Системы акредитации за рубежом. – М., 1998. – 180 с.

Шадриков В., Геворкян Е., Калабин З., Кирилюк А., Наводнов В., Мотова Р., Петропавловский М. Про процедуру комплексної оцінки вузу // Вища освіта в Росії. – 2001. – № 1. – С. 29-38.

Haug Guy. Trends and Issues in Learning Structures in Higher Education in Europe. – Bonn, HRK, 2000. – 77 p. {Перспективи і проблеми навчальних закладів вищої освіти Європи.}

Веб-сторінка Європейської Комісії (DG22) (<http://europa.eu.int/en/com/dg22>).

Веб-сторінка Ради Європи (<http://culture.coe.fr>).

Веб-сторінка UNESCO/CEPES (<http://www.cepes.ro>).

ДО РОЗДІЛУ 5

А.П. Ефремов, В.Н. Чистохвалов. Кредиты и учебный процесс: научное издание. – М.: Изд-во РУДН, 2003 / <http://win.www.vvsu.ru/resources/>.

Проблеми введення системи зачетних одиниць в вищому професійному освітанні / Под ред. В.Н.Чистохвалова.– М.: Изд-во РУДН, 2003.–100 с./ http://www.ccep.ru/html/soderzh_mater_k_vserros.tld

Щербик Е.Е., Уразбаева Г.Т. Педагогические аспекты внедрения кредитной системы обучения в магистратуре / http://umo.kazsu.kz/13_1_scherbik.asp.

Краткая информация о «Болонском процессе» / <http://www.dstu.dp.ua/student/infa.htm>.

Systeme europeen de transfert et d'accumulation de credits (ECTS) / <http://europa.eu.int/comm>.

The European ECTS Catalogue / education/programmes/socrates/ects_fr.html.

ECTS – European Credit Transfer System / <http://www.rechtsdienst.umbe.ch/ects.htm>.

European Calcified Tissue Society / <http://www.ectsoc.org/>.

European Credit Transfer System / http://europa.eu.int/comm/education/programmes/socrates/ects_en.html.

European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) / <http://www.hrk.de/138.htm>.

FEED-BACKS OF ESTUARINE CIRCULATION AND TRANSPORT OF SEDIMENTS ON PHYTOBENTHOS / <http://f-ects.ifm.uni-hamburg.de/>.

Studying at the University of Aarhus ECTS INFORMATION PACKAGES / <http://www.au.dk/en/ects.htm>.

Zusammensetzung und Tätigkeitsbereiche / <http://www.ects.ch/>.

ECTS Det europDiske system til meritoverfbrsel for videregEende uddannelser. ECTS stEr for European Credit Transfer System. / <http://www.ciriusonline.dk/visaktivitet.asp.id=2303>.

DAS ECTS-BENUTZERHANDBUCH / <http://www.cis.tugraz.at/awa/ects.html>.

Brochures ECTS 2004-2005 / http://www2.unil.ch/ri/in/ects_dossierinfo.html.

E.C.T.S.

European Credit Transfer System / <http://www.ects.u-3mrs.fr/>.

European Credit Transfer System / http://www.uni-osnabrueck.de/ects_neu/.

ECTS 2002 Preview / <http://www.ferrago.com/story/469>.

CREDIT TRANSFER AND ACCUMULATION: THE CHALLENGE FOR INSTITUTIONS AND STUDENTS / <http://www.ects-conference.ethz.ch/index.asp>.

Brochures ECTS 2004-2005 / http://www2.unil.ch/ri/in/ects_dossierinfo.html.

ECTS 2003-2004 / <http://www.uniovi.es/RI/ECTS/Welcome.html>.
ECTS Course catalogues in English / http://www2.unil.ch/ri/in/ects_dossierinfo.html.

ДО РОЗДІЛУ 6

Величко О.Г. Болонський процес – це конкретні рішення і дії // Теорія і практика металургії. – Днепропетровск, 2004. – С. 3-13.

Матеріали науково-практичного семінару „Кредитно-модульна система підготовки фахівців у контексті Болонської декларації”. Львів, 21-23 листопада 2003. – Львів: «Львівська політехніка». – 111 с.

Яблонський В. Вища освіта України на рубежі тисячоліть. Проблеми глобалізації та інтернаціоналізації. – Київ, 1998. – 227 с.

ДО РОЗДІЛУ 7

МАТЕРІАЛИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

(www.mon.gov.ua)

1. Про проведення педагогічного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації / Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 24.04. 2003р. Протокол № 5/5- 4.

2. Перелік необхідних умов для запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у навчальних закладах III-IV рівнів акредитації / Додаток до Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 24.04.2003 р. Протокол № 5/5-4.

3. План заходів з підготовки до проведення педагогічного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації / Додаток до Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 24.04.2003 р. Протокол № 5/5-4.

4. Про проведення науково-практичного семінару з питань запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу / Наказ МОН України № 740 від 06.11.2003 р.

5. Резолюція науково-практичного семінару “Кредитно-модульна система підготовки фахівців у контексті Болонської декларації”, що відбувся 21-22 листопада 2003 року у м. Львові на базі Національного університету “Львівська політехніка”.

6. Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу / Наказ МОН України № 48 від 23.01.2004 р..

7. Програма проведення педагогічного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації / Додаток до Наказу МОН України № 48 від 23.01.2004р.

8. Тимчасове положення про організацію навчального процесу у кредитно-модульній системі підготовки фахівців/ Додаток до Наказу МОН України № 48 від 23.01.2004 р.

9. Перелік вищих навчальних закладів, що заявили про участь в педагогічному експерименті щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу/ Додаток до Наказу МОН України № 48 від 23.01.2004 р.

10. Перелік регіональних базових вищих навчальних закладів/Додаток до Наказу МОН України № 48 від 23.01.2004 р.

11. Склад координаційної ради для супроводу та узагальнення результатів педагогічного експерименту/ Додаток до Наказу МОН України № 48 від 23.01.2004 р.

12. Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004-2005 роки / Наказ МОН України № 49 від 23.01.2004 р.

13. Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004-2005 роки/ Додаток до Наказу МОН України № 49 від 23.01.2004 р.

14. Заходи щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004-2005 роки / Додаток до Наказу МОН України № 49 від 23.01.2004 р.

АНОТАЦІЯ

У першому розділі «Євроінтеграція України як чинник соціально-економічного розвитку держави. Роль освіти в розвитку партнерства України з іншими державами» наголошено на європейському виборі України – невід’ємній складовій її подальшого розвитку. Наведено хронологію і коротко викладено події з налагодження співробітництва України та ЄС. Розглянуто основні аспекти науково-технічного співробітництва України та ЄС, наголошено на інтеграції освіти та науки України в європейський інформаційно-освітній простір як на вагомому чиннику економічного, соціального, інтелектуального, інноваційно-технологічного та культурного розвитку держави.

Другий розділ «Системи вищої освіти у країнах Європи і Північної Америки» присвячено характеристиці формування систем вищої освіти країн Європи і США. Наведено принципи та завдання вищої освіти у розвинених країнах, подано характеристику побудови сучасних систем вищої освіти, запропоновано дані про доступність та ступеневість освіти, навчальні заклади, кваліфікації, організацію навчання, академічний рік та екзамени, методи і засоби навчання, умови навчання студентів-іноземців.

Третій розділ «Болонський процес як засіб інтеграції і демократизації вищої освіти країн Європи. Документи Болонського процесу» містить інформацію про чинники євроінтеграційних процесів загалом та у вищій освіті зокрема. Наведено хронологію подій Болонського процесу. Подано зміст основних документів Болонського процесу: «Про гармонізацію структури європейської системи вищої освіти», спільна декларація міністрів Великої Британії, Німеччини, Італії та Франції (*Сорбонна, 25 травня 1998 р.*); «Зона європейської вищої освіти», спільна заява європейських міністрів освіти (*Болонья, 18-19 червня 1999 р.*); «Формування майбутнього», конференція європейських вищих навчальних закладів та освітніх організацій (*Саламанка, 29-30 березня 2001 р.*); «До зони європейської вищої освіти», комюніке зустрічі європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту (Прага, 18-19 травня 2001 р.); «Створення загальноєвропейського простору вищої освіти», комюніке конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту (*Берлін, 19-20 вересня 2003 р.*).

У четвертому розділі «Основні завдання, принципи та етапи формування зони європейської вищої освіти» розглянуто питання про механізми гармонізації структури системи європейської вищої освіти як основне завдання Болонського процесу. Подано характеристику визначальних рис європейської вищої освіти: якість, конкурентоспроможність, сумісність структури освіти та кваліфікацій на доступневому і післяступневому етапах, рівень мобільності студентів, взаємне визнання освіти.

П’ятий розділ «Європейська кредитно-трансферна та система накопичення – ECTS» містить інформацію про характерні особливості, структуру, основні вимоги, переваги та недоліки Європейської кредитно-трансферної системи – ECTS. Наведено дані про базові елементи системи: поширення інформації (про навчальні програми та здобутки студентів), взаємна угода (між закладами-партнерами і студентом), використання кредитів ECTS (визначення навчального навантаження студентів); основні документи ECTS (інформаційний пакет, навчальний контракт, перелік оцінок та дисциплін). Зазначено загальні умови користування ECTS, подано інформацію про кредити ECTS, їх структуру, призначення, зв’язок з академічним навантаженням студента (години занять); особливості надання кредитів ECTS; координацію ECTS, зміст та структуру інформаційного пакета навчального закладу, факультету, навчальної дисципліни; структуру курсу; присвоєння ступенів, опис предмета та дисципліни курсу, шкалу оцінювання ECTS.

«Принципи, шляхи і засоби адаптації Європейської системи перезарахування кредитів (ECTS) у вищу освіту України» є змістом шостого розділу, в якому проаналізовано тенденції та стратегічні завдання розвитку вищої освіти України на сучасному етапі, відмінність і подібність систем вищої освіти України та європейських держав. З’ясовано передумови інтеграції вищої освіти України в Болонський процес, узгодження та поєднання національних компонентів вищої освіти з вимогами Болонського процесу задля створення Зони європейської вищої освіти.

У розділі також розкрито основні завдання для створення умов впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу в навчальних закладах III–IV рівнів акредитації.

Сьомий розділ посібника «Завпровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу

(КМСОНП) у ВНЗ України» містить інформацію про конкретні кроки, здійснені у вищій освіті України на шляху до входження в Європейську зону вищої освіти. Розглянуто основні заходи з підготовки та програму проведення експерименту із впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, законодавчі та розпорядчі матеріали Міністерства освіти і науки України про розроблення та експериментальну перевірку технології застосування елементів Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи (ECTS) в системі вищої освіти України та створення сучасної системи управління якістю освітньої діяльності навчальних закладів. Подано текст Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України за кредитно-модульною системою підготовки фахівців.

Розглядаються основні вимоги до організаційно-методичного забезпечення КМСОНП.

Посібник містить також словник іншомовних термінів та глосарій основних понять системи вищої освіти. У додатках наведено зразки деяких документів ECTS та КМСОНП.

Сподіваємося, що посібник буде корисним для викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів та всіх тих, хто цікавиться проблемами європейської інтеграції вищої освіти, і сприятиме ефективній практичній реалізації принципів Болонської декларації у вищій освіті України.

АННОТАЦІЯ

Процеси європейської інтеграції охоплюють все більше сфер життєдіяльності, включаючи і вище освіту. Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітнє та наукове простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог, все активніше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу.

В 1997 році під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО була розроблена і прийнята Лісабонська конвенція про визнання кваліфікацій, прийнятих в системі вищої освіти Європи. Цю конвенцію підписали 43 країни (в тому числі і Україна), більшість з яких і сформулювали в результаті принципи Болонської декларації. Лісабонська угода декларує

наличие и ценность разнообразных образовательных систем и ставит целью создание условий, при которых большее количество людей, воспользовавшись всеми ценностями и достижениями национальных систем образования и науки, станет более мобильными на европейском рынке труда.

Через год четыре страны – Франция, Италия, Великобритания и Германия – подписали так называемую Сорбонскую декларацию с целью создания открытого европейского пространства высшего образования, которое должно стать более конкурентоспособным на мировом рынке образовательных услуг. Основная идея этих документов – двухступенчатая структура высшего образования, использование системы кредитов (ECTS), международное признание бакалавра как уровня высшего образования, которое присваивает лицу квалификацию и дает право продолжать учебу по программам магистра в соответствии с положениями Лиссабонского соглашения.

Именно таким образом постепенно создавались условия для интеграционных процессов в сфере высшего образования европейских стран. Украина была и является активным участником этих процессов. Избранные пути модернизации высшего образования Украины созвучны общеевропейским подходам. Принципы Болонской декларации в полной мере решено внедрить в 2010 году, а 2005-й год определен как промежуточный этап мониторинга сделанного.

Основным заданием на этот период является внедрение предусмотренной Болонской декларацией системы академических кредитов, аналогичной ECTS (Европейской кредитно-трансферной системе). Именно ее рассматривают как средство повышения мобильности студентов в процессе перехода из одной учебной программы на другую, включительно с программами последипломного образования. ECTS станет многоцелевым инструментом подтверждения квалификации и мобильности, средством реформирования учебных программ, а также средством подтверждения кредитов высшими учебными заведениями других стран. Важный момент внедрения аккумулирующей кредитной системы – возможность учитывать все достижения студента, а не только учебную нагрузку, например, участие в научных исследованиях, конференциях, предметных олимпиадах и т. п.

Определение смысловых модулей обучения для каждой дисциплины, согласование кредитных систем оценивания

достижений студента должно стать основой для решения еще одной задекларированной в Болоньи цели — создания условий для свободного перемещения студентов, преподавателей, менеджеров образования и исследователей по всей Европе.

Обязательным также считается наличие внутренних и внешних государственных и общественных систем контроля качества образования.

В целом определяющими критериями образования в рамках Болонского процесса являются: качество подготовки специалистов; укрепление доверия между субъектами образования; соответствие европейскому рынку труда; мобильность; совместимость квалификации на вузовском и поствузовском этапах подготовки; повышение конкурентоспособности Европейской системы образования.

Эти требования также предусмотрены программой развития высшего образования Украины.

Данное учебное пособие содержит сведения об основных этапах формирования и практического воплощения принципов Болонского процесса, задания и пути адаптации высшего образования Украины к европейскому образовательному и научному пространству. Учебное пособие рекомендовано для студентов, учащихся по программам подготовки магистра, аспирантов, а также для слушателей факультетов повышения квалификации и переподготовки преподавателей высших учебных заведений. Также он может быть использован для проведения научно-методических семинаров с педагогическими работниками высших учебных заведений и среди педагогической общественности.

Пособие разработано на основе учебной программы дисциплины «Высшее образование Украины и Болонский процесс» (Киев – Тернополь: Изд-во ТГПУ им. В. Гнатюка, 2004. – 18 с.), утвержденной Министерством образования и науки Украины (письмо № 14/18. 2-715 от 09.04.2004 г.), и составлено на основе требований кредитно-модульной системы организации учебного процесса в высших учебных заведениях. Содержание пособия соответствует предлагаемой структуре содержания учебного курса, рекомендуемого Европейской Кредитно-трансферной Системой (ECTS).

В подготовке материалов для пособия принимала участие группа работников «научно-методического центра по внедрению кредитно-модульной системы в ТГПУ им. Владимира Гнатюка»:

доц. Гузар Е.В., Буяк Б.Б., асист. Вергун Л.И., методист Кузьмич В.Н. и инженер Яремчук М.П., которым авторы пособия выносят искреннюю благодарность.

Учебное пособие содержит два смысловых модуля: 1. Европейская образовательная интеграция (состоит из четырех разделов); 2. Адаптация высшего образования Украины к требованиям Болонского процесса (состоит из трех разделов).

В первом разделе «**Евроинтеграция Украины как фактор социально-экономического развития государства. Роль образования в развитии партнерства Украины с другими государствами**» отмечен европейский выбор Украины – неотъемлемая составляющая ее последующего развития. Подана хронология и коротко изложены события по налаживанию сотрудничества Украины и ЕС. Рассмотрены основные аспекты научно-технического сотрудничества Украины и ЕС, отмечена интеграция образования и науки Украины в европейское информационно-образовательное пространство как весомый фактор экономического, социального, интеллектуального, инновационно-технологического и культурного развития государства.

Второй раздел «**Системы высшего образования в странах Европы и Северной Америки**» посвящен характеристике формирования систем высшего образования стран Европы и США. Сформулированы основные принципы и задания высшего образования в развитых странах, дана характеристика построения современных систем высшего образования, приведены сведения о доступности и ступенчатости образования, учебных заведениях, квалификациях, формах организации учебы (академический год и экзамены, методы и средства учебы, условия учебы студентов-иностранцев).

Третий раздел «**Болонский процесс как средство интеграции и демократизации высшего образования стран Европы. Документы Болонского процесса**» содержит информацию о факторах евроинтеграционных процессов в целом и в высшем образовании в частности. Приведена хронология событий Болонского процесса. Подано содержание основных документов Болонского процесса: «О гармонизации структуры европейской системы высшего образования», общая декларация министров Великобритании, Германии, Италии и Франции (*Сорбонна, 25 мая 1998 г.*); «Зона европейского высшего образования», совместное заявление европейских министров образования (*Болонья, 18-19 июня 1999 г.*); «Формирование будущего», конференция

европейских высших учебных заведений и образовательных организаций (*Саламанка, 29-30 марта 2001 г.*); «К зоне европейского высшего образования», коммюнике встречи европейских министров, ответственных за высшее образование (*Прага, 18-19 мая 2001 г.*); «Создание общеевропейского пространства высшего образования», коммюнике конференции министров, ответственных за высшее образование (*Берлин, 19-20 сентября 2003 г.*).

В четвертом разделе «**Основные задания, принципы и этапы формирования зоны европейского высшего образования**» рассмотрен вопрос о механизмах гармонизации структуры системы европейского высшего образования как основное задание Болонского процесса. Дана характеристика определяющих черт европейского высшего образования: качество, конкурентоспособность, совместимость структуры образования и квалификаций, уровень мобильности студентов, взаимное признание образования.

Пятый раздел «**Европейская кредитно-трансферная и система накопления – ECTS**» содержит информацию о характерных особенностях, структуре, основных требованиях, преимуществах и недостатках Европейской кредитно-трансферной системы – ECTS. Представлены данные о базовых элементах системы: распространение информации (об учебных программах и достижениях студентов), взаимное соглашение (между заведениями-партнерами и студентом), использование кредитов ECTS (определение учебной нагрузки студентов); основные документы ECTS (информационный пакет, учебный контракт, перечень оценок и дисциплин). Отмечены общие условия использования ECTS, дана информация о кредитах ECTS, их структуре, назначении, связи с академической нагрузкой студента (часы занятий); особенности предоставления кредитов ECTS; координация ECTS, содержание и структура информационного пакета учебного заведения, факультета, учебной дисциплины; структура курса; присвоение степеней, описание предмета и дисциплины курса, шкала оценивания ECTS.

«**Принципы, пути и средства адаптации Европейской системы перезачета кредитов (ECTS) в высшее образование Украины**» являются содержанием шестого раздела, в котором отмечены основные тенденции и стратегические задания развития высшего образования Украины на современном этапе. Про-

анализированы различия и сходства систем высшего образования Украины и европейских государств. Определены предпосылки интеграции высшего образования Украины в Болонский процесс, согласования и сочетания национальных компонентов высшего образования с требованиями Болонского процесса для создания Зоны европейского высшего образования.

В разделе также сформулированы основные задания для создания условий внедрения кредитно-модульной системы организации учебного процесса в учебных заведениях III–IV уровней аккредитации.

Седьмой раздел пособия «**Внедрение кредитно-модульной системы организации учебного процесса (КМСОНП) в вузах Украины**» содержит информацию о конкретных шагах, осуществленных в высшем образовании Украины на пути вхождения в Европейскую зону высшего образования. Рассмотрены основные мероприятия подготовки и программа проведения эксперимента по внедрению кредитно-модульной системы организации учебного процесса в высших учебных заведениях III–IV уровней аккредитации; представлены законодательные и предписывающие материалы Министерства образования и науки Украины о разработке и экспериментальной проверке технологии применения элементов Европейской кредитно-трансферной и аккумулирующей системы (ECTS) в структуре высшего образования Украины, а также создания современной системы управления качеством образовательной деятельности учебных заведений. Предлагается текст Положения об организации учебного процесса в высших учебных заведениях Украины по кредитно-модульной системе подготовки специалистов.

Рассмотрены основные требования к организационно-методическому обеспечению КМСОНП.

Пособие содержит также словарь иноязычных терминов и глоссарий основных понятий системы высшего образования. В дополнениях даны образцы некоторых документов ECTS и КМСОНП.

Надеемся, что пособие будет полезным для преподавателей, аспирантов, магистрантов, студентов и всех интересующихся проблемами европейской интеграции высшего образования, и будет способствовать эффективной практической реализации принципов Болонской декларации в высшем образовании Украины.

ANNOTATION

Like many other spheres, higher education is engaged in the process of European integration. Ukraine defined the goal to enter the European Educational and Research Area, this country carries out modernization of education in the context of European requirements to join the Bologna process.

«The Lisbon Convention on the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education in the European Region» was adopted in 1997 under an aegis of the European Council and UNESCO. This convention was signed by 43 countries (Ukraine was among them), and afterwards the major principles of Bologna declaration were formulated. The Lisbon Convention states the cultural diversity of a specific educational system and aims to create conditions for promotion of mobility and European/international employability of students.

In a year, France, Italy, Great Britain and Germany signed the Sorbonne declaration. The goal of the declaration is to foster the coherent, compatible and competitive European Higher Education Area on the world market of educational services. The main point of these issues is a two-cycle structure of higher education, application of credits system (ECTS), international recognition of bachelor's degree as the level of higher education, that provides qualification and right to continue education within the programs of master's degree in terms of the Lisbon Convention.

Thus, the provisions for the process of integration in the sphere of European higher education were created. Ukraine takes an active part in this process. Modernization of the Ukrainian higher education are based on the European principles. The main issues of the Bologna Declaration will be implemented by 2010, year 2005 is the intermediate stage for monitoring.

Currently, the major goal is to implement academic credits, similar to ECTS (European Credit Transfer System). ECTS is the means of fostering student mobility in terms of transition from one program to another, from undergraduate to graduate degree.

ECTS will become the multipurpose tool for recognition, mobility, syllabi reformation and credit transfer to higher educational establishments of other countries. The significant point of the introduction of the credit accumulation system is the possibility to take into consideration not only student educational load, but all student achievements: engagement in research programs, conferences, subject olympiads etc.

Implementation of modular system in terms of every discipline and coordination of credit system is the basis for creation of the conditions

for European mobility of students, faculty, researchers and managers of education, which is one of the goals of the Bologna declaration. Essential point is existence of internal and external state and public systems of quality assurance in education.

The major criteria of education in terms of Bologna process are: qualitative training of graduates, reinforcement of trust between the subjects of education, mobility, compatibility of qualifications, strengthening of competitiveness of the European higher education.

These requirements are the program of the development of the Ukrainian higher education.

This manual contains information about the key stages of creation and implementation of the principles of the Bologna process, ECTS and its implementation in higher education, the goals and principles of adaptation of the higher education of Ukraine into the European Educational and Research Area. The book is recommended for master, graduate and refreshment courses students. It can be used for conducting of seminars of university faculty, and among other staff engaged in education.

The manual is written on the basis of the syllabus «Higher education of Ukraine and the Bologna process» (Kyiv – Ternopil: V. Hnatyuk Ternopil State Pedagogical University, 2004. – 18 p.), ratified by the Ministry of Education and Science of Ukraine (№ 14/18. 2-715 from 09.04.2004). The structure of the book follows the requirements of the credit-modular system of organization of educational process in higher educational establishments and is concerted with the structure of maintenance of educational course, recommended by the European Credit-transfer System (ECTS).

The present publication has two modules: 1. European educational integration (consists of 4 chapters); 2. Adaptation of higher education of Ukraine to the requirements of the Bologna process (consists of 3 chapters).

Chapter 1 «**European integration of Ukraine as a factor of socio-economic development of the state. Role of education in the development of partnership of Ukraine with other states**» focuses on the European choice of Ukraine as an inalienable constituent of its subsequent development. Chronology and short description of the main points of collaboration of Ukraine and EU is presented. The chapter contains data on scientific and technical collaboration of Ukraine and EU, describes principles and ways of joining of Ukraine the European information and education area.

Chapter 2 «**Systems of higher education in the countries of Europe and America**» is devoted to the description of the systems of higher education of the European countries and the USA. The chapter contains

information on: principles and tasks of higher education in the developed countries, systems of higher education, access to education, educational establishments, degree system, qualifications, organization of studies, academic year and examinations, methods of studies, access to education of foreign students.

Chapter 3 «**Bologna process as a means of integration and democratization of higher education of countries of Europe**» contains information about the factors of European integration on the whole and in higher education in particular. Chronology of events of the Bologna process is presented. The content of basic documents of the Bologna process is given in brief: «Sorbonne Joint Declaration on Harmonization of the Architecture of the European Higher Education System» by the four Ministers in charge of higher education for France, Germany, Italy and the United Kingdom (Sorbonne, 25 March 1998), «The European Higher Education Area» the Bologna Declaration of 19 June 1999, Joint declaration of the European Ministers of Education «Shaping the European Higher Education Area» (the Convention of European Higher Education Institutions, Salamanca (29 — 30 March 2001)), «Towards the European Higher Education Area» Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001, «The construction of a European Higher Education Area» Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Berlin on September 19-20th 2003.

Chapter 4 «**The Fundamental Goals, Principles and Stages of Construction of European Higher Education Area**» is concerned with major points of harmonization of architecture of European higher education as the key task of the Bologna process. Description of the main principles of European higher education is presented: quality, competitiveness, compatibility of the structure of education and qualifications at two-cycle and the next levels, mobility of students, mutual recognition of education.

Chapter 5 «**European credit-transfer and accumulation system — ECTS**» introduces ECTS. The chapter contains information on structure, basic requirements, advantages and disadvantages of the European credit-transfer system (ECTS). The basic elements of this system are described: information (on the syllabi and achievements of students), contract (between educational establishments-partners and a student), application of the ECTS credits (determination of the educational load of students), basic ECTS documents: informational package, educational contract, list of disciplines and their evaluation. The general conditions of the ECTS application are described: ECTS structure and awarding; student educational load; peculiar features of ECTS; appointment of ECTS co-ordinators; contents

and structure of informational package of the educational establishment, department, discipline, credit; structure of a degree course; description of the course disciplines; ECTS evaluation scale.

Chapter 6 «**Principles, ways and instruments of adaptation of the European credit transfer system (ECTS) to the higher education of Ukraine**» is dealt with tendencies and strategic objectives of the development of higher education of Ukraine. Similar and diverse features of the Ukrainian and European systems of higher are analyzed. The chapter expands on the grounds of joining of the higher education of Ukraine the Bologna process and on concordance and combination of national components of higher education with the requirements of the Bologna process in terms of European Higher Education Area.

The main goals for creation of the conditions for the implementation of the credit-modular system in educational establishments of the III – IV levels of accreditation are specified.

Chapter 7 «**Introduction of the credit-modular system at higher educational establishments of Ukraine**» contains information about the measures taken towards joining the European Higher Education Area. The chapter describes the program of conducting the pedagogical experiment on the application of the credit-modular system in higher educational establishments of the III-IV levels of accreditation, legislative and prescriptive documentation of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the development and experimental verification of the technology of application of elements of the European credit-transfer and accumulation system (ECTS) to the system of higher education of Ukraine and creation of the modern quality control system of educational activity of the subjects of education. The text of the Statute of the organization of educational process in the higher educational establishments of Ukraine according to the credit-modular system of training of specialists is presented here.

The book contains the glossary of basic terms and concepts of higher education. The samples of ECTS documents are given in the annex.

The present manual will be beneficial for faculty, undergraduate and graduate students, everybody who is concerned with the problems of European integration of higher education.

ACKNOWLEDGEMENTS

The authors of the book express their deepest gratitude to O.V. Huzar, B.B. Buyak, L.I. Verhun, V.M. Kuzmych, M.P. Yaremchuk, members of the «Scientific-Methodical Center for the Implementation of Credit-Modular System at Volodymyr Hnatyuk State Pedagogical University», who contributed their mite in preparation and edition of this book.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
РОЗДІЛ 1. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ. РОЛЬ ОСВІТИ В РОЗВИТКУ ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНИ З ІНШИМИ ДЕРЖАВАМИ	5
1.1. Європейський вибір України – невід’ємна складова її подальшого розвитку	5
1.2. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС – один із важливих інструментів створення в Україні нової правової системи та громадянського суспільства	19
1.3. Науково-технічне співробітництво України та ЄС	23
1.4. Вхідження освіти й науки України в європейське інформаційне та освітнє поле як вагомий чинник економічного, соціального, інтелектуального, інноваційно-технологічного та культурного розвитку	31
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ	40
2.1. Загальні принципи формування систем вищої освіти європейських країн	40
2.2. Системи вищої освіти деяких країн	43
2.2.1. Вища освіта Великобританії	43
2.2.2. Вища освіта Іспанії	48
2.2.3. Вища освіта Італії	51
2.2.4. Вища освіта Німеччини	55
2.2.5. Вища освіта Польщі	59
2.2.6. Вища освіта Росії	63
2.2.7. Вища освіта Франції	68
2.2.8. Вища освіта США	73
2.2.9. Вища освіта Японії	79
2.3. Вища освіта України	82
2.4. Порівняльний аналіз систем вищої освіти в деяких країнах Європи	109
РОЗДІЛ 3. БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ КРАЇН ЄВРОПИ. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ЗОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ	129

1. Сорбоннська декларація 25 травня 1998 року, м. Париж	133
2. Болонська конвенція, спільна заява європейських міністрів освіти 18-19 червня 1999 року, м. Болонья	136
3. Конференція європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій 29-30 березня 2001 року, м. Саламанка	140
4. Комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту 18-19 травня 2001 року, м. Прага	143
5. Комюніке конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту 19-20 вересня 2003 року, м. Берлін	147
РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЗОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ	153
4.1. Принципи формування змісту кваліфікацій і структур ступенів. Компетентнісний підхід	153
4.2. Технологія проектування інноваційного навчального середовища в системі професійної підготовки фахівців в європейських країнах	167
4.3. Управління якістю підготовки фахівців у вищих навчальних закладах	171
4.4. Взаємовизнання дипломів як чинник інтеграції освіти. Європейський зразок додатка до диплома (DIPLOMA SUP PLEMENT)	182
РОЗДІЛ 5. ЄВРОПЕЙСЬКА КРЕДИТНО-ТРАНСФЕРНА ТА СИСТЕМА НАКОПИЧЕННЯ – ECTS	186
5.1. Загальна характеристика ECTS	187
5.2. Загальні умови користування ECTS	189
5.3. Кредити ECTS	189
5.4. Присвоєння студентам кредитів ECTS	194
5.5. Перезарахування кредитів ECTS	195
5.6. Координатори ECTS	197
5.7. Інформаційний пакет	198
5.8. Опис структури курсу з присвоєння ступенів (DEGREE COURSE)	209
5.9. Опис навчального плану на ступінь	212
5.10. Опис предмета курсу	214
5.11. Опис дисципліни курсу	215

5.12. Анкета-заява студента і угода про навчання	216
5.13. Оцінювання в системі ECTS	219
5.14. Досвід використання ECTS у країнах Європи	225
5.15. Деякі додаткові переваги та проблеми ECTS	228

**РОЗДІЛ 6. ПРИНЦИПИ, ШЛЯХИ І ЗАСОБИ АДАПТАЦІЇ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ВИЩУ
ОСВІТУ УКРАЇНИ .....** 230

6.1. Стратегічні завдання розвитку освіти України	230
6.2. Завдання щодо вдосконалення вищої освіти України у контексті вимог Болонського процесу	234
6.3. Формування інноваційного освітнього середовища у вищих навчальних закладах у контексті вимог Болонського процесу	241
6.4. Освітньо-кваліфікаційні рівні (ступенева освіта) в Україні	252
6.5. Сприяння європейській співпраці в галузі гарантій якості освіти	260
6.6. Підвищення мобільності через подолання перешкод	263

**РОЗДІЛ 7. ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЇ СИСТЕМИ
ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (КМСОНП)
У ВИЩУ ОСВІТУ УКРАЇНИ .....** 265

7.1. Програма дій з реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України	265
7.2. Заходи щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004 -2005 роки	268
7.3. Про проведення педагогічного експерименту із запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу	276
7.4. Науково-методичні засади впровадження КМСОНП у вищу освіту України	279
7.5. Рекомендації науково-практичного семінару «Кредитно- модульна система організації навчального процесу» (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка , 02.07.2004 р.)	287
Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (проект)	297
Приклади впровадження КМСОНП у вищих навчальних закладах України	306
Перелік скорочень	335

Глосарій	338
Література	
Основна	360
Довідкові електронні ресурси	361
Додаткова	361
Література до розділу 1	361
Література до розділу 2	362
Література до розділу 3	364
Література до розділу 4	364
Література до розділу 5	365
Література до розділу 6	366
Література до розділу 7	366
Анотації	368

36,00

НБ ПНУС

776516

Навчальне видання

Степко Михайло Филімонович
Болюбаш Ярослав Якович
Шинкарук Василь Дмитрович
Грубінко Василь Васильович
Бабин Іван Іванович

**ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ
І БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС**

Навчальний посібник

За редакцією В.Г. Кременя

Головний редактор *Б.Є. Будний*
Редактори: *О.В. Гузар, О.О. Мазур*
Обкладинка *В.А. Басалига*
Комп'ютерна верстка *В.М. Кузьмич*

Підписано до друку 03.11.2004. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 22,32. Умовн. фарбо-відб. 22,32.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м.Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48; 52-19-66
publishing@budny.te.ua
www.bohdan-books.com

Віддруковано з готових діапозитивів у ВВП «Місіонер».
80300, Львівська обл., м. Жовква, вул. Василянська, 8.

Зім. 600